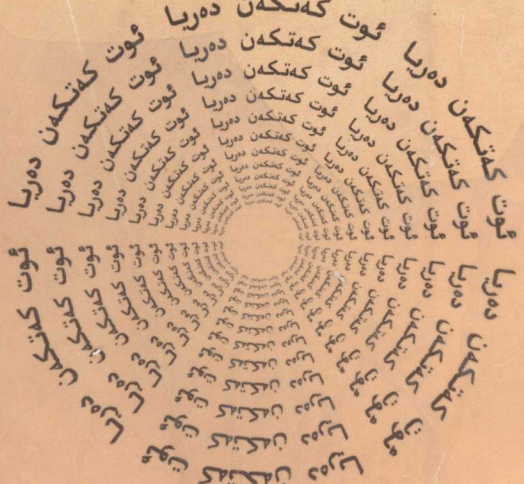
مەتنىمن ھوشۇر

ئوت كەتكەن دەريا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-06772-X
I·2477(民文)定价:14.00元

ISBN 7-228-06772-X
9 787228 067725 >

15
1247
3

مەمتىمن ھوشۇر

ئوت كەتكەن دەريا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

燃烧的河流/买买提明·吾守尔著. — 乌鲁木齐：新疆人民出版社. 2001.11
ISBN 7-228-06772-X/I·2477

Ⅰ燃.... Ⅱ.买... Ⅲ.短篇小说— 作品集—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)
Ⅳ.1247.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2001）第 078267 号

燃烧的河流(维吾尔文)
(短篇小说集)
买买提明·吾守尔著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号　邮政编码 830001)
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
787×1092 毫米 32 开本 9.625 印张 2 插页
2001 年 11 月第 1 版　2001 年 11 月第 1 次印刷
印数：1 — 4000

ISBN 7-228-06772-X/I·2477 定价：14.00 元

مەسئۇل مۇھەررىرى: مەمتىمىن شىپە
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
مەسئۇل كوررېكتورى: زىلەيخا ئەزىز

ئوت كەتكەن دەريا

(ھېكايىلەر)

مەمتىمىن ھوشۇر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092×787 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 9.625 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2001 ـ يىل 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2001 ـ يىل 11 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 4000 — 1
ISBN 7-228-06772-X/I·2477
باھاسى: 14.00 يۈەن

مۇندەرىجە

ئوت كەتكەن دەريا 1
قاش بويىدىكى ۋەقە 25
غەلىتە قىلىق 64
بىزنىڭ مەھەللە 68
قارا قورساق سەركە 72
ياخشى چۇش كۆرۈڭ 95
تولۇنئاي 107
ئىت ئېتىش 113
ئادەت 162
ئاق مەسچىت 175
بىر مەشھۇر كىشى 232
گۆركار 245
قارانچۇق 277
ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنى ئەسلەيمەن 293

ئوت كەتكەن دەريا

يازنىڭ دەمىق ئىسسىق بىر كۈنى. ئازراق سالقىنداش ئۈچۈن ئاممىۋى باغچىغا كىرىپ، بىر ئېرىقنىڭ يېنىغا قويۇلغان يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا ئەمدىلا ئولتۇرۇۋىدىم، بىرسى ئىسمىمنى ئاتاپ چاقىرغاندەك قىلىپ قالدى. بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرى سەيدۇللا ئاكا، چۆچۈپ كەتتىم. بۇ ئادەم تېخى نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا ئۆلۈپ كەتكەنىدى. بىچارە ئۆزىنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىنى بىلمەمدۇ، قانداق؟ يىراقتىنلا قولىنى پۇلاڭلىتىپ:

— هاي، يازغۇچى ئەپەندىم، يازغۇچى ئەپەندىم! . . . ياۋاللا، سىزنىمۇ ئۈچرىتىدىغان كۈن بولىدىكەن — هە! ؟ . . . — دېگىنىچە ماڭا قاراپ كېلىۋاتاتتى.

«چوش كۆرۈۋاتىمەنمۇ، قانداق؟» دەپ كۆزۈمنى يۇمۇپ — ئېچىپ چىمچىقلىتىپ باقتىم. ئەتراپىمغا قارىسام، نېرىراقتىكى گۈللۈكنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان يولدا ئادەملەر ئۈياقتىن — بۇياققا مېڭىپ يۈرۈشۈپتۇ. ئالدىمدىكى دەرەخلىكتە ئۇششاق بالىلار چاڭلداپ كۈلۈپ

يۇگۇرۇشۇپ يۇرۇپتۇ. ھەممە نېمە شۇنچىلىك نورمال. ئاڭغىچە دوختۇرمۇ ماڭا يېقىنلاپ كېلىپ قالدى، ئۇنىڭ بىر قولىدا ھاسا تاياق. بۇ ئادەم ئىلگىرى روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسىدا ئۇزۇن يىل ئىشلىگەنىدى. ئۇنىڭ مېنى كۆرۈپ شۇنچە خۇشال بولۇپ كەتكىنىگە قاراپ: «بۇ ئادەمنىڭ ماڭا دەيدىغان مۇھىم بىر گېپى بارمىكىنا؟» دەپ قالدىم ـ دە، چاچراپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم.

— ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ! — دېدى دوختۇر ئوڭ قولىدىكى ھاسا تايىقىنى سول بىلىكىگە ئىلىپ قويۇپ، ماڭا قولىنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ، — سالامەتمۇسىز؟

ئۇنىڭغا قولۇمنى سۇندۇم ـ دە، ئىختىيارسىز ئالىقىنىمغا قارىدىم. ئالىقىنىمدا قۇرۇق ئىسكىلىت ئەمەس، تىرىك ئادەمنىڭ گۆشلۈك قولى تۇراتتى.

— ئۆزىڭىزنىڭ ئەھۋالى ياخشىدۇ؟

«توۋا!» دېدىم ئىچىمدە، ئۆلگەن ئادەمدىن «ئەھۋالىڭىز ياخشىدۇ؟» دەپ سورىغىنىم نېمىسى...

— خۇداغا شۈكۈر، — دېدى دوختۇر، — مۇشۇنچىلىك تۇرىدۇق. ئۆزىمىز تۆگەشكەن بولساقمۇ، يەنە روھىمىز جايىدا. «روھ ئۆلمەيدۇ» دېگەننى ئاڭلىغانمۇسىز؟

— ھە، روھ ھە... ئاۋۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ ئېيتىۋاتقان ناخشىسىغا قارىڭ، پادىچىلارنىڭ ھايـ ـھايلىرى ئۇنىڭدىن ياخشىراق...

ئۆزۈمنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقىنىمنى بىلمەيلا قالدىم. ئىچىمدە بولسا: «دوختۇر ئۆلگەن بىلەن روھى ئۆلمەپتۇ ـ دە؟... دېمەك مەن دوختۇرنىڭ

روهى بىلەن كۆرۈشۈۋاتقان ئوخشىمامدىمەن؟» دەپ ئويلاۋاتاتتىم.

— كېلىڭ، كېلىڭ، ئولتۇرۇڭ! — دېدى دوختۇر هاسا تايىقىنى ئورۇندۇقنىڭ بىر يېنىغا تىكلەپ قويۇپ جايلىشىپ ئولتۇرۇپ، — سىزمۇ بۇ يەرنى ياخشى كۆرىدىكەنسىز - دە؟ مەنمۇ بۇ باغچىغا كىرسەملا مۇشۇ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرىمەن.

— هە، بۇ يەرنى دەمسىز؟... بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بەكگىلەر بۇ يەرگە كېلىپ قاپاق چىلىم تارتاتتىكەن.

— ئۇ چاغلاردا بۇ يەردە قۇچاق يەتمەيدىغان هەر يوغان قارا ياغاچلار بولىدىغان، قۇرۇپ تۈگىدى، — دېدى دوختۇر، — ماۋۇلار شۇ قارا ياغاچلارنىڭ يىلتىزىدىن ئۇنۇپ چىققان روهلىرى... مۇنۇ ئېرىقتىكى سۇنىڭ رەڭگىنىڭ سەتلىكىنى كۆردىڭىزمۇ؟ ئۆز ۋاقتىدا بۇ ئېرىقتىكى سۇنىڭ سۈزۈكلۈكىدىن ئاستىدىكى تاشلارمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى، چوكانلار سۇدىكى شولىسىغا قاراپ چېچىنى تارايدىغان... شۇ كۈنلەردە هەممىز ئۆيلىرىمىزنىڭ ئىچىنى زىننەتلەپ ئاجايىپ - غارايىپ قىلىۋەتكىلى تۇردۇق. ئەتراپىمىزدىكى مۇهىتنىڭ بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى قارىڭ... نېمىشقا ئۆرە تۇرىسىز؟

— مېنى دەمسىز؟... توۋا، ئولتۇرمىدىمما؟... مەن تېخى ئولتۇرۇپ بولدۇم دەپتىمەن... بوپتۇ، ئولتۇرسام ئولتۇراي، — دەپ دوختۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇردۇم. ئۆزۈمنىڭ مەيلىمچە بولسا، ئالدى - كەينىمگە قارىماي قاچقۇم بار ئىدى. قانداق قىلىپ ئۆلۈپ كەتكەن بىر ئادەم بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىنىمغا زادى ئەقلىم يەتمەيتتى.

— هه، يېڭى بىر نەرسىلەرنى يېزىۋاتامسىز، قانداق؟— دەپ سورىدى دوختۇر.

— يېقىندىن بېرى ھېچنېمە يازمىدىم.

— قاچانلا سورىسام سىزنى ئۇيقاقا كەتتى، بۇ ياقتا كەتتىلا دەيدۇ، يازمىغان نېمىسى تاپالمايۋ پالاقلاپلا يۈرەمسىز نېمە؟

— بەزىدە شۇنداقمۇ بولۇپ قالىدۇ.

— چىراغ تۇۋى قاراڭغۇ، دېگەن شۇ — دە. مانا، مېنىڭ قېشىمغىلا كەلسىڭىز بولمامدۇ. روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسىدا ئىشلەپ يۈرگەن چاغلىرىمدا كۆرگەن — بىلگەنلىرىمنى سۆزلەپ بەرسەمۇ نەچچە كىتاب بولىدۇ.

— ئۇ يەردە يازغۇدەك نېمە ئىش بولسۇن؟

— ۋاھ، دەۋاتقان گېپىڭىزنى قاراڭ، ھەممە قىزىقچىلىق شۇ يەردە. يارانقان ئىگەم ھەر بىرىمىزنىڭ مېڭىسىنى شۇنچىلىك نازۇك قىلىپ قۇراشتۇرۇپ چىققانكى، قويۇۋېرىڭ، ئۇنىڭدا بىر تال ۋېنتا ئوشۇق بولۇپ قالسىمۇ، كەم بولۇپ قالسىمۇ، ساق ئادەم ھازىرلا غەلىتە بولۇپ قالىدۇ. ئاھاي، قىزىقچىلىقنى شۇ چاغدا كۆرىسىز. مانا، بىزنىڭ ئۇ روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسىنى ئاشۇنداق سارىڭلار يىغىلىدىغان ئورۇن دېسىڭىز بولىۋېرىدۇ... مەن شۇنداق نېرۋا كېسەللەرنى كۆرگەنمەنكى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى جاڭگىلداپ تۇرغان سوغۇقتا تالادا يالىڭاچ تۇرۇۋېمۇ توڭلاپ قالمايدۇ؛ بەزىلىرى كۈنلەپ ھېچنېمە يېمەيمۇ ئۆلۈپ قالمايدۇ. بەزىلىرى شۇنچىلىك ياۋاشكى، ئولتۇرغان يېرىدە بىر نۇقتىغا

تىكىلگىنىچە كەچ كىرگۈچە مىدىرلىماي ئولتۇرىدۇ. بەزى يامانراقلىرى ئالدىغا ئۈچرىغانىنى ئۇرۇپ، قولىغا چىققانىنى سۇندۇرۇپ، ئەسەبىيلىكتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالىدۇ. بىز بۇ سارائىلارنى دوختۇرخانىنىڭ ئىچىدىكى ئېگىز تاملار بىلەن قورشالغان بىر قورۇدا ساقلايتتۇق، يامانلىرىنى يەنە ئايرىم ئۆيلەرگە قاماپ قويانتۇق. ئىشقىلىپ، ئۇ يەردە ھەر كۈنى ئەقلىگىز يەتمەيدىغان ئىشلارنى كۆرۈپ تۇرىسىز...

سەيدۇللا دوختۇر ئاشۇنداق قىزىپ سۆزلەپ، سارائىلار توغرىسىدىكى پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. بىر ئۆلگەن ئادەمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغىنىمنى ئاز دەپ، بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئىچىمگە تېخىمۇ قورقۇنچ چۈشتى. «ئەستا!» دەيمەن، ئورنۇمدىن قوپۇپ ماڭغۇدەك بولسامىلا، دوختۇر خۇددى يېنىدىكى ھاسا تايىقى بىلەن بېشىمغا سالمىدىغاندەك قىلىدۇ. خۇددى بىرسى ئورۇندۇققا يەملەپ قويغاندەك ئورنۇمدىن تۇرالمايمەن.

— مانا، مەن بىر كېسەلنى داۋالىغان، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى دوختۇر، — قاچانلا قارىسىڭىز سىزگە قاراپ ھېجىيىپ تۇرغىنى تۇرغان. بۇ شۇنچىلىك مەنسىز، شۇنچىلىك غەلىتە ھېجىيىشكى، بىز ئۇنى ئۇرۇپمۇ، تىللاپمۇ، ھەرقانداق قىلىپ چىرايىدىكى ھېلىقى يېقىمسىز ھېجىيىشىنى يوق قىلالمىدۇق. بەزىدە ئۇنىڭغا قاراپ شۇركىنىپ كېتەتتىم. ئۇ خۇددى ماڭا قاراپ: «ھەي بىچارە دوختۇر، ھەر كۈنى ئىشقا كېلىسەن، ئىشتىن قايتىسەن، بالا ـ چاقاڭنى باقىمەن دەپ توختىماي پالاقلايسەن، ئايلىق مائاشىمدىن، خىزمەت ئورنۇمدىن

ئايرىلىپ قالىمەنمىكىن، دەپ، كىملەرگىدۇر خۇشامەت قىلىسەن، يالغان سۆزلەيسەن، ساڭا نېمە ئازاب!» دەپ مېنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

— تۇۋا! ! دېدىم مەن، — ئۇ شۇنداقمۇ ئويلامدىغاندۇ؟

— ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، — دېدى دوختۇر، — بىز ئۇلارنى سارالڭ دېگىنىمىز بىلەن، ئۇلارغا بىزنىڭ تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە پالاقلاپ يۈرۈشلىرىمىز سارالڭنىڭ قىلىقىدەك بىلىنىشى مۇمكىن. . . تېخى بەزىلىرىنىڭ كۆزىگە ئوڭ نەرسە تەتۇر كۆرۈنىدۇ دېمەمسىز. ئۇ يەردە بىر ئايال بولىدىغان، ئۇمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپلا يۈرەتتى. كېسىلى ئەدەپ كەتكەندە، باشلىرىنى تامغا ئۇرۇپ يىرتۋالاتتى. پۈت ـ قولىنى باغلاپ قويايلى دېسەك، قايسى ۋاقىتتا كېسىلى تۇتىدىغانلىقىنى بىلەلمەيتتۇق. ئۇ تىنچلىنىپ قالغاندا، كىرىپ يارىلىرىنى تېڭىپ قوياتتىم. شۇنداق چاغدا ئۇ خۇش بولۇپ پۈتۈمنى سۆيۈپ قوياتتى. بىز ئۇنى «ساری خېنىم» دەپ چاقىراتتۇق. بىر كۈنى ئۇنىڭدىن:

— ساری خېنىم، نېمىشقا پۈتۈمنى سۆيىسىز؟ بۇ نەنىڭ قائىدىسى؟ — دەپ سورىسام ئۇ:

— مەڭگۈزگە سۆيدۈمغۇ، تۇۋا، شۇنىمۇ بىلمەمسىز؟ — دېدى.

«كېيىن ئېنىقلىساق، ئۇ خوتۇنىنىڭ كۆزىگە ھەممە نەرسە بېشى تۆۋەن، ئايىغى يۇقىرى كۆرۈنىدىكەن.

— تۇۋا، بۇ نېمە گەپ ئەمدى؟ — دېدىم مەن.

— كىچىك ۋاقتىڭىزدا ئۇجمىنىڭ شېخىغا

پۈتكۈزنى ئىلىۋېلىپ، بېشىگۈزنى تۆۋەن قىلىپ يەرگە قاراپ باقمىغانمۇ؟ — دېدى دوختۇر، — ئاسمان ئايىغىگۈزدا، ئۆيلەر، كوچىدا كېتىپ بارغان ئادەملەر باش تەرىپىگۈزدە، تازىمۇ قىزىق كۆرۈنىدۇ — ھە! ساڭا خېنىمنىڭ توختىماي قاقاقلاپ كۈلۈشىمۇ شۇنىڭدىن ئىكەن...

«مېنىڭمۇ كۆزۈمگە ئۆلگەن ئادەم تىرىك كۆرۈنۈۋاتامدۇ، قانداق؟» دەپ دوختۇرغا تازا زەن سېلىپ قارىدىم. ئۇنىڭدىن ئەرۋاھلاردا بولىدىغان ھېچقانداق بەلگىنى ئىزدەپ تاپالمىدىم. دوختۇر پەرۋاسىز سۆزىنى داۋام قىلماقتا ئىدى.

— ساڭا خېنىم بىلەن بىر ئۆيدە ياتىدىغان جانانىخان دەيدىغان يەنە بىر چوكان بار ئىدى. مەڭگە قىپقىزىل بويالغانلارنى سۈركەپ، چېكىسىگە گۈللەرنى قىستۇرۇپ، توختىماي ناخشا ئېيتاتتى. ئۇنىڭ ناخشىلىرىنىڭ ئاھاڭىنى شۇ كۈنگىچە ھېچقانداق بىر مۇزىكانتمۇ خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغاندۇ دەيمەن. ناخشىسىنىڭ سۆزلىرىچۇ؟ سۆزلىرىنى شۇنچە باش قاتۇرۇپ بىر يەرگە جەم قىلىسىگىزمۇ بىر مەنە چىقىرالمايسىز.

ياردىم سېنى ئامرىقىم،
چۈشۈمۇ كۆرمەي نەگىدۇر.
تۇتۇلمىغان قازانغا
تاتلىق قىلغان تەمىدۇر...

دېگەندەك بىر گەپلەر. ھېچ گەپ تاپالمىغاندا،

«ناڭنناڭناڭ، ناڭنناڭ . . . » دەپ كېتىۋېردۇ . . .
ماۋۇ قىزىق ئىشنى كۆرمەمسىز، بىر كۈنى دوختۇرخانىغا قاسىم دېگەن ساقاللىق بىر بوۋاينى باغلاپ ئەكېلىپ بېرىشتى. ئۇقساق، ئۇ ئادەم يېقىندىن بېرى بىردىنلا ئالجىپ، بىكار تۇرماي تۆت ئەتراپىغا تاش ئېتىپ، قوشنا ـ قولۇملىرىنىڭ ھېچ ئارامىنى قويمىغانسىكەن، ئىشىنەمسىز؟ ھېلىقى بوۋاي دوختۇرخانىغا كېلىپلا جاناننىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ شۇكلەپ قالدى.
— بۇ نېمە كارامەتتۇ؟
— مەنمۇ بىلمىدىم. قاسىم بوۋاينى ھېلىقى ئېگىز تاملىق قورۇنىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ باغلاقتىن يەشتۇق. ئۇنى ئېلىپ كەلگەنلەر: «دوختۇر ئاۋايلاڭ ـ ھە، ئاۋايلاڭ، سىزنى زەخمىلەندۇرۇپ قويمىسۇن! » دېيىشىپ كەتتى. نەدىكىنى، شۇ چاغدا جاناننىڭ ھويلىسىدىكى ئۇنتۇرۇسىدا تازا ۋاڭشتىپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى، بوۋاي باغلاقتىن بوشىنىپ، ناخشىغا قولاق سېلىپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ جاناننىڭ قېشىغا بېرىپ، بىر چەتتە ئېڭىكىنى تۇتۇپ موككىدە ئولتۇردى. مانا شۇ كۈندىن باشلاپ، ئۇ ھەر ئەتىگىنى كۆزىنى يىرتىپ ئېچىپ قوپىدۇ ـ دە، جاناننىڭ يېنىغا يۈگۈرەيدۇ، ئۇنىڭ ناخشىسىنى تىڭشىغىلى. جاناننىڭ ناخشىسىدىكى سېھرىي كۈچنى بەلكىم بۇ دۇنيادا ئاشۇ قاسىم بوۋايدەك چوڭقۇر چۈشەنگەن ئادەم يوقتۇ؟ ! . . . مانا، مۇشۇلارنى يازسىڭىز بولمامدۇ؟ — دەپ كۆزۈمگە قارىدى دوختۇر.
— بۇ ۋەقەلەرنى مەن «ئوت كەتكەن دەريا» دېگەن

ئەسرىمگە كىرگۈزسەم بولغۇدەك.
«ئوت كەتكەن دەريا» دېگەن قانداق ئەسەر ئۇ؟ نېمىلەرنى دەۋاتقىنىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەيتتىم. كۆزۈم دوختۇرنىڭ كۆزىگە تىكىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ قارىچۇقىدا مېنىڭ شولام بىلەن پوتۇن باغچىنىڭ مەنزىرىسى تەۋرىنىپ تۇراتتى. ئۇلگەن ئادەمنىڭ كۆز قارىچۇقىدا ھېچنېمە ئەكس ئەتمەيدۇ، دەپ ئاڭلىۋىدىم، سەيدۇللا دوختۇر ئۆلۈپ تىرىلىپ قالدىمۇ يە؟!
— يەنە بىرسى بولىدىغان، ئۇنىڭ ئىسمىمۇ ئېسىمدە قالماپتۇ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى دوختۇر، — ھېلىقى بايقۇش پىرقىراپلا يۇرەتتى. بەزىدە ئىككى قولىنى كېرىۋېلىپ شۇنداق ئۇزاق پىرقىرايتتىكى، قاراپ تۇرغان ئادەمنىڭمۇ بېشى قېيىپ كېتەتتى. كېيىن ئېنىقلىساق، بۇ بىچارىنىڭ شۇنداق پات - پات پىرقىراپ تۇرمىسا، بېشىغا ئاغرىق كىرىپ كېتىدىكەن... خالمۇھەممەت دېگەن بىر ئادەمنىڭ ئىشىغا ھەيران قالىسىز. ئەسلىدە ئۇ ئوستا بوغالتىر ئىكەن. ئادەتتىكى ۋاقىتتا قارىسىڭىز ساپساقلا، بەزىدە بىز دوختۇرخانىنىڭ يىللىق كىرىم - چىقىم ھېساباتىنىمۇ ئۇنىڭغا ئىشلىتەتتۇق. قىلغان ئىشىدىن قىلچە ئېۋەن تاپالمايسىز. بۇ كاساپەت شاھماتقىمۇ شۇنداق ئوستا ئىدى. خېلى - خېلى يەرلەردىن شاھماتچىلار كېلىپ ئويناپ، ھېچقايسىسى ئوتالماي بېشىنى تاتىلاپ كېتىشكەنىدى.
— ئۇنىڭ نېمە كېسىلى بار ئىدى؟ — دەپ سورىدىم مەن ھەيران بولۇپ.
— بىكار بولۇپ قالسىلا تامغا قاراپ شۇنداق غەلىتە

گەپلەرنى قىلىشقا باشلايتتىكى، ھەيران قالمسىز. ئۇ بىر دورىنى خاتا ئىچىپ قويۇپ شۇنداق بولۇپ قالغانىكەن. ئۇنىڭ دورا دەپ زادى قانداق نېمىنى ئىچىۋالغىنىنى ئېنىقلىيالمىدۇق. بەزىدە ئۇ تامغا قاراپ تازا قىزىشىپ سۆزلەۋاتقاندا، ئاستا ئارقىسىغا كېلىپ، «بۇ ئاغىنە تامدا نېمىنى كۆرۈۋاتىدىكىن؟» دەپ سىنچىلاپ قارايتتىم. قارىسىڭىز شۇ دوختۇرخانىنىڭ تۆتاش كەتكەن قوپال پىششىق كېسەكلىك تېمى. ئەمما، بۇنىڭغا ھەيران قالمىغۇلۇق. سىز بىلەن بىز تىكىلىپ قاراپ ئولتۇرىدىغان كىنو ئېكرانىمۇ ئەسلىدە ھېچنېمە يوق بىر پارچە ئاق لاتىغۇ؟!

— ئۇ نېمىلەرنى سۆزلەيتتى؟

— ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىسىڭىز، تۇغۇلماستىن ئىلگىرى ئانىسىنىڭ قورسىقىدا تۇرۇپ سۇرگەن خىياللىرى، بۇ دۇنيانى كۆرۈشكە ئالدىراپ ئانىسىنىڭ قورسىقىنى ئاچچىق بىلەن تەپكىلىرى، دۇنياغا كۆز ئېچىپلا بۇ دۇنيانىڭ ئۇ ئويلىغاندەك ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ قىرقىراپ يىغلىغىنى . . . ھېسابنى توغرا ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن باشلىقلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ ئۆچ ئىدارىسىدىن قوغلانغانلىقى . . . دېگەندەك ھەممە گەپلەر بار. نىياز دېگەن بىرسىنىڭ قىلىقلىرىنى دېمەمسىز، بىز ئۇنى: «نىياز تەتۈر» دەيتتۇق. خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۇ زادىلا ئالدىغا قاراپ ماڭمايدۇ، كەينىچىلەپ تەتۈر ماڭاتتى. قاراپ تۇرسىڭىز، بېشىنى سەل يېنىغا قىيپاش قىلىۋېلىپ ئارقىچىلاپ شۇنداق ئىتتىك ماڭىدۇكى، يائاللا، بۇ ئادەم ئانىسىنىڭ قورسىقىدىنمۇ بېشىچە

چۈشمەي، پۈتىچە تەتۈر چىققانمىكىن، دەپ قالمىسىز. مىڭدىن بىرگىچە بولغان سانلارنى تەتۈرسىگە شۇنداق ئىتتىك سانىغىلى تۇرسا، ئەقلىڭىز يەتمەيلا قالىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ قولىغا بىر كىتابنى تۇنقۇزۇپ قويسىڭىزمۇ ئارقا بەتتىن ئېچىپ ئوقۇمدىكىن، دەيمەن. مەن ئۇچ يىل ھەپىلىشىپ ئۇنى ئالدىغا قاراپ ماڭدىغان قىلالمىدىم... «ناسىر مەينەت» دەپ يەنە بىرسى بار ئىدى. قىلىپ يۈرگەن ئىشىنى كۆرسىڭىز كۆڭلىڭىز ئېلىشىپ، قۇسقۇڭىز كېلىدۇ. نېمە قىلىدۇ، دېمەمسىز؟ قولىغا ئۇزۇن بىر تاياقنى تۇتۇۋېلىپ، كىم چىچسا بېرىپ شۇنىڭ پوقىنى مالىتلايدۇ. ئەسلىدە ئۇ چەت ئەلگە تۇغقان يوقلاپ چىقىپ، قايتىشىدا بىر قىممەتلىك بۇيۇمنى چېگرىدىن ئۆتكۈزۈپ كېتىشكە كۆزى يەتمەي كاپ ئېتىۋالغان چېغى، كېيىن يەنە نېمە بالا بولدى، ھېلىقى نەرسە ئۇنىڭ تەرىتىدىن زادى چىقماپتۇ. بىچارە شۇنىڭدىن باشلاپ پوق مالىتلايدىغان كېسەلگە قالغانكەن... ئىشقىلىپ ئۇ يەردە ھەر كۈنى ئۇخلىسىڭىز چۈشىڭىزگىمۇ كىرمەيدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ... سىز يازمەن دېسىڭىز، مانا ساتتار گېنېرالنى يېزىڭ.

— ئۇ قانداق گېنېرال؟ — دەپ سورىدىم مەن.

ئەمدى مەن بارغانسېرى قورقۇنچۇمنى ئۇنتۇپ، دوختۇرنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قېلىۋاتاتتىم.

— قانداق گېنېرالنىڭ مەن نەدىن بىلەي، — دېدى دوختۇر، — گېنېرالىرنىڭ سانىغۇمۇ، سارىڭلارنىڭ گېنېرالىمۇ، ئىشقىلىپ، باشتىن - ئاياغ سېرىق كىيىم كىيىپ، ئايىغىنىڭ سېسىق پېتىكىنى ئىككى مۇرىسىگە

پاگون قىلىپ قويۇۋالىدىغان غەلىتە بىر ئادەم. مەيدىسىگە ھەر خىل ئىزناك، رەڭلىك تۇگمە، قايسى زامانلاردىنۇر قالغان مىس يارماقلارنى مېدال قىلىپ قاتار ئېسىۋالىدۇ. تېخى قەدىمكى زامانىنىڭ گېنېرالىدەك قەيەرلەردىنۇر تېپىۋالغان تۆمۇر زەنجىرنىڭ بىر ئۇچىنى مەيدە يانچۇقىغا، بىر ئۇچىنى چاپىنىنىڭ تۇگمىسىگە تاقاپ ساڭگىلىتىۋالىدۇ. سىز ئۇنى قانداق ئادەم دەپ تونۇسىڭىز تونۇۋالماڭ، ئۇ ئۆزىنى خىيالىدا يېڭىلمەس بىر گېنېرال، دەپ ھېسابلايدۇ، تاماق يېگەندىمۇ باشقىلارغا قېتىلماي، قاچىسىنى كۆتۈرۈپ ئايرىم بىر يەرگە ئاپىرىپ يەيدۇ. ھويلىدا ئەتىدىن كەچ كىرگۈچە ئالدىراش يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، خىيالىدا كىملەرنىدۇر سەپكە تىزىدۇ، كىملەرگىدۇر ۋارقىراپ كوماندا بېرىدۇ. «ئۇرا!» دەپ نەلەرگىدۇر ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. ئەگەر ئۇ تۈيۈقسىز ئالدىڭىزغا كېلىپ، ئىككى پۇتىنى تاققىدە جۈپلەپ تۇرۇپ چاس بېرىدىغان بولسا، كۆلۈۋېتىش خىيالىڭىزغىمۇ كەلمەي، سەل جىددىيلىشىپ ئەتراپىڭىزغا قاراپ قالىسىز. لېكىن، ئادەتتە ئۇ ھېچكىمگە چاس بەرمەيدۇ. ئۇ دېگەن گېنېرال ـ دە! . . . قاچانلا قارىسىڭىز، ئۇنىڭ شۇنداق جىددىي، ئالدىراشلا يۈرگىنىنى كۆرىسىز، يول ماڭغاندىمۇ ھېچكىمگە كۆز قىرىنى سالماي، گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ، گېنېرالىدەك گۈرسۈلدەپ دەسسەپ ماڭىدۇ. ناخشىچى جاناننىخان، پىرفىرايدىغان، كەينىچە ماڭىدىغان، بوق مالتىلايدىغان، شاھمات ئوينايدىغان دېگەنلەرگە نەزىرىنىمۇ سېلىپ قويمايدۇ.

— سىزگە قانداق مۇئامىلە قىلاتتى؟ — دەپ سورىدىم

مەن.

— ئۇ مېنى چوڭ كۆرەتتى.

— نېمىشقا؟

— نېمىشقا دېسەڭىز، مەن ئۇنى پات - پات داۋالاپ تۇرىمەن، بەزىدە ئىشتىنىنى سالدۇرۇپ، كاسىسىغا ئوكۇل سالىمەن. گېنېرالنىڭ ئىشتىنىنى سالغۇزالمىغان ئادەمنىڭ دەرىجىسى ئەلۋەتتە ئۇنىڭدىن چوڭ بولۇشى كېرەك - تە!... ئۇ مېنى «مارشال» دەپ تونۇيتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن بەزىدە كېسەللەر تۇرىدىغان هويلىغا پەيلى يامانراق كېسەللەرنىڭ ئاغرىقىنى كۆرۈشكە كىرگەندە، مۇهاپىزەت قىلىدىغان بىر - ئىككى ئادەمنىمۇ بىللە ئەگەشتۇرۇپ كىرەتتىم. ساتتار گېنېرال يېنىمدىكىلەرنى مارشالنىڭ مۇهاپىزەتچىلىرى، دەپ بىلەتتى. ئۆزىنىڭ هازىرغىچە بىرمۇ مۇهاپىزەتچىسىنىڭ يوقلۇقىغا ئۆكۈنۈپ، ماڭا هەۋىسى كېلىپ قاراپ كېتەتتى. بەزىدە مەن ئۇنىڭدىن:

— خوش، ساتتار گېنېرال، ئەهۋال قانداق؟ — دەپ سوراپ قوياتتىم.

مۇنداق چاغدا ساتتار گېنېرال ئىككى پۇتىنى تاققىدە جۇپلەپ، قولىنى چېكىسىگە ئاپىرىپ چاس ببرىپ:

— سالام، جانابىي مارشال، ساتتار گېنېرال سىزگە دوكلات قىلىدۇ. كېچىكى جەڭدە دۇشمەننىڭ سول قانات لىنىيىسى بىزىرىپ تاشلاندى. بىزدىن 50 ئايروپىلان، 100 تانكا، مىڭغا يېقىن ئەسكەر چېقىم بولدى. دۇشمەن تارتقان تالاپەتنى بۇنىڭدىن 10 هەسسە ئېغىر، دەپ هېسابلاۋېرىڭ. دوكلات تامام. گېنېرالىڭىزغا داۋاملىق

ئۇرۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلارسىز . . . ۋەھاكازالارنى دەيتتى ـ دە، شارتتىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، يەنە «جەڭ مەيدانىغا» قاراپ مېڭىپ كېتەتتى. مۇنداق چاغلاردا، سىز بۇ گېنېرالنىڭ بېلىدىكى شوينىغا تاپانچا قىلىپ ئېسىۋالغان قوينىڭ ئېگىز سۆڭىكى، يانپېشىغا باغلىۋالغان ياغاچ قىلىچقا قاراپ كۈلۈۋەتسىڭىز، قاتتىق ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بولىسىز. سىزمۇ جىددىي ھالدا پۈتلىرىڭىزنى جۈپلەپ چاس بېرىپ، ئۇنى ئۇزىتىپ قويۇشىڭىز كېرەك.

ئۆلۈپ تىرىلگەن ئادەم شۇنداق سۆزمەن بولۇپ قالامدۇ، بىلمىدىم، دوختۇرنىڭ ھېكايىسى بارغانسېرى مېنى جەلپ قىلغىلى تۇردى. ئىختىيارسىز:

— مانا بۇ ئاجايىپ ئوبراز ئىكەن! — دەۋەتتىم مەن.

دوختۇر بۇ گېپىمدىن روھلاندى بولغاي، ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھە؟ بۇ گېنېرال سىزنى خېلى قىزىقتۇردىمۇ، نېمە؟ قىزىق ئىشنى ئەمدى ئاڭلايسىز . . . سانتار گېنېرال ئاشۇ تەرىقىدە دوختۇرخانىنىڭ ئېگىز تاملىرى بىلەن قورشالغان ھويلىسىدا توختىماي جەڭ قىلىپ، ئۇرۇش سېپىدە قاتتىق جاپا چەككەچكە، كېچىلىرى ئۆزىنى بىلمەي خارقىراپ ئۇخلاپ كېتەتتى . . . ئۇ يەردە يەنە بىر كېسەل بولىدىغان، ئۇنىڭمۇ ئىسمىنى ئۇنتۇپتىمەن. ئۇلارنىڭ قايسىبىرىنىڭ ئىسمىنى تۇتۇۋالغىلى بولىدۇ دەيسىز؟ ھەممەيلەن ئۇنى «ئالىم» دەيتتۇق. ئەسلىدە ئۇ قايسىبىر ئالىي مەكتەپنىڭ پروفېسسورى ئىكەن. نېمە بالا بولغان ئەيتاۋۇر، ھۆكۈمەتكە ياقمايدىغان گەپنى قىلىپ قويۇپ،

كۆرەشكە تارتىلىپ، تاياق يەپ شۇنداق ئېلىشىپ قالغانىكەن. بۇ ئالىمغا قاچانلا قارىسىڭىز، چاپانىڭ ئوستىگە كۆڭلەك، ئۇزۇن بۇرۇلكىنىڭ ئوستىگە قىسقا تامبال، پوتىغا يەكپاي ئاياغ كىيىپ يۈرەتتى. بىكار تۇرماي «12» دېگەن رەقەم بىلەنلا ھەپىلىشەتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە بۇ «12» ناھايىتىمۇ خاسىيەتلىك سان ئىمىش، مەسىلەن، 12 ئاي، 12 مۆچەل، 12 بارماق ئۇچەي . . . دېگەنلەر بۇنىڭغا مىسال ئىمىش. ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى شەيتان بىلمىسە، كىم بىلىدۇ دەيسىز؟ ئاڭلاپ «ھە، ھە» دەپلا بېشىمىزنى لىڭشىتىپ قويانتۇق. ئۇ دوختۇرخانىغا كېلىپمۇ 12 تەرەپلىك بىر چوڭ قەپەس ياساپ، ئۇنى 12 خىل بوياقتا بوياپ چىقتى. ئەمدى ئۇ بۇ قەپەسنىڭ ئىچىگە 12 خىل قوشنى تۇتۇپ سالماقچى بولۇپ، شۇ ھەلەكچىلىكتە يۈرەتتى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى كېسەللەرنىڭ يانتىقىنى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ كېلىپ، سانتىار گېنېرال يانقان ئۆيگە بېشىمنى تىقسام، گېنېرال خورەكنى بولۇشىغا تارتىپ ئوخلاۋېتىپتۇ. ھېلىقى ئالىم قولىغا نەيدۇر تېپىۋالغان بىر ئەينەك پارچىسىنى تۇتۇۋېلىپ، سانتىار گېنېرالنىڭ ئاجايىپ ئوردىلار قادالغان چاپىنىغا خوددى لوپا ئەينەكتىن قارىغاندەك سىنچىلاپ قارىغىلى تۇرۇپتۇ.

— ھۆرمەتلىك ئالىم، كۆزىڭىزگە نېمە كۆرۈنۈۋاتىدۇ؟ — دېدىم ھەيران بولۇپ.

— ياھ، مۇنۇ يارماقلارنى كۆردىڭىزمۇ؟ — دېدى ئالىم بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ، — سىز بىلمەيسىز، بۇ ناھايىتىمۇ قىممەتلىك بۇيۇم، بۇيۇك چىڭ سۇلالىسىنىڭ

ئوردىسىدا مۇنداق يارماقتىن پەقەت 12 سىلا ساقلىنىپ قالغان. كېيىن بۇ يارماقلار خەزىنىدىن ئوغرىلىنىپ، پۇتۇن ئوردا تەۋرەپ كەتكەندى. بۇ يارماقنىڭ بىرسى بۇ گېنېرالنىڭ چاپىنىغا قانداق قادىلىپ قالدۇ؟ قالغان 11 دانىسى قېنى؟

«نېمە دەيدىغاندۇ بۇ؟!» دەپ بېرىپ چاپانغا ئېگىشىپ قارىسام، ئالدىم كۆرسەتكەن يارماق چاپانىنىڭ سول مەيدىسىدە، بىر مۇنچە ئىزناك، تۆگمە دېگەندەك بالايى ـ بەتەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاداقلىق تۇرۇپتۇ. سىز بىلەن بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا تەپكۈچ ياساپ ئويناپدىغان، ئوتتۇرىسى تۆشۈك، داتلىشىپ كەتكەن ئاددىيلا بىر مىس يارماق. ئالمىنىڭ توقۇپ چىققان گەپلىرىنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى ئۆزى بىلمەسە، خۇدا ھەققى مەن ھېچنېمىنى چۈشەنمىدىم... شۇ ئاردا دوختۇرخانىمىزغا يەنە يېڭى بىر كېسەل كېلىپ قالدى. ئۇ شوپۇر ئىكەن. بىر قېتىملىق ماشىنا ۋەقەسىدە كاۋىنكىنىڭ دېرىزىسىدىن ئۆچۈپ چىقىپ كېتىپ، بېشى بىر تاشقا قاتتىق تېگىپ زەخمىلەنگەنىكەن. شۇنىڭدىن بېرى، ئۇ توختىماي يول ماڭىدىغان بولۇپ قاپتۇ... بۇ شوپۇرنىمۇ دوختۇرخانىنىڭ ئىچىدىكى ھېلىقى ئايرىم قورۇغا ئەكىرىپ قويدۇق. ئۇ خۇددى ئىككى پۇتىغا ماتور بېكىتىۋالغاندەك ھويلىنىڭ ئىچىنى توختىماي ئايلىناتتى، تاماقنىمۇ مېڭىپ يۈرۈپ يەيتتى، ھەتتا ئۇخلايدىغان چېغىدا كىيىمىم ـ كېچەكلىرىنىمۇ مېڭىپ يۈرۈپ سېلىپ، ئۆزىنى بىر ئورۇنغا بىر تاشلايتتى ـ دە، كۈن بويى توختىماي مېڭىپ ھالىدىن كەتكەچكە، خارقىراپ ئۇخلاپ كېتەتتى. ئەگەر

ئۇنىڭ پۇشايمىنى بار دېسەك، مېڭىپ يۈرۈپ ئۇخلىيالمىغىنىغا پۇشايمان قىلامدىكىن، دەيمەن. ئەتىسى كۆزىنى يىرتىپ ئېچىپلا يەنە سەپىرىنى باشلايتتى. گويا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايىغى چىقماس ئۇزۇن بىر يول. ئۇنى شۇنچە ئالدىرىتىۋاتقان نەرسىنىڭ زادى نېمىلىكىنى، يەتمەكچى بولغان نىشانىنىڭ قەيەردىلىكىنى چۈشىنىپ بولالمايسىز... بىر - ئىككى كۈن ئۆتمەيلا بۇ شوپۇر ساتتار گېنېرالنىڭ ھەرىكەتلىرىگە قىزىقىپ قالسا بولىدۇ. دېمىسىمۇ، ساتتار گېنېرالنىڭ ھەرىكەتلىرى بىزگە ھەر كۈنى كۆرۈپ يۈرگەچكە، ئادەتتىكى ئىشتەك بىلىنگىنى بىلەن، يېڭى كەلگەن ئادەمگە ناھايىتى قىزىق تۇيۇلاتتى. شوپۇر بۇ گېنېرالغا قاراپ: «نېمىشقا بۇ كوماندىرنىڭ بىرمۇ ئەسكىرى يوق؟» دەپ ئويلاپ قالغان ئوخشايدۇ. يۈگۈرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سالام، ھۆرمەتلىك كوماندىر! — دەپ قولىنى چېكىسىگە ئاپىرىپ سالام بېرىپتۇ.

ساتتار گېنېرال قاپىقىنى تۈرۈپ:

— مەن ئادەتتىكى كوماندىر ئەمەس، ساتتار گېنېرال بولىمەن، بىلىپ قوي! — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تۈزىتىپتۇ.

ھوي، بۇ خەقنىڭ قىلىقلىرىغا نېمە دەيسىز، شوپۇر يەنە تىك تۇرۇپ:

— سالام ھۆرمەتلىك گېنېرال، مەن يېڭى كەلگەن پالانچى بولىمەن، مۇمكىن بولسا قوشۇنىڭىزغا قوبۇل قىلسىڭىز، — دەپ ئىلتىماس قىپتۇ.

— مۇمكىن! — دەپ ۋارقىراپتۇ ساتتار گېنېرال. شۇ كۈندىن باشلاپ، ساتتار گېنېرالنىڭ كوماندا

بەرگەن ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەنلا ئۇنىڭ ئالدىغا شوپۇر پەيدا بولىدىغان بولدى. «ئوڭغا، سولغا، ئارقىغا بۇرۇل!» دېگەن كوماندىلارغا دۇپۇرلەپ دەسسەپ، ئىككىسى هويلىنىڭ ئىچىنى تېخىمۇ قىزىتقىلى تۇردى. بۇنى كۆرۈپ باشقا كېسەللەر هەيران قېلىشتى. ئۇلار شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ، ساتتار گېنېرالنى ئەسكەر قوبۇل قىلمايدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشقان بولسا كېرەك، شوپۇرنىڭ كېلىپلا ئۇنىڭ قىسمىغا جەڭچى بولۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ئولتۇرالماي قېلىشتى. ئالدى بىلەن هېلىقى ناسىر مەينەت پوق مالتىلايدىغان تايىقىنى پىرقىرىتىپ تاشلاپ، شوپۇرنىڭ ئارقىسىغا بېرىپ تىزىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن پىرقىرايدىغان، ئارقىچە ماڭىدىغان، هەجىيىپلا تۇرىدىغان ئاغىنىلەر بىر - بىرلەپ كېلىپ سەپكە قېتىلىشقا باشلىدى. هەتتا هېلىقى ناخشىچى جانانىخان، ئۇنىڭ ناخشىسىنى زېرىكمەي تىڭشايدىغان قاسىم بوۋاي، ئىشقىلىپ ماڭغۇدەك مادارى بارلارنىڭ هەممىسى كېلىپ تىزىلىپ، هەيۋەتلىك بىر قوشۇن بولدى. بۇنى كۆرۈپ ساتتار گېنېرالنىڭ روهى ناهايىتى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئەسكەرلىرىنى بويىغا قاراپ، ئېگىزلىرىنى ئىككى باشقا، پاكارلىرىنى ئونتۇرغا تىزدى. تەرتىپنى هەر دائىم هېلىقى ئارقىچە ماڭىدىغان ئاغىنە بۇزاتتى. ساتتار گېنېرال ئۇنى ياقىسىدىن تۇتۇپ سۆرەپ سەپتىن چىقىرىۋەتسە، ئۇ يەنە كەينىچە مېڭىپ كېلىپ سەپكە قېتىلىۋالاتتى. هېلىقى پىرقىرايدىغان ئاغىنە موللاقچى كەپتەرلەر ئۈچۈپ كېتىۋېتىپ ئۆز توپىدىن ئايرىلىپ بىر - ئىككى موللاق ئېتىۋەتكەندەك، پات - پات

سەپتىن چىقىپ بىر قەپەس قاتتىق پىرقىرىۋېتىپ، يەنە سەپكە يېتىشىپ تىزىلىۋالاتتى. ئۇلار ھەر كۈنى شۇنداق تىزىلىپ، گۈلدۈرلەپ دەسسەپ، ساتتار گېنېرالنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھەر تەرەپكە قاراپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، تېخى بەزىدە جانانىخانىڭ «ناڭنىناڭناڭ، ناڭنىناڭ» دېگەن ناخشىسىغا قوشۇلۇپ ۋارقىراپ، دوختۇرخانىنىڭ ئىچىنى چاڭ چىقىرىۋېتىدىغان بولدى.

— شۇنداق قىلىپ، نەق سارايلاردىن ھەيۋەتلىك بىر قوشۇن تەشكىللەندى، دەڭ؟

— ۋاي گەپ قىلماڭ. روھىي كېسەللەر تۇرىدىغان ھويلىنىڭ رىشاتكىلىق تۆمۈر دەرۋازىسىنى مەھكەم قۇلۇپلاپ قويۇپ، رىشاتكىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ، ساتتار گېنېرالنىڭ قوشۇنىنىڭ ھەربىكەتلىرىگە قاراپ «توۋا!» دەپ ياقىمزنى تۇتاتتۇق. سارايلاردىكى قىلىقلىرىغا چەك قويۇپ بولغىلى بولامدۇ دەيسىز؟ بىر - بىرىنى ئۇرۇپ زەخمىلەندۈرۈپ، ئىش تېرىپ بەرمىسلا بىز شۇنىڭغا خوش. بىر ھېسابتا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ساتتار گېنېرالنىڭ بىر ئەپلىك باشقۇرۇپ يۈرگىنىگە قاراپ خاتىرجەم بولۇپمۇ قالدۇق. بىر يەكشەنبە كۈنى بىزنى نېمە غەپلەت باستىكىن دېمەمسىز، نۆۋەتچى خادىملار كېسەللەرنىڭ چۈشلۈك تامىقىنى بېرىپتۇ - دە، دەرۋازىنى قۇلۇپلاشنى ئۇنتۇپ كېتىپ قاپتۇ. ساتتار گېنېرالنىڭ يەكشەنبە - پەكشەنبە، دەم ئېلىش كۈنلىرى دېگەنلەر بىلەن نېمە كارى، تاماقتىن كېيىن قورسىقى تويغان ئەسكەرلىرىنى سەپكە تىزىپ دوختۇرخانىدىن توسالغۇسىزلا كوچىغا چىقىپ كېتىپ قالسا بولىدۇ. ھەممىنىڭ ئالدىدا

ئاجايىپ ئوردىن، تاپانچا، قىلىچلارنى ئاسقان ساتتار گېنېرال، ئۇنىڭ ئارقىسىدا پىرقىرايدىغان، ئارقىچە ماڭىدىغان بىر - بىرىدىن غەلىتە ئادەملەر. بۇ قىزىقچىلىقنى كۆرۈپ يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۇششاق بالىلار ئولىشىپ چۇۋۇلداشقىنىچە ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. تېخى بەزى مەست گالداق - گۇلدۇڭ ئاغىنىلەر ساتتار گېنېرالنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ قوشۇلۇپ، خۇددى ئۇلارغا بايرام بولۇۋاتقاندەك خۇشال كېتىۋاتقۇدەك. ساتتار گېنېرال قوشۇننى باشلاپ ماڭغانچە مېڭىپ نەق قاپاق بازارنىڭ ئىچىگە يېتىپ كېلىپ، قولىغا چىققانىنى ھەر تەرەپكە ئېتىپ، ئېلىپ - ساتارلار نېمە ۋەقە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە شۇنداق قاتتىق ھۇجۇم باشلاپتۇكى، ئايھاي، بۇ تاماشانى كۆرۈڭ! مېۋە - چېۋىلەر يەرگە تۆكۈلۈپ، دوپپا - ئاياغ دېگەنلىرىڭ ئاسماندا ئۇچۇپ، داس - چېلەكلەر داراڭلاپ چۈشۈپ، قىيامەتنىڭ ئۆزىلا بوپتۇ... بۇ خەۋەر يېتىپ كەلگەندە، تازا چۈشلۈك ئۇيقۇمنى ئۇخلاۋاتاتتىم. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم. قارىسام، جاھان تىپتىنچ. بايا مەن سىزگە سۆزلەپ بەرگەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى چۈشۈمدە كۆرۈپتىمەن. «خۇدايا شۈكۈر!» دېدىم.

— باياتىن بېرى سۆزلەۋاتقانلىرىڭىز ھەممىسى چۈشمىكىن؟ — دەپ ھەيران بولدۇم مەن.

— شۇنداق، چۈشۈمكەن، — دېدى دوختۇر، — نېمانداق ئۇزۇن يىللارنىڭ ئالدىدا بولغان ئىشلار چۈشۈمگە كىرىپ يۇرىدىغاندۇ، دەپ ئويلىنىپ قالدىم... دوختۇر سۆزدىن توختاپ، گەپنىدە مېڭىپ يۇرگەن

چۈمۈلىمۇ بىر نەرسىنى تۇرۇپ پۈسۈرگى - دە، قولياڤلىقىنى ئېلىپ قولىنى سۈرتتى. دوختۇرنىڭ سۆزلىگەنلىرى راست بولغىنى ئۈشلارمۇ ياكى بىر خىيالىي چۈشمۇ؟ دوختۇرنىڭ ئۆزى زادى ئۆلۈكمۇ - تىرىكمۇ؟ ھېچنەرسىنى چۈشەنمەي قالدىم.

— ھېلىقى . . . نېمە دېمەكچى ئىدىم؟ . . . ھە، ھېلىقى سانتىار گېنېرال ھازىر ھاياتمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— ھەي، بۇ ئادەمنىڭمۇ ئۆلۈپ كەتكىنىگە خېلى يىللار بوپقالدى، — دېدى دوختۇر، — مانا، ئالدىنقى كۈنى ئۇ دۇنياغا بېرىپلا شۇ ئاغىنە بىلەن ئۇچرىشىپ قالسام بولمدۇ. قارىسام، ناھايىتى غەمكىن. بىزنىڭ دوختۇرخانىدىكى چاغلىرىدا بىر قوشۇننى باشلاپ جەڭ قىلىپ يۈرگەن شۆھرەتلىك چاغلىرىنى ھېلىمۇ ئەسلەيدىكەن. مەن بۇ ياققا چىقىدىغان چاغدا:

— قانداق گېنېرال؟ تىرىك جانلارغا گەپ - سۆزلىرىڭىز بارمۇ؟ — دەپ سورىسام:

— ئوغلۇمغا ئېيتىپ قويسىڭىز، بېشىمغا ئۇنچۇالا جىق تاش - كېسەكنى ئەكېلىپ دۆۋىلەپ قويۇشنىڭ نېمە ھاجىتى دېمىمنى سىقىپ؟ . . . دېدى.

چىقىپ قارىسام، راست دېگەندەك سانتىار گېنېرالنىڭ قەبرىسىنىڭ ئۈستىدە كاتتا بىر گۈمبەز بار ئىكەن. ئىزدەپ سوراپ سانتىار گېنېرالنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىنى تاپتىم. چەت ئەل پاسونىدا قەۋەتلىك قىلىپ سېلىنغان تازىمۇ ھەيۋەتلىك ئۆي ئىكەن. مەن بېرىپ تۇرۇشۇمغا ئۆينىڭ ئالدىغا بىر پىكاپ كېلىپ توختىدى. قارىسام، پىكاپتىن سانتىار گېنېرالنىڭ ئوغلى چۈشۈۋاتىدۇ. كۆرۈپلا

تونۇدۇم. ئۆز ۋاقتىدا دوختۇرخانىغا پات - پات دادىسىنى يوقلاپ كېلىپ تۇراتتى. بىر چارىلەر تازىمۇ كەمبەغەل ئىدى. ھازىر ئۇستىدە شۇنداق پۇزۇر كىيىملەر. ئۇمۇ مېنى تونۇدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، دوختۇر سەيدۇللا ئاكىغۇ، دەيمەن؟ — دېدى.

مەنمۇ كۆرۈشۈپ تونۇشلۇق بەردىم.

— ياھ، بىر ئامەت كېلىپ تازىمۇ بېيىپ كەتتىڭمۇ نېمە؟ — دەپ سوردىم.

— دادامنىڭ ھېلىقى چاپىنىنى بىلىسىزغۇ؟ — دېدى.

— قايسى چاپىنىنى دەيسەن؟ — دېسەم:

— ھېلىقى مۇرىسىگە پاگونلارنى قادىۋالىدىغان ئەسكى چاپانچۇ؟ . . . شۇ چاپانىنى سېتىپ بېيىپ كەتتىم، — دەيدۇ.

ھەيرانلا قالدىم.

— ھوي. . . شۇ ئەسكى چاپان شۇنچە پۇلغا يارامدىكەن؟ — دەپ سوردىم.

سورىسام ئۇ نېمە دېدى دېمەمسىز:

— چاپانغا قاداقلىق ئىزناك، تۇغمە، مىس يارماق دېگەنلەردىن خەۋىرىڭىز بارغۇ؟ . . . بىر كۈنى بىر - ئىككى ئادەم ئۆيگە دادامنىڭ شۇ چاپىنىنى سۈرۈشتۈرۈپ كېلىپ قالدى. «نېمە قىلماقچى سىلەر؟» دېسەم: «شۇ چاپاننى بولسا سېتىۋالايلى دېگەن» دېيىشتى. ئۇلار چاپاننى ئالامدۇ ياكى ئۇنىڭغا قاداپ قويغان نېمىلەرنىمۇ؟ مەن ئەدىن بىلەي، كۆتۈرۈپلا چىقىپ كۆرسەتتىم. ئۇنىڭغا

قاداقلىق جاڭگىر - جۇڭگۇرلارنى كۆرۈپ ھېلىقىلارنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. ئۇزۇنلارا بىر نېمىلەرنى دەپ كۈسۈرلىشىپ: «قانچىگە ساتسەن؟» دېدى. كۆزۈمنى يۇمۇپ گەپنىڭ يوغىنىنى قىلاي دەپ: «بۇ رەھمەتلىك دادامدىن قالغان تەۋرۈك چاپان، ئالساڭلار 100 مىڭ سومنى نەق ساناڭلار، بولمىسا ساتمايمەن» دېدىم. ھېلىقىلار چاپانىنى ئۇياققا ئۆرۈپ - بۇياققا ئۆرۈپ، يالۋۇرۈپ يۈرۈپ 50 مىڭ سومنى تاشلاپ بېرىپ، چاپانىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى. ئۆزۈممۇ ھەيران بولۇپ پۇلنى تۇنقانچە قاراپلا قاپتىمەن. «بۇ بىر نېمىلەر ئەتىلا كېلىپ پۇلۇمنى ئەكەل» دېمىسۇن، دەپ، ھېلىقى پۇلنى بىر يىل ساقلاپتىمەن. قارىسام ئۇلار كېلىدىغاندەك ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن پۇلنىڭ ئىزىنى يىتتۈرۈپ قويماي دەپ قورقۇپ، ئۇنى سودىغا سېلىپ ئۇ ياققا دوملاتتىم، بۇياققا دوملاتتىم. خۇدا بەردى دېگەن شۇمۇ، بىر - ئىككى يىلدىلا لەپپىدە كۆتۈرۈلۈپ كەتتىم. ھېلىقى بىر نېمىلەر ئەمدى چاپانىنى قايتۇرۇپ كەلسە، ئۆزۈممۇ 100 مىڭنى نەقلا ساناپ سېتىۋالمەن،— دېدى.

ساتتار گېنېرالنىڭ ئوغلىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، ھېلىقى بىر چاغدا دوختۇرخانىمىزدىكى «12» نى تەنتەق قىلىدىغان ئالمىنىڭ 12 يارماق توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئويلاپ قالدىم.

— ئوغلۇم، ساڭا خۇدايىم غايىبتىن بېرىپتۇ، خەيرى! — دەپ خوشلىشىپ قايتتىم. ئۇنىڭغا: «داداڭنىڭ دېمى سەقلىپ كېتىپتۇ، ئۇنىڭ بېشىغا چوقچايتىپ قويغان گۈمبەزلىرىنىڭ چۈۋۈپ تاشلا»

دېگىلى بولامدۇ، دەيسىز؟... ھوي، كۇنمۇ خېلى ۋاخ بولۇپ قاپتىغۇ؟... تولا ۋالاقلاۋېرىپ سىزنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇممۇ، قانداق؟...

دوختۇر گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ھاسا تايىقىنى ئالدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. ماڭا تازا قاراپ كېتىپ:

— راست، يەتتە نەزىرىمنىڭ باغىقىنى تاپشۇرۇپ ئالغانسىز؟... بارماي قالماڭ ـ ھە! — دېدى.

نېمە دېيىشىمنى بىلمەي قالدىم. دوختۇر مەندىن يىراقلاپ غۇۋالىشىپ يوقاپ كەتكەندى. پۈتۈن بەدىنىمنى سوغۇق تەر بېسىپ كەتتى. ھېلىلا دوختۇر ئولتۇرۇپ قوپۇپ كەتكەن ئورۇننى سىلىسام مۇزدەك بولۇپ، ئۇ يەردە بىر كىم ئولتۇرغاندەكمۇ قىلمايتتى.

1999 ـ يىل، مارت.

قاش بويىدىكى ۋەقە

قاش دەريا‌سى بويىدىكى توقايلىقلارنى بىر كۆرگەن ئادەم ئۇنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى ئۇزاققىچە ئېسىدىن چىقىرالمايدۇ. سۇپسۈزۈك تاغ سۇلىرىدىن هاسىل بولۇپ، تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ، تاغ قىسا‌كلىرىدىن هەيۋەت بىلەن بۇزغۇنلاپ ئېقىپ چىقىپ كېلىۋاتقان قاش دەريا‌سى بۇ يەردىكى يا‌پيېشىل تۈزلەڭلىكلەرگە يېتىپ كەلگەندە، يېيىلىپ ئېقىپ تارماق ئارالارنى پەيدا قىلىدۇ. ئەنە شۇ تەبىئىي شەكىللەنگەن ئارالاردا، سىز بىر - بىرىگە چىرمىشىپ ئۆسكەن جىغان، زىرىق، تاللارنى، قەدىمىي تاغ تېرەكلىرىنى، توقاي ئىچىدىكى قۇياش نۇرى بىلەن تاۋلىنىپ تۇرغان ئوچۇقچىلىقلاردا بولسا، رەڭمۇرەڭ ياۋا گۈللەرنى، كۆپكۆك چىمەنلەرنى كۆرىسىز. دەريا قىرغىقىدا تۇرۇپ بۇ توقايلىقلارغا قارىغاندا، كىشى هاياجاندىن ئىختىيارسىز چوڭقۇر نەپەس ئالىدۇ. ئالدىڭىزدا ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا، دەريا ئوتتۇرىسىدىكى ئارالاردا بولسا، قەدىمىي توقايلىقلار، دەريانىڭ ئۇ قېتىدا كۆكۈش رەڭ ئېلىپ تاۋلىنىپ تۇرغان قارىغايلىق، تاغلارغا تۇتىشىپ كەتكەن ئېدىرلار، هەممىنىڭ

ئۇستىدە ئاپئاق قارغا پۇركەنگەن چوققىلار... شۇلارنىڭ ھەممىسىدىن بىر گەۋدە بولۇپ شەكىللەنگەن مەنزىرىنى كۆرگىنىڭىزدە، ئۇلۇغ تەبىئەتنىڭ ئاجايىپ ئۇستا رەسسام ئىكەنلىكىگە قايىل بولماي تۇرالمايسىز.

ئارالار ئوتتۇرىسىدىكى توقايلىقلارغا ئۆتۈپ ئارىلىغىنىڭىزدا، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى بۇ يەردە بېلىقچىلار، پادىچى بالىلار، سەيلە - ساياھەتچىلەر ھەر تەرەپكە ئىز بېسىپ قالدۇرغان يالغۇز ئاياغ يوللارنى كۆرىسىز. بۇ يوللار بىلەن ماڭغىنىڭىزدا، ئورمان ئىچىدىكى چىرىگەن يوپۇرماقلاردىن كۆتۈرۈلگەن نەمخۇش ھاۋا دىمىقتۇرىنى غىدىقلايدۇ. يېشىل ئوتلار پۈشقاقلىرىڭىزغا ئۇرۇلۇپ، جىغانلارنىڭ تىكەنلىرى چاپىنىڭىزنىڭ پەشلىرىنى سىجاپ ئۆتىدۇ. قەيەرلەردىدۇر بىر يەردە تاغ تېرەكلىرىنىڭ يىقىلغان شاخلىرى، مۈخ باسقان كۆتەكلەر ئالدىڭىزنى تورايدۇ. بۇ ئاياغ يوللار بىر مەنزىللەرگە يەتكەندە، تۈيۈقسىز غايىب بولىدۇ - دە، ئۆزىڭىزنىڭ يەنە ئايلىنىپ دەريانىڭ لېۋىگە كېلىپ قالغانلىقىڭىزنى كۆرىسىز. دەريانىڭ سۇيى شۇنچىلىك سۈزۈككى، قىرغاقتىكى تاشلار سۇ ئاستىدا ئېنىق يالتىراپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سىز ئاجايىپ تاشلاردىن خاتىرە ئۈچۈن بىر نەچچە تال سۈزۈۋالماقچى بولۇپ يەڭلىرىڭىزنى تۇرۇپ قولىڭىزنى سۇغا تىقسىڭىز، قارىماققا تېيىزلا يەردەكتەك تۇرغان بۇ تاشلارنىڭ خېلىلا چوڭقۇردا — قول يەتمەس يەردە ئىكەنلىكىنى بىلىسىز - دە، ئىختىيارسىز كۈلۈۋېتىسىز... بەزىدە ھېلىقى ئاياغ يوللار سىزنى ئورمان ئىچىدىكى دالا گۈللىرى قۇياش نۇرىدا رەڭمۇرەڭ

تاۋلىنىپ تۇرغان قانداقتۇر بىر ئوچۇقچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ يەردە سىز كىملەرنىڭدۇر قازان ئېسىپ گۈلخان ياققان ئىزلىرىنى، ئىسلاشقان چوڭ - چوڭ تاشلارنى كۆرىسىز. بۇ ئوچۇقچىلىقتىكى يېشىل ئوتلار ئوستىگە ئۆزىڭىزنى تاشلاپ، كۆپكۆك ئاسمانغا قارىغىنىڭىزدا، كۆكتىكى ئاپئاق بۇلۇتلار گويا ئېگىز تاغ تېرەكلىرىنىڭ ئوچىدىلا يېنىڭ لەيلىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. ئەتراپىڭىزدىن بولسا، قۇشلارنىڭ چۇرۇقلاپ سايراشلىرى، دەريانىڭ بوغۇق گۈرۈلدەپ ئاققان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. گويا ئۆزىڭىزنى شۇ ئۇلۇغ تەبىئەت بىلەن قوشۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك، تەبىئەت بىلەن تەڭ نەپەس ئېلىۋاتقاندەك ھېس قىلىسىز...

* * *

ئۆتكەن يىلى يازلىق كانىكولدا بىز بىر نەچچە ئوقۇنقۇچى مانا مۇشۇ گۈزەل قاش بويىغا كېلىپ مەلۇم ۋاقىت تۇرىدۇق. قاچاندۇر بىر چاغلاردا مەكتىپىمىز مۇشۇ قاش دەرياسى ئەتراپىدىن بىر ئاز يەر سېتىۋالغان بولۇپ، ھازىر بىز شۇ يەرلەرنى يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قايتۇرماقچى، بۇنىڭ بەدىلىگە يېزا مەكتىپىمىزنىڭ يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان قۇرۇلۇشلىرى ئۇچۇن ياغاچ بەرمەكچى بولغانىدى. بىز شۇ ئىشلارنى بېجىرگەچ دەم ئالماقچى بولۇپ كەلگەنىدۇق. ئاز-تولا ئۆمرى قىستا - قىستاڭ چوڭ شەھەرلەردىلا ئۆتۈپ، مۇنداق تەبىئىي، ھاۋالىق جايلارنى كۆرۈپ باقمىغانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار قاش

دەریاسی بویىدىکی تۇتاش کەتکەن توقایلىقلارنى کۆرۈپ هایاجىنىنى باسالماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن، توقاي ئىچىگە چىدىر تىكىپ، بىر قانچە كۈن ئوبدان بىر ئويناپ پۇخادىن چىقايلى، دېگەن يەرگە كەلدۇق. يېزىلىق هۆكۈمەت چىدىر، قازان ـ قومۇچ ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەرنى تېپىپ بېرىدىغان بولدى. يېزىلىق هۆكۈمەت مېهمانخانىسىنىڭ ئىچىرلاپ تۇرىدىغان كارىۋاتلىرىدا ئولتۇرۇپ قىزغىن مەسلىھەتكە چۈشۈپ كەتتۇق.

خوجىلىق بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئەدىھەم ئاكا قەغەز ـ قەلەمنى چىقىرىپ، توقاي سەيلىسىگە كېتىدىغان خىراجەتلەرنى يازغىلى تۇردى. مالچىلاردىن سېتىۋېلىنىدىغان سويۇم مال، نان ـ چاي، كۆكتات، ماي، هەر خىل ئىچىملىك، زىرە ـ قارىمۇچ، هەتتا ئېغىز سۇرتىدىغان قەغەزگىچە هەممە نەرسە تىزىملاندى.

— ئاشپەزنىڭ ئىشىنى قانداق قىلىمىز؟ — دەپ سوراپ قالدى بىرەيلەن.

— بۇنىڭغا نېمە ئاشپەزلىك كېتەتتى؟ — دېدى يەنە بىر ئوقۇتقۇچى، — مالنى سويۇپ پارچىلاپ قازانغا باسىمىز، ئاستىدىن گۇركىرىتىپ ئوتنى قالايمىز، پىشتى دېگەن شۇ!

— بولمايدۇ، بولمايدۇ! — دەپ چۇرقىراشتۇق باشقىلىرىمىز، — شورپا ئىچىپ، سۆڭەك غاجىلاپلا ئولتۇراتتۇقمۇ، ئانچە ـ مۇنچە سەي ـ پەي قورۇپ، كاۋاپ ـ پاۋاپمۇ قىلىدىغان گەپ ـ تە!

— ئارىمىزدىن بىرەر ئاشپەز چىقىپ قالار؟ — دەپ كۆپچىلىككە قارىدى ئەدىھەم ئاكا.

— چۆموچ تۇتىدىغان بىرلا ئادەم چىقسىغۇ قالغان ئىشلارغا قولمۇقول يارەملىشەتتۇق، — دېيىشتۇق.

— بولدى، قازان بېشىنىڭ ئىشىنى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار، — دېدى تارىخ ئوقۇنقۇچىسى قۇربان.

ئاغزى ئېچىلسىلا تاش قورال دەۋرى، قەدىمىي يۇنان، مىسىر مەدەنىيەتلىرى، چىڭگىزخاننىڭ ئىستېلاسى دېگەندەك نەرسىلەر توغرىسىدا توختىماي سۆزلەپ كېتىدىغان بۇ ئاغىنىنىڭ قازان ـ قومۇچىنىڭ ئىشلىرىدىنمۇ خەۋىرى بارلىقى خىيالىمىزغا كىرىپ باقمىغانىكەن.

— تاماقنى مىسىرچە ئېتەمسىلەر، يۇنانچىمۇ؟ — دەپ چاقچاق قىلدى ئەدەبىيات ئوقۇنقۇچىسى قادىر.

— ئۇ قانچىلىك ئىشتى؟! — دېدى قۇربان، — گۆشنىڭ ئۇستىخانلىقراق يەرلىرىنى چاناپ قازانغا تاشلۇۋېتىمىز، شورپا بولىدۇ. يۇمشاق يەرلىرى كاۋاپ... راست، قىيما كاۋاپ دېگەننى بىلەمسىلەر؟

— كاۋاپنى كىم بىلمەيدۇ؟ — دېدى ياش ئوقۇنقۇچىلاردىن بىرى.

— مېنىڭ دەۋاتقىنىم قىيما كاۋاپ، — دېدى قۇربان.

— ئۇنىمۇ كۆرگەن.

— كۆرۈشنىغۇ ھەممە ئادەم كۆرگەن. لېكىن ئۇنى قانداق تەييارلايدىغانلىقىنى بىلسەڭ بولىدۇ ـ دە!...

مانا، گۆشنى تازا ئۇششاق چاناپ قىيما قىلىپ، ھە، يەنە ئازراق تۇخۇم، پىياز ئارىلاشتۇرۇپ، دورا ـ دەرمانلارنى تەڭشەپ، يۇمىلاقلاپ زىخقا ئۆتكۈزىدىغان گەپ. پاھ، پىشقاندا بۇنى يۇمشاق نانىڭ ئارىسىغا ئېلىپ يەيدىغان بولساڭلار، بۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان تاماق يوق... دۇمبە

جىگەر دېگەننىغۇ بىلىدىغانسىلەر؟

— ئۇمۇ يەيدىغان نەرسىما؟ — دەپ كۈلدى ھېلىقى ياش ئوقۇنقۇچى، — مۇنداق تاماقنى ئاڭلاپ باقماپتىكەن-مەن.

— سېنىڭ شەھەردە يۈرۈپ كۆرگىنىڭ راڭپىزا بىلەن سېرىق ئاش، — دېدى قۇربان، — دۇمبە جىگەر دېگىنىمىز — قوينىڭ قۇيرۇق مېيى بىلەن جىگىرنى ئوبدان پىشۇرۇپ سۇزۇۋېلىپ، نېپىز يالپاقلاپ كېسىپ، ئىككىي پارچە جىگەرنىڭ ئارىسىغا بىر پارچە قۇيرۇق ماينى قىستۇرۇپ يەيدىغان نەرسە. مۇنداق يېگەندە، مايمۇ كۆڭۈلگە تەگمەيدۇ، چاينغانسېرى لەززەتلىنىپ چاينغۇڭ كېلىدۇ. تازا ئوغۇل بالىنىڭ يەيدىغان تامىقى — دە!.. قوينىڭ ئۆپكە-قېرىن، توققۇز تولۇقلىرىدىن شۇنداق سوغۇق سەيلەرنى كەلتۇرۈۋېتىمىزكى، ۋاقتى كەلگەندە كۆرسىلەر...

ھەممىمىز بىردىنلا تاماقنىڭ گېپىگە چۈشۈپ كەتتۇق. كۆچىلىكنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، قاملاشتۇرىدىغان ئادەملا بولسا، قوي دېگەننىڭ ئاچچىق ئۇچىيى بىلەن تېرىسىدىن باشقا ھەممە يېرىدىن خىلمۇخىل تاماقلارنى تەييارلاشقا بولىدىغانلىقى ئايان بولدى. كىمدۇر بىرى قىزىپ كېتىپ، ئەتىلا قەيەردىن بولمىسۇن بىر تور تېپىپ كېلىپ، دەريا غا تور تاشلىماقچىمۇ بولدى.

— بۇمۇ بولىدىغان گەپ، دەريا بېلىقى دېگەننىڭ لەززىتى باشقا گەپ — تە! — دېيىشتۇق.

شۇنىڭ بىلەن بىر — ئىككىيلەن: «بېلىق دېگەننى زادى مايدا پىشۇرۇپ يېگەن ياخشىمۇ، ئوتتا قاقلاپمۇ؟»

دەپ تالاش ـ تارتىشقا چۈشۈپ كەتتى.

* * *

قېرىشقاندەك شۇ كۈنى كېچىدىن باشلاپ ھاۋا ئۆزگىرىپ، شارىلداپ يامغۇر چۈشۈشكە باشلىدى.

— ئاپلا، بۇ نېمە گەپ؟! — دېيىشتۇق ھەسرەتلىنىپ، — توقاي سەيلىسى قىلىدىغان شېرىن خىياللىرىمىز كۆپۈككە ئايلىنامدۇ نېمە!...

— خاتىرجەم ئۇخلايلى دېدى كىمدۇر بىرى — تاغ يېرى دېگەن شۇ. قاراپ تۇرۇڭلار، ئەتىلا چاقناپ كۈن چىقىپ كەتمىسە.

ئەتىگىنى ئورنىمىزدىن تۇرساق، يامغۇر تېخىچە توختىماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ مېھمانخانىسىدىن نېرى بارالماي سولىنىپ قالدۇق. ئىچى پۇشقان ئاغىنىلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى تالاغا چىقىپ ئاسمانغا قارايتتى. ئاسمان تۇتاش قوغۇشۇن رەڭگە كىرگەن بولۇپ، يامغۇر ئاق يېغىنغا ئايلىنىۋاتقاندى. تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ، ئەتراپنى قويۇق تۇمان قاپلاپ، توقايلار، قارىغايزارلىق تاغلار — ھېلىقى بىز كۆرگەن بارلىق گۈزەل مەنزىرىلەر تۇمان ئىچىدە غۇۋالىشىپ كەتكەنىدى.

ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي، ياتاقتا يىغىلىپ قۇرۇق پاراڭغا چۈشتۇق.

— تاغ يېرى دېگەننىڭ ھاۋاسى شۇ، — دېدى ئەدىھەم ئاكا. ئارىمىزدا ياشتا ئەڭ چوڭ، ھازىر مەكتەپتە

ئىشلەۋاتقانلارنىڭ ئىچىدىمۇ ئىستازى ئەڭ كونا ئادەم شۇ ئىدى، — بىر يىلى، بۇ يەردىكى دېھقانچىلىق مەيدانىمىزغا يازلىق يېغىم ئىشىنى تۈگەتكىلى كەلگىنىمىزدە، بۇغداي ئورمىسى مەزگىلىدىلا مۇشۇنداق ھاۋا ئايىنىپ، تۈيۈقسىز قار چۈشۈپ كەتكىنى ئېسىمدە. . . بىزەرسىڭلار كورت قەغەزمۇ ئالغاچ كەلمىگەنمىتىڭلار؟

— بۇ يەردە شاھماتمۇ تېپىلماس ھەقىچان؟

— ھوي راست، ئېسىمدىن چىقىپتۇ، — دېدى بىر ئوقۇنقۇچى، — سىلەرگە بىر نەرسە كۆرسىتەيمۇ؟

— نېمىكەن ئۇ؟ — دەپ ھەممىمىز ئۇنىڭغا قارىدۇق.

ئۇ كارىۋاتنىڭ باش تەرىپىدىن بىر كونا لاتا سومكىنى تارتىپ چىقاردى. سومكا ئىچىدىن پومپىيىپ تۇرغان بىر سېرىق قەغەز خالتىنى سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، ئىچىدىن يەنە گېزىت قەغىزىگە پۈختا ئورالغان بىر توپ ئورىگىنالنى ئېلىپ ئونتۇرىغا قويدى.

— ماڭا بۇنى تونۇگۇن بىر دېھقان ئەكېلىپ بەرگەندى، — دەپ چۈشەندۈردى ئۇ، — بۇ سومكىدىكى نەرسىلەرنى ئۇ مەكتىپىمىز بۇرۇن بۇ يەردە ئىشلەتكەن بىر ئۆينىڭ تورۇسىدىن تېپىۋالغانكەن. ھەقىچان، بۇ يەرگە كېلىپ دېھقانچىلىق قىلغان ھېلىقى ئەپەندىلەرنىڭ بىر نەرسىسى بولسا كېرەك، دەپ ساقلاپ قويۇپتىكەن.

ئورىگىناللارنى بىرىنچىسى بولۇپ ئەدەبىيات ئوقۇنقۇچىسى قادىر قولىغا ئالدى. بىر نەچچە بەتنى ئۆرۈپ ئوقۇپ:

— پاھ، پاھ، قالتىس شېئىرلارغۇ بۇ! — دەپ

ژارقىرىۋەتتى، — بۇ ئادەتتىكى بىر ھەۋەسكارنىڭ يازغان مەشق شېئىرلىرى ئەمەس جۇمۇ. سۆزلىرى شۇنچىلىك ئاددىي، پىششىق، پىكرى چوڭقۇر. تەبىئەت مەنزىرىسى بىلەن شائىرنىڭ ئوتلۇق ھېسسىياتىنى ئەپچىل بىرلەشتۈرۈلگەن. ھەر بىر مىسرادىن ھاياجانغا تولغان شائىرنىڭ تىنىقلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. . . ئاڭلاڭلار ھە، مەن سىلەرگە مۇنۇ قۇرلارنى ئوقۇپ بېرەي.

ئۇ بىر شېئىرنى ئۇنلۇك ئوقۇپ دېكلاماتسىيە قىلدى.

ھەممىمىز ئىختىيارسىز سۈكۈتكە چۈشۈپ قۇلاق سالدۇق.

كۆز ئالدىمىزدا گۈلگە پۈركەنگەن كەڭ دالا، ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان قۇياش، قىپقىزىل شەپەق نۇرىغا چۆمۈلۈپ يىراقتىن كېلىۋاتقان قىز گەۋدىلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئورىگىناللىنى قولدىن قولغا ئېلىپ كۆردۇق. ئورىگىناللارنىڭ قەغىزى سارغىيىپ قالغان بولسىمۇ، خەتلىرى يەنە ئوچۇق تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا يېزىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى تەبىئەت لىرىكىسى، مۇھەببەت تېمىسىدىكى شېئىرلار ئىكەن. بەزى سۆز - جۈملىلەرنىڭ ئۆچۈرۈلگەنلىكى، تۇزىتىلگەن بەزى مىسرالارنىڭ يېنىغا قىيپاش قىلىپ يېڭى مىسرالارنىڭ يېزىپ قويۇلغىنىغا قارىغاندا، بۇ ئاپتورنىڭ تېخى رەتلىمىگەن دەسلەپكى قولىيازمىلىرىدەك قىلاتتى. كارىۋاتتا سوزۇلۇپ يانقان ئەدىھەم ئاكا ئاخىرىدا ئورىگىناللارنى قولىغا ئېلىپ ۋاراقلاپ كۆردى - دە:

— بۇ تونۇش پوچېركىغۇ؟ . . . توغرا، خەمىتنىڭ پوچېركىسى، خەمىتنىڭ! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— خەمىت دېگىنىڭىز كىم؟ — دەپ سورىدۇق بىز.
— بىر چاغلاردا ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا خەمىت دەپ بىر ئوقۇتقۇچى بولىدىغان، ئۇ مۇشۇنداق شېئىرلارنى يېزىشقا ئۇستا ئىدى.
— بۇ شائىر نەدە؟
— ئۇنىڭ يازغانلىرى قاش دەريا سىنىڭ بويىغا قانداق كېلىپ قالدۇ؟
— ئۇ چاغلاردىكى ئىشلارنى سىلەر تازا بىلىپ كەتمەيسىلەر، — دەپ چۈشەندۈردى ئەدىھەم ئاكا، — ئۇ يىللاردا ھەر بىر مەكتەپ، ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەجبۇرىيىتى بولىدىغان. مەكتەپىمىزنىڭ مۇشۇ قاش دەريا سى ئەتراپىدىكى يېزىلار بىلەن مۇناسىۋىتى يېقىن ئىدى. ھەر يىلى دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە، مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى بۇ يەرگە كېلىپ يېغىم - تېرىم ئىشلىرىغا ياردەملىشەتتۇق. كېيىن ئوقۇغۇچىلارنى ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇش، يېرىم ئوقۇپ، يېرىم ئىشلەش دېگەندەك چاقىرىقلار چىقتى. مۇشۇنداق سىياسەتلەرنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە، مەكتەپ ئۆز ئالدىغا بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرماقچى بولۇپ، بۇ ئەتراپتىن يەر سېتىۋالغانىدى. شۇ چاغدىكى مەكتەپ رەھبەرلىرى نەق مانا مۇشۇ قاش دەريا سى بويىدىكى توقايلىقلارنى كۆرۈپ ئىلھاملىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك، ھەتتا بۇ يەرگە ئوقۇتقۇچىلار ھەر يىلى كېلىپ دەم ئېلىپ كېتىدىغان بىر دەم ئېلىش ئورنىمۇ قۇرماقچى بولۇشقان.
— بۇ ئوبدان گەپ بوپتىكەن، — دەپ سۆز قىستۇردى

ياش ئوقۇنقۇچىلاردىن بىرى.

— ئوبدانلىقى قۇرۇسۇن! — دېدى يەنە بىرەيلەن، — يامغۇر مۇشۇنداقلا ياغىدىغان بولسا، ئادەم بىر كۈندىلا زېرىكمەمدۇ؟!

— ئەنە شۇنداق ياخشى نىيەتلەر بىلەن، — دېدى ئەدىنھەم ئاكا يانچۇقىدىن موخۇركا قەغىزىنى ئېلىپ يىرتىپ تۇرۇپ، — دەسلەپتە بۇ يەرگە بىر كورپۇس ئوستىچىدىرچە يېپىلغان ئۆيلەر سېلىنغانىدى. ئاز ئۆتمەيلا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ كەتتى. پىلانلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق خىيالغا ئايلىنىپ سۇغا چىلاشتى. قاش دەرياسىنىڭ بويىغا كېلىپ يەر تېرىماق تۇگۈل، مەكتەپتە ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ئۆزىمۇ توختاپ قالدى. شۇ يىللارنى ئەسلىسەم، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئىككى ئوقۇنقۇچى كۆز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ. ئۇنىڭ بىرى مۇشۇ قوليازمىلارنىڭ ئېگىسى خەمىت، يەنە بىرى ھامۇت. ئۇلار ھەر ئىككىلىسى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا بىر سىنىپتا ئوقۇپ، ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن فاكۇلتېتنىڭ ئۆزىدە ئوقۇنقۇچى بولۇپ قېپقالغان. خەمىت ياخشى ئوقۇغان ئوقۇغۇچى ئىدى. شۇ چاغلاردا يېزىپ ئېلان قىلغان شېئىرلىرى بىلەن ئوقۇنقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئابرۇيمۇ بار ئىدى. دەرسىنىمۇ ياخشى ئۆتەتتى. ئەمدى ھامۇتقا كەلسەك، ئۇنىڭ قانداق يوللار بىلەن مەكتەپكە ئوقۇنقۇچىلىققا ئېلىنىپقالغانلىقىنى مەنمۇ چۈشەنمەيمەن. ئۇ بويلۇق كەلگەن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن يىگىت ئىدى، باشقىلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشقىمۇ ئۇستا ئىدى. مۇنداق سالاپەتنىڭ ھە دېگەندە

ئايالالارنى ئىنده‌كىكه كه‌لتۇرۇشكه ده‌سمى بولالايدىغانلىقدىنى سىلەر ئوبدان بىلىسىلەر. شۇڭا ئۇ ساۋاقداشلىرى ئىچىدىكى ئەڭ چىرايلىق بىر قىزغا ئۆيلەنگەن، ئۇنىڭدىن ئىككى بالىلىقمۇ بولغان. بىراق، بىچارىنىڭ قورسىقىدا چىرايىغا تۇشلۇق ئۇماچ يوق ئىدى. ئوقۇغۇچىلارغا ده‌رس ئۆتكۈده‌ك ئىقتىدارى بولمىغانلىقتىن، كېيىن ئۇنى مه‌كتەپ ره‌هبه‌رلىكى مه‌مۇرىي خىزمه‌تكه يۆتكەپ قويغان. مه‌ده‌نىيه‌ت ئىنقىلابىغا كه‌لگەنده، خه‌مىت بىلەن هامۇت باشقا - باشقا قىياپه‌ت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشتى. خه‌مىت يازغان شېئىرلىرى، شۇ چاغدىكى سىياسه‌تكه نارازى بولۇپ قىلىپ سالغان به‌زى گه‌پ - سۆزلىرى تۈپه‌يلىدىن، ئەڭ باشتا تارتىپ چىقىرىلىپ كۆره‌ش قىلىندى. هامۇت بۇ هه‌ربىكه‌تته ئاكتىپ بولۇپ شۇنچىلىك جانلىنىپ كه‌تتىكى، ئايهاي! . . . ئەگه‌ر يارانقان ئىگه‌م بىر كىشىگه توغرا يول بىلەن مېڭىپ هايات كه‌چۈرىدىغان پەزىلەتنى ئاتا قىلمىسا، هېچبولمىغاندا ئەسكىلىك قىلىپ بولسىمۇ جېنىنى باقىدىغان قارا نىيه‌تنى قوشۇپ به‌رسه كېره‌ك، هامۇت نه‌ق شۇنداقلا بولۇپ چىقتى. خه‌مىتكه ئەڭ قاتتىق زىيانكه‌شلىك قىلغانمۇ هامۇت بولدى. ئۇ خه‌مىتنىڭ يازغان شېئىرلىرىدىن قۇسۇر تېپىپ، پارتىيىگه، سوتسىيالىزمغا قارشى شۇنچىلىك كۆپ مه‌زمۇنلارنى ئويدۇرۇپ چىقاردىكى، پاهاي، ئاده‌م پۈتلاشتا ئۇنىڭدىن ئۇستىسى بولماس! . . . بۇ گه‌پنى قىلسام، شۇ چاغدا مه‌كتەپ توپ مه‌يدانىدا ئېچىلغان نه‌چچه مىڭ كىشىلىك كۆره‌ش يىغىنىنى كۆز ئالدىمدىن كه‌تمه‌يدۇ. سه‌هنىده ئولتۇرغانلاردىن بىرى خه‌مىتنىڭ «جىنايه‌ت» لىرىنى

ئوقۇپ، ئۇنى: «سەھنىگە چىقسۇن!» دەپ ۋارقىرىغاندا، خەمىت كۆچىلىكنىڭ ئارىسىدا قىمىر قىلماي ئولتۇردى. ھامۇت بىر نەچچەيلەننى ئەگەشتۇرۇپ پېتىپ كېلىپ، ئۇنى سۆرەپ دېگۈدەك سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، بېشىغا ئېگىز قەغەز قالپاق كىيدۈردى. خەمىت باشتا نومۇستىن شەلپەردەك قىزىرىپ كەتتى. بىر يۇلقۇنۇپ قولىنى بوشتىۋېلىپ، بېشىدىكى قالپاقنى يۇلۇپ ئېلىپ يەرگە ئاتتى ـ دە، بالاغا قالدى. بىر نەچچىسى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنى بولۇشىغا دۇمبالاپ، ئاندىن قولتۇقىدىن يۆلەپ زورىغا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويۇشتى. بۇ ئىككى ساۋاقداشنىڭ ئوقۇغۇچى ۋاقتىدا بىرەر زىددىيىتى بارمۇ ياكى ھامۇتنىڭ تەبىئىيىتىنىڭ ئەسكىلىكىدىن شۇنداق بولۇۋاتامدۇ، بىلمىدىم، شۇ چاغدا خەمىتنى ئەڭ قاتتىق ئۇرغانمۇ ھامۇت ئىدى . . . ئۇ چاغلاردىغۇ كۆرەشكە تارتىلمىغان ئادەممۇ ئاز قالغان. ئۇنى دېسەڭلار، ماڭىمۇ قالپاق كىيگۈزۈشكەن.

— نېمىشقا؟ — دەپ قىزىقىپ سورىدۇق بىز.

ئەدىھەم ئاكا قولىدىكى تاماكىسىنى ياندۇرۇپ بىر ـ ئىككى شوربىدى ـ دە، كۈلۈپ كەتتى:

— ئۇ كەمدىكى ئىشلارنىى سۆزلەپ سىلەرگە چۈشەندۈرۈپ بولغىلى بولمايدۇ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئەدىھەم ئاكا، — نېمىشقا بولاتتى، ماڭا ئارنقان جىنايەتلىرى «چەت ئەلدە ئۇرۇق ـ تۇغقىنى بار . . . يازدا كاستۇم ـ بۇرۇلكا، قىشتا پەلتو كىيىپ ، گالىستۇك باغلاپ يۈرىدۇ . . .» دېگەندەك تۈكى يوق ئىشلار. ئۇ چاغلاردا مەنمۇ ياش ئىدىم ـ دە! بولۇۋاتقان ئىشلارغا بىر

تۇرۇپ ئادەمنىڭ كۆلگۈسى، بىر تۇرۇپ يىغلىغۇسى كېلىدۇ. ئوقۇش بىنالىرىنىڭ تاملىرى ھەر خىل چوڭ خەتلىك گېزىتلەر چاپلىنىپ، قۇراق چۈشكەن ئەسكى يوتقاندەك بولۇپ قالغان. تارتىپ چىقىرىلغانلارنىڭ ھېشىدا ئېگىز قەغەز قالپاق، يۇز - كۆزىمزنى جىن - شەيتانلارغا ئوخشىسۇن، دەپ ئالىيجىشىل بويۇمتەكەن. قولىمىزدىكى ئەسكى داس - چېلەكلەرنى دارائشتىپ: مەن پالانچى بولىمەن، جىنايىتىم ماۋۇ، ماۋۇ... دەپ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز تونۇشتۇرۇپ، ئوقۇش بىنالىرىنىڭ ئالدىدىن خودىدى ئەسكى تاملىقتىن ئۆتكەن ئۆتكەندەك مېڭىپ ئۆتىمىز. ئىنسان ئوچۇن بۇنىڭدىن ئارتۇق خورلۇق بولماس دەيمەن!... كېيىن، ئىسيانچىلار ئىككى تەرەپ بولۇشۇپ بىر - بىرى بىلەن ئەلەم كۆرىشى قىلىشقا چۈشۈپ كەتتى. بىزنى رېجىم ئاستىدا مەكتەپنىڭ قارا ئىشلىرىنى قىلىشقا سالدى. ئېسىمدە قېلىشچە، خەمىت بىزنىڭ خوجىلىق بۆلۈمىگە قاراشلىق سەي - كۆكتات ئورنىدا بىر مەزگىل ئىشلىگەن، مەكتەپ پارخانىسىدا ئوتمۇ قالغان... ئۆزىمىزنىڭ گېپىگە كەلسەك، شۇ قالايمىقانچىلىقلار بىلەن بولۇپ، بۇ يەردىكى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئىشلىرىنى ئويلاشقا ھېچكىمنىڭ چولىسى تەگمىدى. لېكىن، يەرنى تېرىماي ئاق تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ - دە! سېتىۋالغان يەرلىرىمىزنى ئىلگىرىكىدەكلا بۇ ئەتراپتىكى كەنتلەرنىڭ دېھقانلىرى تېرىپ پايدىلىنىۋەردى. بۇنىڭ بەدىلىگە ھەر يىلى ئۇلار مەكتەپكە ئاز - تولا ئاشلىق، ماي يارداەم قىلىپ تۇراتتى. كېيىن ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ھېلىقى چېدىرچە يېپىلغان

ئۆيلەر ئادەم ئولتۇرمىغاچقا، قار بېسىپ، يامغۇر ئۆتۈپ، ۋەيران بولۇشقا باشلىغان گەپ. شۇنىڭ بىلەن، يېزىلىق ھۆكۈمەت مەكتەپكە: «سالغان ئۆيۈڭلا ۋەيران بولۇشقا باشلىدى. ئادەم قويۇپ باشقۇرمىساڭلار بىز ئىگە بولالمايمىز» دەپ ئىنكاس قىلغان بولسا كېرەك. خەير، شۇنداق قىلىپ، تېخى قۇرۇلمىغان دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئۆرۈلگىلى تۇرغان ئۆيلىرىگە قاراشقا رىجىمدا ئىشلەۋاتقانلاردىن بىرەرسىنى ئەۋەتمەكچى، دېگەن گەپنىڭ قۇلىقىمىزغا چۈشكىنى ئېسىمدە. كېيىن قانداق بولدى بىلمىدىم، بۇ يەرگە دەسلەپتە خەمىت مۇئەللىمنى ئەۋەتىشكەنىدى. مانا ئەمدى سىلەر: ئاي دالاغا سېلىنغان ئۆيلەرگە قاراشقا نېمىشقا باشقا كىشىنى ئەۋەتمەي خەمىت مۇئەللىمنى ئەۋەتكەن؟ دەپ سوئال قويساڭلار بولىدۇ.

ئەدىھەم ئاكا قولىدىكى تاماكىسىنى قاتتىق - قاتتىق بىر - ئىككى شوراپ، ئالدىدىكى كۈلدانغا مىجىپ ئۆچۈردى - دە، بىزگە تەكشى قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— سىلەرگە خەمىتنىڭ چىرايىنى قانداق سۈرەتلەپ بەرسەم بولار؟ ئىشقىلىپ ئاق - سېرىق كەلگەن، ئالدىغا سەل ئېگىشىپ ماڭىدىغان، ئورۇق يىگىت ئىدى. كۆزەينەك تاقاپ يۈرەتتى. شۇ چاغدا ئوتتۇز ياشلار ئەتراپىدا بولسا كېرەك، لېكىن كۆرگەن ئادەم ئۇنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشى، ئېغىر مىجەزىگە قاراپ، قېرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان ئادەممىكىن، دەپ پەرەز قىلاتتى. قېرىق يېرى، ئۆزىنىڭ شۇنچە ھېسسىياتچان بولۇشىغا، مۇھەببەت توغرىسىدا شۇنچە ياخشى شېئىرلارنى يازغىنىغا قارىماي،

ئۆزى ھەقىقىي مۇھەببەتنىڭ نېمىلىكىنى تېخى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ باقمىغان، شۇ ياشقا كىرىپمۇ ئۆيلەنمىگەنىدى.

— مانا بۇ ھەقىقىي شائىر ئىكەن! — دېدى ئەدەبىيات مۇئەللىمى قادىر.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟! — دەپ ھەيران بولدۇق بىز.

— ئۆيلىنىشنىڭ ئۆزى شائىر ئۈچۈن پۈت ـ قولىنى چۈشەش، ھېسسىياتىنى بوغۇش بىلەن باراۋەر. شائىر ئۆز تەقدىرىنى بىر ئايالنىڭ قولىغا تاپشۇرمىغاندىلا، ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرى چەكسىز ئايالار دۇنياسى ئۇستىدە ئەركىن پەرۋاز قىلالايدۇ.

— ئوھوي، ئەمدى بۇ نەنىڭ نەزەرىيىسى بولدى؟

— مانا، ئىشەنمىسەڭلار شائىرلارنىڭ پىرى بولغان نەۋائىينى ئېلىڭلار، ئۇ ئۆمۈر بويى بويتاق ئۆتكەن. بىلال نازىمۇ بىر ئايالغا ئاشىق بولۇپ، غۇلجا مەدرىسىنىڭ پەشتىقى ئۇستىدە تۇرۇپ، شۇ ئايال تۇرغان ئۆينىڭ پەنجىرىسىگە يىراقتىن نەزەر سېلىپ، نۇرغۇن ئىشق نەزمىلىرىنى يازغان. شائىر بىرىگە غايىۋى ئاشىق بولغان، لېكىن ئارمانىغا يېتەلمىگەن چاغدىلا، مۇھەببەت توغرىسىدا تەسىرلىك نەرسىلەرنى يېزىپ چىقالايدۇ. ئۆيلىنىپ، بىر ۋاقىت ـ ۋاقىت خوتۇنىنى ئۆيگە ئەكىرىدىكىمۇ، ئىشنىڭ تۈگەشكىنى شۇ!

— شۇنداق، — دەپ ئەدەبىيات مۇئەللىمىنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى تارىخ ئوقۇتقۇچىسى قۇربان، — گۇلنى بەرگىدە كۆرگەن تۇزۇك، ئۇزۇپلا قولۇڭغا ئالدىكىمۇ، بىردەمدىلا جەلپكارلىقىنى يوقىتىدۇ...

ياش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇلاھىزىسىنى ئاڭلاپ ئەدىھەم

ئاكىمۇ كۈلۈپ كەتتى ـ دە:
— خەمىت سىلەر دېگەندەك ھەقىقىي شائىرلىق ماقامىغا يېتىش ئۈچۈن ئۆيلەنمىدىمۇ ياكى ئۇنىڭ يۈرىكىنى تىترەتكۈدەك بىرەر قىز چىقمىدىمۇ؟ ياكى بولمىسا، شۇ ياشقا كەلگۈچە ئۇنىڭ ئۆزى بىرەر قىزنىڭ يۈرىكىدە ئوت پەيدا قىلالمىدىمۇ؟ بۇ تەرەپلىرىنى مەنمۇ بىلمەيدىكەنمەن. . . بايا سۆزلەپ نەگە كېلىۋېدىما؟ — دېدى.
— دېھقانچىلىق مەيدانىغا نېمىشقا باشقا ئادەمنى ئەمەس، خەمىتنى ئەۋەتكەن؟ دېگەنىدىڭىز.
— ھە، توغرا. . . ئەلۋەتتە مۇنداق ئاسمىنى كەڭ يەرگە مەسلىسى بار، كۆرگەنلا كىشىنى ئەركىن قويۇۋېتىشكە بولمايدۇ ـ دە! شۇ چاغدىكى مەكتەپ رەھبەرلىكىنىڭ خەمىتنى بۇ يەرگە ئەۋەتىشكە جۈرئىت قىلىشىدىكى سەۋەب: بىرىنچىدىن، ئۇ ياش، ساغلام ئىدى، ئەسلىدە ئۇ يېزىدىن كەلگەچكە، دېھقانچىلىقنىڭ ئانچە ـ مۇنچە ئېپىنى بىلەتتى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇ بويتاق بولغاچقا، يىراقتا بارالمايمەن، دەپ تارتىشىدىغان ئادىمى يوق ئىدى؛ ئۈچىنچىدىن بولسا، ئۇنىڭ تارىخىمۇ باشقىلارغا قارىغاندا ئانچە مۇرەككەپ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئارخىپىنى ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ ۋاراقلىساڭلار، قانچىلىك گەپ بار دەيسىلەر؟ مەكتەپتە ئوقۇغان، ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ مەكتەپنىڭ ئۆزىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالغان، مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىنغان. . . ئەزىملىك قىلىپ گېپىمنى بەك سوزۇۋەتتىمۇ، قانداق؟ — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — بىكار ئولتۇرغۇچە بىر پاراڭ، بۇ ئۇچ

ئادەمنىڭ ھاياتىغا تاقىلىدىغان خىلى ئوزۇن بىر ۋەقە، ئاراڭلاردا ھېكايە يازىدىغانلار بولسا، ماتېرىيال بولۇپ قالار. زېرىكسىپ قالدىڭلارمۇ يە؟

— ياق، سۆزلەۋېرىڭ، — دېيىشتۇق بىز.

— سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، خەمىت بۇ يەرگە كېلىپ ئۆزىنى قانداقراق ھېس قىلغاندۇ؟

— يالغۇزچىلىقتا تازا زېرىككەندۇ؟ — دېدىم مەن.

— خەمىت ئەسلىدىمۇ باشقىلارغا ئانچە ئارىلاشمايدىغان، يالغۇز يۈرۈپ خىيال سۈرۈشنى ياخشى كۆرىدىغان يىگىت ئىدى، — دېدى ئەدھەم ئاكا، — شۇنداق بولسىمۇ، دەسلەپتە ئونىڭغا مەكتەپتىن ئايرىلىش ئېغىر كېلىپ، ئۆزىنى خۇددى يىراق بىر يەرگە پالىنۇڭانداەك ھېس قىلغان بولۇشىمۇ مۇمكىن، ئەمما ئونىڭ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن خۇشال بولغىنى ئېنىق. ئۆزۈڭلار كۆردۈڭلار، بۇ مەنزىرىسى گۈزەل، كەڭ بىر جاھان. بۇ يەردە مەكتەپتىكىدەك ھەر كۈنى شوئار توۋلاپ، چوڭ خەتلىك گېزىتلەرنى چاپلاپ، كىشىنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇيدىغان ياكى بىر ـ بىرىنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىشىپ، دەككە ـ دۈككىدە ئولتۇرىدىغان ئىشلار يوق. ئۇ بەخىرامان خىيالىنى سۈرۈپ، ئەركىن نەپەس ئېلىپ، خىلىلا ئارام تېپىپ قالغان، سولغۇن چىرايىغا قانمۇ يۈگۈرگەن. مەكتەپ سېتىۋالغان يەرلەرنى تېرىۋاتقان كەنتنىڭ دېھقانلىرىنى يارەمگە چاقىرىپ، ھېلىقى چىدىرچە ئۆيلەرنىڭ بۇزۇلغان ـ تۆكۈلگەن يەرلىرىنى رېمونت قىلدۇرغان. ئۇلار بىلەن بىللە يەر تېرىغان، سۇ توڭقان، ئورما ئورۇغان، مانا شۇ چاغدا، ئونىڭ قەلبىنى

زىلزىلىگە سالىدىغان بىر ۋەقە بولغان.

— نېمە ۋەقە ئىكەن ئۇ؟ — دەپ سورىدۇق بىر نەچچىمىز تەڭلا.

— مۇھەببەت! — دېدى ئەدىھەم ئاكا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — بۇ يەردە خەمىت تۇنجى قېتىم چىن يۈرىكىدىن بىر دېھقان قىزىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان. قىزنىڭ ئىسمى ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، مايسەم ئىدى. خەمىت ئۇ قىز بىلەن دەسلەپتە نەدە ئۇچرىشىپ قالغان، ئېتىزدىمۇ، خامانىدىمۇ؟ ياكى ئوت - چۆپ بېسىپ كەتكەن ئېتىز ئىچىدىكى خىلۋەت ئاياغ يوللارنىڭ بىرىدىمۇ؟ ئۇلارنىڭ تونۇشۇش جەريانى قانداق بولغان؟ بۇ تەرەپلىرىنى مەنمۇ بىلمەيمەن. سىلەر ياشلار بۇنى چۈشىنىسىلەر، ھايات دېگەندە ئاشۇنداق تۇيۇقسىز يۇز بېرىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. ھەممىمىزنىڭ مۇھەببەت كەچۈرمىشلىرىمىزنى سۈرۈشتۇرسە، ئۆيلەنگەن ئادىمىمىز باشقا، كۆيۈپ - پىشقان، ئېلىشماقچى - تېگىشمەكچى بولغان ئادىمىمىز باشقا بولۇپ چىقىدۇ؛ ياكى بولمىسا خېلى يىللارغىچە كىمگە قىزىقىپ، كىمنى تاللاشنى بىلمەي تېڭىرقاپ يۈرىمىز، ئويلىمىغان يەردىن ناتونۇش بىرسى پەيدا بولىدۇ - دە، ئۆزىمىزنىڭ تەقدىرىنىڭ ئونىڭغا قانداق باغلىنىپ قالغانلىقىنى بىلمەيلا قالىمىز... خەمىت ئۇ قىز بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، مۇھەببەتنىڭ سىرلىق كۈچى بىلەن باشقىچىلا ئادەم بولۇپ قالغان. سىياسىي جەھەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچراپ، دەككە - دۈككىچىلىكتە ئۇمىدسىزلىككە چۈشۈپ قالغان يىگىت ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قەدىر - قىممىتىنى يېڭىۋاشتىن

تونۇغاندەك بولۇپ، قەلبىدە ئاجايىپ شېئىرىي تۇيغۇلار قايتا ئويغانغان. ئۇ چېدىرچە ئۆيلەرنى ئاپئاق ئاقارتىپ، ئۆينىڭ ئالدىدىكى رەتسىز ئۆسكەن ئوت - چۆپلەرنى تەكشى قىرقىپ چىققان، ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ھەر تەرەپكە قاراپ كەتكەن ئاياغ يوللارغا شېغىل تاشلارنى يېيىتقان، ئىشىك ئالدىدىكى چىملىقنىڭ ئىچىگە يەنە رەندىلەنمىگەن تاختايلاردىن قوپال قىلىپ بولسىمۇ، يۆلەنچۈك ئولتۇرىدىغان ئۇزۇن ئورۇندۇق، ئۇستەللەرنى ياساپ ئورناتقان. مايسەم ئۇنىڭغا يېزىدىن ھەر خىل گۈللەرنىڭ ئۇرۇقلىرىنى تېپىپ ئەكېلىپ بەرگەن. بۇ ئىككىسى ئۆينىڭ ئەتراپىغا گۈللەرنى تېرىغان، بۇ گۈللەر رەڭمۇرەڭ ئېچىلىپ، ئۆينىڭ ئەتراپىنى ئاجايىپ يېقىملىق تۈسكە كىرگۈزگەن. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىمۇ گۈللەر بىلەن تەڭ چېچەك ئاچقان...

— شۇنداق بولىدۇ، — دەپ ئەدىھەم ئاكىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى ئەدەبىيات مۇئەللىمى قادىر، — شائىر بار يەردە چوقۇم گۈل بولىدۇ، قىز بولىدۇ، مۇھەببەت بولىدۇ. ئەگەر دۇنيادا گۈل، قىز، مۇھەببەت دېگەنلەر بولمىغان بولسا، بۇ دۇنيانىڭ ھېچبىر قىزىقمۇ بولمىغان بولاتتىمىكىن، دەيمەن.

— ئۇ چىرايلىق قىز بولسا كېرەك؟ — دەپ سورىدى ياش ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرى.

— كېيىن مەكتەپ دېھقانچىلىق مەيدانىغا رېجىسسىدا ئىشلەيدىغانلاردىن يەنە بىر قانچەيلەننى ئەۋەتتى، — دەپ ھېكايىسىنى داۋام قىلدى ئەدىھەم ئاكا، — شۇلارنىڭ قاتارىدا بۇ يەرگە مەنمۇ كەلدىم. مەكتەپنىڭ سىبتىۋالغان

يەرلىرىنى تېرىپ دېھقانچىلىق قىلدۇق. خەمىت مۇھەببەتلىشىپ يۈرگەن ھېلىقى قىزنى ئانچە - مۇنچە ئۇچرىتىپ قالاتتۇق. نېمە دېسەم بولىدۇ، قارىماققا ئاددىيلا بىر قىز. بىز ھازىر شەھەردە كوچىغا چىقىشتىن ئىلگىرى بىر سائەت ئەينەكنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئۆزىگە گىرىم قىلىدىغان قىزلارنى كۆرۈپ ئادەتلىنىپ قالدۇق. مايسەم قارا قۇمچاق كەلگەن، ھېچقانداق پەردازسىز، ساغلام يېزا قىزلىرىدىن ئىدى. كۈلگەندە، مەڭزىدە ئىككى زىناق پەيدا بولۇپ، كۆزلىرى خۇمالىشىپ، ناھايىتىمۇ يېقىملىق بولۇپ كېتەتتى... قاراڭلار، بۇ يەرنىڭ ئۆزىمۇ قەيەرگە قەدەم باسساڭ رەڭمۇرەڭ دالا گۈللىرى تاۋلىنىپ تۇرىدىغان، ھەرقانداق بىر ياشنىڭ قەلبىدە ئوتلۇق ھېسسىيات ئويغىتالايدىغان ئاجايىپ بىر ژادا - دە!... بەزىدە بىز مايسەم بىلەن خەمىتنىڭ توقايلىقلار ئىچىدە قول تۇتۇشۇپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپ، يازنىڭ قىسقا تۈنلىرىنى تاڭغا ئۇلىۋەتكەنلىرىنى كۆرەتتۇق. قىزنىڭ جاراڭلىق كۈلكىسىدىن ھۇركىگەن ياۋا ئۆردەكلەر پالاقشىپ قانات قېقىپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىدىن ئۇچۇپ ئۆتەتتى. بەزىدە ئۇلار تاغ تېرىكىنىڭ غولىغا يۆلىنىپ، يىراق بىر يەردىن، ئورمانلارنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئايغا قاراپ ئۇنسىز قېتىپ تۇرۇپ قېلىشاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇلارغا دەريانىڭ شارقىرىشى، بېشى ئۇستىدىكى يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى، ھەتتا يەر شارىنىڭ ئايلىنىشىمۇ توختاپ قالغاندەك بىلىنىپ، بىر - بىرىگە پەقەت يۈرەكلىرىنىڭ دۈپۈلدەپ ئۇرغان سادالىرىلا ئاڭلىناتتى. ئۇلارغا قارىغان كىشىنىڭ ھەقىقەتەن ھەۋىسى كېلەتتى... مېنىڭچە، سىلەر

هازىر كۆرۈۋاتقان قىز ـ يىگىتلەرنىڭ كىنوخانىلارنىڭ قارانغۇ بولۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىكى، ئىس ـ تۈتەك، غەلىتە مۇزىكىلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭىغا تولغان كاتتا رېستورانلاردىكى مۇھەببەتلىشىشلىرى قارىماققا قالتىستەك كۆرۈنسىمۇ، يۈلتۇزلار كۆكتە جىمىرلاپ تۇرغان، ئاي ھەممىگە گۈۋاھ بولۇپ بېشىڭىزدا نۇر تۆكۈۋاتقان، نەمخۇش ساپ ھاۋا دىمىقىڭىزغا گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇپ تۇرغان تەبىئەتنىڭ ئۆز قوينىدىكى ئاشۇنداق مۇھەببەتلىشىشنىڭ ئالدىدا ئۇ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. . . خەمىت مانا بۇ ئورىگىناللاردىكى مۇھەببەت شېئىرلىرىنى قولىغا قايتا قەلەم ئېلىپ، شۇ چاغلاردا يازغان بولسا كېرەك.

ئەدىھەم ئاكا سۆزدىن توختاپ، يەنە بىر ئورام تاماكا يۆگەشكە قەغەز يىرتتى. بىز ئەدىھەم ئاكىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالغاچ، ھېلىقى ئورىگىناللارنىڭ قولىدىن قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ ئولتۇراتتۇق.

— مەن بۇ ھېكايىڭىزنىڭ ئاخىرىنى پەرەز قىلىپ بولدۇم، — دېدى تارىخ ئوقۇتقۇچىسى قۇربان.

— قانداق؟ — دەپ ئۇنىڭغا قارىدى ئەدىھەم ئاكا.

— ئەمدى خەمىت بىلەن قىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوقۇم ئۇچىنچى شەخس پەيدا بولىدۇ.

— پاھ، ئۇچىنچى بىر شەخسنىڭ پەيدا بولىدىغانلىقىنى سىز قانداق بىلىۋالىدىڭىز؟

— بايا ئۆزىڭىز بۇ ئوچ ئادەمنىڭ ھاياتىغا بېرىپ تاقىلىدىغان بىر ۋەقە، دېمىدىڭىزمۇ؟ . . . مېنىڭچە، ئۇچىنچى بىر شەخس پەيدا بولىدۇ. ئۇ قىزنى تالىشىپ ئاخىر خەمىتتىن تارتىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ۋىسالىغا

يېتەلمىگەن بۇ شائىر ئاچچىق ھەسرەت بىلەن مۇھەببەت شېئىرلىرىنى يېزىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ.

— قۇربانىنىڭ پەرىزى تۇغرا، — دېدى قادىر مۇئەللىم، — بايا سىز يەنە: بۇ بىرەر ھېكايىگە ماتېرىيال بولغۇدەك ۋەقە، دېگەندىڭىز. بىرەر ھېكايىگە ماتېرىيال بولغۇدەك ۋەقە بولۇشى ئۈچۈن، چوقۇم قىز ـ يىگىتنىڭ ئارىسىغا ئۈچىنچى بىر شەخس قىستۇرۇلۇشى كېرەك. بولمىسا قىزىقى بولمايدۇ. مانا، تاھىر ـ زۆھرە، لەيلى ـ مەجنۇن، پەرھاد ـ شېرىن دېگەندەك تارىختا ئۆتكەن مۇھەببەت ھېكايىلىرىنى ئېلىڭ، ھەممىسى شۇنداق.

— سىلەرچە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قانداقراق ئادەم پەيدا بولار؟ — دېدى ئەدىھەم ئاكا يېڭى تۇتاشتۇرغان تاماكىسىنىڭ ئىسىنى پۈۋلەپ تۇرۇپ.

— مېنىڭچە، — دېدى قادىر مۇئەللىم، — ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كېلىشكەن بىر دېھقان يىگىت پەيدا بولىدۇ. ئۇ ئۆز يېزىسىدىكى چىرايلىق بىر قىزنى قانداقتۇر چەتتىن كېلىپ قالغان كۆزەينەكلىك بىر ئەپەندىنىڭ قولغا كەلتۈرۈۋېلىشىغا سۈكۈت قىلىپ تۇرالمايدۇ. ئاخىردا قىزنى بىر ئامالالارنى قىلىپ ئۆزىگە قارىتىۋالىدۇ... ئەگەر خەمىت مەقسىتىگە يېتەلىگەن بولسا، مۇنچىۋالا كۆپ شېئىرلارنى يېزىپ ئۆزىنى ئاۋارە قىلىپ نېمە كەپتۇ؟... قولۇڭلاردىكى ئورىگىناللارغا قاراڭلار، خەمىتنىڭ يازغانلىرىدىن ئۆز بەختىنى ئىزدەپ تاپالمىغان ئادەمنىڭ ھەسرىتى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ، كىشىگە شادلىق بېغىشلايدىغان مىسرالار ناھايىتىمۇ ئاز.

بىز كۆلۈشۈپ كەتتۇق.

— ئۇچىنچى بىر ئادەم پەيدا بولىدۇ، دەپ پەرەز قىلغىنىڭلار توغرا، — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — لېكىن ئۇ ئادەم سىلەر ئېيتقاندەك بۇ قاش دەريا‌سى ئەتراپىدىكى يېزىلاردىن ئەمەس، يەنە بىزنىڭ مەكتەپتىن چىقتى.

— مەكتەپتىن!؟

— ھە، بىزنىڭ مەكتەپتىن.

— كىم ئۇ؟

— ئۇ مەن سىلەرگە باشتا گەپىنى قىلىپ بەرگەن، خەمىتنىڭ ساۋاقدىشى ۋە رەقىبى ھامۇت.

— ھامۇت بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالىدۇ؟

— ھامۇتنىڭ نېمە سەۋەبلەر بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ قالغىنىنى بىزمۇ بىلمىدۇق، — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — ئىشقىلىپ، بىر كۈنلەرگە كەلگەندە ئۇمۇ ئارىمىزدا پەيدا بولۇپ قالدى. ئاڭلىساق، ئەسلىدە ئۇ بىر پومپىشچىكنىڭ ئوغلى بولۇپ، سىنىپىي تەركىبىنى يوشۇرۇپ يۈرگەنىكەن. ئەمدى بۇ نېمە گەپ بولۇپ كەتتى؟ دەپ بىزمۇ ھەيران قالدۇق. ئۇ چاغلاردىكى ئىشلارنى ئويلىسا، ھازىرمۇ ئادەمنىڭ بېشى تۆرەپ قالىدۇ. خەمىتنى تارتىپ چىقىرىپ كۆرەش قىلغان كۈنلەردە، ھامۇتنىڭ دائىم خەمىت يازغان بىر تۈتام شېئىرلارنى كۆتۈرۈپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۇنلۇك دىكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇيدىغىنى ئېسىمدە. ئاڭلىساق، بىزگە ئۇلارنىڭ ھەممىسى شۇنچىلىك گۈزەل مىسرالاردەك بىلىنەتتى. لېكىن، ھامۇتتەكلەرنىڭ نەزىرىدە دەل مۇشۇ گۈزەللىكنىڭ ئۆزى ئەكسىيەتچىلىك ئىدى. ھامۇت شېئىرلارنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاندىن ئۇنى

تەھلىل قىلىشقا ئۆتەتتى. ئەيتاۋۇر مىسرالارنىڭ بىر يېرىنى يولۇۋېلىپ، يەنە بىر يېرىگە ئاپىرىپ قۇراشتۇرۇپ، ئوڭنى دۇم قىلىپ، ئاخىرىدا: «مانا بۇ پارتىيىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى ئەسەر بولماي نېمە؟» دەپ شۇنداق غەلىتە يەكۈنلەرنى چىقىراتتىكى، ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئادەمنىڭ قورقۇسى كېلەتتى . . . بىر قېتىم ئۇ:

قوشۇماق تۇرمە زىنھار،
جۇت كەتسە كېلۇر باھار . . .

دېگەن ئىككى مىسراغا تازىمۇ چىڭ ئېسىلىۋالدى. بۇ مىسرالارنى ھامۇت خەمىتنىڭ قايسى شېئىرىدىن يۇلۇۋالدى، ئەسلىدە ئۇنىڭ ئالدى ـ كەينىدە يەنە نېمە گەپلەر بار ئىدى، بۇنى خۇدا ئۆزى بىلمەس كىم بىلىدۇ دەيسىلەر. « — مانا، مانا، قاراڭلار، — دەپ ۋارقىراپ كەتكەندى ھامۇت شۇ چاغدا، — مانا بۇ مىسرالاردا ئاپتورنىڭ ئەكسىيەتچى ئىدىيىسى ئاپئاشكارا تۇرمامدۇ؟! . . . ئۇ بىزنىڭ بۈگۈنكى بەختىيار زامانىمىزنى جۇنقا ئوخشاتقان، ئۆزىنىڭ قولىدىن كەتكەن باھارىنى يەنە قايتىپ كېلىدۇ، دەپ جار سالغان» . . . ھامۇتنىڭ چۈشەندۈرۈشىچە، خەمىتنىڭ بۇ ئىسمۇ ياكى بۇ ئىسىنىڭ بۇ ئىسمۇ، ئەيتاۋۇر بىر نېمىسى ناھايىتى ھاللىق ئۆتكەن ئادەممىش. ئۇ نۇرغۇن كەمبەغەللەرنىڭ قېنىنى شوراش بەدىلىگە بېيىغانكەن . . . ھامۇت ئەنە شۇنداق چۈشەندۈرەتتى. خەمىتنىڭ بۇ ئىسى قايسى زاماندا ئۆتكەن ئادەم؟ ئۇ

كەمبەغەللەرنىڭ قېنىنى قانداق شورىغان؟ ھەر بىر ئادەمنى تورۇسقا بىر ـ بىرلەپ ئېسىپ، تاپىنىدىن تېشىپ شورىغانمۇ ياكى باشقىچە بىر سېھىرگەرلىكلەرنى قىلغانمۇ؟ . . . بۇ تەرەپلىرىنى تازا ئىنچىكىلەپ سوراپ كەلسە، ھامۇتنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەس دەيمەن. ئەمما بىز خەمىتنىڭ يېزىدىكى بىر نامرات ئائىلىدىن كەلگەن يىگىت ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتۇق. ئەمدى كېلىپ، ھامۇتنىڭ ئۆزى پومېشچىكنىڭ بالىسى چىقىپ قالغىنى قانداق بولدى؟ . . . ئۇ كەملەردە ھودۇققىنىدىن: «ياشىسۇن» دەپ شوئار توۋلايمەن، دەپ «يوقالسۇن» دەپ شوئار توۋلاپ سېلىپ، گەپنى ئوخلاپ قىلىمەن دەپ، تەتۈر قىلىپ قويۇپ بالاغا قالغان ئادەملەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ھامۇتمۇ بېشى قېيىپ ئۆزىنىڭ ئائىلە تارىخىنى خەمىتكە چاپلىغانمۇ؟ ئىشقىلىپ، بۇ ئىشلارنى ئويلاپ باش ـ ئاخىرىغا چىقارغىلى بولمايتتى. . . راستىنى ئېيتقاندا، بىز ھامۇتنى «سىنىپىي تەركىبىنى يوشۇرغان» دېگەن گەپكە ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدۇق، ئۇنى مەكتەپ دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئىشلەۋاتقانلارنى ئاستىرتتىن نازارەت قىلىشقا ئەۋەتتىمىكىن، دەپ گۇمان قىلدۇق. دېمىسىمۇ، بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىغا مەسلىسى بار بىر مۇنچە «گېزەندىلەر» يىغىلىپ قالغان تۇرسا، ئۇلارنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەنلىكىگە كۆز ـ قۇلاق بولۇپ تۇرىدىغان بىرەر ئادەم بولمىسا بولمايدۇ ـ دە! ؟ . . . ھامۇت كېلىشى بىلەنلا ئۆزئارا قىلىشىدىغان كۆلكە ـ چاقچاقلىرىمىز ئۆچۈپ، سوغۇق كەيپىيات پەيدا بولدى. دېيىشكە تېگىشلىك ھەر بىر ئېغىز سۆزىمىزنىمۇ تارازىغا سېلىپ دەڭسەپ دەيدىغان بولدۇق. بۇ يەرگە كېلىپلا

هامۇتنىڭ كۆزى يەنە خەمىتكە قادالدى. قارىسا، خەمىت بۇ يەردە ناھايىتى ئەركىن بولۇپ كەتكەن، ھەتتا چىرايلىق بىر قىز بىلەن مۇھەببەتلىشىپ يۈرگەن. ھامۇتنىڭ نەزىرىدە خەمىت مەسلىسى بار ئادەم بولغاندىكىن، ياۋاشلىق بىلەن باش كۆتۈرمەي ئەمگەك قىلىپ ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىشى، ئۆزىنىڭ ئەھۋالىدىن تەشكىلگە ۋاقتى - ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ تۇرۇشى لازىم ئىدى - دە. يەنە خالىغانچە بىر نېمىلەرنى يېزىپ، قىزلار بىلەن مۇھەببەتلىشىپ يۈردى، دېگەن نېمە گەپ! ؟... ھامۇت ئىچىدە شۇنداق ئويلىسىمۇ ئۆزىچە چاندۇرماي خەمىت بىلەن يېقىن بولۇۋېلىپ يۈردى. ئېھتىمال مۇنداق ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئۇچىغا چىققان ھاماقەت ئىكەنلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، ئۆزىنى تولىمۇ ئەقىللىق چاغلىسا كېرەك. خەمىت ھامۇتنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى ئاللىبۇرۇن بىلىپ بولغانىدى، شۇڭا ئۇمۇ يېزىپ يۈرگەن شېئىرلىرىنىڭ ئورىگىناللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، چىدىر ئۆيىنىڭ تورۇسىغا تىقىۋېتىپ، ھامۇت بىلەن بىللە ئەمگەك قىلىپ يۈردى. بۇ ئىككى رەقىب شۇ يەردىكى ئېتىز يوللىرىدا بىللە ماڭغان، توقايلىقلارنى بىللە سەيلە قىلغان، دەريا قولتۇقلىرىدا بىللە بېلىق تۇتۇشقان؛ ئەتىگەنده دەريا ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن تۇمان، قىزىرىپ چىقىۋاتقان قۇياش، يېزا تەرەپتىن چاڭ توزۇتۇپ كېلىۋاتقان پادىلار توپىنى بىللە كۆرۈشكەن. ئۆزىنىڭ چىراي - شەكلىگە ناھايىتىمۇ ئىشىنىپ، ھەرقانداق ئايال زاتىنى ئىنده‌ككە كەلتۈرەلەيمەن، دەپ ئويلايدىغان ھامۇت ھەتتا خەمىتنى پات - پات ئىزدەپ كېلىپ تۇرىدىغان ھېلىقى قىزغا ئانچە - مۇنچە

قاناتمۇ سۆرەپ باققان، لېكىن مايسەم ئۇنىڭغا نەزەر كۆزىنىمۇ سېلىپ قويمىغان. قىز خەمىتىنىڭ ئارقىسىدىن سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان بۇ ئادەمدىن ناھايىتى بىزار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، ھامۇتنىڭ ئىچى تېخىمۇ ئۆرتىلىپ كەتتى. ئۇ مەكتەپكە: «خەمىتىنىڭ ھەربىكەتلىرى سىرلىق، ياۋاشلىق بىلەن ئەمگەك قىلىپ ئۆزىنى ئۆزگەرتمەي، نېمىلەرنىدۇر يېزىپ تېقىشتۇرۇپ يۈرىدۇ. بىر قىز بىلەن مەخپىي بېرىش - كېلىشى بار. . .» دېگەندەك غەلىتە ماتېرىياللارنى يېزىپ يوللاپ تۇرغان. . . مانا شۇنداق كۆنلەرنىڭ بىرىدە خەمىت تۈيۈقسىز يوقاپ كەتتى.

— نېمە، يوقاپ كەتتى؟ — دەپ سورىدۇق بىز چۈشەنمەي.

— خەمىت، خەمىت يوقاپ كەتتى.

— نەگە يوقاپ كېتىدۇ؟

— ئۇنىڭ نەگە غايىب بولغانلىقى ھەممىمىز ئۈچۈن بىر سىر بولۇپ قالدى، — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — خەمىت دەسلەپكى كۈنى ياتاقتا قايتىپ كەلمىگەندە، ئېھتىمال ئۇ مايسەم بىلەن دالىدا تۇنىگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدۇق. ئۇ ئىككىنچى، ئۈچىنچى كۈنلىرىمۇ قايتىپ كەلمىگەندىن كېيىن ھەممەيلەن ئەندىشىگە چۈشۈپ جىددىي ئىزدىدۇق، ھېچ يەردىن خەۋىرىنى ئالالمىدۇق. مايسەممۇ بىز بىلەن تەڭ خەمىتنى ئىزدەپ سەكپارە بولۇپ كەتتى. ھامۇت مەكتەپكە: «خەمىت ئۆز جىنايىتىدىن قورقۇپ چەت ئەلگە قېچىپ كەتتى» دەپ مەلۇمات يوللىدى. بۇ گەپكە ھېچكىم ئىشەنمىدى. خەمىتنىڭ قورقۇپ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكۈدەك زادى قانچىلىك جىنايىتى بار دەيسىلەر؟ . . .

ئۇ كەملەردە ھەر خىل سىياسىي بېسىم ياكى تۈرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن چەت ئەلگە قېچىپ چىقىپ كېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ تۇراتتى. لېكىن، خەمىتىنىڭ چەتكە قېچىش نىيىتى بولسا، بۇ يەردە ئۆزى يالغۇز يۈرگەن چاغلاردا ياكى مەكتەپتە ئېگىز قالپاق كىيىپ سازايى قىلىنغان ئېغىر كۈنلەردە قاچماي، بۇ يەردە ئۆزى ياخشى كۆرگەن بىر قىز بىلەن كۆڭۈللۈك مۇھەببەتلىشۋاتقان كۈنلەردە قىزنى تاشلاپ قاچامدۇ؟ چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن بولسا، قايسى دۆلەتكە چىقىپ كەتتى؟ . . . بۇ سوئاللارغا ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەيتتى. كېيىنكى كۈنلەردە چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز يۈرتلىرىنى كۆرگىلى كېلىشتى، لېكىن خەمىتىنىڭ خەۋىرىنى ئۇلارنىڭمۇ ھېچقايسىسى دەپ بېرەلمىدى.

— ئۇلۇپ كەتتىمۇ يە؟

— ئۇ ئۆلگەن بولسا جەسىتى قېنى؟ قەبرىسى قەيەردە؟ نېمە سەۋەبتىن ئۆلدى؟ بۇ سوئاللارمۇ جاۋابسىز قالدى.

— ئۇنداقتا، بۇ ھېكايىنىڭ ئوخشايلا ئاخىرلىشىپ قالدىغۇ؟ — دېدى ئەدەبىيات مۇئەللىمى قادىر.

— ئالدىرىماي تۇرمامسىلەر، — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — سۆزلەيدىغانلىرىم تېخى توگىمىدى. مەن ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولمىغاچقا، ۋەقەنى تازا رەت - رېتى بىلەن دەپ بېرەلمەيۋاتىمەن. ئەمدى گەپنى يەنە شۇ خەمىت يوقاپ كەتتى، دېگەن كۈنلەردىن باشلايلى. خەمىتىنىڭ تۇيۇقسىز غايىب بولۇپ كېتىشى بولۇپمۇ مايسەمگە ناھايىتى قاتتىق

تەسىر قىلدى. چۈنكى، بۇ يېزا قىزى ئۆمرىدىكى ئەڭ چوڭ شادلىقىنى شۇ خەمىت بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن تاپقان، كەلگۈسى توغرىسىدىكى نۇرغۇن تاتلىق ئۇمىدلىرىنى ئۇنىڭغا باغلىغانىدى. ئۇنىڭ نېرۋىلىرى بۇ ئېغىر يوقتىشقا بەرداشلىق بېرەلمەي ئەقلىدىن ئازغانەكلا بولۇپ قالدى. ئۇ شۇ ئەتراپتىكى ئېدىرلار، توقايلىقلار، دەريا بويلىرىنى ياقلاپ توختىماي يۈگۈرۈپ: «خەمىت! خەمىت!» دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ: «خەمىت! خەمىت!» دەپ ۋارقىرىغان نالىسى يىراقتىكى تاغلاردىن ئەكس سادا بولۇپ قايتىپ كېلەتتى. ھەممەمز بېچارە قىزنىڭ ھالىغا ئېچىناتتۇق. مايسەم يېزىدا يالغۇز بىر مومىسى بىلەن تۇرىدىغان قىز ئىكەن. بېچارە موماي قىزنى ۋارقىسىدىن ئىزدەپ چىقىپ دەريا بويلىرى، تېك قىيالارنىڭ ئۈستىدىن تېپىپ قايتۇرۇپ كېلەتتى. . . بىر كۈنى چۈشتە، نەق ھېلىقى چېدىر ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى چىملىقتا — خەمىت ياساپ ئورنىتىپ قويغان ئۈستەل - ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ تاماق يەۋاتاتتۇق، ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئالدىمىزدا مايسەم پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ توپتوغرا ھامۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— خەمىت قېنى؟ — دېدى.

قىزنىڭ ئۈت يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتكەن ھامۇت دۇدۇقلاپ:

— خە، خە، خەمىتكىنى مە - مە - مەن نەدىن بىلەي، — دېيىشگە قىز ۋارقىرىغىنچە كېلىپ:

— خەمىتنى سەن، سەن ئىمت ئۆلتۈردۇڭ! — دەپ ئۇنىڭغا ئېسىلدى. ھامۇت قېچىپ ئارانلا قۇتۇلدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ قىز چېدىر ئۆينىڭ ئالدىدا پات - پات پەيدا بولىدىغان بولۇپ قالدى. ھەر قېتىم قىزنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشى بىلەنلا ھامۇت قورقۇنچىدىن تامدەك تاتىرىپ، ئۆزىنى نەگە قاچۇرۇشنى بىلمەي قالاتتى. بەزىدە بىز ھامۇت يوق چاغدا مايسەمنى چاقىرىۋېلىپ، خەمىتنى ھامۇت ئۆلتۈرۈۋەتتىمۇ؟ نېمىشقا شۇنداق دەيسىز؟ دەپ گەپكە سالاتتۇق. بىر كۈنى مايسەم قوينىدىن قولياغلىقىغا ئورالغان بىر نەرسىنى چىقىرىپ بىزگە كۆرسەتتى. قارىساق، قولياغلىقتا خەمىتنىڭ سۈنغان كۆزەينىكى تۇرۇپتۇ. قىزنىڭ بىر - بىرىگە ئۇلاشمىغان، چۈشىنىكسىز سۆزلىرىدىن تازا ئويلىنىپ بىر خۇلاسە چىقارغاندا، مۇنداق مەزمۇن چىقاتتى: ئەسلىدە خەمىت يوقاپ كەتكەن كۈنى چۈشتىن كېيىن خەمىت بىلەن ھامۇتنىڭ دەريا ئوتتۇرىسىدىكى تاشلىق بىر ئارالغا ئۆتۈپ، بېلىق تۇتماقچى بولۇپ دەرياغا تور تاشلاپ ئولتۇرۇشقىنىنى مايسەم كۆرگەنىكەن. شۇ يەردە خەمىت بىلەن ھامۇت بىر - بىرى بىلەن تاكالللىشىپ قالغان. بۇ ئىككى رەقىبنىڭ بىر - بىرىگە قول شىلتىشىپ، نېمىلەرنىدۇر دېيىشۈانقانلىقىنى يىراقتىن كۆرگەن قىز: بۇلار نېمە بولۇشقاندۇ؟... ئەر خەقلەرنىڭ ئىشىغا ئارىلاشماي، دەپ كېتىپ قالغان... سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، خەمىت بىلەن ھامۇت نېمە تالىشىپ بىر - بىرى قىزىرىشقاندۇ؟ ئەلۋەتتە ئۇلار ئارتۇق كەتكەن بىرەر ئېغىز چاقچاقتا تېرىكىپ ياكى ئەرزىمەس بىر نېمىلەرنى تالىشىپ بىر - بىرىگە قول شىلتىشىپ كېتىدىغان كىچىك بالا ئەمەس. چوقۇم گەپ ھامۇتنىڭ بۇ يەردىكىلەرنىڭ

ئۇستىدىن مەكتەپكە توختىماي راست ـ يالغان مەلۇمات يوللاپ يۈرگەن ئىشى ئۇستىدە بولغان. خەمىتنىڭ ھامۇتقا جاندىن ئۆتكۈدەك بىر ـ ئىككى ئېغىز قاتتىق گەپ قىلغىنى ئېنىق. مەسىلەن، ئۇ ھامۇتقا:

— مۇنداق قىلىپ كۆن ئالغۇچە ئۆلۈۋالساڭ بولمامدۇ، ئادەم ئەمەس ئىت ئىكەنسەن! . . . — دېگەن بولۇشى مۇمكىن.

ھامۇت سەل قىزىققان، ئاچچىقى كەلگەندە ئاغزىدىن ئوڭايلا بىزەپ گەپلەر چىقىپ كېتىدىغان نەرسە ئىدى. ئۇ ئاچچىقىدا نېمە دېيىشىنى بىلمەي:

— ھەدەڭنى پالان قىلاي! — دېگەن. خەمىت:

— ھەدەمنىڭ ئېرى بار دېگىنە، چىشىڭنى پاتماسمىكىن، — دېگەن. ھامۇت:

— ئەمىسە سىڭلىڭنى. . . — دېگەن. خەمىت:

— سىڭلىم بولسىغۇ شۇنداق قىلساڭ بولاتتى، ساڭا بەرگۈدەك سىڭلىممۇ يوق دېگىنە، — دەپ يەنە ئۆزىنى بېسىپ ئولتۇرغان. ھامۇت تېخىمۇ ئەدەپ:

— ئەمىسە ئاناڭنى. . . — دېگەن. ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ ئولتۇرغان خەمىت:

— مېنىڭغۇ ئانام ئۆلۈپ كەتكەن، ھازىرچە ئۆزۈڭنىڭ ئانىسىنى شۇنداق قىلىپ تۇرساڭ بولارمىكىن! — دەپ ھامۇتنىڭ بۇرنىغا گاچچىدە بىرنى سالغان.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ياقىلىشىپ ئۆرە ـ تۆپە بولۇشۇپ كەتكەن. ھامۇت خەمىتنىن قاۋۇلراق ئىدى. ئۇ ئانقان بىر مۇشت خەمىتنىڭ بېشىغا تېگىپ كۆزەينىكى يەرگە چۈشۈپ كەتكەن. خەمىت كۆزەينىكى بولمىسا ئالدىدىكى

نەرسىلەرنى تازا ئوچۇق كۆرەلمەيتتى. شۇڭا، ئۇ كۆزەينەكنى تاپماقچى بولۇپ ئېگىلىپ يەرنى سىيپاشتۇرغان. ھامۇت: «خەمىت يەردىن تاش ئېلىپ مېنى ئۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ، چاققانلىق بىلەن يەردىن بىر تاشنى ئېلىپ، ئېگىلىپ تۇرغان خەمىتنىڭ بېشىغا ئۇرغان. خەمىت شۇ يەردىلا يىقىلغان...

— ئۆلدى دېمەكچىمۇ سىز؟

— شۇنداق، تاش ئۇنىڭ ئەجەللىك يېرىگە تېگىپ كەتكەن. بەلكىم ھامۇت ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەي، دەپ ئويلىمىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. لېكىن، ئىشنىڭ نەتىجىسى شۇنداق بولۇپ چىققان.

ھەممەيلەن خىيالغا چۆشۈپ جىمجىت كەتتۈق. ئەدىھەم ئاكا قولىدىكى تاماكىسىنى كۈلدانغا مىجىپ ئۆچۈردى. يەنە بىر - ئىككىيلەنمۇ ئارقا - ئارقىدىن تاماكا چەككەچكە، ياتاق ئىچىنى تۈتۈن قاپلاپ كەتكەندى. كىمدۇر بىرى ئورنىدىن قوپۇپ بېرىپ دېرىزىنىڭ بىر قانىتىنى ئېچىۋەتتى. تالادا يامغۇر تېخىمۇ جىدەللەپ ياغماقتا ئىدى. پۈتۈن دىققىتىمىز ئەدىھەم ئاكا سۆزلەۋاتقان ۋەقەلىكتە بولۇپ قالغاچقا، يېغىۋاتقان يامغۇرمۇ ئېسىمىزدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندى.

— ئەگەر بىر جىنايەتچى ئۆركەشلەپ تۇرغان دەريانىڭ بويىدا بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ قويغان بولسا، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئەدىھەم ئاكا، — ئۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ جىنايەت ئىزىنى يوقىتىش ئۈچۈن قانداق قىلىدۇ؟

— ئالدى بىلەن جەسەتنى كۆزدىن يوقىتىدۇ، — دېيىشتۇق بىز.

— جەسەتنى قانداق يوقتىدۇ؟

— سۇغا تاشلايدۇ.

— توغرا، سۇغا تاشلايدۇ... خەمىتنىڭ ئۆلۈپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ھامۇت ئالاقزادىلىك بىلەن ئەتراپقا قارىغان. ئەتراپتا ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بىلىق تۇتۇش ئۈچۈن سۇغا تاشلىغان تورنى ئالدىراپ يېغىۋالغان، ئاندىن خەمىتنىڭ جەسىتىنى يوغان بىر تاش بىلەن قوشۇپ تورغا چىرماپ باغلاپ دەريا‌غا غولىتىۋەتكەن. خەمىت ئەنە شۇ سائەتتىن باشلاپ كىشىلەر ئارىسىدىن غايىب بولغان... ھامۇت جىنايەت ئىزىنى ھەر قانچە ئۇستىلىق بىلەن يوقاتتىم دېسىمۇ، يەنە بىر ئىشتا چاندۇرۇپ قويغان. ئۇ خەمىتنىڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكەن كۆزەينەكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان. قىز خەمىت ئىز - دېرەكسىز غايىب بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ھامۇت بىلەن دەريا لېۋىدە تاكاللىشىپ تۇرغاندا كۆرگىنىنى ئېسىگە ئالغان. ئۇ يەرگە بېرىپ خەمىتنىڭ دەسسىلىپ سۇنغان كۆزەينەكىنى تېپىۋالغان. خەمىت چەت ئەلگە قاچقان بولسا، كۆزەينەكسىز يۈرەلمەيدىغان خەمىت ھېچ ۋاقىتتا كۆزەينەكىنى دەريا بويىغا تاشلاپ قويۇپ قاچمايدۇ - دە!؟ خەمىتكە چوقۇم ھامۇت زىيانكەشلىك قىلدى، دەپ جەزملەشتۇرگەن. بۇ پاجىئە مايسەمگە ئەڭ ئېغىر تەسىر قىلدى. قۇياش نۇرىدا تاۋلىنىپ تۇرغان بۇ گۈزەل ۋادا خەمىتسىز ئۇنىڭ كۆزىگە گۆرەڭ قاراڭغۇ كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۆزىنى بىلىپ - بىلمەي: «خەمىت! خەمىت!» دەپ ۋارقىراپ يۇگۇرۈيتتى. ھامۇتنى كۆرگەن يەردە: «خەمىت قېنى؟ خەمىتنى سەن ئۆلتۈردۈڭ!» دەپ ياقىسىغا

ئېسىلاتتى. قىز ئىلگىرى خەمىت بىلەن ماڭغان ئېتىز يوللىرى، ئېدىرلار، توقايلىقلاردا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ تاپانلىرى يېرىلدى، چاچلىرى پاخپايدى، ئورۇقلاپ بىر تال قۇرۇق ياغاچقىلا ئايلىنىپ قالدى. . . مانا مۇشۇنداق جۇدۇنلۇق بىر يامغۇر كۈنى مايسەمنى مومىسى دەريا ياقىسىدىن ئىزدەپ تېپىپ قايتۇرۇپ كەتتى. قىزنىڭ ئۆپكىسىگە قاتتىق سوغۇق تەگكەنلىكتىن بىرنەچچە كۈن ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ قىزىپ يانتى ـ دە، بۇ ۋاپاسىز ئالەم بىلەن ۋىدالاشتى.

— قىزمۇ ئۆلۈپ كەتتىمۇ؟ — دېيىشتۇق بىر نەچچىمىز تەڭلا.

— شۇنداق، ئۇمۇ ئۆلۈپ كەتتى.

ئارىنى بىر دەملىك سۈكۈت باستى.

— شۇنداق قىلىپ، مۇھەببەت توغرىسىدىكى بىر چىرايلىق ناخشا پاجىئە بىلەن ئاياغلاشتى، دەڭ؟ — دېدى ئاربىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئەدەبىيات ئوقۇنقۇچىسى قادىر.

— ھامۇت ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدىم مەن.

— ھامۇتما؟ — دەپ ئويلىنىپ قالدى ئەدىھەم ئاكا، — ھامۇت ھە. . .

— قىز ئۆلگەندىن كېيىن ئۇ ئەبلەخ «ئۇھ!» دەپ ئارام تېپىپ قالغاندۇ؟ — دېدى كىمدۇر بىرى.

— شۇ چاغدا بىزمۇ سىلەر ئويلىغاندەك ئويلىغانىدۇق، — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — لېكىن ھامۇت قىز ئۆلۈپمۇ ئارام تاپالمىدى. ئۇ كېچىلىرى جۆيلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتەتتى. ئۇقساق، ماڭسىمۇ، ياتسىمۇ،

نېمە قىلىۋاتقان بولمىسۇن، قىزنىڭ: «خەمىت، خەمىت!» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى، ۋادىلاردىن: «خەمىت، خەمىت!» دەپ قايتقان ئەكس سادالار ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ھەر دائىم جاراڭلاپ تۇرغاندەك بولۇپ، مېڭىسىنىڭ قوچۇڭىدىكەن، كۆزىنى يۇمسىلا خەمىتنىڭ تورغا يۆگەپ تاشلىغان جەسىتى دەريادىن لەيلەپ چىقىۋاتقاندەك، خەمىت بېشىنى كۆتۈرۈپ ھامۇتقا جۇنۇپ: «مۇنداق كۈن ئالغۇچە، ئۆلۈۋالساڭ بولمامدۇ؟ ئادەم ئەمەس ئىت ئىكەنسەن!» دەۋاتقاندەك كۆرۈنگەن چېغى. ئىنسان ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئېغىر ئازاب بولماس، دەيمەن. ھامۇت شۇنىڭدىن باشلاپ باشقىچىلا ئادەم بولۇپ قالدى. ھېچكىم بىلەن پاراڭلاشمايتتى. دائىم ئۆز ـ ئۆزىگە: «ئادەم ئەمەس ئىت ئىكەنسەن... ئىت ئىكەنسەن، ئۆلۈۋالساڭ بولمامدۇ، ئۆلۈۋالساڭ بولمامدۇ!...» دەپ پىچىرلاپلا يۈرگىنىنى كۆرەتتۇق. ئۇ ئايلاپ ساقال ـ بۇرۇتىنىمۇ ئالماي بوۋايغىلا ئوخشاپ قالدى. بىر كۈنلەرگە كەلگەندە ئۇمۇ تۈيۇقسىز غايىب بولۇپ كەتتى.

— كىم؟!

— ھامۇت!

— ھوي! — دەۋەتتى ئەدەبىيات مۇئەللىمى قادىر، — سىز بۇ ھېكايىنىڭىزدىكى ئادەملەرنى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىپ بولدىڭىزغۇ؟

— مەندە نېمە ئامال؟! — دېدى ئەدىھەم ئاكا، — مەن سىلەرگە بۇ ۋەقەنى ئېچىمدىن توقۇپ چىقىرىپ سۆزلەپ بېرىۋاتقىنىم يوق. نەق بولغان ئىشلارنى دەپ بېرىۋاتىمەن ـ دە!... بىز ھامۇتنىمۇ بىر قانچە كۈن

ئىزدىدۇق، مەكتەپكىمۇ خەۋەر قىلدۇق، ھېچ يەردىن دېرىكى بولمىدى. بىر بېلىقچى بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ شۇ كۈنى ھامۇتنىڭ دەريا بويىدىكى بىر تىك قىيانىڭ ئۈستىدە ئۇزۇندىن - ئۇزۇن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغىنىنى كۆرگەنمىكەن. ھامۇت ئۇ يەردە مۆكچىيىپ ئولتۇرۇپ نېمىلەرنى ئويلىدى؟ ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا قانداق كۈرەشلەر بولدى؟ ئاخىرىدا ئۇ قەتئىيلىك بىلەن ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، شۇ تىك قىيادىن ئۆزىنى دەريانا ئاتتىمۇ ياكى باشقا بىر ۋەقە يۈز بەردىمۇ؟... بۇ بىر سىر بولۇپ قالدى.

— ئەگەر ھامۇت ئۆزىنى دەريانا تاشلىغان بولسا، — دېدى تارىخ ئوقۇتقۇچىسى قۇربان، — ھەرھالدا ئۇنىڭدا ئازراق بولسىمۇ ۋىجدان بار ئىكەن.

— راست گەپ، — دېدى كىمدۇر بىرى، — شۇ يىللاردا باشقىلارغا ھارغۇچە زىيانكەشلىكلەرنى قىلىپ، يەنە ھازىرغىچە ئارىمىزدا يۈزىنى داپتەك قىلىپ كېرىلىپ يۈرگەنلەرمۇ بارغۇ؟

— كېيىن ئەينى يىللاردا سىياسىي زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ نامىنى ئومۇميۈزلۈك ئاقلاندى، — دېدى ئەدىھەم ئاكا ئۆچۈپ قالغان تاماكىسىغا سەرەڭگە يېقىپ تۇرۇپ، — خەمىتنىڭ ئىسمى ئاقلانغانلارنىڭ تىزىملىكىگە بىرىنچى بولۇپ يېزىلدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ نامىنى ئاقلانغان بىلەن ئۆزى ئارىمىزدا يوق. مانا، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا يازغان شېئىرلىرىنىڭ ئورنىگىناللىرى ھازىر سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا تۇرۇپتۇ. ئۆزۈڭلار كۆردۈڭلار، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا مۇھەببەت، بۇلبۇللارنىڭ

ساداسى، گۈزەللىك بىلەن تويۇنغان كەڭ دالا، بۇلاق بېشىدا مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان يېگانە قىز... دېگەندەك مەنزىرىلەر تەسۋىرلەنگەن. ھەممە مىسرالىرىدىن گۈپۈلدەپ گۈل پۇرىقى پۇراپ تۇرسىمۇ، يەنە چوڭقۇر بىر ھەسرەتمۇ بار. سىلەر ئېيتقاندەك شادلىق بېغىشلايدىغان مىسرالار كەمدەكمۇ قىلىدۇ. تېخى تونۇلمايلا بىز بىلەن ۋىدالاشقان بۇ شائىرنىڭ ھاياتىدا قانچىلىك خۇشاللىق بولغان دەيسىلەر؟ ئومۇمىي خەلق شادلىققا ئېرىشكەن ياخشى كۈنلەرگە ئۇ يېتەلمىدى...

* * *

كېچىچە چىققان شامال بۇلۇتلارنى سۈرۈپ، ھاۋا ئېچىلىپ كەتتى. ئەتىسى قۇياشنىڭ ئەتراپقا ئىللىق نۇر چېچىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆردۈق. ئەتىگەنلىك ناشتىنى قىلىپلا دەريا بويىغا قاراپ ماڭدۇق. قاش دەريانىڭ سۇيى ئۇلغىيىپ قالغاندى. لايقىپ قالغان سۇ كۈۋەجەپ، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك شارقىرايتتى. ئوت - چۆپلەرنىڭ ئۈستىدە لىغىرلاپ تۇرغان ئاخىرقى يامغۇر تامچىلىرى ئەتىگەنلىك قۇياش نۇرىدا مەرۋايىتتەك يالتىرايتتى. يىراقتىكى ياپيېشىل تاغ چوققىلىرى، ئۇز ۇنغا سوزۇلغان ئېدىرلار، دەريا ۋادىسىدىكى يېيىلىپ يانقان توقايلىقلار... پۈتكۈل تەبىئەت يامغۇردا يۇيۇنۇپ، تېخىمۇ گۈزەل تۇس ئالغاندى. نەم يەردىن يېنىك ھور كۆتۈرۈلۈپ، ھەممە نەرسە نېپىز تۇمان ئىچىدە تەۋرىنىپ تۇراتتى.

كۆز ئالدىمىزدىكى مەنزىرىلەرگە قاراپ ھەممىمىز

جىمىپ كەتتۇق. قۇلىقىمىزغا ھېلىقى توقايلىقلار ئېچىدە يۈگۈرۈپ يۈرگەن قىزنىڭ: «خەمىت، خەمىت!» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلانغاندەك، ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىدە مۆكچىيىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان ھامۇت، دەريادا لەيلەپ ئېقىپ كېتىۋاتقان جەسەت كۆزىمىزگە قايتا كۆرۈنۈۋاتقاندەك قىلاتتى. تەبىئەت شۇنچە گۈزەللىك ئاتا قىلغان بۇ ۋادىلاردىمۇ ئاشۇنداق پاجىئەلەرنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىغا كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى...

— تېخى ھەممە يەر نەم ئىكەن، توقايغا چۈشتىن كېيىن ئۆتسەك بولغۇدەك، — دېيىشتۇق.

1999 ـ يىل، مارت.

غەلىتە قىلىق

ھاكىمجانلارنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ئولتۇرۇپ ھاراق ئىچكەچ، بەزى ئاياللارنىڭ غەلىتە قىلىقلىرى ئۈستىدە تازا قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتۇق.

— ھېلىقى بىزنىڭ ئىدارىدىكى ماشىنكىدا خەت باسىدىغان خېنىمنى بىلىسىلەرغۇ؟ — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى بىرەيلەن، — پاھوي، ئۇنىڭ غەلىتە قىلىقلىرىنى بىر دېمەڭلار، خوتۇنلار بىلەن ئولتۇرۇپ قالسا، قانچە يەردە چاي ئۈيناۋاتقىنى بىلەن ماختىنىپ ھالى قالمايدۇ. بىچارە، شۇ چايغا بارغان يېرىدىلا ئوبدانراق بىر تويۇڭالامدىكىن، باشقا ۋاقىتتا قاچانلا قارىساڭ قۇرۇق ناننى غاجاپ، قاينىق سۇ ئىچىپ ئولتۇرغان. بەك بولالمىغاندا، دوقمۇشقا چىقىپ بىر قاچا سىرىق ئاش يەيدۇ...

— مۇنداق جاننى قىينىماپ چاي ئۈينىماپ نېمە جاپا ھوي!؟

— قىلىق - دە، بىر.

— بىزنىڭ ئارخىپ بۆلۈمىدە ئىشلەيدىغان ئايزىمقىزنى تونۇيسىلەر، — دەپ گەپ ئالدى يەنە بىرى.

— قايسى ئايزىمغىز ئۇ؟

— هېلىقى . . . هېلىقىچۇ، سول مەكزىگە ياڭغان مەك چېكىۋالىدىغان. شۇ خېنىمنىڭ مائاشلىق يۇزىگە سۇركەيدىغان گىرىمىگىمۇ يەتمەيدىكەن، دەيمەن. يېقىندىن بېرى ئۇ بىر قىلىق چىقىرىپتۇ، كېچىسى ياتىدىغان ۋاقتىدا يېگەن قوغۇن ـ تاۋۇزلىرىنىڭ شاپىقىنى يۇزىگە سۇركەپ يانۇدەك.

— ئۇ نېمە قىلىقكەن ئەمدى؟

— تەبىئىي گىرىممىش. . .

هاراقنىڭ كەيپىدە هەر خىل گەپلەر چىققىلى تۇردى:

— پالانچى خېنىم ئورۇقلايمەن، دەپ كۈندە ئىككى ۋاخ سۇرگە دورىسى ئىچىپ، ئوبۇرنىدىن كېلەلمەيدىغان بوپقاپتۇدەك. . .

— پوكۇنچىنىڭ ئايالى تاتلىق چۈش كۆرىمەن، دەپ ئېرىنىڭ ئىشتىنىنى بېشىغا قويۇپ ياتارمىش. . .

قىزىقچىلىقتا مەنمۇ پاراڭغا قوشۇلۇپ كەتتىم.

— بىزنىڭ بىنانىڭ ئالدىدىكى بىنادا ئولتۇرىدىغان هاشىمكامنى بىلىسىلەرغۇ؟ — دېدىم مەن.

— هە، هېلىقى ئايالى ئۆلۈپ كېتىپ ياشلا بىر چوكانىنى ئېلىۋالغان. . .

— هەببەللى، دەل شۇ ئادەم، پېنسىيىگە چىقىۋالغىلى خېلى يىللار بولۇپ قالدى. بالىلىرىنىڭ ئۆيلەيدىغانلىرىنى ئۆيلەپ، ئەرگە بېرىدىغانلىرىنمۇ بېرىپ بولدى. نەچچە ئېغىز يوغان ئۆيدە شۇ ياش خوتۇنى بىلەن يالغۇز. يېقىندىن بېرى قۇلاق سالسام، كۈندىلا كەچتە ئۇلارنىڭ ئۆيىدە دۇتار بىلەن ناخشا. نېمانداق تۇگىمەيدىغان

ئولتۇرۇشتۇ بۇ؟ دەپ بىر كۈنى ھېلىقى چەت ئەللىكلەردىن سېتىۋالغان دۇربۇنۇمنى ھاشىمكاملارنىڭ ئۆيىگە شۇنداق توغرىلاپ قارىمايمەنمۇ، ئەيھاننىس! نېمە كارامەتنى كۆردۈڭ، دېمەمسىلەر...

— ھە، ھە، نېمە كارامەتنى كۆردۈڭ؟ — دەپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئاغزىمغا قاراشتى.

— ھاشىمكام كالتە ئىشتان، ئاسما مايكا بىلەن ساپادا دۇتارنى قولىغا ئېلىپ ناخشىغا تېگىپتۇ؛ ھېلىقى ياش چوكاننى يالىڭاچ دېسىمۇ بولىدۇ، ساغرىسىنى ئوينىتىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپتۇ...

— توۋا، نېمە دەيدىغانسەن؟ ھەرقانچە بولسىمۇ قىپيالىڭاچ ئەمەستۇ؟

— مانا، ئىشەنمەيسىلەر، دۇربۇنىڭ ھېلىقى يېقىن ئەكېلىپ كۆرسىتىدىغان يېرىنى تولغاپ تەڭشەپ، تازا زەن سېلىپ قارىسام، ئۇستىدە لېپتىك بىلەن ئىككىلىسىك ئىشتاندىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىكەن.

— ۋاھ، «يالغۇز ئۆيدە يالىڭاچ پېرە» دېگەندەك ئىش بوپتۇ ـ دە!

— ئويۇنىڭ چوڭى تېخى كەينىدە... بىر چاغدا ھاشىمكامۇ قىزىپ كېتىپ، باشتا چاپانىنى سېلىپ پېقىرىتىپ تاشلىدى، ئاندىن كۆڭلىكىنى يەشتى، ئاندىن شىمىنى...

گەپنىڭ تازا قىزىق يېرىگە كېلىپ قېلىۋىدىم، ئىشىكنى تاراققىدە ئېچىپ، ھاكىمجاننىڭ تامدەك يوغان خوتۇنى كىرىپ قالدى.

— قايسىڭلارنىڭ ئىسمى كامال؟ — دېدى ئۇ.

— مەن، — دېدىم.

— تېلېفون!

هاكىمجاننىڭ ئايالىغا ئەگىشىپ چىقىپ، تېلېفون بار ئۆيگە كىردىم، تېلېفون تۇرۇپكىسىنى ئالاي، دەپ ئېڭىشىشىمگە ساغرامنى بىرسى قاتتىق چىمدىماسما (چوقۇم كۆكىرىپ چىقتىغۇ دەيمەن)، ئاغرىققا چىدىماي سەكرەپ كەتتىم. ئارقامغا ئۆرۈلۈپ قارىسام، هاكىمجاننىڭ ئايالى ماڭا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپتۇ.

— بۇ نېمە قىلىق؟ — دېدىم مەن يا كۆلۈشۈمنى، يا خاپا بولۇشۇمنى بىلمەي.

— هەجەب ياخشى دۇربۇنىكىز باركەن هە!؟

— دۇ... دۇ... دۇربۇننى دەمسىز؟...

— سىزنىڭ باشقىلارنىڭ ئۆيگە ئوغرىلىقچە قاراپ تاماشا كۆرگىنىڭىز غەلىتە قىلىق بولماي، خەقنىڭ ئۆز ئۆيىدە ناخشا ئېيتىپ، ئۈسسۈل ئوينىغىنى غەلىتە قىلىق بولغىنى قىزىق؟... بۇنىڭدىن كېيىن ئايالىلارنىڭ غەلىتە قىلىقلىرى توغرىسىدا سۆز - چۆچەك قىلىشقاندا، مېنىڭ هازىرقى بۇ غەلىتە قىلىقىمنى قوشۇپ سۆزلەپ، ئاغزىڭىزنى تاتلىق ئېتەرسىز!... توۋا، سىلەرنىڭ ئېتىڭلارمۇ ئەر بولدىمۇ؟...

بۇ گەپنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشىمنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدىم.

بىزنىڭ مەھەللە

غۇلجىنىڭ ئايدىڭ كوچىسى بىلەن ناغرىچى مەھەللىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بىر خىلۇەت مەھەللە بار. كىشىلەر ئۇنى «ۋەخپە مەھەللىسى» دەيىشىدۇ. مېنىڭ بالىلىق دەۋرىمنىڭ مەلۇم مەزگىلىي ئەنە شۇ مەھەللىدە ئۆتكەن. مەھەللە ئىچىنى گۇلدۇرلەپ ئېقىپ تۇرغان ئىككى ئۆستەڭ سۇ كېسىپ ئۆتەتتى. ئۆستەڭنىڭ بىر تەرىپى ئۆستەڭ ياقىلاپ كەتكەن باغلار بولۇپ، كىشىلەر بۇ باغلارنى تامۇ سوقماي، شاخ ـ شۇمبىلار بىلەنلا قاشالاپ قويۇشقانىدى. يوپۇرماقلار ئارىسىدىن مارىشىپ تۇرغان ئالمىلار، قىپقىزىل ئالۇچا، ئالگىراتلار شاخلىرىنى ئۆستەڭ تەرەپكە ئېگىشىپ تۇراتتى. ئۆستەڭنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە بولسا، كوچا ـ كوچىلارنى ياقىلاپ كەتكەن هويلىلار بار ئىدى. هەر بىر هويلا ئىچىدە ئۆگزىلىرىنىڭ گىرۋەكلىرىنى يامغۇر يالاپ كەتكەن ئاددىي توپا تام ئۆيلەر، بالىلار تولا ئۆتۈۋېرىپ شور قىلىۋەتكەن پاكار ـ پاكار تاملار، تام تۈۋلىرىدە ئېگىز ئۆسكەن لويلا كوكاتلار كۆزگە چېلىقاتتى.

مەھەللە ئىچىدە سۇ مول بولغاچقىمىكىن، بىر ـ

بىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردە ئىككى تۈگمەنمۇ بار ئىدى. تۈگمەن ئالدىدا دائىم كىملەرنىڭدۇر ئۈگۈت ئەكەلگەن ھارۋىلىرى، ئالدىغا تاشلاپ بەرگەن خۇش پۇراق چۆپنى بېشىنى سىلكىپ ـ سىلكىپ ھەۋەس بىلەن كارتىلدىتىپ يەۋاتقان ئات دېگەندەك نەرسىلەر تۇرغان بولاتتى. ئەتراپقا چېچىلغان دانلارنى تېرىپ يېيىش ئۈچۈن، يەنە توپ ـ توپ قۇشقاچ، كەپتەرلەر ئۇچۇپ چۈشۈشەتتى. بۇ مەھەللىدىن قويۇق بىر يېزا پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى.

قىش كۈنلىرى بىز كوچا دوقمۇشلىرىغا دۆۋىلەپ قويغان قارلار ئۈستىدە دومىلىشاتتۇق ياكى بولمىسا، تۈگمەن نولىرى ئاستىدا قېتىپ قالغان ئۈزۈن چوكا مۇزلارنى سۇندۇرۇپ ئېلىپ، ھۇزۇرلىنىپ يەپ، تۈگمەن ئالدىدىكى توك تېزەكلەرنى تېپىپ ئويناياتتۇق. ياز كۈنلىرى مەھەللە ئىچى تېخىمۇ كۆڭۈللۈك بولۇپ كېتەتتى. قىپيالىڭاچ بولۇپ ئۆستەڭدە چۆمۈلەتتۇق. پاكار تاملاردىن ھويلىمۇ ھويلا سەكرەپ چۈشۈپ، ئېگىز ئۆسكەن كوكاتلارنىڭ ئارىسىدا مۆكۈ ـ مۆكۈلەڭ ئويناياتتۇق.

مەھەللىدە ئەكبەرجان ئاكا دەيدىغان بىر كىشى بولىدىغان. ئۇنىڭ ھويلىسى ئالدىدا خېلىلا كەڭرى ئوچۇقچىلىق بار ئىدى. ئەكبەرجان ئاكا ياز كۈنلىرى ئۆستەڭ تەرەپلەرگە گۈللەرنى تېرىۋېتەتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە تۇرۇپ دەرۋازىسى ئالدىدىكى يولنى سېپىپ سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ، چىرايلىق قىلىۋېتەتتى، ئاندىن ئۇ پىنەكچى يۆگىگەن تاماكىسىنى چېكىپ، قىلغان ئىشىغا زوقلىنىپ قاراپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى. كۈن چىقىشى بىلەن

گۈللەر ئەتراپىدا گۈل ھەرىلىرى پەيدا بولۇپ كۆڭۈللۈك غوڭۈلدىشاتتى. . . نېمە سارائىلىقكىنتاڭ، بىلمەيمەن، ئەكبەرجان ئاكا ئىشىك ئالدىدا بىردەم كۆرۈنمەي قالسىلا، مەھەللىنىڭ بالىلىرى ھېلىقى يېڭىلا سۇ چېچىپ، سۈپۈرۈپ قويغان يەرنى پېتىقداپ ئۇياق - بۇياققا يۈگۈرۈپ، گۈللەرنى ئۈزۈپ قاچاتتۇق، ئاندىن دەرەخلەرنىڭ دالدىسىغا مۆكۈۋېلىپ ئەكبەرجان ئاكىنىڭ چىقىپ بۇ ۋەيرانچىلىقنى كۆرۈپ، تېرىكىپ ۋارقىراپ كەتكىنىگە قاراپ خۇشال بولۇشۇپ كېتەتتۇق.

كېيىن مەن مەكتەپكە بارغۇدەك بولدۇم. ھەر كۈنى ئەتىگەندە جىلتامنى مۇرەمگە سېلىپ، ھېلىقى ئۆستەڭلەرنى ياقىلاپ مېڭىپ مەكتەپكە باراتتىم. سەھەرنىڭ شامىلىدا ئۆستەڭ بويىدىكى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى نېمىلەرندۇر پىچىرلاۋاتقاندەك، كۆپكۆك مايسىلار، گۈللەر ماڭا قاراپ كۈلۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى. بالىلىق خىياللىرىم ئۆستەڭ سۈيىنىڭ بىر - بىرىنى قوغلىشىپ كېتىپ بارغان ئېقىنى بىلەن بىللە يىراق - يىراقلارغا ئۇچاتتى. جىلتامنى ئۆشنەمگە ئاسقىنىمچە، كېيىن ئونتۇرا مەكتەپكە چىقتىم، ئاندىن ئالىي مەكتەپكە باردىم، بارغانسېرى سۈيۈملۈك مەھەللەمدىن يىراقلاپ كەتتىم. . .

ئۇزۇن يىللار مەھەللىدىن ئايرىلىپ، يېقىندا بىر پۇرسەت بىلەن ئۇنى كۆرگىلى بارسام، كۆزۈمگە مەھەللە ناھايىتىمۇ كىچىكلەپ قالغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئەينى يىللاردىكى ھېلىقى ئۆستەڭلەر سۈيى تارتىلىپ كىچىككىنە ئېرىق بولۇپ قاپتۇ. ئۆستەڭ ياقىلاپ كەتكەن باغلار،

ئەكبەرجان ئاكىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى ھېلىقى ئوچۇقچىلىققا قىستىلىشىپ ئۆيلەر چۈشۈپ كېتىپتۇ. مەھەللىگە ھۆسن قوشۇپ تۇرىدىغان گۈللەر، ئۈنچىغا يېزا پۈرىقىنى بېرىپ تۇرىدىغان تۈگمەنلەرمۇ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. نېمىشقىدۇر قىممەتلىك بىر نەرسىمنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك بولۇپ قالدىم. شۇ تاپتا، بالىلىقىمغا قايتقۇم، مەھەللەمنىڭ گۈزەكلىك چاغلىرىمغا گۈۋاھ بولغان، بالىلىق خىياللىرىمنى بېيىتقان، جەننەتتەك گۈزەل ۋە تىنچ مەنزىرىسىنى قايتا كۆرگۈم كېلىپ كەتتى. ئەگەر ھەقىقەتەنمۇ بالىلىق دەۋرىمگە قايتالىغان بولسام، ھېلىقى سەھەردە تۇرۇپ ھويلىسىنىڭ ئالدىنى سۈپۈرۈۋاتقان ئەكبەرجان ئاكىنىڭ قولىدىن سۈپۈرگىنى ئېلىپ، مەھەللەمنىڭ كوچىلىرىنى ئوتلۇق بىر مۇھەببەت بىلەن سۈپۈرۈپ چىققان بولاتتىم.

1998 - يىل 23 - نويابىر.

قارا قورساق سەركە

1

يۇنۇس باخشى جىنلىرىنى ساناپ چىقىۋىدى، بىرى كەم چىقتى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ جىنلىرىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ ساناپ باقمىغىنىغىمۇ خېلى يىللار بولۇپ قالغانىدى. ئادەتتە ئۇ تۇغ تىكىپ، تۇغنى ئايلىنىپ پىرقىرىغاندا، ئەتراپىدىكى پۈتۈن كائىنات — قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار، ئادەم، ھايۋان، دەل ـ دەرەخ . . . ھەممە نېمە ئۇنىڭ بىلەن تەڭ پىرقىراپ، ھەسەن ـ ھۈسەندەك رەڭگارەڭ تۇتاش بىر نەرسىگە ئايلىنىپ كېتەتتى. «بۇ ئالەمنىڭ سىرى شۇنىڭدا،— دېگەنىدى بىر ئۆلىما يۇنۇس باخشىغا،— ھەممە مەۋجۇدات ھەربىرىنى بولغاچقىلا، بىر پۈتۈنلۈكتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. ئەگەر يارانقان ئىگەم ئۇلارنى ھەربىرىنى قىلىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قىلسۇنچۇ، شۇ مىنۇتتا ھەممە نەرسە پارە ـ پارە بولۇپ چېچىلىپ كەتكەن بولاتتى . . .». يۇنۇس باخشىنىڭ چىلتەنلىرىمۇ ئۇ تۇغنى چۆرگىلەپ پىرقىرىغاندا، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جەم بولاتتى؛ ھەربىرىتىن توختاپ كۆزىنى

ئاچقاندا غايىب بولۇشاتتى.

يۇنۇس باخشىنىڭ ئاجايىپ شۆھرەت قازانغان بىر چاغلىرى بولغان. ئۇ كەملەردە ئۇ پىرى جابدۇقلىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ، بىر قانچە ئۇستا داپچىلارنى ئارقىسىغا ئەگەشتۇرۇپ، سەھرامۇ سەھرا ئارىلايتتى. كاداڭلىشىپ كەتكەن ئەگرى - بۈگرى يېزا يوللىرىنىڭ قىزىق توپىسىنى ئوشۇققىچە كېچىپ، ھەر بىر ئەسكى تاملىق، ئالا - بۇلماچ ژۇرۇنلار باغلىۋېتىلگەن قېرى قارىياغاچ، دۆمچەك - دۆمچەك قەبرىلەر بىلەن تولغان مازارلارنىڭ يېنىدا توختاپ ئۆتەتتى. ئىنسانلار بېشىغا ئۆلۈم - يېتىم، بالا - قازا كەلگەندىلا ئېسىغا ئالىدىغان بۇ خىلۋەت جايلارنى يۇنۇس باخشى دەل مۆجىزىلەر ئايان بولىدىغان ماكان، دەپ بىلەتتى. پىرىنى ئۇ ئەنە شۇنداق كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان غەلىتە جايلاردا ئۇيۇشتۇراتتى. يۇنۇس باخشىنىڭ قەدىمى يەتكەن جايغا ئەتراپتىكى يېزىلاردىن بىر دەمدىلا نۇرغۇن ئادەملەر يىغىلاتتى. داپلارنىڭ ناله قىلىپ داراڭلاشلىرى، داپچىلارنىڭ پەرياد سېلىپ ئاۋۇشلىرى، ساپايىلارنىڭ ئاچچىق شاراقشىشلىرى، پارسىلداپ ئۇچقۇن چېچىپ كۆيۈۋاتقان نوكچىلار، ئىسرىقدانلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۆكۈش تۈتۈن، ھاۋانى قاپلىغان كۆيگەن ماي ۋە ئادىراسمانىنىڭ ھىدى، باخشىنىڭ قۇيۇندەك پىرقىراۋاتقان قىياپىتى... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەتراپقا ئولاشقان ئادەملەرنىڭ خىيالىنى باشقا بىر دۇنياغا باشلاپ كېتەتتى. نامراتلىق، دەرد - ئەلەم، ئاغرىق - سىلاقلار بىلەن چىرمالغان ئادەملەر گويا ئۆزىنى ئېغىر گۇناھقا پاتقاندەك، شۇ سەۋەبتىن تەڭرىنىڭ جازاسىغا

ئۇچراۋاتقاندەك ھېس قىلىپ قورقۇنچقا چۈشەتتى. بۇ پېرى ئويۇنىنىڭ ئۆزى سېھىرگەرلىكمۇ ياكى سەنئەتمۇ؟ ئەملەشمۇ ياكى گوللاشمۇ؟ بۇلارنى ئايرىماق تەس ئىدى. بەزىدە گۆدەكلەرنىڭ يىغىسىنى گوللاپمۇ توختاتقىلى بولمىدىغۇ؟!...

ئەنە شۇنداق پېرى سورۇنلىرىدا يۇنۇس باخشى يېتىقتىكى قانچە بىمارلارنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ماڭغۇزۇۋەتكەن، قانچە دەردمەنلەرنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە ئالدىن قىياسلارنى قىلغان. كېيىن جاھان ناھايىتى تېز ئۆزگىرىپ كەتتى. قېرى ياغاچلار كېسىلىپ، ئەسكى تاملار ئۆرۈلدى؛ كونا قەبرىستانلىقلار بىر - بىرلەپ كۆزدىن غايىب بولدى. نەگە بارساڭ، ئادەم مىغلداپ، خىلۋەت جايلارنىڭمۇ تايىنى قالمىدى. ماشىنىلارنىڭ گۈرۈلدەشلىرى، رادىئو كانايلىرىنىڭ چىرقىراق ئاۋازلىرى دەستىدىن كىشىلەرنىڭ سەزگۈسى گاللىشىپ، داپلارنىڭ رېتىملىق ساداسى، داپچىلار كۆيلىرىدىكى سېھىرلىك كۈچنى سەزمەس بولۇپ قالدى. نېمىدېگەن مەززىسىز دۇنيا - ھە!؟... يۇنۇس باخشىغا ئۆزى قېرىپ، ھالى قالمايۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ كارامىتىگە ئىشىنىدىغان ئادەملەرمۇ سانىقلىقلا قالغانىدى. ئۇنىڭغا داپ چېلىپ بېرىپ، پېرە قوشاقلىرىنى ئاۋۇيدىغانلار، ئۇنىڭغا ئىخلاس باغلاپ پېرە ئويۇنىنى كۆرىدىغانلار، باخشىنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقىدىغانلارمۇ ھەر تەرەپكە تېزىپ كەتتى. گويا ھەممە نېمىنى ماشىنا، رادىئو كانايلىرىنىڭ كىشىنىڭ سەپرايىغا تېگىدىغان شۇ يېقىمسىز شاۋقۇنىنى يۇتۇپ كېتىۋاتقاندەك، يۇنۇس باخشىنىڭ پېرىگە چۈشكەندە،

ئەتراپىدا ھازىر بولىدىغان چىلتەنلىرىمۇ بارغانسېرى غۇۋالىشىپ، ئاجىزلىشىپ كەتكەنىدى. «بۇ ئاخىر زامانىنىڭ بەلگىسىمۇ، قانداق؟ — دەپ ئويلاپ قالاتتى بەزىدە يۇنۇس باخشى، — ئاخىر زامان يېقىنلاشقاندا، ئالەمنى ۋالىڭ ـ چۇڭ قاپلاپ، ئاسمان بىلەن زېمىن، ئادەم بىلەن جىن، ئەر بىلەن ئايالنىڭ پەرقى قالماسمىش...»

يۇنۇس باخشى شۇنداق خىياللار بىلەن قانچىلىك يول باسقىنىنى بىلمەي قالدى. ئۇ پىنھان بىر جاينى ئىزدەيتتى. قۇياش جاھاننى ئوتتەك كۆيدۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ قاغجىراپ يېرىلغان بىر پارچە يەرنى كېسىپ ئۆتۈپ، سۇسىز بىر ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن يەنە ئۇزاق ماڭدى ـ دە، يوغان بىر تۇپ ياڭاقنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى. ئۆشنىسىدىكى يېرىتىق خۇرجۇننى ئېلىپ يەرگە قويۇپ، بىر ئاز دېمىنى ئالغاندىن كېيىن، خۇرجۇننىڭ بىر كۆزىدىن قىل ئارغامچىنى سۇغۇرۇۋالدى. ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى ياڭاقنىڭ شېخىغا مەھكەم باغلىدى. يەنە بىر ئۇچىنى قوزۇقتا چىگىپ، يەرگە قېقىپ تۇغ تىكتى. ئاندىن كىيىملىرىنى سېلىپ قىپيالىڭاچ بولدى. قېرىلىقتىن تېرىلىرى بوشىشىپ قاتلىشىپ كەتكەن بەدىنىگە قاراشقىمۇ رايى تارتماي، ئۇستىگە ئالدىراپ كېپەندەك كەڭ ئاق كۆڭلەكنى كىيدى. بىر قولىغا ساپايى، بىر قولىغا خەنجىرىنى ئېلىپ، تۇغنى چۆرگىلەپ ئاۋۇشقا باشلىدى:

ئاھ ئىلاھىم، ئىلاھىم،
تولۇپ تاشتى پىغانىم،

زەپ قىينالدى بۇ جانىم،
ساڭا بار بىر سوئالىم.
مېنى نېمىشقا بار قىلدىڭ،
ئەجەب يولۇمنى تار قىلدىڭ،
جىن ـ شەيتانغا خار قىلدىڭ،
مېنىڭ نېمە گۇناھىم؟
كېتىپ تەندىن مادارىم،
ئۆتمەس بولدى دۇنيام،
خاراب بولسا بۇ ھالىم ـــ
كىمگە بولۇر ئۇۋالىم؟
ئەنە ـ مىنە پاتارا،
چىلتەنلىرىم قاتارا. . .

يۇنۇس باخشى بارغانسېرى خۇرچىغا كېلىپ، شۇنداق ئىتتىك ئاۋۇشقا باشلىدىكى، ئۇنىڭ زادى نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايلا قالدى. ئۇ ئىككى قولىنى شەپەرەڭنىڭ قانىتىدەك كېرىپ، قۇيۇندەك پىرقىراپ ئۇچىدى. جاۋغايلىرىدىن كۆپۈك قاينايتتى. كەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرى كۆپۈپ، ئاسمانىدىن چۈشۈۋاتقان شارغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. پوتۇن زېمىن ئۇنىڭ بىلەن تەڭ پىرقىراپ، كۆز ئالدىدا تۇتاش رەڭلىك نۇرلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. يۇنۇس باخشى پوتۇن زېھنىنى يىغىپ، كۆز ئالدىدا جىمىرلاپ تۇرغان رەڭلەرنى پەرقلەندۇرۇشكە تىرىشاتتى. «قېنى، بۇ رەڭلەر ئىچىدە نېمە كەم؟ . . . ئىشقىلىپ بىر نېمە كەمدەك قىلدۇ. . . »

رەڭلەر بارغانسېرى ئېنىقلىشىپ، ھەر بىر رەڭ بىر

مەخلۇق شەكلىگە كىرىشكە باشلىدى. مانا، مۇنۇ ئەسكى تاملىقنىڭ چار يىلىنى، ئۇنىڭ كۆرگەن ھەرقانداق كىشىنىڭ بەدىنى تىكەنلىشىدۇ. ماۋۇ زوڭزىيىپ تىككىدە ئولتۇرغىنى ھۇۋقۇش، ئۇنىڭ چەكچەيگەن كۆزلىرىگە قارىغان ئادەم ئەيمىنىدۇ... ئەمدى، ئاۋۇ نېمە؟... ھە، بۇ تۈكلىرى چۈشۈپ كەتكەن قېرى مۇشۇك، ئۆمۈر بويى قۇچىقىدا پۇشۇلداپ ياتىدۇ ـ دە، بىر كۈنلەرگە بارغاندا تۈيۇقسىز غايىب بولۇپ كېتىدۇ. ماۋۇسى زۇلمەتنى خۇش كۆرىدىغان شەپەرەڭ، ئۇ جاراھەتلىنىڭ ئېغىزىغا چاپلىشىۋېلىپ قان شورايدۇ. ئاۋۇ ھەممىسىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالغىنىچۇ؟ ئۇ قورقۇنچلۇق قۇش ئىسقاق. سەن ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرەلمەيسەن، ئاۋازىنىلا ئاڭلايسەن، ئۇ دەرەخنىڭ شېخىغا پۈتىنى ئىلىۋېلىپ، بېشىنى تۆۋەن قىلىپ سايرايدۇ. ئاخىرىدا ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىر تامچە قان تامچىپ چۈشىدۇ ـ دە، ئۇ قونغان دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ، شۇ زامان قۇرۇپ قالىدۇ... يەنە نېمە كەم؟ توغرا، ئاق رەڭ!... ھېلىقى ساقاللىق ئاق تېكە قېنى؟... ئادەملەرگە ئەڭ يېقىن، ئېزىتقۇلۇق كۆچى ئەڭ يامىنىمۇ شۇ ئەمەسمىدى؟... ئۇنىڭ چىلتەنلىرى ئارىسىدا ئاق تېكە بولمىسا قانداق بولىدۇ؟ يۇنۇس باخشىنىڭ كارامەتلىرىنىڭ ئاجىزلىشىپ كەتكىنىمۇ شۇنىڭدىن ئىكەن ـ دە؟!...

يۇنۇس باخشىنىڭ تىزلىرى پۈكۈلدى، ھاسىراپ يەرگە يىقىلدى. ئۇ پېرىنى يەنە ئازراق داۋاملاشتۇرغان بولسا، نېمە كارامەتلەر ئايان بولاتتىكىن؟ لېكىن، ئۇنىڭ ياش چاغلىرىدىكى مادارى قالمىغانىدى. ئۇ ئاپئاق بۇلۇتلار

ئېسىلىپ تۇرغان كۆككە قاراپ ئۇزاق ياتتى. يىراق بىر يولدىن گۇركىرەپ ئۆتكەن ماشىنا ئاۋازى كېلەتتى. پاكار تاملارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇششاق بالىلارنىڭ جارانلىق كۈلكە ساداسى ئاڭلىناتتى. يۇنۇس باخشىنىڭ كۆزىگە ئاسماندىكى ئاستا - ئاستا سىلجىۋاتقان ئاق بۇلۇتلار ئوتلاپ يۈرگەن توپ - توپ قويلارغا كۆرۈنەتتى. ھېلىقى ئاق تېكە بولسا قويلارنىڭ ئالدىدا كېتىپ باراتتى.

2

ئەمدى ئېنىق بولدى. يوقالغىنى بىر ئاق تېكە، ئۇزۇن، ئاپئاق ساقاللىق بىر ھارامزادە. . .

يۇنۇس باخشى ئويلىنىپ قالدى. ناھايىتىمۇ ئۇزۇن يىللارنىڭ ئالدىدا، ئۇ تېخى دۇنيانىڭ غەملىرىدىن خالاس ئۆيناپ يۈرگەن بالا چاغلىرىدا، ئۇنىڭ دادىسى كىشىنىڭ مەستلىكى كەلگۈدەك بىر چىرايلىق ئوغلاقنى ئەگەشتۈرۈپ بازارغا كىرىپ، ئوغلاق ئوينىتىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى. بۇنداق چاغلاردا، دادىسىنىڭ بىر قولىدا دائىم ئالا - بۇلماچ پۇپۇكلەر چىگىلگەن تاياق، مۇرىسىدە ئۇزۇن - قىسقا بىر نەچچە توقماق سېلىنغان خۇرجۇن بولاتتى. شەھەرگە كىرگەندە، ئوغلاقنىڭ بوينىغا ئۇششاق قوڭغۇراقلارنى ئېسىپ، ئۇستىگە پەرەڭ يوپۇق ياپاتتى. شەھەر كوچىلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، بازارنىڭ ئازادىرەك بىر دوقمۇشىغا كېلىپ توختىغاندا، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئۇششاق بالىلار، ئىشى يوق لەلەڭلەپ يۈرگەن بىكارچىلار دۇررىدە كېلىپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولىشاتتى.

يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى دۇپدۇگىلەك دائىرە بولۇپ تۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپ، خۇرجۇنىدىكى ئوغلاق ئوينىتىدىغان ئەسۋابلىرىنى ئەتراپقا يايىتتى. ئاندىن قولىدىكى پۈپۈكلۈك تايىقىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۇنلۇك ۋارقىراپ:

— قېنى ئوغلىقىم، مەيدانغا چىقىڭ، ماۋۇ ھۆرمەتلىك مېھمانلارغا بىر سالام بېرىۋېتىڭ! — دەيتتى.

ئوغلاق بوينىدىكى قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ، مەيدانىنى ئايلىنىشقا باشلايتتى. ئۇيەر ـ بۇيەردە توختاپ، ئەتراپقا ئولاشقانلارغا قاراپ ساقلىنى سىلكىپ ـ سىلكىپ قويىاتتى. تاماشا كۆرۈۋاتقانلار: «ئەنە، ئەنە، راستلا سالام بېرىۋاتىدۇ!» دەپ ھەيران بولۇپ چۇرقىرىشىپ كېتەتتى. يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى:

— بولمىدى، بولمىدى... ئاۋۇ ساقاللىق چوڭ دادىڭىزغا سالام بەرمەي ئۆتۈپ كەتتىڭىز، ماۋۇ گۈللۈك بەلباغ چىگگەن بايۋەچچىگە سالام بەرمىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟... ھە، ئەمدى ئاۋۇ سەللىلىك داموللىغىمۇ كېلىشتۇرۇپ بىر سالام قىلىۋېتىڭ! — دەپ قولىدىكى تايىاق بىلەن ئوغلاقنىڭ دۇمبىسىگە يېنىك ـ يېنىك ئۇرۇپ قويىاتتى.

بۇ ئوغلاق ھەقىقەتەنمۇ ئەقىللىق ئىدى. ئىگىسى كۆرسەتكەن ئادەملەرنىڭ ئۇدۇلىغا بېرىپ، بېشىنى سىلكىپ، بىر پۇتى بىلەن يەرنى تېپىپ ـ تېپىپ قويۇپ ياكى ئىككى پۇتىنى كۆتۈرۈپ تىككىدە ئۇرە بولۇپ، ئىشقىلىپ قانداقتۇر بىر قىلىقلار بىلەن ئۇلارغا ھۆرمىتىنى بىلدۈرەتتى. كۆرۈپ تۇرغانلار گۈرىرىدە ئاۋاز

چىقىرىپ: «ئوھوي!» دېيىشىپ كېتەتتى.

— بولدى، بولدى، قايتىپ كېلىڭ! — دەپ ژارقىرايتتى يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى، — قۇرۇق سالام بېرىۋەرگەن بىلەنمۇ بولمايدۇ، ئەمدى مېھمانلارغا بىر كارامىتىڭىزنى كۆرسىتىۋېتىڭ!

شۇنىڭ بىلەن، توقماق ئويۇنى باشلىنىپ كېتەتتى. ئوغلاق تىك قىلىپ تۇرغۇزۇپ قويۇلغان بىرىنچى توقماققا چىقاتتى. ئاندىن ئۇنىڭدىن ئېگىز-رەك ئىككىنچى توقماققا سەكرەپ ئۆتەتتى. ئاخىرىدا ئەڭ ئېگىز توقماققا سەكرەپ چىقىپ، توقماقنىڭ ئالقانچىلىكىمۇ كەلمەيدىغان يۇزىدە تۆت پۇتىنى جۇپلەپ تۇرۇپ، ھەر خىل قىلىقلارنى قىلىپ ئەتراپتىكىلەرگە يەنە سالام بېرەتتى. ئويۇن كۆرۈۋاتقانلار رازى بولۇپ چاۋاك چېلىشىپ كېتەتتى. يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى تولا دەۋېرىپ ياد بولۇپ كەتكەن قاپىيىلىك سۆزلەرنى ئۇنلۇك توۋلاپ، كەيپىياتنى تېخىمۇ قىزىتاتتى.

— ھەي، خالايىق، بۇنى بىر ئاددىي ئوغلاق ئىكەن، دەپ قالماڭلار، بۇ ئىنس - جىندىن تەلىم ئالغان، ئۆتكۈن ئۆتكەندە ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان يېتىم ئوغلاق. سەل چوڭ بولسا تېكە بولىدۇ، بىرەر مىڭ قويغا سەركە بولىدۇ؛ ئۆلسە تېرىسى داپ بولىدۇ؛ مۈڭگۈزى پىچاقتا ساپ بولىدۇ؛ بەك قېرىپ كەتسە جىن بولىدۇ، مېنىڭ باققىنىم بىر تىيىن بولىدۇ!...

بۇ ئاق ئوغلاقنىڭ قورساق تەرىپىدە ئالقانچىلىك يەردە قارىسى بار ئىدى. شۇڭا، يۇنۇس باخشى ئۇنىڭغا «قارا قورساق» دەپ نام قويۇۋالغانىدى. نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ دادىسى بۇ ئوغلاققا ئانچە ياخشى مۇئامىلە قىلمايتتى.

پات ـ پات هېلىقى پۆپۈكلۈك تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئەدەپلەپ تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا، ئوغلاقنىڭ ئاچچىق مەرىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كۆزىگە مۆلىدە ياش كېلەتتى. دادىسى ھەر قېتىم ئوغلاق ئوينىتىپ قايتىپ چىققاندا، يۈنۈس باخشى ئوغلىقىنى ئەگەشتۇرۇپ ئوتلاقىلى ئېلىپ چىقاتتى. دېمىسىمۇ بۇ ئوغلاق ناھايىتى بەكۈاش ئىدى. سەللا دىققەت قىلمىسا، كىشىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، قويلارنى باشلاپ باشقىلارنىڭ كۆكتاتلىقلىرىغا كىرىپ كېتەتتى؛ قوشنىلارنىڭ باغلىرىغا چۈشۈۋېلىپ، مېۋىلىك كۆچەتلەرنى غاجىلاپ، بىر مۇنچە كۆڭۈلسىزلىكلەرنى تېپىپ بېرەتتى. يۈنۈس باخشىنىڭ دادىسى بىر قېتىم ئاچچىقىدا بۇ ئوغلاقنى سويۇۋەتمەكچى بولۇپ پىچاقنى كۆتۈرۈپ چىققاندا، بالا ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يىغلاپ، دادىسىنى پەيلىدىن قايتۇرغاندى.

يازنىڭ ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى يۈنۈس باخشىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ. شۇ كۈنى ئۇ دادىسى بىلەن بىللە بازارغا كىرگەندى. ئۇلار ئوغلاق ئوينىتىپ ئانچە ـ مۇنچە تاپاۋەت قىلىپ، كەچكە يېقىن يېزىسىغا قاراپ مېڭىشتى. ئۇلارنىڭ يېزىسى بىلەن بازار ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇن بىر چۆل بار ئىدى. يۈنۈس باخشىنىڭ دادىسى ھارغىن قەدەم بېسىپ، توپلىق يولدا خىيال بىلەن كېتىۋاتاتتى. يۈنۈس باخشى ئوغلاقنى ئەگەشتۇرۇپ خېلىلا ئىلگىرىلەپ كەتكەنىدى. چۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېتىپ كەلگەندە، تۇيۇقسىز دەھشەتلىك بىر قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ، ئەتراپ قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. قۇيۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، يۈنۈس باخشىنىڭ دادىسى ئالدىدىكى يولغا قاراپ قېتىپ

تۇرۇپلا قالدى. چۆل يەنە تىمتاسلىققا چۆككەن بولۇپ، يول ئۇستىدە يا ئۇنىڭ ئوغلى، ياكى ھېلىقى ئوغلاقنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. بالا بىلەن ئوغلاقنى ئۇ توپتوغرا بىر ھەپتە ئىزدىدى، گويا ئۇلار قۇيۇن بىلەن بىللە ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقىپ كەتكەندەك ھېچ يەردىن دېرەكسى بولمىدى.

يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى بىر كۈنى چۈش كۆردى. چۈشىدە بىر بوۋاي ئۇنىڭغا: «سەن ھەر ئىككىلىسىنى ئىزدىسەڭ مەڭگۈ تاپالمايسەن، يا ئوغلاقتىن، يا ئوغلۇڭدىن ۋاز كەچ! . . .» دەۋاتاتتى. ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ قالغان چاغ بولۇپ، دەرەخلىك يېزىنىڭ ئىچى، ئۆيلەر تېخى قاراڭغۇلىشىپ تۇراتتى. يۇنۇس باخشىنىڭ دادىسى سىپاشتۇرۇپ يۇرۇپ ھېلىقى ئوغلاق ئويىنىتىدىغان پۆپۈكلۈك قانتىق تاياقنى تاپتى ـ دە، ئوشتۇپ پارە ـ پارە قىلىۋەتتى. شۇ كۈنى كەچتە بالا ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئۆزى ياداپ، مەڭزىنىڭ ئۇستىخانلىرى پولتىيىپلا چىقىپ قالغان، كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچكەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قەيەرگە يوقالغانلىقىنى، ئوغلاقنىڭ نەدە قالغانلىقىنى دەپ بېرەلمىدى. قانداقتۇر بىر كۆزلىرى چاپاقلىشىپ كەتكەن مۇشۇك، ئەسكە تاملىقنىڭ چار يىلىنى، شۇملۇقنى تىلەپ سايرايدىغان ئىسقاق . . . دېگەندەك غەلىتە نەرسىلەر توغرىسىدا جۆيلۈيتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ، بۇ بالا غەلىتە بولۇپ قالدى. ئۇ كىچىلىرى چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپ، يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان داپ ئاۋازىنى ئاڭلايتتى ـ دە، ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كېتەتتى. پېرى بولۇۋاتقان يەر قانچە

يىراقتا بولسىمۇ خاتاسىز تېپىپ باراتتى. قەيەردە پېرى بولسا شۇ يەردە يۇرۇپ، ئاخىرىدا ئۇ ئۆزىمۇ ئۇستا بىر باخشى بولۇپ چىقتى.

كېيىن مەھەللىدىكىلەر بۇ ھەقتە پاراڭ سېلىشىپ قالسا: «يۇنۇسنىڭ دادىسى ئوينىتىپ يۇرگەن ھېلىقى ئوغلاق ئەسلى جىن ئىكەن. يۇنۇسنىڭ دادىسى ئۇنى بىر ئۇلۇغ ئايەت بىلەن ئۆزىگە بەنت قىلىۋېلىپ ئەگەشتۇرۇپ يۇرگەنىكەن. ئوغلاق يۇنۇسنى ياخشى كۆرگەچكە، چۆلدە قۇيۇن پەيدا بولغان ھېلىقى كۈنى ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ قېچىپ، ئۇستا باخشى قىلىپ يېتىشتۇرۇپ يەرگە تاشلاپتىكەن. يۇنۇس باخشى پېرىگە چۈشۈپ، تازا پىرقىراپ خۇرۇچىغا يەتكەندە، ھېلىقى ئوغلاق: ‹خوش، ساڭا نېمە ياردىمىم كېرەك؟› دەپ ئۇنىڭ بېشىدا پەيدا بولىدىكەن...» دەپ ھېكايە قىلىشىدىغان بولدى.

3

يۇنۇس باخشىنىڭ خىيالى ئاق تېكىدىلا قالدى. كىشىلەر توغرا ئېيتىدۇ: ئۇ ھەر قېتىم پېرىگە چۈشكەندە، غايىبتىن پەيدا بولىدىغان ئاق تېكە — ئۇ كىچىك ۋاقتىدا دادىسى ئوينىتىپ يۇرگەن، ھېلىقى بىر چاغدا قۇيۇندا يوقاپ كەتكەن ئاق ئوغلاقنىڭ نەق ئۆزى ئىدى، ئۇ ھازىر كىچىك ئوغلاق ئەمەس، يېتىلگەن تېكە. ئۇنىڭ قورساق تەرىپىدىكى يارانقان ئىگەم سالغان قارا بەلگە مانا مەن دەپ تۇرۇپتۇ. ئەگەر ئوغلاق جىن بولماي، ئادەتتىكى ئۆچكە بولغان بولسا، بۇ كەمگىچە ئۇنىڭ نەچچىنچى ئەۋلادىمۇ

سويۇلۇپ تۇگىگەن بولاتتى. جىنغا ئايلىنىپ كەتكەن ئۆچكىگە ئەزرائىلمۇ يېقىن يولىمىسا كېرەك. . .

يۇنۇس باخشى پات ـ پات دادىسى ئوغلاق ئويىناتقاندا ئېيتىپ يۈرىدىغان قوشاقنى ئەسلەيدىغان بولۇپ قالدى:

سەل چوڭ بولسا تېكە بولىدۇ،
بىرەر مىڭ قويغا سەركە بولىدۇ،
ئۆلسە تېرىسى داپ بولىدۇ،
مۇڭگۈزى پىچاققا ساپ بولىدۇ،
بەك قېرىپ كەتسە جىن بولىدۇ،
مېنىڭ باققىنىم بىر تىيىن بولىدۇ،

ھېلىقى قارا قۇيۇندا پىرقىراپ ئاسمانغا چىقىپ كېتىۋاتقاندا، يۇنۇس باخشى ئوغلاقنىڭ قۇيرۇقىغا مەھكەم ئېسىلىۋالغانىدى. شۇ چاغدا ئوغلاق ئۇنىڭغا: «مېنى قويۇۋەت! . . . مېنى قويۇۋەت! ياخشىلىقىنى ئونتۇمايمەن. مانا، مۇنۇ سۆزلەرنى ئوقۇپ چاقىرساڭلا، يېنىڭدا ھازىر بولۇپ خىزمىتىڭدە بولىمەن. ۋەدىگە ۋاپا قىلمىساڭ ئايىغىڭدا ئۆلەي. ئىننە ـ مىننە پاتارا، چىلتەنلىرىم قاتارا. . .» يەنە شۇنداق چۈشىنىكسىز نېمىلەرنىدۇر دەپ ئۇنىڭغا يالۋۇرغانىدى. يۇنۇس باخشى بۇ سۆزلەرنى مەھكەم يادلىۋالغان. «دېمەك، ئۇ مېنىڭ چىلتەنلىرىم قاتاردىن چىقىپ كېتىپتۇ ـ دە؟ — دەپ ئويلايتتى يۇنۇس باخشى، — ئۇ نېمىشقا شۇنداق ۋاپاسىزلىق قىلغاندۇ؟ . . .»

تەقدىر بىر كۈنى يۇنۇس باخشىنى ئاق تېكە بىلەن

يۇزمۇيۇز ئۇچراشتۇردى. شۇ كۈنى ئۇ چۆل يولىدا كېتىپ بارانتى. تاشيولغا چىققاندا، قاتار تېرەك سايىسىگە كېلىپ توختىغان يۈك ماشىنىسىنى كۆرۈپ شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى. شوپۇر ياش يىگىت بولۇپ، ماشىنىنىڭ ئالدى قاپقىسىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ بىر نېمىلەرنى قىلىۋاتاتتى.

— ئاق يوللۇق بول ئوغلۇم! — دېدى يۇنۇس باخشى شوپۇرغا يېقىنلاپ كېلىپ.

شوپۇر يىگىت بېشىنى كۆتۈرۈپ قاردى - دە، ئۇنچىقماي يەنە ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولغىلى تۇردى.

— ماڭۇ كۈننىڭ ئىسسىپ كېتىپ بارغىنىنى كۆرمەمدىغان. ھېرىپ ھېچ ھالىم قالمىدى . . . ئاڭۇ جاڭگالباغ مەھەللىسىگە بارغۇچە ماشىنا ئىگىلىرى ئولتۇرۇۋالايمىكىن؟

— بۇ ماشىنىنىڭ ھازىرلاتىن ئوڭشىلمىدىغان ئەپتى يوق، — دېدى شوپۇر يىگىت سەل تېرىككەندەك تەلەپپۇزدا، — ساقلاپ - ساقلاپ يەنە يولۇڭغا ماڭامسەن-كىن؟

— ئوڭشىلىپ قالار، مېنىڭمۇ ئالدىراش ئىشىم يوق. . .

— مەيلى، ساقلايمەن دېسەڭ، بېشىمدا دۈمبىلەپ تۇرۇۋالماي، ئارقا تەرەپكە چىقىپ ئولتۇر.

يۇنۇس باخشى ماشىنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى كوزۇپقا ياماشتى. يۇقىرىدىن كىمدۇر بىرى كېلىپ ئۇنىڭ قولىنى تارتتى. يۇنۇس باخشى ماشىنىغا چىقىپ، ئالدىدا تۇرغان قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەمنى كۆردى. كوزۇپنىڭ يان تەرىپىدە يوغان بىر ئاق ئۆچكە مۈگدەپ ياتاتتى.

— كەل تاغا، ئالدىغىراق ئولتۇرايلى، — دەپ نېرىغا سۈرۈلدى ھېلىقى يۇنۇس باخشىنىڭ قولىنى تارتىپ ماشىنىغا چىقىرىۋالغان ئادەم، — بايانتىن بېرى ئىچىم سىقىلىپ، پاراڭ سېلىشقۇدەك بىرەر ئادەم بولسىمىغۇ، دەپ ئولتۇراتتىم. نەگە ماڭدىڭ؟

— جاڭگالباغقا، — دېدى يۇنۇس باخشى جايلىشىپ ئولتۇرۇپ، — ماشىنا نېمە بوپتۇ؟

— ئىت بىلەمدۇ! . . . بىر ئوبدان مېڭىپ كېلىۋېتىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، پىشىلداپ ئوتى ئۆچۈپ توختاپ قالدى. مانا، شوپۇرنىڭ ئەتۈركىنى ئۈيەر - بۈيەرگە تىقىپ كوچىلاپ ھەپىلىشۋاتقىنىغا بىر سائەت بولاي دېدى. . . ھېلىمۇ خۇدا ئوڭشاپ مۇنۇ قاتار تېرەكنىڭ سايىسىگە كېلىپ توختاپ قالدى دېگىنە، بولمىسا كۈنگە قاقلىنىپ قاقلا بولۇپ قالاتتۇقەن. ھازىرقى ياش بالىلارنىڭ ھالى شۇ، — دەپ ئاۋازىنى پەسەيتىپ پىچىرلىدى ئۇ، — تەييار ماشىنىنى گۈركىرىتىپ ھەيدەشنىلا بىلىدۇ. خۇدا ساقلىسۇن، سەللا بىر يېرىدىن كاشىلا چىقتىمۇ، تەۋەككۈلگىلا ئۇ يەر - بۇ يېرىنى كوچىلاپ تۇرغىنى تۇرغان. كونا شوپۇرلار بولىدىغان بولسا يەنە باشقا گەپتە. بىر يەرگە ئۈسۈپ بېشى مىجىلىپ كەتكەن ماشىنىنىمۇ يەنە يولغا سۈرەپ ئاچىقىپ، بىر يەرلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ دېگەن يېرىگە يەتكۈزۈپ بارىدۇ. بىز كىچىك چاغلاردا، بىزنىڭ مەھەللىدە زايىر دەپ بىر شوپۇر بولىدىغان. ۋاھ، گەپ قىلما، شوپۇر بولار ئۇنداق بولماس. ھەرقانداق ماشىنىنىڭ ئاچچىق ئۇچەيلىرىدىكى كېسەللىرىنى تېپىپ چىقالايتتى.

كاساپەت، هاراقنىمۇ شۇنداق قاتتىق ئىچەتتى. يەر دەسسەپ تۇرالمىغۇدەك مەست بولۇپ كەتسىمۇ، يەنە رولغا يۆلەشتۇرۇپ چىقىرپلا قويسا‌ك، ماشىنىسىنى گۇركىرىتىپ ھەيدەپ كېتىۋېرەتتى. زايىر شوپۇر لەڭمەننى شۇنداق ياخشى كۆرىدىكەن. «نېمە تاماق يەيسەن؟» دەپ سورىسا‌ك، «قويە پولۇ، مانتا دېگەنلىرىڭنى، لەڭمەنگە يەتمەيدۇ» لا دەيدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى چاقچاق قىلىپ: «زايىرىنىڭ ماشىنىسىغىمۇ ماي كەتمەيدۇ، مەنتەڭنى قۇيسا مېڭىۋېرىدۇ» دەيتتى.

— ئەجەب قىزىق گەپلەرنى قىلىدىكەنسەنغۇ ئۇكا، ئۆزۇڭ نېمە ئىش قىلىسەن؟ — دەپ سورىدى يۇنۇس باخشى.

— مېنى دەمسەن؟... شەھەرگە كىرىمەن، تاغقا چىقىمەن؛ يەنە تاغقا چىقىمەن، شەھەرگە كىرىمەن. شۇ تاينى يوق بىر ئىش.

— بۇ ئوتتۇرىدا بىكارغىلا پالاقلاپ يۈرمەيدىغانسەن؟ قانداق قىلىپ يارماق تاپسەن؟ دەۋاتىمەن.

— تاغدىن مال ھەيدەپ كىرىپ قۇشخانىغا ئۆتكۈزىمەن، ئاندىن يەنە مۇشۇنداق بىر ماشىنىغا ئولتۇرۇپ تاغقا چىقىمەن. تاغدىن يەنە شەھەرگە كىرىمەن... تىرىكچىلىك تاغا.

— ۋاھ، كانتا تىجارەتچىكەنسەن... مۇنۇ ئۆچكىنى قاسساپلار قېرى ئىكەن، دەپ ياراتمىدىمۇ يا شەھەردىكىلەر ھازىر ئۆچكە گۆشى يېمەيدىغان بولۇپ قاپتىمۇ؟ نېمىشقا قايتۇرۇپ چىقىۋاتىسەن؟...

شۇنداق دەپ يۇنۇس باخشى ھېلىقى ئۇگدەپ يانقان

ئۆچكىگە قاراپلا چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— نېمە بولدۇڭ تاغا؟ . . . مىجەزىڭ يوقمۇ؟ چىرايىڭ بىر قىسمىلا بولۇپ كەتتىغۇ؟

— ھېچ، ھېچ . . . ھېچنېمە بولمىدىم. نېمىشقا بۇ ئۆچكىنىڭ مۇڭگۇزىنى بويىپ قويدۇڭ؟

— ئۇ دېگەن ئادەتتىكى ئۆچكە ئەمەس، سەركە دېگىنە. شەھەرگە مال ھەيدەپ ماڭغان چېغىمدا، ھەممە قويلارنىڭ ئالدىدا مانا مۇشۇ سەركە ماڭىدۇ. مۇڭگۇزىنى بويىپ بەلگە سېلىپ قويمىساڭ، قۇشخانىغا بارغاندا قاسساپلار ئۇنىمۇ تۇتۇپ سويۇۋېتىپ قالىدۇ — دە. . . پاھ، بۇ سەركىنىڭ ئەقىللىقلىقىنى بىر دېمە. شەھەرگە كىرگەندە قېرىنداشلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ھەممىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ شۇنداق تاراسلاپ مېڭىپ كېتىدۇكى، شەھەردىكى بوينىغا ئالا — بۇلماچ گالستۇك چىگكەن بايۇەچچىلىرىڭ بىر ياقتا قالىدۇ. يەنە كېلىپ يولنىڭ ئوڭ تەرىپى بىلەن ماڭىدۇ دېمەمسەن. تۆت كوچىلارنىڭ ئېغىزىغا كەلگەندە قىزىل چىراغنىڭ يورۇغىنىنى كۆرسە، خۇددى بىرى ئۆگىتىپ قويغاندەك چىپپىدە توختايدۇ. «توۋا، ھايۋانمۇ شۇنداق ئەقىللىق بولىدىكەن — ھە!» دەپ ياقاڭنى تۇتماي قالمايسەن.

يۇنۇس باخشى سەركە يانغان تەرەپكە يەنە بىر قاراپ قويدى. سەركە ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قىرىنىمۇ سالماي ئۇگدەپ ياتاتتى.

— بۇ سەركە بىرەر ئەسكى تاملىق، كونا قەبرىستانلىقلارنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە سەل توختاپ تۇرۇۋالىدىغۇ، دەيمەن؟

— نەق شۇنداق قىلىقى بار، تاغا، سەن بۇنى قانداق بىلىۋالدىڭ؟

— مەنمۇ بىر چاغلاردا مالچىلىق قىلغان. مۇنداق سەركىلەرنىڭ شۇنداق غەلىتە قىلىقلىرىنمۇ بولىدۇ... ئۇنىڭ قورساق تەرىپىدە ئازراق قارىسى باردۇر ھەقىچان؟

— ھوي، نېمە دەۋاتىسەن تاغا، سەن بىر كارامەتچىمۇ، قانداق؟ — دەپ ھەيران بولدى تىرىك مال سودىگىرى، — يا سەن قورسىقىدىكى قارىنى كۆرۈپ قالدىڭمۇ؟... سەن دېگەندەك ئۇنىڭ قورساق تەرىپىدە بىر پارچە يەردە قارا تۈكى بار.

— ساڭا مۇنداق ئوبدان سەركە نەدە ئۇچراپ قالغاندۇ، ئۇكام؟

— ئېيتىپ كەلسەم گەپ تولا، سەن يا ئىشىنىسەن، يا ئىشەنمەيسەن... بىر كۈنى قويلارنى ھەيدەپ تاغدىن چۈشۈپ كېلىۋاتاتتۇق، تۈزگە چىققاندا تۈيۈقسىز بىر شامال كۆتۈرۈلۈپ ھەممىمىز قۇيۇندا قالدۇق. شۇنداق دەھشەت، غەلىتىلا بىر قۇيۇن. قۇيۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئەتراپقا پىتىراپ كەتكەن مالالارنى يىغىپ سانىساق بىر سەركە كەم. ئۇنىڭ ئورنىغا مانا مۇشۇ قارا قورساق سەركە پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ئۆزىمىزنىڭ سەركىسى نەگە كەتتى؟ بۇ سەركە قەيەردىن پەيدا بولۇپ قالدى؟ شۇنچە ئويلاپمۇ ئەقلىمنى يەتكۈزەلمىدىم. مالالارنى ھەيدەپ ماڭدۇق. قارىسام، بۇ سەركە ھەممە قوينى باشلاپ بىر ئوبدان ئالدىدا كېتىۋاتىدۇ. خۇدا ئاسماندىن تاشلاپ بەردىمۇ ياكى باشقا بىرەرنىڭ مېلىدىن ئايرىلىپ قېلىپ بىزنىڭ مالالارغا قېتىلىپ قالدىمۇ؟ بىلەلمىدىم. شۇنىڭدىن بېرى بۇ سەركە

مەن بىلەن بىللە...

«نەق ئۆزى شۇ، — دەپ ئويلىدى يۇنۇس باخشى، — قۇيۇندا پەيدا بولغان بولسا نەق ئۆزى شۇ. دادام: سەل چوڭايسا تېكە بولىدۇ، بىر ەر مىڭ قويغا سەركە بولىدۇ، دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن».

تىرىك مال سودىگىرى سۆزىنى داۋام قىلىۋاتاتتى:

— ھازىر بۇ سەركە شۇنداق ئۆگۈنسەپ كەتتىكى، قويلارنى شەھەرگە ئۆزى باشلاپ بېرىپ، قۇشخانىنىڭ ماۋۇ دەرۋازىسىدىن كىرىدۇ — دە، قاسساپلار قويلارنى تۇتۇپ، پۇتىدىن باغلاپ، قاتار يانقۇزۇپ سويۇشقا ھازىرلانغىلى تۇرغاندا، ئاۋۇ دەرۋازىسىدىن غىپلا قايتىپ چىقىۋالىدۇ. ئۇ يەردىكىلەر بۇ سەركىنىڭ مۇڭگۈزىدىكى بەلگىگە قاراپلا سويۇلمايدىغان مال ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ... ماۋۇ قىزىق گەپنى ئاڭلا. بىر كۈنى تاغدىن سېتىۋالغان مالىلارنى بىر مال قورۇسىغا جەملەپ، ئۆزۈم مالىلارنىڭ يېنىدا ياتتىم. قۇلاق سالسام، قويلار نېمە دەپ پىچىرلىشىۋاتىدۇ دېمەمسەن؟ ئۇلار:

— ئەمدى بىزنى بىر ئوبدان ماكانلىرىمىزدىن ئايرىپ نەگىمۇ ئېلىپ بارىدىغاندۇ؟ — دەپ غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى. يەنە بىزنىڭ بۇ سەركە ئەقىللىقتە:

— نەگە ئېلىپ باراتتى، سىلەرنىمۇ شەھەرگە ئەكىرىپ ئوينىتىپ چىقىدۇ، — دەپ چۈشەندۈرگىلى تۇردى ئۇ قويلارغا، — شەھەر دېگەننى بىلەمسىلەر؟ مانا، مانا، ھېچقايسىڭلار بىلمەيسىلەر ئەمەسمۇ. شەھەر دېگەن شۇنداق بىر كاتتا يەر. ئېرىقلىرىدا سۇپسۇزۇك سۇ ئاقىدۇ، ئەتراپى ياپيېشىل يايلاق. كېچىسى يۇمشاق

ئورۇندا ئېغىناپ يېتىپ ئۇخلايسىلەر. ئۇ يەردە بۆرە ـ قاپلان دېگەنلەردىن ئەنسىرەش ئوشۇقچىلا ئىش. تاغدىن غۇلاپ كېتىدىغان، بوران ـ چاپقۇندا قالىدىغان ئىشلار تېخىمۇ يوق. چاكارلار خىزمىتىگىلارىدا پايپېتەك بولۇپ، ئالدىگىلارغا يۇمشاق، خۇشپۇي ئوتلارنى توغراپ ئەكىلىپ قويىدۇ. چاينىماي يۇتسىگىلارمۇ بولىدۇ. شەھەر دېگەنگە كېچىسى كىرىپ كېلىدىغان بولسىگىلار ئايىماي، ئالىيېشىل ئېلىكتر چىراغلىرى چاقناپ، كۆزۈگىلارغا ئاسماندىكى يۇلتۇزلار يەرگە كۆچۈپ چۈشكەندەك كۆرۈنۈپ كېتىدۇ... ئۇ يەردىكى چىراغلىرى بىر ئۆچۈپ، بىر يېنىپ تۇرىدىغان رېستوران، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىچۇ تېخى...

بىزنىڭ بۇ سەركە قويلارغا شەھەر توغرىسىدا شۇنداق چىرايلىق گەپلەرنى قىلغىلى تۇردىكى، ئۇ گەپلەرنى مەنمۇ قاملاشتۇرۇپ دەپ بېرەلمەيمەن. مۇنداق تاتلىق گەپلەرنى ئاڭلىغان ھەرقانداق قوي ئەتىسى بۇ سەركىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ ماڭمايمۇ قالامدۇ، دەيسەن؟ تېخى ئۇ مال سويۇلىدىغان ھېلىقى قوشخانىلار توغرىسىدا قويلارغا نېمە دەيدى، دېمەمسەن. ئۇ قويلاردىن:

— ئۇ يەردە «قوشخانا» دەپ بىر يەر بار، بىلەمسىلەر؟ — دەپ سورىدى. بىچارە قويلار:

— بىلمەيدىكەنمىز، ئۇ قانداق يەر؟ — دەپ بېشىنى ئىرغاڭشىتتى.

— ھەي، سىلەر دۇنيادىن ھېچنېمىنىلا كۆرمەي ئۆتۈپ كېتىپ بارغان جانىۋارلار ـ دە! ھالىگىلارغا كىشىنىڭ ئىچى سىيرىلىدۇ... «قوشخانا» دېگەن بۇ دۇنيادا ئازاب چەككەنلەرنى ئۇ دۇنياغا — ئۇدۇل جەننەتكىلا

يولغا سالىدىغان ئورۇن. قولىغا پىچاق تۇتقان، بۇرۇتلۇق پەرىشتىلەر بۇ ئىشنى ھېچىرىدۇ. بۇ يەردە جەننەتكە يولخېتى ئالغانلار ئۇ دۇنياغا بارغاندا، گۇناھىدىن ھېساب بېرىلمەي تۇرۇپ قالغان بۇرادەرلىرىگە «بەي - بەي!» دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ قويۇپلا، سىراج كۆزۈركىدىن يۇگۇرۇپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. «بەي - بەي» دېگەننىغۇ بىلەرسىلەر؟ توغرا، بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى سىلەر تۇرماق شەھەردىكى خېلى تەربىيە كۆرگەن ئۇيغۇر - تۇغقانلىرىڭلارمۇ بىلمەيدۇ. قىسقىسى، بۇ «خوش!» دېگەنلا گەپ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يۇنۇس باخشى سەسكىنىپ كەتتى.

«ھەي، ۋاپاسىز مەخلۇق! — دېدى ئۇ ئىچىدە، — ئوغلاق چېغىدىلا بىر ھارامزادە نەرسە ئىدىڭ. ھەممىگە خۇشامەت قىلىپ سالام بېرىپ، خەقلەرنىڭ ئايىغىدا ئۆمىلەپ يۈرۈپ جېنىڭنى ساقلاپ قالغان... مەھەللىدىكى قويلارنى ئازدۇرۇپ، باشقىلارنىڭ كۆكتاتلىقىغا ئوغرىلىققا چۈشكەن... كېيىن مېنى ئېلىپ قېچىپ باخشى قىلدىڭ. ئەمدى مۇڭگۈزۈڭنى بويىپ قويغانغا كېرىلىپ كېتىپ، ئۆز قېرىنداشلىرىڭنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ يۈرەمسەن؟!... خەپ، مەن ساڭا تېتىمسام، يۇنۇس باخشى بىگەن نامىمنى يۆتكەپتەرمەن!»

يۇنۇس باخشى كوزۇپتىن بېشىنى سوزۇپ تۆۋەنگە قارىدى. شۇپۇر ماشىنىنى ئوڭشىيالماي جىمە بولۇپ، يولنىڭ چېتىگە چىقىپ تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى.

— ئوغلۇمۇي، كۇن خېلى ۋاخ بولۇپ قالدىغۇ، ماڭمامدۇق؟ — دېدى يۇنۇس باخشى.

— شۇ تاپتا تاغا، مەن سېنىڭدىن بەكرەك ئالدىراۋاتىمەن. ماشىنا ئوت ئالمىسا قانداق قىلىمەن؟ . . . ئىشىك ئالدىراش بولسا سەن چۈشۈپ ماڭغاچ تۇر! — دەپ تېرىكتى شوپۇر.

— ئېغىر بويۇڭنى يېنىك قىلىپ، غاچچىدە ماشىنىغا چىقىپ يەنە بىر ئوت ئالدۇرۇپ باقمامسەن؟

شوپۇر يىگىت قولىدىكى تاماكىسىنى بىر - ئىككى شوراپ يەرگە تاشلىدى - دە، ئېرىنچەكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كابىنكىغا چىقتى. رولنى تۇتۇپ، ماي تەپكىسىنى بىرلا بېسىۋىدى، ماشىنا گۈرىدە ئوت ئېلىپ كەتتى. ھەيرانلىقتا ئۇ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى.

4

يۇنۇس باخشى ئەتىسى ئۆز ئۆيىدە تۇغ باغلىدى. دەسلەپتە قولىغا دېپىنى ئېلىپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن ئاۋۇدى. ئۇ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە ۋاقىراپ خۇداغا نالە قىلاتتى. ئاللانىڭ بەندىلىرىنى بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىم، دەرد - ئەلەملەردىن خالاس قىلىشىنى، يەر يۈزىدىن زۇلمەت، قارا نىيەت، يامانلىقلارنى كۆتۈرۈۋېتىشىنى، جىن - شايتانۇن، ئىبلىسلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىشىنى تىلەيتتى. ئاخىرىدا ئۇ قولىدىكى داپنى بىر تەرەپكە چۆرۈپ تاشلاپ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، ئاللا سالغىنىچە تۇغنى چۆرگىلەپ قۇيۇندەك پىرقىراشقا باشلىدى . . . دەل شۇ مىنۇتتا، چۆل يولىدا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ، تىرىك مال سودىگىرى قۇيۇندا تېزىپ كەتكەن قويلىرىنى بىر يەرگە

جەم قىلالماي ھەر تەرەپكە يۇگۇرۇپ يۇرەتتى. قارا قورساق سەركە بىر جايدا پىرقىرىغۇچتەك پىرقىراپ، شۇنچە كۇچەپمۇ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ كېتەلمىدى ـ دە، ئاچچىق بىر مەرەپ يەرگە يىقىلدى. «ھەي، ياماق بولدى، ياماق بولدى!» دەپ ئۇنىڭ بېشىغا يۇگۇرۇپ كەلدى مالچى. ئۇ پىچىقىنى ئېلىپ، سەركىنىڭ كانىيىغا سۇرئۇدى، بىر تامچىمۇ قان چىقمىدى.

يۇنۇس باخشى ئۆز كارامىتىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرمەك بولۇپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، پايانسىز چۆللۈكتە قارا قورساق سەركىنىڭ ھارام بولۇپ قالغان گۆشى تاشلىنىپ ياتاتتى. ئاچ كۆز سودىگەر سەركىنىڭ ئازراق بولسىمۇ پۇلغا يارايدىغان مۇڭگۈزى بىلەن تېرىسىنى شىلىپ ئېلىپ كېتىشنى ئۇنتۇمىغانىدى.

«ئاپلا! — دەپ ھەسرەت چەكتى يۇنۇس باخشى، — بۇ ھارامزادىنىڭ زىيىنى ئۆلگەندىمۇ تۇگىمەيدىكەن ـ دە! . . . دادام: «ئۆلسە تېرىسى داپ بولىدۇ، مۇڭگۈزى پىچاققا ساپ بولىدۇ» دېگەن ئەمەسمىدى؟ . . . ئەمدى ئۇنىڭ تېرىسىدىن كېرىلگەن داپقا يەنە نۇرغۇن بىچارىلەر ئۇسسۇل ئويناپدۇ؛ ئۇنىڭ مۇڭگۈزى ساپ بولغان پىچاقتا يەنە قانچە مالنىڭ قېنى تۆكۈلىدۇ! . . .»

يۇنۇس باخشى بېشى ئايلىنىپ، ئاغزىدىن كۆپۈك قاينىاپ شۇ يەردىلا يىقىلىپ قالدى.

ياخشى چۇش كۆرۈك

مەھەللىمىزنىڭ چېتىدە خېلىلا چوڭ بىر ئاممىۋى باغچا بار. پېنسىيگە چىققانلار ئاخشىمى - ئەتىسى شۇ يەرگە يىغىلىپ قالمىز. نېمە ئىش بار، دەيسىلەر؟ بەزىلىرىمىز شاخمات ئويناپمىز، بەزىلىرىمىز كورت؛ بەزىلىرىمىز ھايىلا يەپ چىققان تاماقنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ئۇششاق چامداپ ئۇياق - بۇياقتا ماڭمىز، ئوڭدا يېتىپ - دۈم قوپۇپ، ھەر خىل ھەرىكەتلەرنى قىلىپ بەدەن چېنىقتۇرىدىغانلارمۇ بار؛ يەنە بەزىلىرىمىز ئولتۇرۇۋېلىپ، ھازىر بازاردا نېمە ئەرزان، نېمە قىممەت؟ قايسى ئاغرىقتا قانداق دورا پايدا قىلىدۇ؟ ئاخشام تېلېۋىزوردا قانداق يېڭى نومۇرلارنى قويدى؟ كىمنىڭ ئېرى ئۆلۈپ كەتتى؟ كىم ياش خوتۇن ئېلىۋالدى؟ پېنسىيگە چىقىپ دۇكان ئېچىپ كىم پايدا ئالدى؟ كىم زىيان تارتتى؟ . . . دېگەندەك پاراڭلارغا چۈشۈپ كېتىمىز.

كەچكى تاماقتىن كېيىن، ئازراق سالقىنداي دەپ باغچىغا چىقىۋىدىم، كۆل بويىدا قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، ئېگىلىپ كېتىپ بارغان ئوبۇل ئەپەندىگە كۆزۈم چۈشۈپ

قالدى. بۇ ياش ژاقىتلىرىدا باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە مۇئەللىم بولغان، كېيىنكى ئۆمرى نەشرىياتتا ئوقۇغۇچىلارغا دەرسلىك كىتابلارنى تۈزۈش بىلەن ئۆتكەن كونا زىيالىي ئىدى. مېنى كۆرسە دائىم:

— خوش شائىر ئەپەندىم، دېھقان ئوندىق ئۇلۇغ، مۇندىق ئۇلۇغ، دەپ شېئىر يازسىلەر، ھەر بىرىڭلىنى دېھقان بول، دەپ شۇ يېزىغا ئاپىرىپ قويسا، زادى قانچە كۈن تۇرارسىلەر؟ . . . توۋا، مۇشۇ كۈندە ئانىسىنى ئۆمۈر بويى قاقشاتقان ئاغىنىلەر ۋاي ئانام، دەپ شېئىر يېزىپ ھالى قالمايدىغان بولدى ـ ھە؟ ! . . . دېگەندەك گەپلەر بىلەن چېقىشىپ قوياتتى. ئوبۇل ئەپەندىنى كۆرمىگىنىمگە ئۇزۇن بولغانىكەن. شۇ تاپتا بۇ ئورۇق ئادەم يەلكىسىنى بىر پاتمان غەم بېسىۋالغاندەك مۆكچىيىپ كېتىپ باراتتى.

— ھاي ئوبۇل ئەپەندىم، ئوبۇل ئەپەندىم! — دەپ چاقىردىم.

ئوبۇل ئەپەندى بېشىنى كۆتۈرۈپ مەن تەرەپكە قارىدى ـ دە، مېنى كۆرۈپ خۇشال بولۇپ قولىنى پۇلاڭلاتتى. ئوتتۇرىمىزنى ياپىبشىل سۇ ئوتلىرى بېسىپ كەتكەن كۆل ئايرىپ تۇراتتى. ئىككىمىز ئالدىراش بىر ـ بىرىمىزگە قاراپ مېڭىپ، كۆلنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئۇچراشتۇق. قىزغىن سالاملىشىپ، شۇ ئەتراپتا تۇرغان بىر يۆلەنچۇكلۈك ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردۇق.

— خوش شائىر ئەپەندىم، ئىلھام ئىزدەپ چىقتىڭىزمۇ، نېمە؟ — دېدى ئوبۇل ئەپەندى چاقچىقىنى باشلاپ، — سىلەرنىڭ ئىشىڭلار نېمىدېگەن ئوڭاي. مانا مۇشۇ لەش باسقان كۆلنى كۆرۈپ دېڭىزنى كۆردۇم، دەپ

شېئىر يېزىۋېرىسىلەر. بۇ باغقا تولا چىقىدىغان بولۇۋالدىڭىز، ئاز كۈندىن كېيىن «جەننەتنى كۆردۈم» دەپ بىر شېئىر يازىسىزغۇ دەيمەن؟

— ئۆزىڭىزنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — دېدىم مەن كۈلۈپ:

— قەدىر ئەھۋال.

— قارىسام، غەم باسقاندەك بولۇپ مۇكچىيىپلا قاپسىز.

— ھە، خىيال...

— نېمە خىيال ئۇ، ئوبۇل ئەپەندىم؟

— قارىمامسىز، خەق دېگەن پۇلنى شاراقشتىتىپ غازانچىدەك خەجلەيدىغان بولۇۋالدى. بىز بولساق قېرىدۇق، قولىمىزدىن باشقا ئىش كەلمەيدۇ، شۇ ئازغىنە پېنسىيە پۇلىنى ئايدىن ـ ئايغا قانداق ئولاشتۇرىمەن، دېگەن خىيال!

— يېقىندىن بېرى قىزىق گەپلەرنى ئاڭلايمەنغۇ؟

— نېمە توغرىسىدا؟ — دەپ ماڭا ئەجەبلىنىپ قارىدى ئوبۇل ئەپەندى.

— ئاڭلىسام، سىز كوچىدا قىپيالىچىلا يۈگۈرۈپ يۈرۈپتىدەكسىز؟

— كىمدىن ئاڭلىدىڭىز؟

— ئاڭلىدىم، بىر ئەمەس، بىر ـ ئىككىيلەندىن.

— قىپقىزىل يالغان!

— توۋا، ئۇلار قاراپ تۇرۇپ سىزنىڭ ئۇستىڭىزدىن مۇشۇنداق يالغاننى توقۇغانمىدۇ؟!

— سىز شۇ گەپكە ئىشەندىڭىزما؟... ھەر قانچە

بولسىمۇ مەن مۇشۇ سالاپەتتىم بىلەن كوچىدا ياپيالىڭاچ يۈگۈرۈپ يۈرەرمەنمۇ؟!

ئوبۇل ئەپەندىم ئورۇق گەۋدىسىنى رۇسلاپ، سوئال نەزىرى بىلەن ماڭا تىكىلدى.

— ئەمدى، ئادەم دېگەن قېرىغاندا ھەر قىسما بولۇپ قالىدۇچۇ، — دېدىم مەن، — پېنسىيىگە چىققاندىن بېرى ئۆيدىن چىقماي تېلېۋىزور كۆرىدىغان بولۇۋالدىڭىز. تېلېۋىزوردىكى يالىڭاچ خوتۇنلارنى تولا كۆرۈۋېرىپ، مەنمۇ بىر شۇنداق چىقىپ باقمايمەنمۇ، دەپ قالدىڭىزمۇ دەيمەنا؟

— توۋا دەڭە!

— ئەمىسە بۇ گەپ نەدىن چىقتى؟

— سىزگە راست گەپنى قىلسام، چۈشۈمدە شۇنداق يالىڭاچ يۈگۈرۈپ يۈرۈپ چۈش كۆرۈپتىمەن. قىزىقچىلىق قىلىپ بىر ـ ئىككىيلەنگە سۆزلەپ بەرگەندەك قىلىۋىدىم.

— تازىمۇ غەلىتە ئىش بوپتۇ ـ ھە!... قىپيالىڭاچلا يۈگۈرۈپ يۈرگۈدەكسىزما؟

— يەنە كېلىپ نەدە دېمەمسىز؟ كۈپكۈندۈزدە، نەق قايناق بازارنىڭ ئىچىدە.

— ھېچ بولمىغاندا، ئۇستىڭىزدە ئاسما مايكا بىلەن كالتە ئىشتانغۇ باردۇ؟

— ھېچنېمە يوق، ئانىدىن تۇغما پېتىم.

— ياۋاللا، مۇشۇ ئورۇق بەستىڭىز بىلەن ـ ھە!؟... بازاردىكى ئادەملەرنىڭ كۆزىگە بىر قۇرۇق ئىسكىلىت مېڭىپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ، چۈرچىرىشىپ تەرەپ ـ تەرەپكە قاچقاندۇ؟

— قىزىق يېرى شۇ، ھېچكىم ماڭا قاراپ ھەيرانمۇ

بولمىدى، تەرەپ - تەرەپكىمۇ قاچمىدى. كۆپىنچە ئادەملەر مېنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ كىيىم - كېچەك، دەپ بىر مۇنچە لاتا - پۈتىلارنى ئوستىگە ئوشۇقچە يۈك قىلىپ ئارتۇالغانلىقىغا خجالەت بولۇشتىمۇ، قانداق، ھەممىسىلا قىزىرىپ يەرگە قاراشتى. تېخى بىر كوچا ساقچىسى يېنىمدىن چاس بېرىپ ئۆتۈپ كەتتى. بىر كىرا ماشىنىسى يانداپ كېلىپ: «خىزمەتچىزدە بولايمۇ؟» دېۋىدى، «كېرەك ئەمەس!» دەپ قولۇمنى سىلكىدىم.

— «ماقۇل» دەپ، يالىڭاچ پېتى ماشىنىغا كىرىپ ئولتۇرغان بولسىڭىز تېخىمۇ قىزىق بولاتتىغۇ، دەيمەن؟

— ماشىنىغا ئولتۇرۇپ نېمە قىلاتتىم؟...

ماشىنىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن كىرا ھەققىنى تۆلىمەسلىك بولمايدۇ. يالىڭاچ ئادەمدە نەدە پۇل، پۇل سالىدىغانغا نەدە يانچۇق؟... ئەنە شۇنداق پىيادە، بەھۇزۇر مېڭىپ كېتىۋېرىپتىمەن. كۆرگەنلەر: «چىرايىڭىز ناھايىتى جىددىي، قەدىڭىزنى تىك تۇتۇپ، بەك سالماق مېڭىپسىز» دېيىشىدۇ.

— نېمە دەيدىغانسىز؟ — دەپ ھەيران بولدۇم مەن، — چۇشىڭىزدە يالىڭاچ كېتىپ بارغانلىقىڭىزنى كۆرگەنلەرمۇ بارمىكەن؟

— نېمە بولۇۋاتىسىز؟ — دەپ مەندىن بەتتەررەك ھەيران بولدى ئوبۇل ئەپەندىم، — مەن دېگەن بازاردا كېتىپ بارغان تۇرسام، ھەممە ئادەم كۆرمەيتتىمۇ!؟

— ھە بوپتۇ، سۆزلەۋېرىڭ!؟

— شۇنداق قىلىپ، يالىڭاچ مېڭىپ كېتىۋېرىپتىمەن. ھېلىقى شەھەرنىڭ چېتىدىكى چوڭ مەيدانىنى

بىلىسىز؟

— قايسى مەيداننى دەيسىز؟ . . . يۈك ماشىنا، پىكاپلارنىڭ سودىسى بولىدىغان مەيداننى دەۋاتامسىز؟

— ۋاي خۇدايىمەي، سىز نېماندىق ھە دېسە ماشىننىڭلا گېپىنى قىلىسىز، پىكاپ ساتىدىغان يەردە مەن نېمە ئىش قىلاي! ھېلىقى، شەنبە ـ يەكشەنبە كۈنلىرى تازا قىزىق يايما بازار بولىدىغان مەيدانچۇ؟ توپتوغرا شۇ يەرگە بېرىپلا توختاپتىمەن. نەدىن كەلگەن قەھرىمانلىقىكىن بىلمىدىم. مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئېگىز يەرگە چىقىپ: «خالايىق!» دەپ نوتۇقنى باشلاپتىمەن.

— يالىڭاچ پېتىڭىز؟

— يالىڭاچ پېتىم.

— ھەممە خەق كۈلۈپ دومىلاپ كېتىشكەندۇ؟

— كۈلسىمۇ ئىچىدە كۈلدىمۇ، بىلمىدىم، قارىسام، ھەممەيلەن نېمە دەركىن، دەپ ئاغزىمغا قاراپ تۇرۇپتۇ. «خالايىق، ھازىر جاھان ئىلگىرىلەپ نەگە كەتتى؟ ۋاقىتنىڭ قەدىمى قايسى ئەسىرگە يەتتى؟ بىز قاچانغىچە ئىپتىدائىي ئادەملەردەك زىبۇ زىننەت دەپ رەڭلىك تاش ـ مېتاللارنى بەدەنلىرىمىزگە ئېسىۋېلىپ، يۈز ـ كۆزىمىزگە ھەر خىل بوياقلارنى سۈركەپ، ئەخمەقلەرچە كۆرەڭلەپ يۈرىمىز؟ لاتا ـ پۈتىلارغا يۆگىلىۋېلىپ، ئەيىبلىرىمىزنى بىر ـ بىرىمىزدىن يوشۇرۇشقا نە ھاجەت! ؟ . . . ئىنسان بۇ دۇنياغا يالىڭاچ تۇرەلگەن، يەنە ياپيالىڭاچ كېتىدىغۇ، مانا قاراڭلار، مانا مەن ئەلگە قىزىق يىل ئىشلەپتىمەن، كۆپچىلىكتىن يوشۇرغۇدەك ھېچ نېمەم يوق.

تېرىلىرىمىنىڭ ئاستىدىكى قوۋۇرغىلىرىمۇ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. تۇغۇلۇپ قانداق يۆگەككە يۆگەلگىنىمىزدىن باشلاپلا پېشانىمىزگە باي - كەمبەغەللىك، تەلەيلىك - تەلەيسىزلىكنىڭ تامغىسى بېسىلىشقا باشلاپتۇ. ئادەمنىڭ قانداقلىقىنى ئۇنىڭ ئوستىدىكى يۆگىكى ئەمەس، يۆگەك ئىچىدىكى ۋۇجۇدى بەلگىلەيدىغۇ!؟ . . . كىمكى كۆپنىڭ ئالدىدا قورقۇنچى بولمىسا يالىڭاچ بولالايدۇ. قېنى، كىيىم - كېچەكمىزنى سېلىپ تاشلاپ، ئوچۇق - ئاشكارا بولايلى! . . .» دەپتىمەن. يەنە نېمىلەرنى دېدىمكىن ئېسىمدە يوق. ئەيتاۋۇر بىر مۇنچە ۋالاقلىغان ئوخشايمەن. شۇنىڭ بىلەن، قانداق بولدى دېمەمسىز؟ پۈتۈن بازار ئۆپۈر - تۆپۈر بولۇپ، ھەممە بەس - بەستە كىيىم - كېچەكلىرىنى سېلىپ تاشلىغىلى تۇردى.

— پەرۋەردىگار، نېمە دەيدىغانسىز؟ ئۇ يەردە ئاياللارمۇ بار بولغىيدى؟!

— ھازىرقى كۈندە بازاردىكى ئادەمنىڭ تەڭدىن تولىسى ئايال دەڭە!

— ئاياللارمۇ كىيىم - كېچەكنى سېلىپ تاشلىدىما؟

— سالدى! . . . سىزنىڭ ئادەم بەدىنىنىڭ گۈزەللىكى توغرىسىدا چۈشەنچىڭىز قانچىلىككىن، بىلمىدىم، ئايىماي، خۇدا يارانقان ئىنسانىنىڭ مۇكەممەللىكىنى كۆرەي دېسىڭىز، ئۇنى يالىڭاچ ھالەتتە تاماشا قىلىڭ! ئاياللارنىڭ نۇرلىنىپ تۇرغان قامىتى، ئىشلەمچىلەرنىڭ بۇرتۇپ چىققان بولجۇڭ گۆشلىرى، كاسىپلارنىڭ چىڭقالغان كۆپكۆك تومۇرلىرى، دېھقانلارنىڭ كۈن نۇرىدا تاۋلىنىپ ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغان

تېرىلىرى. . . بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئىنسان پورتريتىنى سىزىدىغان رەسسام ئۈچۈن بىر ئۆمۈر ماتېريال بولۇپ ئاشىدۇ. بايا ئۇلارنى كۆرۈمسىز كۆرستىپ تۇرغان ئۇستىدىكى كونا، يىرتىق لاتا ـ پۈتىلار ئىسكەن. . . ھەممەيلەن كىيىملىرىنى سېلىپ تاشلىۋىدى، تېخىچە خۇدۇكسىنىپ، كىيىملىنىپ سالالماي مەھكەم ئورۇنۇۋالغانلار باشقىلارنىڭ كۆزىگە غەلىتە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. يەنە كېلىپ ئۇلار كىملەر دېمەمسىز؟ تازا پوزۇر كىيىنىپ، يۈز ـ كۆزىنى ئالىيېشىل بويىۋالغان خېنىملار، شەھەرنىڭ ھارامدىن بېيىغان بايلىرى، جانى جېكى دەپ ساتىدىغان كاززاپلار، زادى قانداق پۇل تېپىپ ھۈزۈر ـ ھالاۋەت سۈرۈۋاتقىنىنى بىلىپ بولمايدىغان سىرلىق مەخلۇقلار. «خوش غوجاملار، قېنى ھەر قايسىلىرىمۇ ماۋۇ ئۇستىلىرىدىكى جەندازلىرىنى سېلىشىپ باقمامىلا، زادى قانداق ئادەملىكلىرىنى بىر كۆرۈپ باقايلىمى!» دەپ بەزىلەر ئۇلارغا ھۆرپەيدى. ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى تەرەپتىن تارتقۇشلاپ سالدۇرۇشقا باشلىۋىدى، ئەپت ـ بەشىرىسى ئاشكارىلا بولدى. كېلەڭسىز يوغانغان قورساقلار، كۈن نۇرىنى كۆرمەي لەشتەك ساڭگىلاپ كەتكەن تېرىلەر، ئەيش ـ ئىشرەت، قىمار سورۇنلىرىدا خۇننىنى يوقتىپ كۆكەرگەن بەدەنلەر، قان ـ يېرىڭ ئېقىپ تۇرغان نومۇسلۇق جايلار. . . ۋاي قويۇڭ، بۇلارنىڭ بەزىلىرىگە ئالمان ـ تالمان كىيىملىرىنى باشقىدىن كىيگۈزۈپ قويمايمۇ بولمىدى. مانا، بەزىلەرنىڭ ئۇستىدىكى چۈمپەردىسىنى قايرىۋەتسىڭىز، كارامىتى شۇنچىلىكلا ئىكەن. . . نېمە

سارائلىقىم تۇتتى، ھېلىقى يالىڭاچ ئاغىنىلەرنى ئەگەشتۇرۇپ مەيدانىنىڭ بىر تەرىپىدە تۇرغان ئېگىز بىناغا قاراپلا مېڭىپتىمەن. ئىشىكنىڭ ئالدىدىلا پىكاپقا چۈشۈپ قاچاقچى بولغان بىرسىنىڭ تۇتۇۋالدۇق. بۇ كىم دېمەمسىز؟ ھېلىقى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىناسىنى سېلىشقا مەسئۇل بولغان پالانچى. ئىككى يىلدا پۈتىدۇ، دېگەن بىنا تۆت يىلدىمۇ پۈتمەي، ئاخىرىدا نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ بىناسى پۈتمىگەن بىلەن بىر قانچە ئەمەلدارلارنىڭ شەخسىي داچىسى ئاللىبۇرۇن پۈتۈپ بولدى. ھە ـ ھۇ بىلەن ئۇنىڭ كىيىملىرىنى سالغۇزۇپ ھەيرانلا قالدۇق. ھېلىقى ئەبلەخنىڭ ئىككى قولى نەق جەينىكىدىن ئەگرى ئىكەن. پۈتۈن شەھەرنى يالماپ يۇتۇۋېتىپ، ھېچكىمگە قۇيرۇق تۇنقۇزماي يۇرىدىغان يەنە بىر ھارامزادە نەق پەلەمپەينىڭ ئۇستىدىلا ئۇچراپ قالدى. ئاللا ـ توۋا دېگىنىگە قويماي ئۇنىمۇ يالىڭاچلىۋىدۇق، قورسىقى تۆت، ئاشقازىنى سەككىز بولۇپ چىقتى. ئىش بىلەن كىرگەن ھەر بىر ئادەمدىن مىڭلاپ سوم پارە يېمەي قويمايدىغان يەنە بىرىنى زالىنىڭ ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ تۇتۇۋالدۇق. بۇ ئەبلەخ نېمىشقا كېچىسى يوتقانغا كىرگەندىمۇ گالستۇكىنى يەشمەي ياتىدىكىن دېسەك، بايا ئۇنىڭ گېلىنىڭ ساق يېرى يوق، ھەممىسى تۆشۈك ئىكەن، بۇ بالا ـ قازاغا دەسلەپتىلا ئۇچرىغان ھېلىقى ئۇچى: «مۇنداق يالىڭاچلىغىلى تۇرسا ئىلار، بۇ بىنادا بېجىرىم ئادەم چىقامدۇ؟ يالىڭاچلايدىغان گەپ بولسا ھەممىنىلا يالىڭاچلاڭلار، بىزدىنمۇ غەلىتە ئىنسانلارنى كۆرىسىلەر» دەپ ئالدىمىزغا

چۈشۈپ، بىزنى بۆلۈمىمۇ - بۆلۈم باشلاپ كىرگىلى تۇردى. قاراڭ، بۇلاردا ۋىجدان دېگەن بارمۇ؟ ئىش تەتۈرىگە ئايلانسا، مۇشۇنداق بىر - بىرىنى سانقىلى تۇرىدۇ. قېنى قىزىپ كەتكەن ئاغىنىلەر ئۇچرىغانلى يالىڭاچلاۋەردى. ئۆزلىرىگە ئىشەنچى بارلىرى ئۇن - تىنسىز كىيىملىرىنى سالدى. خۇددىكى بارلىرى ۋاي - دات سېلىپ تەرەپ - تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى، قاچقانغا قويماي تۇتۇپ كىيىمىنى يەشتۇق. بۇ يەردىكى يالاقچى، خۇشامەتچىلەرنىڭ ئەپتىنىڭ سەتلىكىنى دېمەمسىز، خوش، خوش، دەپ ئېگىلىشۇبرىپ دۇمبىلىرىنىڭ ئۇستىخىنى دوكقا ئايلىنىپ كەتكىلى تۇرۇپتۇ... مانا شۇ چاغدا، بىز تېخى چىقىشقا ئۇلگۈرمىگەن يۇقىرى قەۋەتتىن شەھەر باشلىقى چۈشۈپ كەلدى.

— بىزنىڭ مۇشۇ شەھەرنىڭ باشلىقىنى دەمسىز؟

— نەق ئۆزى. بولۇۋاتقان بۇ قالايمىقانچىلىقنى كۆرۈپ تاتىرىپ، پەلەمپەينىڭ ئوتتۇرىدا توختاپ قالدى. بىزمۇ بىر دەقىقە تېڭىرقاپ قالدۇق. نېمىلا بولمىسۇن، ئۇ دېگەن پۈتۈنسۇرۇك بىر شەھەرنى باشقۇرۇۋاتقان ئادەم - دە! ھەممىمىزنى سۇر باستى. «بۇ - بۇ - بۇ... نە نە نە... گە... گە... گە...» دېدى ئۇ. ئەسلىدە شەھەر باشلىقى: «بۇ نېمە گەپ!؟» دېمەكچى بولسا كېرەك. ئۆمرى كاتىپلىرى بىزنىڭ بەرگەن سۆز تېكىستلىرىنى ئوقۇپ ئۆتۈپ كەتكەن بۇ ئادەمنىڭ قولىدا كاتىپى يازغان بىرەر ۋاراق قەغەز بولمىسا، نەق كېكەچنىڭ ئۆزى ئېكەنلىكىنى نەدىن بىلەيلى، ئۇنىڭ زادى نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى پەقەتلا چۈشىنەلمىدۇق. «قېنى ھە، نېمىگە

قاراپ تۇرىمىز؟ جانابىي شەھەر باشلىقىنىمۇ بىر يالىڭاچلاپ باقمايلىمۇ!» دەپ ۋارقىرىدى ئارىمىزدىن بىرەيلەن. دۇررىدە ئورنىمىزدىن قوزغىلىشىمىزغا قانتتىق بىر پۇشتەك چېلىنماسما، چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم. كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، خۇداغا شۈكۈر، ئۆيدە كارىۋىتىمدا يېتىپتىمەن. سەھەر ۋاقتى سائەت ئالتە بولغان چېغى، باش تەرىپىمدىكى ئۈستەل سائىتى قاتتىق جىرىڭلاۋېتىپتۇ.

— ئاپىلا، ئۈستەل سائىتىڭىز تازىمۇ بىر چاغدا جىرىڭلاپتۇ ـ دە! — دېدىم مەن قىزىق گەپنىڭ ئۇزۇلۈپ قالغانلىقىغا ئەپسۇسلىنىپ.

— شۇنى دېمەمسىز، — دېدى ئوبۇل ئەپەندى، — شەھەر باشلىقىنىمۇ بىر يالىڭاچلاپ باققان بولساق، يەنە نېمە قىزىقچىلىقلارنى كۆرەتتۇقكىن! . . .

گەپ بىلەن بولۇپ كۈننىڭ ئولتۇرۇپ كەتكىنىنى تۇيماي قاپتۇق. ئوبۇل ئەپەندى قايتماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ماڭا قاراپ كۈلۈپ:

— قانداق شائىر ئەپەندىم، ئەگەر ئاشۇنداق ئىش راستتىنلا يۈز بېرىدىغان بولسا، كۆپىنىڭ ئالدىدا يالىڭاچلىنىشقا جۈرئىتىڭىز يېتەمدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— سىز يالىڭاچ بولغان يەردە مەن نېمىشقا يالىڭاچ بولالمىغۇدەكمەن؟! — دېدىم مەن.

— ناتايىن! — دېدى ئوبۇل ئەپەندىم، — ھەر ھالدا كىيىم ـ كېچەك دەپ ئۇستىمىزگە ئارتۇۋالغان بۇ لاتا ـ پۈتلار خېلى كۆپ ئەيىبلىرىمىزنى يېپىپ تۇرۇپتۇ. ئەگەر بىر ئادەمنىڭ قىلغان ـ ئەتكىنى

تېشىدىنلا ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئىش بولسا، ئۇ چاغدا، خېلى - خېلى يوغان گەپ قىلىغانلارمۇ تالاغا چىقالماي قالىدىغۇ، دەيمەن! ؟ . . .

ئوبۇل ئەپەندى شۇ گەپلەرنى قىلىپ خوشلىشىپ ماڭدى.

— ياخشى چوڭ كۆرۈڭ، ئوبۇل ئەپەندىم! — دېدىم.

1999 - يىلى 12 - دېكابىر، غۇلجا.

تولۇنئاي

يامغۇردىن كېيىن پۈتۈن تەبىئەت يېڭىلا يۇيۇنۇپ چىققان پەرىزاتتەك چىرايلىق بولۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا مەن شەھەر چېتىدىكى ئوچۇقچىلىقتا تۇراتتىم. كۆز ئالدىمدا يېشىلىققا پۈركەلگەن دۆڭلۇكلەر، يىراقتىكى يېزىلارغا قاراپ سۈزۈلگەن ئەگرى - بۈگرى يوللار، تۆۋەندە سۈيى يېيىلىپ ئېقىۋاتقان تاشلىق سايى تاشلىنىپ ياتاتتى. ئاسماندا ئاپئاق بۇلۇتلار كۆپكۆك يايلاقتا ئوتلاپ يۈرگەن قويلار توپىدەك يېنىك لەيلەپ يۈرەتتى. بۇلۇتلارنى يېرىپ چىققان قۇياشتىن تۆكۈلگەن نۇردا ھەممە نېمە بەرقۇتتەك تاۋلىنىپ، كىشىگە گويا تەبىئەت يېڭىلا ئۇيقۇدىن ئويغۇنۇپ، كېرىلىپ، راھەتلىنىپ نەپەس ئېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

نېرىراقتا سوقما تاملار بىلەن قورشالغان چوڭ بىر باغ تۇراتتى. مېۋىلەرنىڭ شاخلىرى تامدىن ئارتىلىپ، ياندىكى يولغا ئېڭىشكەنىدى. يامغۇردىن كېيىنكى بۇ مەنزىرىلەردىن زوقلىنىپ مېڭىپ، ئاشۇ باغ تەرەپكە يېقىنلاپ قاپتىمەن. سالقىن شامال يۈزۈمنى سۈيۈپ ئۆتۈپ، يول بويىدىكى كۆچەتلەرنىڭ يۇمران ياپراقلىرىنى

يېنىك شىلدىرلىتاتتى. باغ ئىچىدىن قۇشلارنىڭ شوخ چۇرۇقلاشلىرى ئاڭلىنىاتتى. نېمىشقىدۇر مېنىڭمۇ ناخشا ئېيتقۇم كېلىپ قالدى. تارتىنچاقلىقىمدىنمۇ بىلمىدىم، ناخشىغا ئاۋازىم خېلىلا كەلسىمۇ، ئەزەلدىن مەن كىشىلەر بار يەردە ناخشا ئېيتىپ باقمايتتىم. ھازىر بولسا، گويا تەبىئەت ئۆزىنىڭ كۆزگە كۆرۈنمەس سىرلىق قوللىرى بىلەن بىر يېرىمنى غىدىقلاۋاتقاندەك، ئاۋازىمنى قويۇۋېتىپ ۋارقىرىغۇم، كۆكرىكىمنى تولدۇرۇپ نەپەس ئېلىپ چۇقان سالغۇم كېلىپ تۇراتتى. مەيلى ئەمەسمۇ، بۇ خىلۋەت دالىدا مېنىڭ ناخشامغا كىممۇ قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى... ئۆزۈمچە خىيالىمغا كەلگەن بىر ناخشىغا توۋلاشقا باشلىدىم:

باغدا بىر گۈل بار ئىدى،
شېخىدا بۇلبۇل سايرىدى.
ئۇل خۇدانىڭ تەقدىرى —
بۇلبۇلنى گۈلدىن ئايرىدى...

شۇ چاغدا ئارقامدىن «ئەھە!» دەپ يۆتەلگەن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىۋىدى، چۆچۈپ ناخشىدىن توختاپ قالدىم. ئارقامغا قارىسام، قۇياش پۈتۈن ۋادىغا سېخىيلىق بىلەن نۇر چېچىپ تۇرۇپتۇ. بايا تىندىن بېرى چۇرۇقلىشىۋاتقان قۇشلار مېنىڭ ناخشامنى تىڭشاۋاتقاندەك جىمىپ قاپتۇ. ئەتراپتا باشقا ھېچكىمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. ئېھتىمال قۇلىقىمغا بىرسى يۆتەلگەندەك ئاڭلانغان بولسا كېرەك، دەپ ناخشامنى ئېيتىپ مېڭىۋەردىم.

سەن چىمەننىڭ گۈلى بولساڭ،
مەن چىمەننىڭ بۇلبۇلى.
سەن چىرايىڭغا ئىشەنسەڭ،
مەنمۇ خۇدايىمنىڭ قۇلى...

«ئەھە!» دېگەن ئاۋاز يەنە ئاڭلىنىپ پەيزىمنىڭ ئۈچۈردى. چىپچىدە توختاپ ئاستا بۇرۇلۇپ ئارقامغا قارىدىم. باغنىڭ ئۈزۈن تېمىنى ياقلاپ كېتىۋاتقان ئەلەڭگىلىرى ئەلەڭشىپ تۇرۇپتۇ، باشقا ھېچكىم يوق. «بۇ نېمە گەپ، ناخشامغا ھەۋىسى كېلىپ، تاماڭىنىڭ يۆتىلى تۇتۇپ كېتىۋاتامدۇ، قانداق!؟» دەپ ھەيران بولدۇم. يەنە كېلىپ، بۇ «ئەھە!» دېگەن تاۋۇش تەبىئىي يۆتەلگە ئەمەس، بىرەرسىنىڭ باشقا كىمدۇر بىرىنىڭ دەققىتىنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن گېلىنى قىرىپ ئەتەي چىقارغان ئاۋازىغا ئوخشاپ كېتەتتى... ناخشامنى ئېيتىپ، يولۇمنى داۋاملاشتۇردۇم.

دەردى بار دەردمەنلىگە،
كىم قويۇپتۇ ئويقۇنى؟
شۇ ۋاپاسىز گۈلنى دەپ،
پۈتتى بۇلبۇلنىڭ ئۇنى...

— ھويت يىگىت! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى شۇ چاغدا.

بۇرۇلۇپ قارىسام، باغ تېمىنىڭ شورا بولۇپ پەسلەپ

كەتكەن ئارىلىقىدىن بىر ساھىبجامال ماڭا شوخ كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. قىز شۇنچىلىك چىرايلىق ئىدىكى، كۆزۈمگە تاملارنىڭ ئارقىسىدىن تولۇنئاي كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى، «بۇ قىز مېنى چاقىردىمۇ، باشقا بىرسىنىمۇ؟» دېگەن گۇمان بىلەن ئەتراپىمغا قارىدىم، يېقىن ئەتراپتا مەندىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى.

— مېنى چاقىردىڭىزما؟ — دېدىم مەن ھەيران بولۇپ.

— ھە، سىزنى، — دېدى تولۇنئاي، — ناخشىڭىزنىڭ پەيزى بارغۇ؟

— ناخشامنى دەمسىز؟... ھە، ئۆزۈمچە قاملاشمىسىمۇ غىڭشىپ قويغىنىم. تامنىڭ ئارقىسىدا نېمە قىلىپ تۇرىسىز؟

— ناخشىڭىزنى تىڭشاپ...

شۇ چاغدا، باغ ئىچى يىراق بىر يەردىن «رە ـ نا!» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى ـ دە، تام ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان تولۇنئاي غايىب بولدى، يۈگۈرۈپ بېرىپ، پۈتۈمنىڭ ئۈچىدا كۆتۈرۈلۈپ، تامنىڭ ھېلىقى شورىسىدىن ئىچكىرىگە قارىدىم. ئۇ تەرەپ كەتكەن چوڭ باغ ئىكەن. رەنا مېۋە شاخلىرىنى قايرىپ، بېشىنى ئەگكىنىچە ئالدىراش كېتىۋېتىپتۇ. ئۇ مېۋىلىك كۆچەتلەر ئارىسىدىكى يولغا چىقىپ — ئېھتىمال، مېنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇرغىنىمنى كۆڭلى سەزدى بولغاي — مەن تەرەپكە قاراپ قولىنى پۇلاڭلىتىپ قويۇپ، يۈگۈرۈپ كەتتى. قىزنىڭ بوينىغا سىيرىلىپ

چۈشۈپ قالغان سۆسۈن رەڭ ياغلىقى لەرزان يەلپۈنەتتى. ئۇ بارا - بارا يىراقلاپ، گۈللۈكلەر ئارىسىدا غايىب بولدى. مەندە يېڭىلا كۆتۈرۈلگەن بۇ تولۇنئاي شۇ گۈللۈكلەر ئارقىسىغا مۆكۈنگەندەك ياكى بولمىسا، تولۇنئاي پارچىلىنىپ، ئاشۇ رەڭمۇرەڭ گۈللەرگە ئايلىنىپ كەتكەندەك تەسىرات قېلىپ قالدى...

ئارىدىن قىرىق يىل ئۆتتىمكىن، بەلكىم ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن زامانلار ئۆتكەندۇ، ھاياتىمغا ئاچچىق - چۈچۈك تالاي سەرگۈزەشتىلەر ھەمراھ بولدى. ھاسا تاياققا چۈشۈپ قالمىغان بولساممۇ، چاچلىرىم ئاقىرىپ، قېرىلىق يەتتى. ئېھتىمال، ياش ۋاقتىدىكى بەزى خاتىرىلەر كىشىنىڭ قەلبىگە مەھكەم ئورناپ كەتسە كېرەك، يامغۇردىن كېيىنكى شۇ مەنزىرە، باغ تېمىنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاشۇ تولۇنئاي ئۆمۈر بويى ئېسىمدىن چىقمىدى.

يېقىندا بىر پۈرسەت بىلەن ھېلىقى شەھەرگە يەنە بېرىپ قالدىم، ھاياجانلىنىپ، يۈرىكىمدە ساقلانغان خاتىرىلەرنى ئىزدەپ شەھەر سىرتىغا چىقتىم. ھېلىقى ياپيېشىل دۆڭلۈكلەر، يېيىلىپ ئاققىدىغان ساي سۈيى، ئەتراپىدا چىغىرتماقلار ئۆسۈپ كەتكەن ئەگرى - بۈگرى ھارۋا يوللىرىنىڭ ئىزناسىنمۇ تاپالمىدىم. بۇ يەرلەرگە ئېگىز بىنالار چۈشۈپ، ئاللىبۇرۇن شەھەرنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئەتراپتىكى ۋاڭ - چۈڭ، زاۋۇت تۇرخۇنلىرىدىن پۈرقىراپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىسلار كىشىنىڭ دېمىنى سىقاتتى. ساي سۈيى قۇرۇپ

كەتكەن بولۇپ، ساينىڭ ئۆزىمۇ تۆت ئەتراپتىن تۆكۈلگەن ئەخلەتلەر بىلەن تىنىپ كەتكىلى تۇرغانىدى. دەل - دەرەخلەرنىڭ ھاۋانىڭ ئېغىر بۇلغىنىشىدىن داغلىشىپ كەتكەن يوپۇرماقلىرى بىچارىلەرچە شالدىرلايتتى. تۇنۇشتۇرغۇچى ماڭا بۇ يەردىكى ئۆزگىرىشلەر، قانداقتۇر بىر تەرەققىياتلار توغرىسىدا ئاغزى بېسىلماي سۆزلەۋاتاتتى. قۇلىقىمغا ئۇنىڭ سۆزلىرى شۇنچىلىك بىمەنە ئاڭلاندى. كۆزلىرىم بولسا ئەتراپتىن ھېلىقى ئاددىي سوقما تاملىق باغنى، باغ ئىچىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان تولۇنئاينى ئىستەيتتى...

1999 - يىل 30 - دېكابىر، غۇلجا.

ئىت ئېتىش

ئەگەر بەختىيارۇپنى تونۇمىسىڭىز، بۇ شەھەردە ھېچكىم بىلەن تونۇشماپتىمەن، دېسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ سىلىق - يۇمشاق مىجەزى، سىپايە مېڭىش - تۇرۇشى، گەپ قىلغاندا خۇددى سىزنىڭ بىر يېرىڭىزنى ئاغرىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك، ھەر قانداق ئادەمنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان نازۇك ئىبارىلەرنى تاللاپ سۆزلىشى... قويۇۋېرىڭ، بۇنداق مىجەز باشقا بىر كىمدە بار دېسە، ھەرگىز ئىشەنمەيمەن. شۇڭا مەن ھەممە تونۇش - بىلىشلىرىم بىلەن سەنلىشىپ سۆزلەشسەممۇ، بەختىيارۇپنى «سەن» دېيىشكە زادىلا تىلىم بارمايدۇ. كوچىدا بەختىيارۇپ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بەختىيارۇپكا! — دەپ سالام بېرىپ قويدىڭىزمۇ، بولدى، بالاغا قالغىنىڭىز شۇ.

— ھوي دوختۇر ئەپەندىممۇ؟ (مەن روھىي كېسەللىكلەر ساناتورىيىسىدە ئىشلىگەچكە، ئۇ مېنى شۇنداق دەپ ئاتايدۇ) قانداق ئۇكام ئەھۋالىڭىز؟ ئاغرىق - سىلاق، تۇمۇ - پۇچاقتىن ساقتۇرسىز؟ ھە، خوتۇنىڭىزنىڭ، بالىلىرىڭىزنىڭ ئەھۋالىچۇ؟ قوشنا - قولۇم،

خىزمەتداشلىرىڭىز . . . ئاغىنە - بۇرادەر . . .

تاس قالىدۇ ئۇ باققان ئىت - مۇشۇك، توخۇ - تۇمانلىرىڭىزنىڭمۇ ئەھۋالىنى سورىغىلى.

— ياخشى . . . ياخشى. ھە، ئۆزىڭىزنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — دەيسىز كېتىشكە ئالدىراپ.

— خۇداغا شۈكۈر، كۆپىنىڭ دۇئاسى بىلەن مانا مۇشۇنچىلىك يەر دەسسەپ تۇرۇپتىمەن. نەگە ئالدىرايسىز؟ كۆڭلىڭىز ئاچچىق - چۈچۈك بىر نەرسە تارتسا، ئازراق خىزمەتتە بولمايمۇ؟ — دەيدۇ ئۇ ئۆمرىدە بىر ئادەمنى ئاشخانىغا ئەكىرىپ مېھمان قىلىپ باقمىغان بولسىمۇ ھۆرمىتىڭىز ئۈچۈن.

— رەھمەت، خىزمەتتە بولىدىغان ئىش بولسا، مەن خىزمىتىڭىزدە بولسام بولاتتى، ئالدىراپ تۇرۇپتىمەن.

— ئاپلا، ئاران بىر ئۇچراشقاندا - ھە، — دەيدۇ ئۇ ئەپسۇسلىنىپ، — بوپتۇ، يولىڭىزدىن قالماڭ، كېيىن بىر پۇرسەت چىقىپ قالار. . .

بەختىياروپ ئۆيدىكى خوتۇنىدىن تارتىپ ھەممە ئادەم بىلەن ئەنە شۇنداق سىزلىشىپ، سىپايە سۆزلىشىدۇ.

— رىزۋانگۈل، سىزگە بىر ئىلتىماسىم بار، ئېيتىشقا مۇمكىنمىكىن؟ — دەيدۇ تاماق ئۈستىدە خوتۇنىغا.

— قېنى ئېيتىڭ، بەختىياروپ، قۇلىقىم سىزدە، — دەيدۇ خوتۇنى.

— بۈگۈنكى تامىقىڭىزنى دەيمەن. . .

— ھە، تاماق نېمە بوپتۇ؟

— شۇنچىلىك لەززەتلىك بوپتۇ. ئۆزىڭىز بىلىسىز،

ئۆمرۇمده لەڭمەنگە ئامراق، مۇمكىن بولسا، ماڭا يەنە ئىككى پىلتا سىلىپ بەرسىڭىز. ئىككى پىلتىلا ـ ھە!

ئەگەر بەختىياروپ دەسلەپكى بىر چىنە تاماققىلا تويغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۇ:

— رىزۋانگۇل، ھونىرىڭىزنگە ئاپىرىن! تاماقنىڭ سىيىنى شۇنچىلىك ئوخشىتىپ قورۇپسىزكى، بازارنىڭ ئاشپەزلىرى بىكار قالسۇن... مەن مۇشۇ بىر چىنە بىلەن بولدى قىلاي. مېنىڭ يېمىگىنىمگە قاراپ تامىقىم ئوخشىمىدىمكىن، دەپ كۆڭلىڭىزگە كېلىپ قالمىسۇن، بۇگۈن ئىشتىھايىم شۇنچىلىك، ئوخشىغان تاماقتىن يەنە ئازراق يېيەلمىگىنىمگە ئۆزۈمنۇ ئۆكۈنۈشتە، — دەيدۇ.

بۇ ئۆيگە سىرتتىن كېلىپ قالغان ئادەم مۇشۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىسا، غىدىقى كېلىشى مۇمكىن، ھەتتا بەزىلەر مازاق قىلىپ، بەختىياروپ ئاخشىمى ئايالىنىڭ قوينىغا كىرمەكچى بولسىمۇ، ئاۋۋال پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ كېلىپ، خوتۇنى يانقان كارىۋاتنىڭ ياغچىنىسى تاكىلدىتىپ چېكىدىكەن، خوتۇنى:

— بەختىياروپمۇ سىز؟... ھە، نېمە گەپ؟ — دېسە، بەختىياروپ:

— ئۆزۈمچە... خۇش پۇراق ھىدىڭىزنى پۇرىقىم كېلىپ... مۇمكىنمىكىن... ئەگەر مۇمكىن بولسا... — دېگەندەك تەككەللۇپ گەپلەرنى قىلىپ، كارىۋاتنىڭ بېشىدا بىر ئاش پىشىم تۇرىدىكەن، — دېيىشەتتى.

بۇ گەپلەرنىڭ راست ـ يالغىنى قانچىلىك، بىلمەيمەن، ئەمما بەختىياروپنىڭ بەزى قىلىقلىرى سىز

بىلەن بىزگە ھەقمقەتەن غەلىتە تۇيۇلىدۇ. بەختىياروپ سىزگە بىر گەپنى قىلماقچى بولسىمۇ، مەقسەتنى توپتوغرىلا دېمەي، سۆزنى ناھايىتى يىراقتىن ئەگىتىپ ئەكېلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ سىزدىن بىرەر كىتابنى سورىماقچى بولسا، گەپنى يېقىنقى يىللاردىن بىرى شائىر، يازغۇچىلارنىڭ خېلى تەمى بار بىر نەرسىلەرنى يېزىۋاتقانلىقى، ئۆزى ھەر قانچە ئالدىراش بولسىمۇ، بىر - ئىككى سائەت ۋاقىت چىقىرىپ كەچتە كىتاب ئوقۇيدىغانلىقى، بولۇپمۇ پۆكۈنچى دېگەن يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىگە بەكمۇ قىزىقىدىغانلىقى ۋەھاكازالار ئۇستىدە ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سۆزلەپ، ئاندىن تۇيۇقسىز يادىغا كېلىپ قالغاندەك:

— ھوي راست، شۇ مۆھتەرەم يازغۇچىمىزنىڭ پالانى دېگەن كىتابى سىزدە بارمىدۇ؟ — دەپ سورايدۇ.

— بار بەختىياروپكا، كېرەكمىدى؟ — دېسىڭىز،

— ئاغزىڭىزغا ناۋات ئۇكام، ئەگەر مۇمكىن بولسا . . . مۇمكىن بولسا بېرىپ تۇرسىڭىز، بىر كۆرۈۋالسام. . . بولمىسا مەيلى، ھەرگىز خىجىل بولماڭ. . . بولسا، ئۆزىڭىز ئوقۇپ بولغان بولسىڭىز. . . ھە شۇنداق. . . كۆرۈپ بولۇپلا مۇبارەك قولىڭىزغا ئۆزۈم ساق ئەكېلىپ تاپشۇرسام . . . — دەيدۇ.

بەختىياروپ ئۆيگە بىھۇدە مېھمانمۇ چاقىرمايدۇ. ئەگەر مەلۇم زۆرۈرىيەت تۇپەيلى مېھمان چاقىرىشقا توغرا كەلگەندىمۇ، مېھماننى ئۇدۇللا باشلاپ بارماي، ئوشۇقچە كوچىلارنى ئايلاندۇرۇپ، مېھمانغا ئىلگىرى بۇ كوچىلاردا

قانداق نامدار ئادەملەرنىڭ ئۆتكەنلىكى، ھازىر كىملەرنىڭ ئۆلۈپ، كىملەرنىڭ قالغانلىقى، كىملەرنىڭ بېيىپ، كىملەرنىڭ گادايلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى، ئىلگىرى مانا ماۋۇ ئېگىز بىنانىڭ ئورنىدا كىمنىڭ قورۇ - جايى بارلىقى، بۇرۇنقى بايلار سالدۇرغان ئىمارەتلەرنىڭ سەلتەنتى، دەرۋازىلىرىنىڭ كۆركەملىكى، ئىشىك دېرىزىلىرىدىكى ئاجايىپ نەقىشلەر، ئەسلىدە شۇ ئىمارەتلەرنى بۇزماي ساقلاپ قېلىش لازىملىقى . . . دېگەندەك بىر تالاي ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ، ئاخىرىدا سۆزىنى ھازىر سېلىنىۋاتقان ماۋۇ بىنالارغا قاراڭ، شۇمۇ ئىمارەت بوپتۇمۇ، ھەممىسى سەرەڭگە قېپىنى تىكلەپ قويغاندەك بىر نەرسىلەر، دەپ ئاياغلاشتۇرىدۇ. قىسقىسى، بەختىيارۇپنىڭ ئۆيىگە يېتىپ بارغۇچە، مېھمان بۇ مەھەللىدىكى كوچىلارنىڭ كونا - يېڭى تارىخىدىن خەۋەردار بولۇپ بولىدۇ.

بەختىيارۇپنىڭ ئۆتمۈشىنى، ئۇنىڭ قانداق تەربىيە ئاساسىدا ئاشۇنداق بىر مىجەزنى يېتىلدۈرگىنىنى تازا بىلىپ كەتمەيمەن. ئىشقىلىپ ئۇ شۇنداق ئاجايىپ ئادەم. ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ رەتلىك، تازىلىقىنى دېمەيسىز، شۇنىڭغا مۇناسىپ چىرايمۇ شۇنچىلىك پاكىز. قاچانلا قارىسىڭىز، مەڭزى ساريۇم ئالمىدەك پارقىراپ تۇرىدۇ. ھەرقانچە سىنچىلاپمۇ چېچىدىن بىرەر تال ئاق تاپالمايسىز. ھېچكىم ئۇنى تۇرقىغا قاراپ يەتمىشتىن ئاشقان ئادەم دېمەيدۇ.

* * *

بىر يىلى قىشتا مانا شۇ بەختىياروپنىڭ خوتۇنى تۇيۇقسىز قازا قىلدى. جامائەت نامىزىنى چۈشۈرۈپ كۆمۈپ قويدۇق. بەختىياروپ ئۆمرىدە بالا يۈزى كۆرمىگەنىدى. بىچارىنىڭ يالغۇزلۇقتىن ئىچى سىقىلدىمۇ، يازغا چىققاندا بىر ئىت بېقىۋالدى. ئۇ ئىتنى «بارس» دەپ چاقىراتتى. «بارس» دېگەن زادى نەچە گەپ، ئۇ دۇگىلەيدىغان چاقمۇ ياكى ھەسەل ساتىدىغان بىرەر ئورۇسنىڭ ئىسمىمۇ بىلمىدىم، ئىشقىلىپ، بەختىياروپ ئىتنى بارس دېسە بارس، دەپ يۈيۈپ تارىلاپ، ھويلىسىدا يۈگۈرتۈپ، ئۇنىڭغا قانداقتۇر بىر ھەرىكەتلەرنى ئۆگىتىپلا يۈرەتتى. «بارس، قېنى كۆرۈشۈپ قويايلى!» دېسە، ئىت قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ كېلىپ بەختىياروپقا ئوڭ پۇتىنى سۇناتتى. «بارس، ئاۋۇنى ئەكېلىڭ!» (ھەتتا ئۇ شۇ ئىت بىلەنمۇ سىزلىشىپ سۆزلىشەتتى) دەپ بىرنەرسىنى يىراققا تاشلىسا، ئىت ئۇچقاندەك بېرىپ ھېلىقى نەرسىنى چىشلەپ ئېلىپ كېلەتتى. ئىت بەزىدە ئۇنىڭغا ئەركىلەپ ئېسىلغۇدەك بولسا، بەختىياروپ سەل ئۆزىنى قاچۇرۇپ:

— ھاي ـ ھاي، بارس، سىزنىڭ بۇ قىلىقلىرىڭىز سەل ئېشىپ كەتتىغۇ دەيمەن، قارىڭ، كىيىملىرىمنى بۇلغىۋەتتىڭىز، — دەيتتى.

ئەگەر بەختىياروپ بىلەن كوچىدا ئۇچرىشىپ قېلىپ، بۇ ئىت توغرىسىدا گەپ ئېچىپ قالسىڭىز، بەختىياروپ

هایاجانلىنىپ، قوللىرىنى ئۇشقۇلاپ سۆزلەپ كېتەتتى.

— بىزنىڭ بارىنى دەمسىز؟ سورىغىنىڭىزغا رەھمەت! — دەيتتى ئۇ، — مېنىڭ ئىت بىلەنغۇ ئانچە خۇشۇم يوق ئىدى. ئەمدى قارىڭ، رەھمەتلىك رىزۋانگۈلۈمدىن ئايرىلدىم. يالغۇزلۇق دېگەن بەك يامانكەن. ئۇياق ـ بۇياقتا كەتكىنىمدە ئۆيگە قارانچۇق بولۇپ قالار، دەپ بېقىپ قويۇۋىدىم، ياخشى ئىت چىقىپ قالدى، ساپ ئاپشاركا نەسلىدىنكەن ئەمەسمۇ. مۇبارەك كۆزىڭىزگىمۇ چېلىققاندۇ، قۇلىقى دىڭ، تۆكلىرى مايلاپ قويغاندەك يالتىراپ تۇرىدۇ. پاھۇي، بۇ هايۋانلىقىڭ ئەقىللىقلىقىنى دېمەيسىز، ۋاي ياقەي، ئۇنى هايۋان دېگىلى بولسۇنمۇ، بەزى قىلىقلىرى ئادەمنىڭ ئۆزىلا، هويلىدىكى قىل چاغلىق نەرسىگە قالايمىقان چېقىلمايدۇ. سارغۇچ كۆزلىرىنى چىمچقلىتىپ، بوينىنى سەل سىڭايان قىلىپ قاراپ كەتسە، ئامراقلىقىڭىز كېلىپ قۇلىقىدىن تۆتۈپ سۆيۈپ قويغۇڭىز كېلىپ كېتىدۇ... مانا قارىڭ، بىرسىگە دېسەم ئىشەنمەيدۇ، ئۇ كۈنى ئۇنىڭ بوينىغا خالتا ئېسىپ، ئاغزىغا پۇل چىشلىتىپ قويۇپ بەرسەم، توپتوغرا قاسساپ دۇكىنىغا بېرىپ گۆش ئەكەپتۇ...

تۇرمۇش دېگەن تاسادىپىلىككە باي. ئارىدىن بىر يىل ئۆتتىمىكىن، بىر كۈنى قانداق بولغان، بەختىياروپنىڭ دەرۋازىسى ئوچۇق قالغانكەن، بارىس ئېتىلىپ چىقىپ، يولدىن ئۆتۈپ كېتۋاتقان بىر چوكانغا هاپلا قىلىپ تاشلىنىپتىكەن، هېلىقى چوكان ئېسىدىن كېتىپ قېلىپ يىقىلىپ قاپتۇ. قورقۇپ كەتكەن بەختىياروپ يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئايالىنى يۆلەپ ئۆيگە ئەكىرىپ، بىر نېمىلەرنى

قىلىپ هوشىغا كەلتۈرۈپتۇ. قارىسا، ئۇ ياشلا بىر چوكان ئىكەن. قايتا ـ قايتا ئەپۇ سوراپ، خېلىغىچە مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. بەختىياروپ ئۆزىنىڭ قەدىناس خوتۇنىنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىنى بىر يىلدىن بېرى يالغۇز، بويتاقچىلىق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ؛ چوكانمۇ ئۆزىنىڭ بىر قېتىم ياتلىق بولغانلىقىنى، پەيلى ياماڭ ئېرىنىڭ دەردىنى جىق تارتىپ ئاخىر ئاجرىشىپ كەتكەنلىكىنى، شۇنىڭدىن بېرى «ئەر دېگەن شۇنداق بولسا» دەپ قايتا ياتلىقمۇ بولمىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. پاراڭلىشا ـ پاراڭلىشا، ئىككىسىگە ئوبدانلا ئىسسىق ئۆتۈشۈپ قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئاز ئۆتمەي بەختىياروپ ھېلىقى چوكاننى نىكاھلاپ ئۆيىگە ئەكېلىۋالدى. مەھەللىدە خېلىغىچە «بەختىياروپ ئۆزىنىڭ قىزىدەك ياش بىر خوتۇنىنى ئېلىۋاپتۇدەك. بۇ نېمە بەختىياروپقا قانچىلىك ئاش بولاركىن، ھېلىيتىن سەكىلدەپ كوچىدىن كىرمەيدىكەن...» دېگەندەك گەپلەر ئېغىزدىن يۇردى.

بىر كۈنى بەختىياروپنىڭ ھويلىمىزغا كىرىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيرانلا قالدىم. بۇ ئادەم زۆرۈر بىر ئىشى بولمىسا، قوشنا ـ قولۇملار بىلەنمۇ ئانچە كىرىش ـ چىقىش قىلىپ كەتمەيتتى.

— دېگەنبىلەن ئۆيدە ئىكەنسىزغۇ، دوختۇر ئەپەندىم. ھە، سالامەتلىكىڭىز قانداقراق؟ — كۈلۈمسىرىگىنىچە كىرىپ كەلدى بەختىياروپ، — بىمەھەل ۋاقىتتا كېلىپ ئاۋارە قىلدىممۇ، قانداق؟

— ۋاي ياقەي، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ قېنى، ئۆيگە كىرىڭ!

— ياق... ئەمدى... ۋاقتىڭىز بولمىسا مۇشۇ يەردىنلا قايتاي. ئانچە زۆرۈرمۇ گەپ يوق. بىر ئىشنى مەسلىھەت سالاي، دەپ كۆڭلۈم تارتىپ...

— كېلىڭ، كېلىڭ، مانا بۇ ياقتا، ئۆيگە.

بەختىياروپ بىمەھەل ۋاقىتتا كىرىپ قالمىغاندىمەن، دېگەن خىيالدا تەكەللۇپ سۆزلەر بىلەن بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە مېڭىپ، ئاخىر ئۆينىڭ ئىشكى ئالدىغا يېتىپ كەلدى ـ دە، ئۇ يەردە تۇرغان ۋېلىسىپىتكە قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— بۇ كىمنىڭ ۋېلىسىپىتى؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— ئوغلۇمنىڭ.

— ۋاي توۋا، بىرسى بىكارغا بېرىۋەتكەنما؟

— نېمىنى دەيسىز؟ — دېدىم مەن ئۇنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي.

— ۋېلىسىپىتنى دەۋاتىمەن، يېڭىلا ۋېلىسىپىتكەن...

— مۇشۇ كۈندە كىم بىكارغا بىر نېمە بېرىۋېتىدۇ، بەختىياروپكا؟ پۇلغا ئالغان!

— ئەمىسە، نېمە دەپ ئاپتاپقا تاشلاپ قويدىڭىز؟

— ھە، بالىلارنىڭ قىلىقى بولمامدۇ.

— گەپ بالىلارنى قانداق ئۆگىتىشتە!

ۋېلىسىپىتنى دەس كۆتۈرۈپ، تامنىڭ تۈۋىگە — سايە يەرگە يۆتكەپ قويدۇم.

— ياق، بولمىدى، ئۇنداق قويمايمىز، دوختۇر ئەپەندىم، — دېدى بەختىياروپ بېشىنى لىڭشىتىپ، — ئاۋۇ پارچە تاختاينىڭ لازىمى بارمۇ؟

— يوق.

— ئەكىلىك!

نېرىراقتا تاشلىنىپ تۇرغان تاختايىنى ئەكىلىپ بەختىيارۇپقا سۇندۇم.

— ھە، ئەمدى ۋېلىسىپىتنى سەل كۆتۈرۈپ تۇرۇڭ.

ۋېلىسىپىتنى كۆتۈرۈپ تۇردۇم. بەختىيارۇپ ئېڭىشىپ ھېلىقى تاختايىنى ئىككى چاقنىڭ ئاستىغا قويدى. ئاندىن قولىنى قېقىپ تۇرۇپ:

— بىر كىشىنىڭ شەخسىي ئىشىغا ئارىلىشىش ياخشى ئىش ئەمەس،— دەپ چۈشەندۈردى ئۇ،— لېكىن سىز بىلەن بىز ئۆز ئادەملەر. تۇرمۇشتا سەرەمجان بولغان ياخشى. پۇلغا ئالغان نەرسىنى بۇنداق تاشلاپ قويسىڭىز، تۆت كۈندىلا كاردىن چىقمامدۇ؟ ۋېلىسىپىت دېگەننى توختاتقاندا، ئاۋۇال غاچ ـ غۇچ قىلىپ، ئېرىنمەي بىر سۇرتۈۋېتىدىغان گەپ، ئاندىن قۇرۇق، سايە يەردە قويىمىز. چاق تاختايىنىڭ ئۈستىدە تۇرسا پاكىز تۇرىدۇ، نەم تارتمايدۇ، تۆمۈرنىڭ دۇشمىنى دات. داتلاشتىمۇ تۇگەشتى، دېگەن گەپ. قانداق دېدىم؟ ئۇشۇقچە گەپ قىلىپ رەنجىتىپ قويمىغاندىمەن؟

— ياق، توغرا دېدىڭىز.

بەختىيارۇپ ھويلىدىكى گۈللەر، پېشايۋاننىڭ ياغاچلىرى، شېخى يېرىلىپ كەتكەن ئالما، ۋەھاكازالار ئۈستىدە بىر مۇنچە پايدىلىق مەسلىھەتلەرنى بېرىپ، ئاخىر ئۆيگە كىردى. ئايالىم بەختىيارۇپنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي داستىخان سېلىپ چاي قىلدى. چاي ئىچكەچ پاراڭلاشتۇق.

— خوش، بەختىيارۇپكا، يېڭى كېلىن بىلەن خېلى

چىقىشىپ قالدىڭىزمۇ، قانداق؟ — دەپ سورىدىم.

— رەھمەتلىك رىزۋانگۈلۈمنىڭ قارىسىنى تۇتۇپ، قېرىغىنىمدا ئەمدى ئۆيلەنمەيلا ئۆتۈپ كېتەرمەن، دېگەن، — دەپ گەپ باشلىدى بەختىياروپ، — ئەمدى قارىڭ، تەقدىر دېگەن باشقا گەپ ئىكەن. بۇ چوكان بىزنىڭ بارىس ھاپلا قىلىپ ئېتىلغان باھانە بىلەن نەق بىزنىڭ ئىشكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يىقىلىپ بەرسە بولىدۇ. مانا باھانە ـ سەۋەب شۇ بولدى. ئىككىمىز بىر ئۆيدە بولۇپ قالدۇق. يېشىغۇ مەندىن بەك كىچىك ئىكەن، ئەمدى، ياق دەي دېسەم، بېشىغا كەلمىگەن ئادەم بىلمەيدۇ، يالغۇزلۇق بەك يامان ئىكەن... مۇشۇ كۈندە ھەممىلا ئادەمنىڭ بۆرىكى ئاجىزلاپ كېتىۋاتامدۇ، تېلېۋىزور بىلەن رادىئونى قاچانلا ئاچسىڭىز بۆرەكنى كۆچەيتىش دورىسىنىڭ ئېلانى... كوچىدا كېتىپ بارسىڭىز، قولىڭىزغا تۈنۈگۈزۈپ قويىدىغان ژۇرنالىرىچۇ تېخى، ئېچىپ ئوقۇشقا نومۇس قىلمىسىز...

تۇرۇپلا بەختىياروپ مۇشۇنداق ھېچ مۇناسىۋەتسىزلا گەپلەرگە چۈشۈپ كەتتى. «ھەر قانچە بولسىمۇ بۇ ئادەم ماڭا مۇشۇنداق تاينى يوق گەپلەرنى قىلغىلى كىرمىگەندۇ؟... بۇ ئادەمنىڭ مۇشۇنداق يىراقتىن ئەگىتىپ گەپ قىلىدىغان بىر ئەزىلىكى بولىدىغان، ھەقىچان دەيدىغان گېپىنى ئۇدۇللا دېيەلمەي بۇ گەپلەرنى قىلىپ ئولتۇرامدۇ يا! » دېگەنلەر كۆڭلۈمدىن كەچتى. شۇ چاغدا بەختىياروپ تۇيۇقسىزلا:

— ھوي راست، مۇشۇ بارىسنى قانداق قىلساق بولار؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— نېمىنى دەيسىز؟ — دېدىم مەن.
— بارىسىنى دەيمەن.
— بارىسقا نېمە بوپتۇ؟
— يېڭى خوتۇن بىلەن مەنغۇ ئەپلىشىپ قالدىم. لېكىنزە، بىزنىڭ بارىس زادى چىقىشالمايۋاتىدۇ.
— قانداق؟
— خوتۇنۇم ئۆيدىن چىقاي دېسىلا، بوسۇغىدا ھۆرپىيىپ خىرىس قىلىپ تۇرغىنى تۇرغان. بىرىنچى قېتىم قاتتىق قورقۇپ كەتكەچكىمۇ، خوتۇنۇمنىڭ بارىسنى كۆرسىلا چىرايىدا قان قالمايدۇ.
— يېڭى كەلگەن بولغاچقا، يات كۆرۈپ شۇنداق قىلىۋاتامدىكىن؟
— ئۆگىنىپ قالسۇن، دەپ بىر ئوبدان تاماقلارنى ئېتىپ ئالدىغا تۆكۈپ بېرىپمۇ باقتىم. ياق، تاماققا قارايدىغاندەكمۇ ئەمەس، خوتۇنۇمغا قاراپ خىرىس قىلغىنى قىلغان. ئاچچىقىدا شۇنداق قىلامدىكىن، يېقىندىن بېرى ھويلىغا كىرگەنلا ئادەمگە ئېتىلىدىغان بولۇۋالدى دېمەمسىز. خۇداغا شۈكۈر، ھازىرغىچە بىرەرسىنى چىشلىۋالمىدى. ئەمدى، ئىت دېگەنىنىڭ سۈرى بار — دە، ھاپ قىلىپ يۈگۈرسە، ھەر قانداق ئادەمنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ، دەرۋازىنىڭ ياغچىغا يۆلىنىپلا قالىدىكەن. يېڭى ئايالىنى ياكى قوشنا — قولۇملارنىڭ بىرەرسىنى چىشلەپ قويۇپ، كۆڭۈلسىزلىك تېپىپ بىرەمدىكىن، دەپ ئەنسىرەپ قالدىم.
— باغلاپلا قويسىڭىز ئىش پۈتمىدىمۇ؟
— باغلاپ دەمسىز؟ . . . قويۇڭ، قويۇڭ، بىر —

ئىككى كۈن باغلاپ بېقىۋىدۇق، توختىماي قاۋاپ، قۇلاق ـ مېڭمىزنى يەپلا كەتتى. شۇ جانىۋارغىمۇ ھۆرلۈك لازىم ـ دە! . . . بۇ بىر نەچچە كۈندىن بىرى خوتۇنۇمنىڭ: «بۇ ئۆيدە يا ئىتىڭز تۇرسۇن، يا مەن تۇراي!» دەپ جېدەل قىلىۋاتقىنىنى دېمەمسىز. بىرسىگە بىرنۆبەتىپلا قۇتۇلاي دەپ، سەھرادىن قوغۇن ـ تاۋۇز سېتىپ كىرگەن دېھقانلارنىڭ ھارۋىسىنىڭ كەينىگە ئىككى قېتىم باغلاپ بەردىم. ئىككىلا قېتىمدا تېخى كۈن ئاتلىمايلا قېچىپ كەلدى. تۇنۇگۈن بولغان ئىشنى دېمەمسىز، بىر تىلەمچى ئۇقۇشمايلا ھويلىغا كىرىپ قالغانىكەن، بىچارىنى تالاپ، چاپىنىنىڭ يېرىم پېشىنى يۇلۇۋاپتۇ. ھىم، بۇ ئىتنى كۆزدىن يوقاتمىسام زادى بولمىغۇدەك، دېگەن يەرگە كېپقالدىم.

— قانداق قىلاي دەيسىز؟

— ئۆلتۈرۈۋېتەيلىمىكىن دەيمىنا.

— ئۆلتۈرۈۋېتەيلىمىكىن دېگىنىڭز نېمىسى؟ مېنىڭ بىرەر ياردىمىم لازىمىدى؟

— بىر ئەقىل كۆرسىتەمدىكىن دەپ، ئالدىڭزغا كىرىشمىغۇ، دوختۇر ئەپەندىم. ماڭا قويۇپ بەرسىڭز، ئۆمرۈمدە بىر قۇشقاچنىمۇ بوغۇزلاپ باققان بەندە ئەمەسمەن. . .

— ناھايىتى بىر ئىتقۇ! — دېدىم مەن، — بىر پارچە ئۆپكە ـ قېرىن ياكى جىگەردەك بىر نېمىنى تېپىڭ، ئىچىگە يېگۈزىمۇ، مىخمۇ ياكى بولمىسا ئۇششاق ئەينەك پارچىسىنىمۇ تىقىپ، ئىتنىڭ ئالدىغا تاشلاڭ، يەيدۇ ـ دە، ئاشقازىنى كاردىن چىقىپ، ھەپتە ـ ئون كۈنگە قالمايلا

ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدۇ.

— ۋاي قويۇڭ، بىچارە بارسىنىڭ جېنى شۇ نەچچە كۈنگىچە قىينىلىپ نېمە بولۇپ كېتەر؟ ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇرۇپ مەنمۇ تۇگىشىپ كېتەرمەن.

— ئەمىسە، قانداق قىلاي دەيسىز؟

— ئەمدى، سىز دوختۇر بولغاندىكىن، يېسە شۇ زامات قاتۇرۇپلا قويىدىغان دورىلىرىڭىز بولسا بەرسىڭىز دېمەكچىمەن ـ دە، مەن نانىغا ياكى ئۆزىڭىز ئېيتقاندەك ئۆپكە ـ قېرىنغا ئارىلاشتۇرۇپ بېرىۋەتسەم، بىچارە قىينالمايلا كۆزىنى يۇمسا...

بەختىيارۇپنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتىم:

— ھوي، بەختىيارۇپكا، — دېدىم مەن، — سىز بىزنىڭ ئۇ روھىي كېسەللىكلەر ساناتورىيىمىزنىڭ قانداق ئورۇنلىقىنى تازا چۈشىنىپ كەتمەيسىزغۇ دەيمەن؟ بىزدە ئۇنداق زەھەرلىك دورىلارنى ئىشلەتمەك تۈگۈل ساقلاشمۇ خەتەرلىك. ئۇ يەردە داۋالىنىۋاتقان كېسەللەر شۇنداق غەلىتە ئادەملەركى، قويۇۋېرىڭ، ئادەتتىكى دورىلارنىمۇ ھەر كۈنى، دەل ۋاقتىدا، ئۆلچىمى بىلەن ئەكىرىپ بەرمىسىڭىز، دورا دېگەننى چاڭگاللاپ يۇتۇۋېلىپلا ئىش تېرىيدۇ... ئەڭ ياخشىسى، مەن ئىتتىڭىزنى ئېتىپلىۋېتەي.

— نېمە دەيسىز؟... دەپ چۆچۈپ كەتتى بەختىيارۇپ.

— بارىنى دەيمەن، قوشۇلسىڭىز ۋاڭلا قىلىپ ئېتىۋېتەي.

— سىزدە قورال بارمۇ؟ — دېدى بەختىيارۇپ

كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— مەن نېمە دەۋاتىمەن؟ بىزنىڭ ئۇ ساناتورىيىنى مېڭىسىنىڭ سۈيى بار ئاغىنىلەر يىغىلغان ئورۇن دېسىڭىز بولىدۇ. قايسى بىر يىلى، كۆزەتتە تۇرغان بىر ئادەمنىڭ كېچىسى بىر سارايغا كىرىپ بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغاندىن بۇيان، زۆرۈر بولغاندا ئۆزىمىزنى قوغداش ئۈچۈن بىزگە قورال ساقلاشقا رۇخسەت قىلىنغان.

— لېكىن، سىز دەرۋازىدا تۇرىدىغان كۆزەتچى ئەمەستە!؟

— كۆزەتچى بولمىساممۇ، ھەر كۈنى شۇ بىنورمال ئادەملەرگە ئارىلىشىپ يۈرىمەن ـ دە. ئۇلارنىڭ كېسىلىنى كۆرۈۋاتقان چېغىمدا، قايسى بىر سارايىنىڭ خىيالىغا بولمىغۇر خىيال كىرىپ، تۈيۇقسىز ماڭا تاشلانمايدۇ، دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟

— مۇنداق دەڭ، سىزدىكى قانداق قورال؟ مىلتىقمۇ ياكى...

— قىزىق ئادەم ـ دە، سىز بەختىياروپكا، بىزنىڭ ئۇ ساناتورىيىدە مىلتىق كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولسۇنمۇ!...

— نېمىشقا؟

— ئەگەر جېنىڭدىن تويغان بىر تەلۈە شارتتىدە قىلىپ مىلتىقنى تارتىۋالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا پۈتكۈل ساناتورىيە ۋە پۈتكۈل شەھەرىمىزنىڭ ئىچىدە نېمە قالايمىقانچىلىق بولۇپ كېتەر؟... مەندىكىسى يان قورال — ئەپچىلگىنە تاپانچا. قورالنىڭ گېپىنى كۆرگەنلا ئادەمگە دېگىلى بولمايدۇ، سىزنى ئۆز كۆرۈپ دەۋاتىمەن. مانا، كىرەك بولسا ئېلىپ چىقاي. ئىتنىڭ گۆمىلا قىلىپ

ئېتىپ تاشلايلى.

— ياق، توختاڭ! — دېدى بەختىياروپ خوددى ئۇنىڭ ئىتىنى مەن ھازىرلا تاپانچىنىى ئاچقىپ ئېتىۋېتىدىغاندەك جىددىيلىشىپ، — بۇ ئىشنى ئوبدان بىر ئويلىشايلى. بارسىنى ئاتساق قايسى ۋاقىتتا، قانداق ئاتىمىز. ئوق تەگكەندىن كېيىن قان چىقىدۇ ـ دە، بىچارە بارسىنىڭ جېنىى قانچىلىك قاقشار... ئۇھ، مەن نېمىشقىمۇ شۇ ئىتنى باققاندىمەن، نېمە دەپ يېڭى خوتۇن ئېلىپ يۈرگەندىمەن...

بەختىياروپنىڭ تېخى ئىتنى ئاتماي تۇرۇپلا يۈرىكىنى تۇتۇپ ۋاي ـ ۋايلىغىنىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتىم.

— سىز كۈلمىسىز، ئۇكام، — دېدى بەختىياروپ، — نېمىلا بولمىسۇن، ئۆزى باققان ئىتقا ئادەمنىڭ كۆڭۈل رىشتى باغلىنىپ قالدىكەن.

— بۇ ئىشنى مۇنداق ئەپلەيمىز، — دەپ چۈشەندۈردۈم ئۇنىڭغا، — سىز ئۆزىڭىز بىر كۈننى بەلگىلەيسىز، تاپانچىغا ئوقنى بەتلەپ، يانچۇققا سېلىپ بارىمەن. ئىتنى زەنجىرلەپ مەھكەم باغلاپ قويىسىز، بولمىسا، تاپانچىنى كۆتۈرۈپ ئۇنى ھويلىنىڭ ئىچىدە قوغلاپ يۈرسەك بولمايدۇ ـ دە! بارسىقا ئىچىم ئاغرىيدۇ، دېسىڭىز، ئۇنى باغلاپ بېرىپ، ئۆزىڭىز تالاغا چىقىپ كەتسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئاندىن مەن ئۇنى ۋاڭچىدە قىلىپ ئاتىمەن، ئىش تامام.

— كۆپكۈندۈزدە دېمەكچىمۇ؟... ياق بولمايدۇ. ئوقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قوشنا ـ قولۇملار يۈگۈرۈپ كىرسە، بارسىنىڭ قان ئىچىدە يانقانلىقىنى كۆرسە، ئۇ

چاغدا مەن خەقنىڭ نەزىرىدە قانداق ئادەم بوپقالىمەن! ؟
— ئەمىسە كېچىسى، ئەل ئۇيقۇغا كەتكەندە ئاتايلى.
— مەسلىھەتىڭىزگە رەھمەت دوختۇر ئەپەندىم، نېمە دېسىڭىز دەڭ، ئىتنى ھويلىدا ئاتساق بولمايدۇ.
— نېمىشقا؟
— شۇ بارىسىنىڭ قېنى ھويلىغا تۆكۈلمىسۇن دەيمىنا!
— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟
— مېنىڭچە، مۇنداق قىلساق، دوختۇر ئەپەندىم، ئۆزىڭىز بىلىسىز، بىزنىڭ ئۆينىڭ كەينى كەڭرى كەتكەن ئېتىز، ۋاقتىڭىز يەتكەن بىر كۈنىسى خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇپ، تاپانچىڭىزنى بېلىڭىزگە قىستۇرۇپ بېرىڭ، مەن داستىخان ھازىرلاپ، سىزنى ئوبدان بىر مېھمان قىلاي. سىز ئېيتقاندەك، يېرىم كېچىگىچە چىرايلىقچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرايلى. ئەل ياتقاندا ئاستا ئىتنى يېتىلەپ چىقىپ، ئېتىزلىقتىكى بىر دەرەخكە مەھكەم باغلاپ قويۇپ كېرەي. سىز چىقىڭ ـ دە، گوممىدە ئېتىپ تاشلاڭ.
— بارىسىنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ شۇ يەرگە تاشلاپ كېتىۋېرىدىغان گەپمۇ ياكى ئۆزىڭىز يىغىشتۇرۇۋالامسىز؟
— خۇدايىم ساقلىسۇن، مەن ئۇ بىچارىنىڭ ئۆلۈكىگە يېقىن يولماي!
— ئەمىسە...
— ماڭا قاراڭ، دوختۇر ئەپەندىم، بارىسىنىڭ ئۆلۈكىنى ئوچۇقچىلىققا تاشلاپ قويساق، ئەتىسىلا خەق كۆرۈپ گەپ بولىدۇ دەڭە. شۇ كۈنى ئىشەنچلىكىرەك بىر بۇرادەرنىمۇ باشلىغاچ بېرىڭ. بارىسىنىڭ ئۆلۈكىنى شۇ ئاپىرىپ بىر يەرگە كۆمۈۋەتسۇن، ھەققىنى مەن بېرەي.

ئىشقىلىپ، ھېچقانداق ئىز قالدۇرماي ھەممىنى پاك - پاكىز يىغىشتۇرۇۋالار، نېمە قىلغىنىڭلارنى كۆزۈمۈ كۆرمىسۇن. ئەتىسى خەق سورىسا، ئىتنى بىرسىگە بېرىۋەتتىملا دەيمەن، پۈتتى.

* * *

بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ بەختىيارۇپتىن ئىككىلىك خەت ئالدىم: «دوختۇر ئەپەندىم، — دەپ يېزىپتۇ ئۇ، — ھېلىقى مېھماندارچىلىققا مۇمكىن بولسا، بۈگۈن كەچتە قەدەم تەشرىپ قىلسىڭىز، بىرەر بۇرادەرنىمۇ باشلىغاچ كېلىشىڭ ئۇنتۇماسىز. سىزنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم. رەھمىتىمنى كېيىن ئايرىم ئېيتارمەن.»

بۇ مېماندارچىلىققا كىمنى باشلاپ بارسام بولار، دەپ ئۇزاق ئويلاندىم. تۇيۇقسىز يادىمغا كوچىمىزنىڭ بېشىدا ئولتۇرىدىغان جېلىل دېگەن يىگىت كېلىپ قالدى. جېلىلنى مەھەللىمىزدە بەختىيارۇپتىن قالسىلا ئىككىنچى مەشھۇر شەخس دېسىڭىز بولىدۇ. قىلىدىغان تىجارىتى — ئەتىگىنى - ئاخشىمى يوغان تەڭنىدە بىر تەڭنە قوي پاچىقىنى پىشۇرۇپ، كوچىنىڭ دوقمۇشىغا ئاچىقىپ ساتىدۇ. ئۇنىڭ پاچاقنى قانداق ھۇنەر بىلەن پىشۇرىدىغىنىنى بىلمەيمەن، قولىڭىزغا ئالسىڭىز، ساپسېرىق، تىتىرەپ تۇرىدۇ؛ چاينىماي شورىسىڭىزمۇ گېلىڭىزدىن غىرىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، لەززىتى ئاغزىڭىزدىلا قالىدۇ. شۇڭا ئۇنى «جېلىل پاچاق» دېسە تونۇمايدىغان ئادەم يوق. جېلىل بىر تەڭنە پاچاقنى بىر سائەت ئىچىدىلا

پۇل قىلىپ، قالدى ـ قانتى سۆڭەكلەرنى يىغىپ ئۆيگە ئاپىرىپ ئىت باقىدۇ. شەنبە ـ يەكشەنبە كۈنلىرى بولسا ئىت بازىرىدىن كەلمەي ئىت ئېلىپ، ئىت ساتىدۇ. «توغرا، بەختىيارۇپنىڭ مېھماندارچىلىقىغا مېھمان قىلىپ ئاپىرىشقا جېلىل پاچاقتىنمۇ مۇڭلۇق ئادەم بولماس» دېدىم ـ دە، ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ، بەختىيارۇپ بىلەن ئوتتۇرىمىزدا بولغان گەپنىڭ مەزمۇنىنى ئېيتتىم.

— نېمە دەيدىغانسىز؟! — دېدى جېلىل پاچاق ماڭا ھەيران بولۇپ قاراپ، — بەختىيارۇپنىڭ ھېلىقى ئاپشاركىسىنى ئېتىۋېتىمىز، دەمسىز؟

— شۇنداق ئۇكا. ئۇ ئىت ھويلىغا كىرگەنلىكى ئادەمنى تالاپ، يامان بويكەتكىلى تۇرۇپتۇ. ئىتنى مەن ئاتمەن، سېنىڭ قىلىدىغان ئىشىڭ ئىتنىڭ ئۆلۈكىنى ئاپىرىپ كۆمۈۋېتەمسەن يا تېرىسىنى سويۇۋېلىپ بىرەرسىگە ساتامسەن، ئىشقىلىپ كۆزدىن يوقاتساڭلا بولدى. تېگىشلىك ھەققىڭنى بەختىيارۇپتىن ئۆزۈم ئېلىپ بېرىمەن.

— تۇۋا!! — دېدى جېلىل پاچاق، — ئىتنىڭ ئېتىۋېتىڭلار، دېگەن گەپنى بەختىيارۇپ ئۆز ئاغزى بىلەن دېدىمۇ؟

— سېنىڭچە، مەن سېنى ئالاھىدە چاقىرتىپ كېلىپ يالغان گەپ قىلىپ ئولتۇرۇپتىمەن ـ دە!؟

— يا ئەمدى دەيمىنا، بەختىيارۇپ بۇ ئىتنى بەك ئارزۇلاپ باققانتى ـ دە!.. شۇ ئادەمنىڭ ئېسى جايىدىدۇ؟

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ . . . مانا، بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا بەختىياروپ ئۆزى مۇشۇ ئۆيگە كېلىپ، ئاشۇ سەن ئولتۇرغان يەردە ئولتۇرۇپ، ئۆز ئاغزى بىلەن شۇ گەپلەرنى قىلدى. بۇگۈن ئەتىگەن يەنە خەت كىرگۈزۈپ، «ھېلىقى ئىتنى ئاتمىدىغان ئىشنى بىر نېمە قىلساق» دېگەن گەپلەرنى يېزىپتۇ. بەختىياروپ كەچتە داستىخان راسلاپ بىزنى كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ، دېگەن گەپ.

— ئەستاغپۇرۇللا! — دېدى جېلىل پاچاق، — سىلەر كادىر خەقلەر غەلىتە ئادەملەركەنسىلەر ـ دە، تېخى ئادەم چىشلىمىگەن بىر ئوبدان ئىتنى ئادەم چىشلىۋالىدۇ، دەپمۇ ئولتۇرۇۋەتكەن بارمۇ!؟ . . . بازارغا ئەكىرسىڭىز تۆت ـ بەش مىڭ سومغا ئالمىدىغان ئىت ئاۋۇ!

— نېمە دېدىڭ؟ . . . ئاشۇ بىر ئىتنى شۇنچىۋالا پۇلغا ئالارمۇ؟! — دېدىم مەن ھەيران بولۇپ.

— ئۇ دېگەن ساپ ئاپشاركا نەسلىدىن بولغان ئېسىل ئىتتە!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەنمۇ ئويلىنىپ قالدىم ـ دە:

— ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن، — دەپ سۆزۈمنى داۋاملاشتۇردۇم، — ئۇنداق يامان ئىتلارنىڭ غالجىر بولۇپ قالمىدىغان ئىشلىرى بار. ناۋادا شۇنداق بوپقېلىپ، قوشنا ـ قولۇملاردىن بىرەرسىنى چىشلەپ قويسا، بەختىياروپكامغا تۆگمەسلا باش ئاغرىقى بولىدىغان گەپ. . .

— ماڭا قاراڭ، ئاكا، — گېپىمنى تارتىۋالدى جېلىل پاچاق، — مەن بىلىمەن، بەختىياروپ ئۇ ئىتنى پىششىق تاماق بىرىپ باققان، پىشقان ئاش يەپ يۈرگەن ئىتنىڭ غالجىر بولغىنىنى كىم كۆرگەن؟ مانا بىز ئىت بىلەن

هەپىلىشىپ يۇرگەن ئادەملەرغۇ.

— ئۇنىڭ ئۇستىگە... گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ئىت بەختىيارۇپنىڭ يېڭى ئالغان خوتۇنىغىمۇ خىرىس قىلىپ زادى ئارامىنى قويمايۋاتقان ئوخشايدۇ.

— ھە، گەپ مەيەردە دەڭە؟... — دەپ ئويلىنىپ قالدى جېلىل پاچاق، — ياش خوتۇن ئېلىۋالغان قېرىلارغا قويۇپ بەرسىڭىز، خوتۇنى ئاناڭنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، دېسىمۇ، بەزىلىرى ببرىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايدۇ. بوپتۇ، بۇگۈن بەختىيارۇپنىڭ ئۆيىگە بارساق بارايلى. ئۆمرىدە بىر ئادەمگە بىر چىنە قايناقسۇنى ئوشۇق قۇيمايدىغان ئادەمنىڭ بىزگە ھاجىتى چۈشكەندىكىن مېھمان قىلسا قىلسۇن، ئىتىنى ئېتىزغا ئاچقىلىپ باغلاپ بەرسە بەرسۇن. بەختىياروپ ببشىمىزدا دۈمبىلەپ تۇرمىغاندىكىن، سىز ئاسمانغا قارىتىپ، «پاڭ - پۇڭ!» قىلىپ بىر - ئىككى پاي ئېتىڭ، قالغان ئىشنى ماڭا قويۇپ ببرىڭ. ئوغرىلىغان ئىتنى كاڭشىتماي جۆندەيدىغان قالتىس ئەسۋابلىرىمىز بار، بېشىغا كەيدۇرمەن - دە، ئاستا يېتىلەپ ماڭمەن. يەكشەنبە بازارغا ئاپىرىپ ئۆزۈم نەق پۇل قىلىمەن. تۆت - بەش مىڭغا ئالمىسىمۇ، ئىككى - ئۈچ مىڭغا ئالار. مۇشۇ كۈندە ئىككى - ئۈچ مىڭ دېگەنمۇ ئاز پۇلمۇ!

جېلىل پاچاقنىڭ بۇ گېپى ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ قالدى. نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدىم - دە:

— ھوي، ئۇنداق قىلساق چېنىپ قالارمىكىن؟ — دېدىم.

— نېمىسى چاندۇ؟! — دېدى جېلىل پاچاق

كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — ئىت دېگەن كوچىدا مىنىپ يۈرۈيدىغان ئات ئەمەستە ئىگىسى تونۇۋالمىدۇ دەيدىغانغا. ئىتنى ئالغان ئادەم هويلىسىغا ئەكىرىپ باغلاپ باقىدۇ. بەختيارۇپ بۇ شەھەردىكى جەمئى ئادەمنىڭ هويلىسىغا كىرىپ ـ چىقىپ يۈرەمتى؟ قانچىگە سالتسام، يېرىم پۇلنى ئالدىڭىزغا نەقلا قويىمەن.

هەي . . . ي . . . پۇل دېگەن يامان نەمە ـ دە! جېلىل پاچاقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ مەنمۇ بوشاپ كەتتىم. ئەگەر ئىككى مىڭ سومغا سېتىلسا، مىڭ سوم، ئۈچ مىڭغا سېتىلسا، بىر يېرىم مىڭ سوم، بازىرى چىقىپ تۆت مىڭغا سېتىلىپ قالسا، نەق ئىككى مىڭ سوم مېنىڭ بولىدۇ، دېگەن پىكىر كاللامدىن چاقناپ ئۆتتى.

— ئۇكا، گېپىڭغۇ ئورۇنلۇقتەك تۇرىدۇ. . . — دېدىم مەن، — بىر ئوبدان ئىتنىسى ئۆلتۈرۈۋەتسەك، ئۇۋالىغۇ قالمىز دېگىنە. بىراق بەختيارۇپ ناھايىتىمۇ زىل ئادەم، كېيىنكى كۈنلۈكتە ئىتنى ئاتماي، سېتىپ پۇلنى بۆلۈشۈۋالغانلىقىمىزنى ئۇقۇپ قالسا، تۈگىمەسلا گەپكە قالمىز. ساتساڭمۇ ئىتنى يىراقراق بىر يەرلەرگە ئېلىپ كېتىدىغان ئادەملەرگە ساتارسەن.

— بولدى، ئۇ تەرەپلەردىن خاتىرجەم بولىڭە ئاكا، — دەپ گەپنى ئۈزدى جېلىل.

* * *

كەچكە يېقىن بەختيارۇپنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدۇق. بەختيارۇپ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا ساقلاپ تۇرغانكەن.

— هۇششەرە، قەدىمكىلارغا مۇبارەك، — دېدى بىز بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ.

— بۇ ئىنىمىزنى تونۇيدىغانسىز؟ — دېدىم جېلىل پاچاقنى كۆرسىتىپ.

— نېمىشقا تونۇمايدىكەنمەن، — دېدى بەختىياروپ، — مەھەللىمىزنىڭ يىگىتى تۇرسا، قېنىقى ئۆيگە، ئۆيگە مەرھەمەت قىلىڭلار!

دەرۋازىدىن كىرىشىمىز بىلەن، ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا زەنجىرلەپ باغلاپ قويۇلغان باردىنىڭ قەھرى بىلەن ھاۋشىغان ئاۋازى ھويلىنى بىر ئالدى.

— ياپىرەي، — دېدى جېلىل پاچاق، — راست ئەجەب يامان ئىتكىنا بۇ، ھېلىمۇ ياخشى باغلاپ قويۇپتىكەنسىز. — سىزنىڭ كېلىدىغانلىقىڭىزنى بىلىپ، پاچاقتىنلا ئالمىسۇن دېدىم - دە، ئۇكا! — دەپ كۈلدى بەختىياروپ.

جېلىلنىڭ «پاچاق» لەقىمىگە كەلتۈرۈپ قىلىنغان بۇ ئەپچىل چاقچاقنىڭ ئاڭلاپ مەنمۇ كۈلۈپ كەتتىم. بەختىياروپنى بۇنداق ئەپلىك چاقچاق قىلالايدۇ، دەپ ئويلىمىغانكەنمەن.

بەختىياروپنىڭ چىرايلىق سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ھويلىسىدىن ئۆتۈپ، زەنجىرنى ئۇزۇۋەتكۈدەك ئەلپازدا بىزگە قاراپ يۈلقۇنۇپ قاۋاۋاتقان باردىقا قاراپ - قاراپ قويۇپ ئۆيگە كىرىۋالدۇق. بەختىياروپ بىلەن شۇنچە يىل سالام - سەھەت قىلىشىپ يۈرۈپمۇ بىر پۈرسىتى بولمىغاچقا، ئۆيگە كىرىپ باقمىغانكەنمەن. ئۆي ئىچىنى كۆرۈپ ھەيرانلا قالدىم. بۇرۇنقى ھاللىق ئادەملەر سالدۇرغان ئاستى - ئۈستى تاختايلىق ئۆيلەردىن بولۇپ،

ئەينەكلىك ئىشكاپ، تامدىكى ئويۇقلارنىڭ ھەممىسى قەدىمىي پېچەكلار، چىنە - قاچا، گۈللۈك تاۋاق، چوڭ - كىچىك تەخسىلەر بىلەن تولغانىدى. پۈختا ياغاچلاردا ياسىلىپ، چىلانرەڭ سىرلانغان ئۈستەل - ئورۇندۇقلاردا ئۆز ۋاقتىدىكى ھۈنەرۋەنلەرنىڭ نازۇك ھۈنەرلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئىشكاپ، ئويۇقلارنىڭ گىرۋەكلىرىگە چېكىلگەن گۈللەر، تام - تورۇسلاردىكى قاپارتما نەقىشلەر ئۆزىنىڭ نەپىسلىكى بىلەن كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. قايسىبىر زامانلاردا رۇس يېرىدىن كىلىرگەن گۈللۈك پەتنۇس، چوڭ - كىچىك ساماۋەرلەر تېخى سىرلىرى خىرەلەشمەي يالتىراپ تۇراتتى. بۇ كونا زاماننىڭ جابدۇقلىرى بەختىيارۇپتەك مۇشۇنداق سەرەمجان ئادەمنىڭ قولىدا بولغاچقىلا، ھازىرغىچە ئىسكەتتىسى يوقاتماي كەلگەنىدى. ھەممە نەرسە پاكىزلىقى، ئېسىللىقى، قەدىمىيلىكى بىلەن كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇراتتى. بەختىيارۇپ يەنە تاراقلاپ، سۇرۇلۇپ پولنىڭ سىرىنى چۇشۇرۇۋەتمىسۇن، دەپ ياغاچ ئورۇندۇقلارنىڭ پۇتلىرىغا يۇمشاق رېزىنكە پارچىلىرىنى قېقىپ قويۇشنىمۇ ئۇنتۇمىغانىدى. پەردىلەر يېرىم چۇشۇرۇلگەن دېرىزىلەردىكى گۈل تەشتەكلىرى غالتەكلىك يېپ ئىشلىتىدىغان يىللاردىن قالغان يېپ غالتەكلىرى بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ قويۇلغانىدى.

— قېنى، قېنى، ئاياغ كىيىملەرنى مانا بۇ يەرگە، چاپان - چارىلارنى ماۋۇ جازىغا ئاسايلى... ھە، خوش، باش كىيىملەرنىمۇ ئېلىۋېتىڭلار، ھە، مانا بۇ يەرگە... — دەپ بەختىيارۇپ بىزنى يېشىندۇرۇپ،

ھەممە نەرسىنى جاي - جايىغا ئور ۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، داستىخانغا باشلىدى. — قېنى ئوكام، سىز ماڭۇ ئورۇندۇققا كېلىڭ! — دېدى ئۇ ئەدە ئولتۇر ۇشنى بىلمەي ئالدى - كەينىگە مېڭىپ پىرقىراپ قالغان جېلىل پاچاققا قاراپ، — سىز دوختۇر ئەپەندىم، چوڭ بولغاندىكىن يۇقىرىراق ئولتۇرۇڭ. . . ياق، سىز دېگەن مېھمان ئەمەسمۇ، مانا مەن مەيەردە ئولتۇرىمەن.

بەختىياروپ ئاشخانا بىلەن مېھمانخانا ئوتتۇرىسىدا دىكىلداپ مېڭىپ يۇرۇپ، داستىخانغا ھەر خىل يېمەكلىكلەرنى ئەكېلىپ تىزغىلى تۇردى. ئاۋۇال ئوتتۇرىغا يوغان چىنە تاۋاقتا بىر چىنە ھورى چىقىپ تۇرغان قورداقنى قويدى. تاۋاقنىڭ ئەتراپىغا چوڭ - كىچىك تەخسىلەردىكى ھەر خىل سوغۇق، پىشىشىق سەيلەرنى رەت - رەتى بىلەن تىزدى.

— بولدى، بولدى، بەختىياروپكا، بەك ئاۋارە بولۇپ كەتتىڭىز، ئايال ئۆيدە يوقمۇ، قانداق؟ — دېيىشتۇق بىز.

— بار، بار، — دېدى بەختىياروپ نان ئوشتۇپ، چىنىلەرگە چاي قۇيۇپ تۇرۇپ، — ئەمدى بۇ ئۆيگە تېخى يېڭىياچى ئەمەسمۇ، ئالدىڭلارغا كىرىشتىن خىجىل بولۇۋاتىدۇ. قېنى خوش، تاماق ئالايلى!

— بەختىياروپكا، مۇنچىۋالا سەينى قورۇۋەتكىنىڭىزگە قارىغاندا، ئانچە - مۇنچە ئىچىپمۇ قويامدۇق، قانداق؟ — دېدى جېلىل پاچاق.

— ئىچمەمدىغان ئوكا، — دېدى بەختىياروپ، — بولمىسا تۇننى قانداق يېرىم قىلىمىز؟ ئاۋۇال ئازراق تاماق يەپ قورساقنى ئەستەرلىۋالايلى!

بەختىياروپ بىر ئىشكاپنىڭ ئاللىقانداق يەرلىرىنى تاراقشىتىپ ئىچىپ، بوتۇلكىلارنى چىقارغىلى تۇردى.
— مانا ماۋۇ سىلەرگە ئاتاپ ئەكەلگەن ئىلى ئالمىلىرى، ماۋۇ ئىلى داچۇ، ماۋۇ قايسىبىر يىلى سوۋېتتىن كەلگەن مېھمان سوۋغات قىلغان ژوتكا... ماۋۇ... ماۋۇسى ئالدىنقى كۈنى بىزنىڭ يېڭى ئايالىنىڭ دوستلىرى كەلگەندە قۇيۇپ بەرگەن قىزىل گۈل هارىقى... قېنى ئوكام، ياش بولغاندىكىن، هاراقنى سىز قۇيۇپ بېرىڭ!...
مېنى ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر، مۇشۇنداق مۆرىتى كەلگەندە ئېغىز تېگىپ قويمىسام، ئادەتتە بۇ نېمىنى ئانچە ئىچىپمۇ كەتمەيمەن. بوپتۇ، قاتاردا مەنمۇ بىر - ئىككى رومكا ئىچىپ قويايى، قېنى ئازادە ئولتۇرۇڭلار.
شۇنداق قىلىپ، جېلىل پاچاقنىڭ ئالدىغا ئېگىز پۇتلۇق بىر رومكا بىلەن بىر قانچە بوتۇلكا تىكلەندى. تاماق يېگەچ بىر - ئىككى رۇمكىدىن ئىچتۇق. هويلىدا باغلاقلىق تۇرغان بارىس يات ئادەملەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختىماي هاۋشۇاتاتتى. ئىتنىڭ قاۋىغىنى قۇلىقىمىزغا ئاڭلىنىپ تۇرغاچقىمۇ، گېپىمىزمۇ ئېت ئۈستىدىلا بولغىلى تۇردى.
بايا بىزنىڭ ئۆيدە بەختىياروپنىڭ ئىتىنى ماختاپ هالى قالمىغان جېلىل پاچاق ئازراق ئىچىۋېلىپلا بارسىنىڭ يامانلىغىلى تۇردى:
— كاساپەت، خوي - پەيلى تازىمۇ يامان ئىتكەن بۇ! — دېدى جېلىل پاچاق، — مانا مەن ئېت بازىرى بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگەنغۇ، مۇنداق يامان ئىتنى كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن. خۇدايىم ساقلىسۇن، قىش كېلىپ، سوغۇق چۈشسە، مۇنداق يامان ئىتلار بىر باشتىن غالجىر

بولغىلى تۇرىدۇ. مۇنداق ياماڭ ئىتنى ئېتىپلىۋېتىپ كۆزدىن يوقاتقان تۇزۇك...

«توۋا! — دېدىم ئىچىمدە، — ماۋۇ پاچاق ھېلى بىزنىڭ ئۆيدە پىششىق تاماق يېگەن ئىت غالجىر بولمايدۇ، دەۋاتاتتى، ئەمدى دەپ ئولتۇرغان گېپىنى».

— شۇنىڭدىن ئەنسىرەپ، مانا سىلەرنى ئاۋارە قىلىپ ئولتۇرۇشۇمغۇ، — دېدى بەختىياروپ. ئۇ بىر رومكا ھاراق ئىچىپلا شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەنىدى، — قېنى سەيلەردىن ئېلىڭلار. ياق، ياق، ئۇكا، ماڭا ئارىلاپ بىرەر رومكا قۇيىسىڭىزلا بولىدۇ. سىلەر بىلەن تەڭ ئىچەلمەيمەن.

— بوپتۇ، سىزنىڭ ئۆچۈرىتىڭىزنى مەن ئىچىۋېتەي، — بىر رومكا ھاراقنى گۇپپىدە قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى جېلىل پاچاق، — ھازىر پۇل تاپقان غوجاملار ئۆيمۇ ئۆي ئىت باقىدىغان بولۇۋالدى. ھۆكۈمەتنىڭمۇ كارى يوقمىكىن، خۇداغا ئامانەت! ئەگەر غالجىر كېسىلى تارقاپ كېتىدىغان بولسا... سىلەر ئىت بازىرىغا بېرىپ باقمىدىڭلارغۇ دەيمەن؟

— توۋا، ھازىر ئىتلار ئۇچۇنمۇ مەخسۇس بىر بازار ئېچىلدىمۇ؟ — دېدى بەختىياروپ ھەيران بولۇپ.

— بولمىسا، سىزنىڭ بۇ ئىتىڭىز نەدىن كېپقالغان؟

— ھە، بارسىنى دەمسىز؟ ئۇنى ماڭا ساقچىدا ئىشلەيدىغان بىر بۇرادىرىم ئەكېلىپ بەرگەن.

— مانا، ئىت بازىرىغا بارساڭلار قىزىقچىلىق دېگەننى شۇ يەردە كۆرىسىلەر. ئىت باھاسىنىڭ كۇندىن ـ كۇنگە ئۆرلەپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ: توۋا، جاھان نېمە

بوپكېتىۋاتىدۇ، دەپ قالىسىلەر. ھەر چوڭ بايلار، پۇزۇر كىيىنگەن بايۋەتچىلەر، كالپۇكىنى ئالۇچىدەك بويۇالغان خېنىملار پۇل دېگەننى شاراقشتىپ ساناپ، سېتىۋالغان ئىتلىرىنى پارقىراپ تۇرغان قوڭغۇز پىكاپلىرىغا سېلىپ غۇيۇلداپ ماڭسا، بىر سوم تۆلەپ خادىك ھارۋىغا مۇ چۈشەلمەيدىغان بىچارىلەر ھاڭۇبقىپ قاراپلا قېلىشىدۇ. شۇنىڭغا قاراپ، مۇشۇ كۈندە ئېتقا قارىغاندا، ئادەمنىڭ ھېچ ئېتىبارى قالمايۋاتامدۇ، قانداق، دەپ قالىمەن... راست ـ دە، ئېت بولساڭ مۇشۇ كۈندە كوچىدا تەمتىرەپ يۈرۈيدىغانمۇ ئىش يوق، ئىسسىق بىر ئۆيگە بارسەن، خوجايىنىڭ ئالدىغا قويۇپ بەرگەن سۈتىنى ئىچىپ، سۆڭىكىنى غاجىلاپ لاغايلاپ يۈرسەن. يات بىر ەرسى كىرىپ قالسا، ئانچە ـ مۇنچە قاۋاپ قويساڭ، باققان ئادەمنىڭ كۆرگەندە قۇيرۇقۇنى شىپاڭشتىپ ئەركىلەپ تۇرساڭ بولغىنى. نېمىدېگەن ئوبدان ئىش... مانا مەن ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپتىمەن، نەچچە يىل قاتراپ يۈرۈپ، جان باققۇدەك تۇزۇك بىر ئىشنى تاپالماي، ئاخىر پاچاقچىلىققا تۇردۇم. تاڭ يورۇماستىنلا كۆزۈمنى يىرتىپ ئېچىپ قۇشخانىغا يۈگۈرەيمەن. تاغاردا يۇدۇپ كەلگەن پاچاقنى ئۇكلەۋاتقان، تازىلاۋاتقان، تۇگىمەسلا بىر مۇشەقەت. ئاخىردا ئاشقان ـ تاشقان ئۇستىخانلارنى يىغىپ كېلىپ يەنە ئېت باقىمەن... ھاراقنىڭ ئۆچرىتى يەنە سىزگە كېلىپ قالدى بەختىياروپكا.

— مېنى سەل ئاياڭلار ئۇكا... بوپتۇ، ئەكېلىڭە، قولىڭىزنى قايتۇرماي ئىچىۋېتەي.

بەختىياروپ چىرايىنى پۇرۇشتۇروپ ھاراقنى يۇتۇپ،

بىر چوكا سەي ئالدى ـ دە:
— ئۇكا، بىزنىڭ مۇشۇ بارىنى سىز دېگەن بازارغا ئاپارسا، قانچىگە ئالار؟ — دەپ سورىدى.
«ھىم، توختىماي ۋالاقلاۋېرىپ يوق ئىشنى بەختىيارۇپنىڭ ئېسىگە سالدىڭ ـ دە، پاچاق، — ئويلىدىم ئىچىمدە، — ئەمدى ئىتنى سېتىپ، پۇلىنى بۆلۈشىدىغان ئىشمۇ سۇغا چىلىشىدىغان بولدى.»
— ھويلىڭىزدىكى ماۋۇ ئىتنى دەمسىز؟ — دېدى جېلىل پاچاق، — مۇنداق ئىتنى ھازىر پۇلغا ئالامدۇ، ئاكا.
— نېمىشقا؟!
— مۇنداق ئاپىشاركا باقىدىغان ئىش ھازىر موددىدن قالدى.
— ھازىر قانداق ئىت باقىدىكەن؟
— ھازىر ئىت دېگەننىڭ كۆرۈنۈشى قانچە غەلىتە بولسا، شۇنچە پۇل بولۇۋاتىدۇ... مانا مەن ئۆچرىتىمنى ئىچىۋەتتىم ـ ھە!... بازارغا بىر بېرىپ كۆرۈڭلار، دېگىنىم شۇغۇ. تۇكى يەردە سۆرۈلۈپ يۈرىدىغان يۇڭلۇق ئىتلار، يىلاندەك سىلىق تايغانلار، ئالىچىپار بىر نېمىلەر، چەتنىڭ بۇرنىنى ئۇرۇپ ماكچايتىۋەتكەندەك غەلىتە ئىتلىرى، يەر بىلەن تەڭ ئۆمىلەپ يۈرىدىغان پەستىلەر... مانا، بارساڭلار ئاجايىپ ـ غارايىپنىڭ ھەممىسىنى شۇ يەردە كۆرىسىلەر. ئاپىشاركا دېگىنىڭىز ھازىر ئىتقا ھېسابمۇ!؟...
— ياق، ئۇكا، سىز ئىت تونۇمايدىكەنسىز، — دەپ سەل رەنجىگەندەك بولدى بەختىيارۇپ، — بايا دېدىمغۇ،

بىزنىڭ بارىس دېگەن ساقچى ئىتلىرىنىڭ نەسلىدىن.
— ياق، ياق، ئاكا، مانا مېنىڭ ئىت بازىرىغا ئارىلىشىۋاتقىنىمغا ئىككى يىلچە بولدىغۇ. بۇ ئىتنىڭىزنى بازارغا ئاپىرىپ ساتىدىغان بولسىڭىز، قاراپمۇ قويمايدۇ. خەق دېگەن ئىتنىڭىزنى سېتىۋېلىپ ئۆيىگە ئاپىرىپ دېلو ئېنىقلىمايدۇ ـ دە!
— پاچىقى ئۇزۇن ئىتلارنىڭ بازىرى يوق دېگىنە؟ — دېدىم مەن جېلىل پاچاق بىلەن بەختىيارۇپنىڭ تالاش ـ تارتىشىنى چاقچاققا ئايلاندۇرماقچى بولۇپ. لېكىن جېلىل پاچاق «ياق، ياق» دەپ ئۆزىنىڭلا گېپىنى راست قىلغىلى تۇردى:
— ياق، ياق، ئاكا، پاچاققا قاراپ ئىت ئالمىدىغان زامانلار ئۆتۈپ كەتتى. بازاردا پۇل بولۇۋاتقان بەزى ئىتلارنىڭ جۇغىنىڭ كىچىكلىكىگە قاراپ، ئىت بىلەن مۇشۇكنىڭ ئارىلاشمىسىدىن بولغان بىر نېمىمۇ بۇ نېمە؟ دەپ قالمەن. كۆزۈم بىلەنغۇ كۆرمىدىم، ئاڭلىسام، ھازىر چەت ئەللەردە ئادەمنىڭ بارمىقچىلىك كېلىدىغان كىچىك ئىتلار بارمىش. پۇلى بار غوجامىلار ئۇنى پۇل سالغان يانچۇقىغا باغلاپ قويغۇدەك... بەختىيارۇپكامنىڭ ماڭۇ ئىتىنى ئەمدى سويۇپ تېرىسىنى ساتسا ئون ـ يىگىرمە كويغا ئالامدىكەن...
— ھېلىقى بارماقچىلىك ئىتنىڭىزنى سويۇپ ساتسا، تېرىسىنى بىر تىيىنگىمۇ ئالماس!
— ئۇ بارماقچىلىك ئىت نېمە يەيدىكەن؟ — دەپ سورىدىم مەن.
— ھەقىچان نان چاينىپ بېرەمدىكىن! — دېدى

بەختىياروپ.

— ياق، ياق، — دېدى جېلىل پاچاق، — ئۇنداق ئىتلارنىڭ يەيدىغان نېمىلىرىنى ساتىدىغان ئالاھىدە ماگىزىنلار بارمىش... يەنە نەدە دەيدۇ، بىر يەردە بىر ئاز ال بار ئىكەن، ھېلىقى ئازالنىڭ ئىتلىرى ئاتتەك يوغان بولارمىش. ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇ ئىتلارنى ئېگەرلەپ مىنىپ، بىكار تۇرماي ئوغلاق تارتقۇدەك... ئو — ئو — ئوغلاق تا — تا — تارتقۇدەك...

جېلىل پاچاق كېكەچلىگىلى تۇردى. نېمە بولدىكىن، دەپ بېشىمنى كۆتۈرۈپ قاراپ، مەنمۇ تۇرۇپلا قالدىم. ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا پەردەك چىرايلىق بىلىز چوكان كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى.

— ئەسسالام، ياخشىمۇسىلەر؟

— ھوي، سىز تېخى ئۇخلىمىدىڭىزما؟! — دەپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى بەختىياروپ، — سىلەرگە تونۇشتۇرۇپ قويماي، بۇ مېنىڭ يېڭى ئايالىم بولدۇ. ئىسمى... ئىسمى... — بەختىياروپ ئايالىنىڭ ئىسمىنى ئېسىگە ئالالمىدى، — ئىسمى... ھە، بۇ ئىنىلىرىمنى سىزگە تونۇشتۇرۇپ قويماي. ماۋۇ دوختۇر ئىنىمىز روھىي كېسەللىكلەر ساناتورىيىسىدە ئىشلەيدۇ، مېڭىسىنىڭ دەردى بار ھەر قانداق ئادەمنى بىردەمدىلا ساقايتىدۇ. ماۋۇ ئىنىمىزنىڭ ئىسمى جېلىل، پاچاق ئىلىپ، پاچاق سانىدۇ...

— ۋەيەي، نېمە دەيدىغانسىز!؟

— چۆچۈپ كەتتىڭىزغۇ؟ — دېدى بەختىياروپ، — ئادەمنىڭ پاچىقىنى ساتامدىكىن، دەپ قالدىڭىزمۇ،

قانداق؟ قوينىڭ پاچىقىنى پىشۇرۇپ ساتىدۇ، قوينىڭ.
— مۇنداق دەڭە، — دەپ كۈلۈپ كەتتى بەختىيارۇپ-نىڭ ئايالى، — يەنە سۈيۈق - سەلەڭ بىر نېمە قىلىپ بېرەيمۇ قانداق؟
— ياق، تاماق يېتەرلىك بولدى، ئاۋارە بولماڭ! — دېيىشتۇق.
— كۆڭلۈڭلار بىر نېمە تارتقۇدەك بولسا، تارتىنماڭلار، — دېدى بەختىيارۇپ، — بىردەمدىلا تەييار قىلىدۇ.
— رەھمەت، بۇ سىڭلىمۇ ئارام ئالسۇن! — دېدىم.
بەختىيارۇپنىڭ ئايالى:
— ئەمىسە، چېيىڭلارنى بىر يەڭگۈشلىۋېتەي! — دېدى - دە، يوتىسىنى تىزىمىزغا سۈركەپ تۇرۇپ بىر پىيالىدىن چاي قۇيۇپ چىقىپ كەتتى.
— ياھ، بەختىيارۇپكا، — دېدى جېلىل پاچاق، — ئىتتىن تەلىيىڭىز بولمىغىنى بىلەن، خوتۇندىن تەلىيىڭىز بار ئىكەن جۇمۇ!
— رەھمەت! — دېدى بەختىيارۇپ، — كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن ئۇكا، سىزنىڭ مۇشۇ بارىس توغرىسىدىكى گەپلىرىڭىز تازا ئادىل بولمىدى جۇمۇ. بارىسمۇ ئۇنداق - مۇنداق ئىتلاردىن ئەمەس. بارىسنى ئۆلتۈرۈۋېتەيلى، دېگىنىمنىڭ سەۋەبىنى ئېيىتسام، ھەي . . . ي، دەپ كەلسەم گەپ تولا . . . توۋا دەيمەن، ئىشەنسەڭلار، مۇشۇ بارسىنىڭ چىرايى بارغانسېرى رەھمەتلىك ئاكامغىلا ئوخشاپ قالغىلى تۇردى . . .
بۇ گەپنى ئاڭلاپ جېلىل پاچاق ئىككىمىز نېمە

دەيدىغاندۇ؟ دەپ بەختىيارۇپنىڭ ئاغزىغا قارايلا قالدۇق.

— دادام رەھمەتلىك سودىگەرچىلىك قىلىپ يۈرۈپ ئانچە ـ مۇنچە پۇل تاپقان ئادەمكەن، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى بەختىيارۇپ، — لېكىن بىز دادىمىزدىن بەك كىچىك ئايرىلىپ قالغان. دادام ھەج قىلىپ كېلەي، دەپ بىر كەتكەنچە قايتىپ كېلەلمىگەنىكەن. ئانام بىچارە دادامنى مانا كېلەر، ئەنە كېلەر، دەپ كۈتۈپ بىر ئۆمۈر تۇل ئۆتكەن. ھازىر ئويلىسام، ئانام خېلى پۇختا ئايالكەن. ئۆي ـ بىساتنى بۇزۇپ ـ چاچماي، قولىدا بارىنى تېجەپ خىراجەت قىلىپ، بىزنى قاتارغا قاتتى. ئاكامنى ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىپ، ئۆيىنى ئايرىپ قويدى. مېنى ئوقۇتتى، ياخشى يېگۈزۈپ، ياخشى كىيدۈرۈپ تەربىيە قىلدى. شۇنىڭ شاراپىتى بىلەن، مانا ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر، ھۆكۈمەتنىڭ كادىرى بولۇپ ئىشلىدىم. ئانامنىڭ ئۆلۈمىنى ئۆز قولۇمدا ئۇزاتتىم. لېكىن، شۇ ئاكامزە، بىر ئۆمۈر ئىشلىگىرى باسماي كەمبەغەلچىلىكتىلا ئۆتۈپ كەتتى. ئاكام رەھمەتلىك خوتۇنۇم رىزۋانگۈلگە شۇنداق ئۆچ ئىدى. ئۇ خوتۇنمۇ ئاكام كەلگۈدەك بولسا چىرايىنى ئاچماي، بىر چىنە چايمۇ قۇيمايتتى. كېيىن ئاكا ـ ئۇكا ئىككىمىزمۇ بىر ـ بىرىمىزنى كۆرسەك ئىت ـ مۇشۇكتەك ھۇرپىيىشىدىغان بولۇپ كەتتۇق. جاھان دېگەن شۇنداقكەن، بولمىسا بىر قورساقتا يېتىپ، بىر ئەمچەكنى تەڭ ئەمگەن قېرىنداشلار. نېمە گەپ دېسەڭلار ئاكام قورسىقىدا، ئانامدىن قالغان ھەممە دۇنيانى ئەر ـ خوتۇن ئىككىڭ بېسىپ يېتىپ، ئۆزۈڭنىڭلا

قىلىۋېلىشتىك، دېمەكچى. مەن: ئانام سېنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىپ چىقىرىۋەتكەن، ھەققىڭ تۇگىگەن، دەيمەن. شۇ دەتالاش. مانا كۆردۇڭلار، ئانامدىن قالغان قىل چاغلىق نەرسىنى تەۋرەتكىنىم يوق، ھەممىنى تەۋەررۇك، دەپ ساقلاپ، ئۆينىڭ چىرىغىنى ئوچۇرمەي كېلىۋاتىمەن. لېكىنزە، شۇ كەمبەغەلنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ چاقىرىپ ياخشى گەپ قىلىپ: «كەل، ماۋۇ بىر چىنە چاينى بولسىمۇ تەڭ ئىچەيلى» دېمەپتىمەن. شۇڭا بىچارە ئاكام: «ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۆلتۇرۇۋېتىمەن» دەپ يۇرۇپلا ئۆزى ئۆلۈپ كەتتى. يەنە ئۇرۇق ـ تۇغقان دېگەن تۇرۇپلا ئادەمنىڭ ئېسىگە كېلىپ قالمىدىكەن. بىر ـ ئىككى ئايىنىڭ ئالدىدا بىر چۈش كۆرۈپتىمەن. چۈشۈمدە ئاكام قاپىقىنى تۇرۇپ دۈمبىلىگىنىچە ئالدىمدا تۇرغۇدەك، بىر تۇرۇپ ئاكام ئەمەسكەن، بارىسكەن دېگۈدەكمەن، بارىس چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ، خىرىس قىلىپ تۇرغۇدەك. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم. تاڭ ئېتىپ كېتىپتۇ. ماۋۇ يېڭى ئايالىم تالاغا چىقالماي ئىشىكنىڭ ئالدىدا تۇرۇپتۇ. ئورنۇمدىن تۇرۇپ قارىسام، بارىس بوسۇغىدىلا خودىدى چۈشۈمدە كۆرگىنىمدەك خىرىس قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. زەن سالسام، بارسىنىڭ چىرايى رەھمەتلىك ئاكامنىڭ چىرايىغا شۇنداق ئوخشاپ قاپتۇكى، بەدەنلىرىم تىكەنلىشىپ كەتتى. . .

جېلىل پاچاقنىڭ سەل ئېچى پۇشتىمۇ:

— كۆزىڭىزگە شۇنداق كۆرۈنگەندۇ، بەختىيار ۋېكا، — دەپ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى، — ئۆلگەن ئادەمنىڭ روھى ئانچە ـ مۇنچە دۇئا تەلەپ قىلىپ قالىدۇ، دېگەن

گەپ بار. ئاكىزنىڭ تولا چۈشىڭزگە كىرىشى شۇنىڭدىنمىكىن. تىرىكىدە ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغان بولسىڭىز، ھېلىھەم بولسىمۇ ئانچە ـ مۇنچە ياغ پۈرتىپ، سەدىقە ـ پەدىقە بېرىپ، ئاكىڭىز ئۇچۇن دۇئا قىلدۇرۇپ قويۇڭ. روھى بولسىمۇ خۇش بوپقالىدۇ. . . ھاراق كىمگە كەلگەنتا؟

— ۋاقتىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى، — دېدىم مەن، — ھاراقنى ئىچىۋېرىپ ئىتنى ئاتمىز، دەپ باشقا بىر نېمىنى ئېتىپ قويمايلى، قويۇپ ئىشىمىزنى پۈتتۈرمەيلىمۇ.

— شۇنداق قىلامدۇق؟ — دېدى بەختىيارۇپ، — ئەمىسە سىلەر بىردەم ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار، مەن ئىتنى ئەپچىقىپ باغلاپ قويۇپ كىرەي.

— زەنجىرنى قىسقىراق قىلىپ باغلاڭ ـ ھە! — دېيىشتۇق.

— بۇ غەلىتە بىر ئادەمكىنا! — دېدى جېلىل پاچاق بەختىيارۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، — ئىتىڭنىڭ چىرايى ئاكاڭغا ئوخشاپ قېلىۋاتقان بولسا، ئاكاڭغا تىرىك ۋاقتىدا قىلالمىغان ياخشىلىقنى شۇ ئىتقا قىلىپ، ئوبدان بېقىپ ساۋابىنى ئالمامسەن، خوتۇنۇمغا خىرىس قىلدى، دەپمۇ ئۇنى ئاتماقچى بولغان بارمۇ! ؟ . . . يېقىندىن بېرى مۇشۇنداق جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان قېرىلارغا تېگىۋېلىپ، ئېرى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن مىراس قالغان مال ـ دۇنيانى بۇزۇپ ـ چېچىپ، ئويۇنىنى ئويناپدىغان خېنىملار كۆپىيىپ قالدى. قاراپ تۇرۇڭ، ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ بەختىيارۇپنىڭ كۆزى يۇمۇلسۇنا، ئۇنىڭ ئاكىسىدىن قىزغىنىپ يىغقان دۇنيالىرىنىڭ

هەممىسىنىڭ توپىسىنى مۇشۇ خوتۇن سورۇمىسا. . . ئېتنى راستلا ئېتىپ قويماڭ ـ هە، بەختىيارۇپنىڭ ئاكىسىنى ئانقاندەك بولۇپ قالىسىز. . .

«نېمە دەيدىغاندۇ ماۋۇ پاچاق» دەپ ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدىم. بىر ھازادىن كېيىن بەختىياروپ كىرىپ كەلدى.

— ئەمدى يۇرۇڭلار! — دەپ بىزنى باشلاپ كوچىغا ئېلىپ چىقتى ئۇ.

تالادا كۈز كۈنلىرىنىڭ سالقىن ئايدىڭ كېچىسى ھۆكۈم سۈرۈۋتىتۇ. مۇزدەك ھاۋانى قېنىپ ئىچىمگە سۇمۇردۇم. ئوچۇقچىلىقلار، تۇتاش كەتكەن ئۆگزىلەر ئاي نۇرىدا يورۇپ تۇرۇپتۇ. ئالدىمىزدا ئېگىز سۇۋادان تېرەكلەرنىڭ سايىسى بىلەن قاراڭغۇلىشىپ تۇرغان كوچا سوزۇلۇپ ياتاتتى. كېچىنىڭ جىمجىتلىقىدا ئېرىقتىكى سۇلارنىڭ شىلدىرلاشلىرىمۇ ئېنىق ئاڭلىناتتى. تۇننىڭ بۇ مۇقەددەس جىمجىتلىقىنى بارسىنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازىلا بۇزۇپ تۇراتتى.

— ئاۋۇ تەرەپكە مېڭىپ ئېتىزلىقىقا چىقساڭلار، بارسىنى ئېرىق بويىدىكى سۆگەتكە باغلاپ قويدۇم. ئەنە، ئاۋازىنىمۇ ئاڭلاۋاتقانسىلەر؟ . . . توۋا، تۇرۇپلا كۆڭلۈم بۇزۇلۇۋاتىدۇ! . . . ئەمىسە، خوشلاشقىنىم مۇشۇ بولسۇن. خوداغا ئامانەت، مەن كىرىپ كەتتىم! — دەپ بەختىياروپ دەرۋازىنى تاراققىدە ئېتىپ كىرىپ كەتتى.

بىز نېمىلەرگىدۇر پۇتلىشىپ، زىرائەتلىرى يىغۇۋېلىنغان ئېكىزلىققا چىقىپ قالدۇق. نېرىراقتا شاخلىرى ئەتراپقا يېيىلىپ ئۆسكەن بىر تۇپ سۆگەت ئېنىق

كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سۆگەت تەرەپتىن بارسىنىڭ قەھرى بىلەن ھاۋشىغان ئاۋازى كېلەتتى. جېلىل پاچاق ئىتىنىڭ قېشىغا يېتىپ بېرىشى بىلەنلا، «پاك ـ پۇك» قىلىپ ئاسمانغا بىر ـ ئىككى پاي ئوق ئاتتىم ـ دە، مەنمۇ كەتتىم.

* * *

ئەتىسى سەھەردە كىمدۇر بىرىنىڭ دەرۋازامنى ئەنسىز تاراقشىتىشىدىن ئويغىنىپ كەتتىم. چىقىپ قارىسام جېلىل پاچاق، چىرايى بىر قىسمىلا.

— نېمە بولدى!؟ — دېدىم مەن.

— ئاكا، ئاخشام... ئاخشام... ئاخىرىدا نېمە ئىشلار بوپكەتتى، بىلدىڭىزمۇ؟ — دېدى ئۇ.

— نېمە ئىش بولاتتى، مەن ئاسمانغا قارىتىپ بىر ـ ئىككى پاي ئوق ئاتتىم. سەن ئىتنى يېشۈۋېلىپ ماڭدىڭ. ھە، مېنى مەست بولۇپ قالدى، دېدىڭما؟! — دېدىم.

— توغرا، سىز «پاك ـ پۇك» قىلىپ ئوقىڭىزنى ئېتىۋېتىپ خاتىرجەم كەتتىڭىز. مەن ئىتنى ئوبدان نۇختىلاپ، زۇۋانىنى ئۆچۈرۈپ ئېلىپ ماڭدىم. كېتىۋاتىمەن، كېتىۋاتىمەن. بۇ ئىتىزلىقتىن مەھەللىگە كىرىپ كېتىدىغان كوچىنىڭ ئېغىزىنى ھېچ تاپالمايمەن. پۈتۈن بەدىنىمنى سوغۇق تەر بېسىپ كېتىۋاتىدۇ. «نېمە بولدۇم، مەست بولۇپ قالدىممۇ نېمە؟!» دەيمەن. بىر چاغدا، قۇلىقىمىنىڭ تۈۋىدىلا: «مېنى نەگە ئاپىرىسەنۇي!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. چۆچۈپ

ئارقامغا قارىسام، «نېمىنى كۆردۇڭ؟» دېمەمسىز، يوغان بىر ئادەم...

— نېمە؟

— يوغان بىر ئادەم كەينىمدىن ئەگىشىپ كېلىۋېتىپتۇ. قولۇمدىكى زەنجىرنىڭ بىر ئۇچى ئۇنىڭ بوينىدا تۇرىدۇ. قورقمىنىمدىن زەنجىرنى تاشلاپ بەدەر قاچتىم. كېچىچە ئۇخلىيالمغان بولسام، ئېغىز - بۇرنۇمغا چىقىپ كەتكەن ماۋۇ ئۇچۇقلارنى قارا!...

«ماۋۇ پاچاق مېنى ئەخمەق كۆرۈۋاتامدۇ، قانداق؟ — دەپ ئويلاپ قالدىم ئىچىمدە، — ئىتنى سېتىپ يېرىم پۇلنى بەرمەسلىكنىڭ قازىنىنى ئېسىپ تاپقان گېپىنى قارا!»

— توۋا، ئەجەب ئىش بوپتۇ - ھە، ئۇكا؟... — دېدىم - دە، ئاچچىقىمدا دەرۋازىنى گۈپپىدە يېپىپ كىرىپ كەتتىم.

شۇ كۈنلەردىن باشلاپ بەختىيارۇپ كۆزۈمگە باشقىچە بىر ئادەم بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان بوپقالدى. بىر كۈنى ئۇنى كوچىدا ياقىسى كىرلىشىپ كەتكەن كۆڭلەكنىڭ ئۈستىگە پۇرلىشىپ كەتكەن گالستۇك باغلىۋالغان، ساقال - بۇرۇتلىرىنى ئالمىغان ھالەتتە ئۇچرىتىپ قالدىم.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بەختىيارۇپكا، ئەھۋالىڭىز قانداقراق؟ — دەپ كۆرۈشتۇم.

— ئەھۋال سورىغىنىڭىزغا رەھمەت ئۇكام، ئەھۋالىمنى تازا ياخشى دەپ كەتكىلى بولمايدۇ، — دېدى ئۇ.

— نېمە بولدى؟

— مانا قارا‌ڭ، — دېدى بەختيارۇپ، — سىلەر كەتكەن كۈندىن باشلاپ ماڭا تۈزۈك ئۇيقۇ يوق. ھەر كۈنى يېرىم كېچىدە بىرسى كېلىپ دەرۋازىنى تاتىلاپ تىرىقشتىقاندەك قىلىدۇ. «ھەققىچان شۇ بارس بولسا كېرەك» دەپ چىقىپ دەرۋازىنى ئاچاي دەيمەن، قورقۇنچ بېسىپ زادى ئورنۇمدىن تۇرالمايمەن. ئاخىر بىر كۈنى غەيرىتىمگە ئېلىپ، قورالىپ دەرۋازىنى ئاچتىم. قارىسام راستتىنلا بارىكەن.

— نېمە دەيدىغانسىز، بىر بارىنى ئېتىۋەتمىگەنمىدۇق!

— مەنمۇ شۇنىڭغا ھەيران. قارىسام بارس، ئىككى پۇتىدا تىككىدە بولۇپ ئۆرە تۇرۇپتۇ...

بەختيارۇپنىڭ ئېيتىشىچە، بارس ئۇنىڭغا قولىنى سۇنۇپ كۆرۈشۈپمۇ كېتىپتۇدەك. بۇ — ھېلىقى بىز ئىت ئانقىلى چىققان كۈندىكىدەك ھەممە ئۇيقۇغا چۆمگەن خىلۋەت كېچە ئىكەن. ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ بوينىغا قولىنى تاشلىشىپ جىمجىت كوچىدا خېلىغىچە مېڭىپتۇ. ئازراق چىراغ يورۇقى بار يەرگە كەلگەندە بەختيارۇپ تازا زەن سېلىپ قارىسا، يېنىدا بارس ئەمەس، ئاكىسى تۇرغۇدەك، ئويغانسا چۈشمىش...

— ھەي بەختيارۇپكا، ئۆزىڭىز ياخشى كۆرۈپ باققان ئىت ئەمەسمۇ، سېغىنىپسىز — دە! — دېدىم.

— شۇنداقمىكىن... ھە، يەنە نېمە دېمەكچىدىم، ئۇنتۇپ قالدىم... خەير سالامەت بولۇڭ، ئۇكا، — دەپ مېڭىپ كەتتى بەختيارۇپ.

شۇ كۈنى جېلىل پاچاقنى كوچىدا كۆرۈپ، ۋارقىراپ توختىتىۋالدىم. بىر چەتكە تارتىپ:

— جېلىل ئۇكا، بەختىيارۇپنىڭ ئىتىنى ئۆيۈڭگە ئاپىرىۋېلىپ دېلو ئېنىقلاۋاتامسەن، قانداق؟ — دېدىم.

— بۇ - بۇ - بۇ، نېمە دېگىنىڭىز؟ — دېدى ئۇ دۈدۈقلاپ.

— سەن مېنى ئۈنچە ئەخمەق كۆرمە، — دېدىم مەن، — ئىتنى ئېلىپ كېتىۋاتساڭ ئىت ئادەمگە ئايلىنىپ، «مېنى نەگە ئاپىرىسەنوي!» دەپ ۋارقىراپتۇدەك، سەن ئۈنى تاشلاپ قېچىپتۇدەكسەن. ئۆزۈڭچە مۇشۇ گەپكە خەق ئىشىنىدۇ، دەپ ئويلاۋاتامسەن؟... بارىس ھەر كۈنى كېچىدە كېلىپ بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسىنى تاتىلاپ زادىلا ئارامىنى قويمايۋاتقۇدەك. ئىتنى سېتىپ ماڭا بېرىدىغان پۇلۇڭنى چېكەڭگە تاڭ. ياخشىسى ئىتنى ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بەر. بەختىيارۇپ ئىتنى تولا ئويلاۋېرىپ سارىڭ بولاي دېگىلى تۇرۇپتۇ.

— ئۇ ئىتنى مەن نەدىن تېپىپ بېرىمەن؟... ئەستاغپۇرۇللا، مەن بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ قالغان گۇي بولغاندىكىن، بوپتۇ. مەن بەختىيارۇپقا باشقا بىر ئىت تېپىپ بېرەي...

يەنە بىر كۈنلەردە بەختىيارۇپ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بەختىيارۇپكا، ئاڭلىسام جېلىل پاچاق سىزگە چەت ئەلنىڭ ياخشى بىر ئىتنى ئاپىرىپ بېرىپتۇدەك، ئۆيگە ئۆگىنىپ قالدىمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— ژاي قويۇڭ دوختۇر ئەپەندىم، — دېدى بەختىيار. روپ، — ھەر نېمە بولسا ئۇ ئىنىمىزنىڭ كۆڭلىگە ره‌ھمەت. ئىت دەپ يەر بېغىرلاپ ماڭىدىغان بىر نېمىنى كۆتۈرۈپ كەپتۇ. مەندىن بۇرۇن ئايالىم چىقىپ قولىدىن ئالدى. ئىككىسى بىردەمدىلا ئاپاق - چاپاق بولۇپ، پومداقلىشىپ كەتتى. ھويلىدا خوتۇن ئېتىپ بەرگەن تاماقلارنى يەپ لاغايلاپ يۇرىدۇ. يا تۇزۇك قاۋۇسا كىمنىڭ دەردى، ئالمىنىڭ شېخىدىن بىر تال ئالما توككىدە قىلىپ يەرگە چۈشسىمۇ قورقمىدىن بەدەر قېچىپ كاتىكىگە كىرىۋالىدۇ. شۇمۇ ئىت بوپتۇمۇ!؟... ئۇنىڭ ئۇستىگە ماۋۇ بىزنىڭ يېڭى خوتۇننىڭ زاڭلىقىنى دېمەمسىز، ياسىنىپ - تارىنىپ، شۇ ئىتنى زەنجىرلەپ بىر چىقىپ كەتسە، قارىغۇ چۈشكەندە بىراقلا ئۆيگە كېلىدۇ. ژاي گەپ قىلماڭ، بۇمۇ بىر يېڭى چىققان مودىمىش!

بىر كۈنى ئۆيدە دەم ئېلىپ ئولتۇراتتىم، دەرۋازا «غاچ» قىلىپ ئېچىلغاندەك بولدى. دېرىزىدىن قارىسام بەختىيارۇپ كىرىپ كېلىۋېتىپتۇ. «يەنە نېمە ئىش بولغاندۇ؟» دەپ ئالدىغا چىقىپ، ئۆيگە باشلاپ كىردىم. ئۇنىڭ ئەمدى ھويلىمىزدىكى قالايمىقانچىلىق، ئاپتاپتا تۇرۇپ قالغان ۋېلىسىپىتلارغا قارىغۇچىلىكى قالمىغانىدى.

— ئورۇنسىز ژاقىتتا كېلىپ سىزنى بىسەرەمجان قىلمىغاندىمەن؟ — دېدى بەختىيارۇپ خىجالەت ئارىلاش بىر قىسما جىلمىيىپ.

— ياق، ياق، قېنى ئولتۇرۇڭ، — دېدىم، — چاي قىلسۇنمۇ؟

— ئۇزاق ئولتۇرمايمەن، ره‌ھمەت. بىر - ئىككى

ئېغىزلا گەپ، — دېدى بەختىيارۇپ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈندىمۇ، بىلمىدىم، تۇنۇگۈن مەن نەق بارىسىنىڭ ئۆزىنى كۆردۈم.

— نەدە؟

— كوچىدا

— كوچىدا دەمسىز؟

— ھە، چوڭ كوچىدا.

ھەر قانچە بولسا بارىس تىرىلىپ قالمىغاندۇ؟ باشقا بىر ئىتنى ئوخشىتىپ قالغانسىز.

— مېنىڭچە، بارىسىنىڭ ئۆزى. كۆرۈپلا يۈرىكىم قارتتىدە قىلىپ قالدى. ناتونۇش بىر ئادەم يېتىلەپ كېتىۋېتىپتۇ. ئۇستىگە چۈچىلارنى تۇتقان يوپۇقلارنى يېپىپ، بوينىغا ئۇششاق قوڭغۇراقلارنى ئېسىپ، قۇيرۇقىغا رەڭلىك لېنتىلارنى چىگىپ، ئالامەت ياسىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭغا قاراپ، «بىزنىڭ بارىسقۇ، بۇ!» دېيىشكە تىلىمۇ بارمىدى. كوچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلىپ قاراپ كېتىشىپتۇ. بارىس بېشىنى تىك تۇتۇپ، گىدەيگىنىچە ھېلىقى ئادەمگە ياندىشىپ كېتىۋاتىدۇ، ھەتتا ماڭمۇ قاراپ قويمىدى، قارا!.

— سىز ئۇنىڭ شۇنچە باققان تۇرسىڭىز، تونۇمىغانمىدۇ؟

— ماڭا ئاچچىقى بار — دە!

— نېمە ئاچچىقى بولىدۇ؟ . . . ھەي. . . ي. . . سىز باشقا بىر ئىتنى ئوخشىتىپ قالدىڭىزغۇ دەيمەن؟

— ياق، يۈرىكىم تونۇپ تۇرىدۇ، نەق بارىسنىڭ ئۆزى. نېمە ئاچچىقى بار، دېسىڭىز، مەن ئۇنى

ئانقۇز ۋۆەتمەكچى بولۇپ، سىلەرنى ئۆيگە باشلاپ باردىم - دە!

— قويۇڭە، ئىت بۇنى قانداق بىلىدۇ؟

— بۇ، ئىت ئەمەس، مېنىڭ ئاكام - دە! . . . ئۇنىڭ چىرايى ئاكامغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپ تۇرسا، مەن ئۇنى ئەتىۋارلاپ باقماقتا يوق، ئۇلتۇرۇۋۆەتمەكچى بولغان تۇرسام . . . بەلكىم ئۇ شۇ كۇنى بىزنىڭ ئۆيدە قىلىشقان گەپلىرىمىزنى ھويلىدا تۇرۇپ ئاڭلىغاندۇ. ۋاھ، بىزنىڭ بۇ بارىس شۇنداق ھوشيار دەڭە.

— ماقۇل، شۇنداقمۇ بولسۇن دەيلى، بارىسنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ ئۆزى كىمكەن؟ ئۇنىڭ قولىغا بارىس قانداق چۈشۈپ قاپتۇ؟

— مەنمۇ بىلمىدىم، — دېدى بەختىيارۇپ، — يۇزۇمنى قېلىن قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىپ باقتىم. ئۇلار بازارنى ئارىلاپ خېلى ماڭدى. ھېلىقى ئادەم قانداقتۇر بىر دۇكانلارنىڭ ئالدىدا توختاپ، بىر نېمىلەرنى سېتىۋالغان بولدى. شۇ پۇرسەتتە مەن ئۇلارغا يېقىنلىشىپ ھېرىپ، بارىسقا سۇركىلىپ ئۇياق - بۇياقتا ئۆتۈپمۇ باقتىم، ياق، ئۇ ماڭا قارايدىغاندەك ئەمەس، نەق ئاكامنىڭ ئۆزى، ئاكامنىڭ ئاشۇنداق ئادەتتى كۇچلۇك بولىدىغان. . . ئۇلار بازاردىن چىقىپ يەنە بىر ئۇزۇن كوچا بىلەن ماڭدى. ئاندىن بىر تار كوچىغا بۇرۇلدى. ئۇ يول بىلەن چوڭ كوچىغا چىقىپ، يەنە بىر تار كوچىغا كىرىپ كەتتى. شۇ يەردە قەۋەتلىك بىر بىنانىڭ ئالدىغا كېلىپ غايىب بولۇشتى. بىنانىڭ ئالدىغا بارسام، ئىشىكى ئاپتوماتىك ئېچىلىدىغان تۈمۈر ئىشىك ئىكەن.

قۇلۇپنىڭ سان ـ سىفىرلىرىنى تەۋەككۈلگە بېسىپ، خېلى ھەپىلىشىپمۇ ئاچالمىدىم، يا بىرەرسى چىقمىدى. ئىشىك ئالدىدا ئەگىپ يۈرسەم، يۇقىرىدىن بىرسى: ھوي ئادەم، سىزگە كىم كېرەك؟ دەپ ۋارقىرىدى. بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ئۇچىنچى قەۋەتتىڭ دېرىزىسىدىن بىر كالا بېشىنى چىقىرىپ، ماڭا گەپ قىلىۋېتىپتۇ...

— نېمە دېدىڭىز!؟

— كالا دەۋاتىمەن، مۇڭگۈزى بار كالا، ئايالالار چاتىرقىغا بېشىنى تىقىۋېلىپ سۈتىنى ساغىدىغان سىيرىنىڭ نەق ئۆزى. كۆزىدە كۆزەينەك، قولىدا يىپ ـ يىڭنە، تېخى يوغان ئەمچىكىگە بىر ئەپچىل لىپتىكمۇ تاقىۋاپتۇ. قورققىنىمدىن ئارقا ـ كەينىمگە قارىماي قاچتىم. بۇگۈن ئەتىگەن بېرىپ ھېلىقى بىنانى زادىلا ئىزدەپ تاپالمىدىم.

بەختىيارۇپنىڭ بۇ گەپلىرىنىڭ قانچىلىكى راست، قانچىلىكى يالغانلىقىغا ئەقلىمنى يەتكۈزەلمەي پىكىرلىرىم قالايمىقانلىشىپ كەتتى. «ھەي، مۇشۇ ئادەممۇ ئاز كۆندىن كېيىن بىزنىڭ روھىي كېسەللىكلەر ساناتوريىسىگە بېرىپ قالامدۇ، قانداق!؟» دەپ ئويلاپ قالدىم ئىچىمدە. شۇ كۈندىن باشلاپ، بەختىياروپ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئۆزۈمنى قاچۇرىدىغان بوپقالدىم.

ئارىدىن يەنە قانچىلىك ئۆتتى، ئۇقمايمەن. بىر كۈنلەردە مەھەللىدە: جېلىل پاچاق ھەر كۈنى كەچلىكى بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسىنى ئەگىپ كەتمەيدىكەن. ھەقىچان بەختىيارۇپنىڭ ياش خوتۇنىغا قانات سۆرەپ

يۈرەمدىكىن، بازارغا پاچاق ئەپچىقىپ ساتىدىغان ئىشتىنىمۇ قاپتۇ. خوتۇنى «سەن ئىش - ئوقىتىڭنىمۇ تاشلاپ، ھەر كۈنى كەچلىكى نەگە يوقاپ كېتىۋاتىسەن؟» دەپ جېدەل قىلىپ يۈرگۈدەك... دېگەن گەپلەر پەيدا بوپقالدى.

جېلىل پاچاققا قاتتىق بىر - ئىككى ئېغىز گەپ قىلماقچى بولۇپ ئۆيىدىن چاقىرىپ چىقتىم. ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتۇق.

— ئۇكا، بەختىيارۇپنىڭ ئايالى يانپېشىنى تىزىڭغا يۆلەپ تۇرۇپ چاي قۇيغاندا، خېلى ئوبدان ئىسسىق ئۆتۈپ قالغان چېغى - ھە! — دېدىم.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ — دېدى ئۇ ماڭا ئەندىككەندەك قاراپ.

— ئاڭلىسام، كېچە - كېچىلەپ بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن كېتەلمىگۈدەكسەنغۇ؟

— ھە! — دېدى جېلىل پاچاق پەرۋاسىزلا، — ھەممە ئىشقا سەۋەبچى بولغان ئۆزىڭىز...

— مەن؟!

— بولمىسا، مېنىڭ بەختىيارۇپ بىلەن نېمە باردى - كەلدىم بارتتى؟... ئۇنىڭ ئۆيىگە ئۆزىڭىز باشلاپ باردىڭىز. بارىس ھەر كۈنى يېرىم كېچىدە كېلىپ، بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسىنى تىرىقشىلىتىپ ئارام بەرمەيۋاتقۇدەك، دېگەن گەپنى قىلغانمۇ ئۆزىڭىز. شۇنىڭ بىلەن مەن «بۇ قانداق گەپ بوپكەتتى؟» دەپ بىر كۈن

ئويلاندىم. يېرىم كېچىدە بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا ماراپ تۇرسام، بارىس راستتىنلا پەيدا بوپقالدى. ئەپلەپ تۇتۇۋالدىم. ئۇلتۇرۇۋېتىپلا كۆزدىن يوقىتاي دېگەندىم، يەنە قولۇم بارمىدى. بۇ ئىت ئەمەس، تاراقلاپ تۇرغان پۇل ـ دە، ئاكا! . . . يىراق بىر يەرگە ئېلىپ كېتىدىغان ئادەمنى تېپىپ ساتتىم. ئەمدى قانداق بولغاندۇ؟ . . . دەپ قىزىقىپ يەنە بىر كۆنى يېرىم كېچىدە بەختىيارۇپنىڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا بارسام، ئىت شۇ يەردە ئەگىپ يۇرۇپتۇ. يەنە تۇتۇپ، يەنە ساتتىم. سىز بىلمەيسىز، ئاكا، مۇنداق ياخشى ئىتلار كۆكۈل قويۇپ باققان ئادەمنىڭ ئۆيىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ. مانا مەن ھازىر شۇ ئىش بىلەن ئالدىراش. كۈندۈزى قېنىپ ئۇخلايمەن، كېچىسى بېرىپ بارىسنى تۇتمەن؛ بۇگۈن ماڭۇ بازاردا ساتسام، يەنە بىر قېتىمدا باشقا بىر يەردىكى بازارغا ئاپىرىپ پۇل قىلىمەن. توۋا دەيمەن، بۇ ئىت جىق تۇرسا بارغان ئۆيدە ئىككى كۈندىن ئوشۇق تۇرمايدۇ. قانداق قېچىپ چىقىدىغانلىقىغا ئۆزۈمنىڭمۇ ئەقلى ھەيران. يېڭى ئىگىسى ئۇنىڭ بىلەن ئوبدانراق تونۇشۇپ، ئۆگىتىۋالغۇچە ئىت بەختىيارۇپنىڭ ئىشكى ئالدىدا پەيدا بوپقالىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ چېنىپ قالمىسۇن، دەپ بىر قېتىمدا بوينىغا قوڭغۇراق ئېسىپ ساتتىم، بىر قېتىمدا ئوستىگە يوپۇق ياپتىم، يەنە بىر قېتىمدا قۇيرۇقىغا لېنتا تاقىدىم. ئالدىنقى كۈنى ئۇنىڭ بىر قولىقىنى

كېسىپلىۋەتتىم. بۇ ئىتنى تونۇيالماي ئىككى قېتىم سېتىۋالغان ئاغىنىلىرىمۇ بارغۇ، دەيمەن. شۇ ئالدىراشچىلىقتا ھازىر پاچاق ساتىدىغانغا نەدە چولا. بارىسىنى بۇدا تۇتىدىغان بولسام تۇكلىرىنى بۇدۇرلا قىلغۇزۇۋېتەيمىكىن، دەۋاتىمەن. ئاكا، سىز سەل تەخىر قىلىڭ - ھە، — دەپ قۇلىقىمنىڭ تۈۋىگە كېلىپ پىچىرلىدى ئۇ، — ھەقىچان ماۋۇ پاچاق ئىت سانقان پۇلدىن ماڭىمۇ بېرىمەن، دېگەندەك قىلىۋاتاتتى، پۇلنى كۆرۈپ كۆزى قىزىرىپ ۋەدىسىنى ئۇنتۇدىمۇ نېمە؟ دەۋاتقانسىز، كۆڭلۈمدە بار. ھازىر ئوقەتنىڭ تازا قىزىۋاتقان ۋاقتى. بىر كۈنى ئالدىڭغا ئىزدەپ بېرىپ ئوبدان رازى قىلىمەن. خەير، ئەمىسە گەپ شۇنداق بولسۇن - ھە!...

جېلىل پاچاق شۇنداق دېدى - دە، ئالدىراش ئۆيىگە ماڭدى. «نېمە گەپ بوپكەتتى ئۆزى!؟» دەپ ئارقىسىدىن قاراپلا قالدىم.

* * *

جېلىل پاچاقنىڭ بارىسىنى تەكرار سېتىپ قانچىلىك پۇل تاپقىنىنى بىلمەيمەن. ئەمما شۇ كۈنلەردە بەختىيارۇپقا بىردىنلا قېرىلىق يەتكەندەك بولۇپ، چاچلىرى ئاپئاق ئاقىرىپ، دائىم مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ تۇرىدىغان

مەڭزىلىرىنىڭ قېنى قاچتى. قىش كېتىپ باھارغا ئۇلاشقاندا، بۇ ئادەم ئالەمدىن ئۆتتى. جېلىل پاچاق ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇپ بېلىگە ئاق باغلاپ، خۇددى يېقىن قېرىندىشىغا ھازا ئاچقاندەك بۇقۇلداپ يىغلاپ، ئۇنىڭ تاۋۇتى ئەتراپىنى ئاۋات قىلدى. بەختىياروپ خۇددى ئۆزىنىڭ پات ئارىدا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىدىغىنىنى بىلىدىغاندەك، مەرھۇم ئايالى رىزۋانگۇلنىڭ قەبرىسى يېنىغا بىر يەرلىكنى كولىتىپ قويغانىكەن. جامائەت ئۇنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىپ شۇ يەرگە دەپنە قىلدۇق. ئۇ چاغدا، يەنە بىر نەچچە كۈندىن كېيىن جېلىل پاچاقنىمۇ ئاچىقىپ بۇ يەرگە كۆمىدىغانلىقىمىز ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايتتى.

شۇ كۈنى جېلىل پاچاق بارىسىنى تۈتۈۋېلىپ، ئۇنىڭ يەنە بىر قۇلىقىنىمۇ كەسمەكچى بولغانىكەن، قانداق قىلغان، ئىت تۇمشۇقىغا تارتىپ قويغان نۇختىدىن بېشىنى چىقىرىۋېلىپ جېلىل پاچاقنى تالاپ، گۈرەن تومۇرىنى ئۈزۈپلىۋېتىپتۇ، دوختۇرخانىغا ئاپىرىشقا ئۇلگۈرمەيلا قانسىراپ ئۆلدى. ساقچىلار بارىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ شۇنچە ئىزدەپمۇ تاپالمىدى.

ئارقا - ئارقىدىن يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەلەر بەختىياروپنىڭ تۇل قالغان خوتۇنىغا باشقىچە تەسىر قىلدىمۇ، بىر كۈنلەرگە كەلگەندە مەھەللىدە: بەختىياروپنىڭ ئايالى قورۇ - جاينىي ساتماقچى

بولۇۋېتىپتۇدەك، دېگەن گەپ تارقالدى. بۇ گەپنىڭ راست - يالغىنىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ، بەختىيارۇپنىڭ ئۆيىگە باردىم. قارىسام، بۇ ئۆيلەرنىڭ بەختىيارۇپ بار چاغدىكى ئىسكەتىي پۇتۇنلەي تۈگەپتۇ. ھويلىنىڭ ئىچى قالايمىقانچىلىق، دەرۋازىنىڭ يېنىدا بىر دۆۋە ئەخلەت، ئەخلەتنىڭ ئۈستىدە بىر پىستە كۆچۈك نېمىلەرنىدۇر پۇراپ يۈرۈپتۇ. بەختىيارۇپنىڭ ئاتا - ئانىسى، ھەتتا ئۇنىڭ بوۋىلىرىنىڭ جامالىنى كۆرگەن تەۋەررۈك چىنە - قاچىلار توپا بېسىپ تاشلىنىپ يېتىپتۇ. ھېلىقى ئاجايىپ ئويما نەقىشلەر چېكىلگەن قەدىمىي ئىشكاپلارنىڭ ئەينەكلىرى سۇنغان، ئىشكىلىرىنىڭ گىرەلىرى ئاجرىغان ھالدا بىر تەرەپكە قىيسىيىپ تۇرۇپتۇ. يۈرىكىمنىڭ بىر يېرلىرى ئېچىشقاندەك بولدى.

— سىڭلىم، ياخشىسى بۇ قورۇ - جايىنى ساتمىسىڭىز بوپتىكەن، — دېدىم بەختىيارۇپنىڭ ئۇپا — ئەڭلىكىنى ھارغۇچە سۈرتۈپ، ھېلىقى پىستىنى يېتىلەپ بازارغا چىقماقچى بولۇپ تۇرغان ئايالىغا قاراپ.

ئۇنىڭ ئېيتىشچە، ھېلىمۇ ھەر كۈنى يېرىم كېچىدە كىمدۇر بىرى كېلىپ، بۇ ھويلىنىڭ دەرۋازىسىنى تىرىقشىتىپ زادى ئارام بەرمەيدەك.

2000 - يىل مارت، ئۈرۈمچى.

ئادەت

«مش - مش پاراڭلار» ژۇرنىلى ئەدىبلەرنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى توغرىسىدا بىر نېمە يېزىپ بېرىشىمنى ئۆتۈنۈپ بىر پارچە خەت ئەۋەتكەنىكەن. گەپنى نەدىن باشلىشىمنى بىلمەي خىيال قىلىپ كېچىچە ئۇخلىيالمىدىم.

يارانقان ئىگەم ھەر بىر كىشىگە تۇغۇلۇشىدىن باشلاپلا ئۆزىگە خاس بىر مىجەز ئاتا قىلسا كېرەك. بولمىسا، دۇنيادىكى ئادەملەر بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كېتىپ، پەرق ئەتكىلىمۇ بولماي قالاتتىمىكىن، دەيمەن. مانا مۇشۇ يېزىقچىلىق قىلىدىغان ئاغىنىلەرنى ئېلىپ ئېيتايلى، قارىسىڭىز ھەممىسىلا كاتتا - كاتتا ئەسەرلەرنى يازىدىغان ئادەملەر، ئەمما ھەر بىرىنىڭ مىجەزى، تۇرمۇش ھەۋىسى، يېزىقچىلىق ئادەتلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. بەزىلىرى ئاچچىق چاينى دەملەپ قويۇپ ئولتۇرۇپ يازسا، بەزىلىرى تاماكىنى ئارقا - ئارقىدىن پۈرقىرىتىپ چېكىپ ئولتۇرۇپ يازىدۇ. ئۇنداقلارنىڭ يېزىقچىلىق قىلىدىغان ئۆيىگە تۇيۇقسىز كىرىپ قالسىڭىز، يازغۇچىنى ئىس - تۈتەك ئىچىدە كۆرىسىز. بەزىلىرى كۈندۈزى يازسا،

بەزىلىرى كېچىدە، خوتۇن، بالا - چاقىللىرىنى ئۇخلىتىۋېتىپ، ئەل - ئايغىنى بېسىققاندا يېزىشقا ئولتۇرىدۇ. تېخى يېزىۋاتقان ئەسىردىكى قەھرىمانلىرىنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىنى دوراپ، ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ۋاراقلاپ رەپتىس قىلىپ، ئۆينىڭ ئىچىدە يۇگۇرۇپ يۈرۈپ ئەسەر يازىدىغانلارمۇ بار. بىر بوتۇلكا ھاراقنى يېنىغا تىكلەپ قويۇپ، ھەر بىر ئىلھامى قاچقاندا بىرەر - يېرىم رومكىدىن ئوتلاپ تۇرۇپ ئەسەر يازىدىغانلارنىمۇ ئۇچرىتقانمەن. ئۇنى دېسەڭلار، ھاۋا رايىغا قاراپ ئەسەر يازىدىغان پەسىل يازغۇچىلىرىمۇ بار. مانا ئۆزۈمنى ئالسام، كۈن ئىسسىپ كەتكەندە ھېچنېمە يازالمايمەن. يازىچە لەھلەپ يۈرۈپ، سوغۇق چۈشۈپ، گەجگەمنى قورۇشقا باشلىغاندا، يېزىق ئۈستىلىگە قايتىپ كېلىمەن. شۇڭا، باشقىلار مېنى زادىلىق قىلىپ: «قىشلىق يازغۇچى» دېيىشىدۇ. ئاڭلىسام، نەسىر يازىدىغانلار تولىراق باھار كېلىپ، ئەتراپ كۆكەرگەندە قولىغا قەلەم ئالغۇدەك. شائىرلارنىڭ كۆپىنچە جىگدە چېچىكى مەزگىلىدە يازغان شېئىرلىرى ئاجايىپ پاساھەتلىك چىقارمىش... قەيەردە دەيدۇ بىر يازغۇچى بار ئىكەن. دائىم چۈشىدە كۆرگەن نەرسىلەرنىلا ھېكايە قىلىپ يازىدىكەن، چۈش كۆرمىگۈچە ھېچنېمە يازالمىغۇدەك... كۆزۈم بىلەنغۇ كۆرمىدىم، پالانچى دېگەن يازغۇچى قولىغا قەلەم ئالغان ھامان خوتۇنى يېنىدا ئولتۇرۇپ دۇمبىسىگە مۇشتلاپ بېرىدىكەن... تەنقىدكە تەنقىد يازىدىغان بىر ئوبزورچى ئاغىنەم بولىدىغان، ئۆزىنىڭ ئېيتىشىچە، تاكى بىرەرسىدىن قاتتىق دەشنام

يېمىگۈچە ئىلھامى قوزغالمىغۇدەك... چەت ئەلدە بىر مەشھۇر يازغۇچى ئۆتكەنىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ بارلىق ئەسەرلىرىنى ئىسسىق سۇغا پۈتىنى چىلاپ ئولتۇرۇپ يازغانمىش... قايسىبىر شەھەردە غەلىتە مەجەزلىك بىر يازغۇچى بارمىش، ھەر بىر يېڭى رومانىنى يېزىشقا تۇتۇش قىلىش ئالدىدا، ئاۋۇال خوتۇنىنىڭ خېتىنى بېرىۋېتىپ، بويتاق بولۇۋېلىپ ئەسەر يازىدىكەن، رومانى ئېلان قىلىنغاندا، قەلەم ھەققىگە باشقىدىن خوتۇن ئالىدىكەن. خوتۇن ئىجادىيەتنىڭ دۈشمىنى، دەپ قارايدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ يازغان رومانىمۇ ئوچ، ئالغان خوتۇنىمۇ ئوچمىش. يېڭىدىن يەنە بىر رومان يازماقچى بولغانىكەن، ھازىرقى ياش خوتۇنى ئۇنىمايۋېتىپتۇدەك... مانا مۇشۇنداق ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلار.

بىر رومانى ئېلان قىلىنغان بىر بۇرادەر ماڭا يېقىندا ھالىنى ئېيتىپ:

— قويۇڭ، قويۇڭ، يازغۇچىلىق دېگەنمۇ قىلىدىغان ئىشمۇ؟ — دېدى.

— نېمە بولدى؟ — دېدىم مەن ھەيران بولۇپ.

— قارىمامسىز، ئۆمرۈمدە يازغىنىممۇ بارى - يوق شۇ بىر رومان. ھەر بىر ۋاراقىنى يازغۇچە بېشىمنىڭ ئون نەچچە تال تۈكى چۈشۈپ، رومانمۇ پۈتتى، مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئۆزۈممۇ پاينەكۡاش بولۇپ بولدۇم... — دېدى ئۇ.

لېكىن، ئارۇپى خۇشخۇي يەنە باشقا بىر مەجەزدىكى يازغۇچى - دە! بىر نەچچە كاتتا رومانلارنى يېزىپ ئېلان قىلىپ بولدى. بېشىنىڭ بىر تال مويىمۇ تەۋرەپ قويغىنى

يوق. ئوبزورچىلارنىڭ مۇھاكىمە قىلىشچە، ئۇنىڭ يازغانلىرى دائىم چەت ئەلنىڭ قايسىبىر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىگە ئوخشاپ قالغۇدەك. ئاڭلاپ كەلسىڭىز، بىزنىڭ بۇ ساھەدە ئۇششاق گەپ تولا. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ تەنقىدچى دېگەن نېمىلەرگە قويۇپ بەرسىڭىز، ئۆزىنىڭ قولىدىنمۇ ھېچنېمە كەلمەيدۇ، باشقىلارنىڭكىنىمۇ پەقەت يارىتالمايدۇ. بەزىدە بىرەر ژۇراق سالام خەتنى يازغۇچە، دەيدىغان گەپنى تاپالماي تەرلەپ كېتىسىز، نەچچە يۈز بەتلىك رومانىنى گەپ بىلەن توشقۇزۇپ چىقماق ئوڭايمۇ؟! قىسمەن سەھىپىلىرى باشقىلارنىڭكىگە ئوخشاپ قالسا قالمىدىغاندۇ!...

— يازدا يازدى، قىشتا يازدى، دېگەن نېمە گەپ ئۇ!؟ — دەپ قاينام كېتىدۇ ئارۇپى خۇشخۇي بەزىدە مېنى كۆرسە، — مانا، مەن قايسى ژاقىتتا يازغۇم كەلسە، قولۇمغا قەلەمنى ئالمەن - دە، سىياھنى ئوبدان سۈمۈرگۈزۈۋېلىپ، ئولتۇرۇپ يېزىۋېرىمەن. بەزىدە يېزىق ئۆيىگە بىر كىرىپ كەتسەم، ئايلاپ چىقمايدىغان چاغلىرىمۇ بولىدۇ...

— تاماققۇ يەرسىز؟

— ئانچە جىق ئەمەس... ئىلھام كەلمىگەندە، ئەل - ئاغىنىلەرنى تېپىپ ئويۇنۇمنى ئويىنايمەن.

بۇ ئاغىنەمنىڭ مەجەزىنى تونۇشتۇرسام، ھەقىقەتەنمۇ ئۇ ئەسەر يازمىغان چاغلىرىدا نەدە ئويۇن - كۈلكە بولسا، شۇ يەردە يۈرىدۇ. ئارۇپىنىڭ ئۆزىگە «خۇشخۇي» دەپ تەخەللۇس قويۇۋالغىنىمۇ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك بەلكىم. بولۇپمۇ ئۇ يۇمۇر ئاڭلاشقا شۇنچىلىك خۇشتار. تازا ئەپسانە

يۇمۇرلار بولسا، كۆزىنى مىت قىلماي ئولتۇرۇپ تاڭ ئاتقۇچە ئاڭلايدۇ. پالانى يەردىكى پوكۇنى بىر يېڭى يۇمۇر بىلىدىكەن، دېگەننى ئاڭلاپ قالسا، ئىزدەپ ـ سوراپ بېرىپ ئاڭلاپ كېلىدۇ. تېخى ئۇنىڭ تازا قىزىق يۇمۇرلارنى ئاڭلاپ قالسا، خاتىرىلىۋالىدىغان كىچىك بىر قويۇن دەپتىرىمۇ بار.

— ئارۇپى، بۇلارنى خاتىرىلەپ نېمە قىلارسىز؟ — دەپ سورىسىڭىز،

— ئېسىم ياخشى ئەمەس، — دەپ چۈشەندۈرىدۇ ئۇ، — بەزى سورۇنلاردا مەنمۇ باشقىلاردەك قىزىق گەپلەرنى قىلىپ، ھەممەيلەننى تازا بىر كۈلدۈرۈۋېتەي دەيمەن، ئاڭلىغانلىرىمنىڭ بىرسى كاللامغا كەلسە نېمە دەپ بېرەي. شۇڭا، قىزىق يۇمۇرلار بولسا، شۇ زامان خاتىرىلەپ قويىدىغان بولدۇم.

ئەمما، بۇ ئاغىنىنىڭ يۇمۇر سۆزلەپ قېلىشىدىن خۇدايىم ئۆزى ساقلىسۇن. ئۇچ ـ تۆت ئېغىز گەپ بىلەن تامام بولىدىغان يۇمۇرنى ئۇ ئەزمىسىنى ئېزىپ، خوتۇنلار كىر يايىدىغان ئارغامچىدەك ئۇزارتىپ، شۇنداق بىر نېمە قىلىۋېتىدۇكى، قويۇۋېرىڭ، يۇمۇرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار كۈلدى دېگەندىمۇ، يۇمۇرنىڭ قىزىقلىقىغا ئەمەس، ئارۇپىنىڭ سۆزىنىڭ تېتىقسىزلىقىغا كۈلىدۇ.

ئارۇپىنىڭ مېنىڭ ھېكايىلىرىمنى ئوقۇسىلا ئىچى پۇشىدۇ.

— پالانى ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان ھېلىقى ھېكايىڭىزنى ئوقۇپ چىقتىم، — دەيدۇ ئۇ.

— ھە، قانداقراقكەن؟ — دېسەم،

— هەي، سىز نېمانداق... — دەپ ئېتىراز بىلدۇرىدۇ.

— نېمە بولدى؟!

— پۈتۈن بىر رومان بولىدىغان ۋەقەنى كىچىككىنە بىر ھېكايە قىلىۋېتىپ ئولتۇرۇپسىز. ئىسسىت، شۇنچە ياخشى ۋەقەكەنۇ... خەپ، بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشۈپ قالغان بولسىزە...

راست ئېيتىدۇ. ئارۇپىنىڭ قولىغا مۇنداق ۋەقە چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، سوزۇپ رومان قىلىدىغىنىغا ئىشىنىمەن، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى تالانتىغا مەن قايىل.

* * *

كېچىچە ئويلىنىپ، ئەتىسى تۇرۇپ «يېزىقچىلىق ئادەتلىرى» نى يېزىشقا تۇتۇش قىلدىم. ئالدى بىلەن بىر گرافا تۇزدۇم. گرافىنىڭ باش تەرىپىگە يازغۇچىنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى، ئەدەبىي تەخەللۇسى، ھەقىقىي يېشى، يوشۇرغان يېشى، قانچە قېتىم ئۆيلەنگەن، تۇرمۇش ھۆسنى دېگەندەك ئۇششاق كاتەكچىلەرنى سىزدىم. گرافىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە «يېزىقچىلىق ئادىتى» دېگەن چوڭ كاتەكچە قالدۇردۇم. شۇ ئىشلار بىلەن ئاۋارە بولۇپ تۇراتتىم، تۇيۇقسىز ئىشىك ئېچىلىپ، ئارۇپى خۇشخۇي كىرىپ كەلدى. ئالدىمدىكى قەغەزلەرنى ئالمان ـ تالمان يىغىپ دوم قىلىپ قويدۇم.

— ھە، ھە، ئەپەندىم، نېمە قىلىۋاتىسىز؟ ئىشكىنى چەكسەممۇ تۇيمايسىز، — دېدى ئۇ.

— كېلىڭ، كېلىڭ . . . ياخشىمۇسىز؟ . . .
ئولتۇرۇڭ! — دېدىم مەن.
— نېمە يېزىۋاتىسىز؟ — دېدى ئارۇپى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۈستەل ئۈستىدىكى قەغەزلەرگە كۆز تاشلاپ.
— ھېكايە.
— يەنە شۇ ھېكايىمۇ؟ . . . ماۋزۇسى؟
— مۇشۇك بىلەن چاشقان.
— نېمە ئۇ، چۆچەكمۇ؟
— ياق، ھېكايە.
— مۇشۇك بىلەن چاشقان دېگەن قانداق ھېكايە ئۇ؟ . . . ئۇنىڭدا نېمىلەرنى تەسۋىرلىمەكچىسىز؟
— ۋەقەسى ئاددىيلا، — دېدىم مەن يالغاندىن خىيالىمغا كەلگەنلا بىر گەپنى توقۇپ، — بىر كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە چاشقان كۆپىيىپ كېتىپ، ھەممە نېمىنى غاجاپ ھېچ ئارامىنى قويمايدۇ. ھېلىقى ئادەم بۇ چاشقانلارنى يوقىتىشنىڭ چارىسىنى قىلالماي، ئاخىر بىر مۇشۇك بېقىۋالىدۇ. مۇشۇك بىر ھەپتىگە قالمايلا ھەممە چاشقانلارنى سۇر - توقاي قىلىپ ئەدىپىنى بېرىپ، بۇ ئۆيگە چاشقان دارىماس قىلىۋېتىدۇ. ھېلىقى ئادەم: «ۋاھ، بۇ ئوبدان گەپكەنغۇ، مەن نېمىشقا بۇرۇنراق مۇشۇك باقمىغان بولغىيتتىم» دەپ ئويلاپ، يەنە ئىككى مۇشۇك سېتىۋېلىپ، بۇ ئۈچ مۇشۇكنى ئوبدان بېقىپ بوردايدۇ. بۇ مۇشۇكلەر ئىگىسى بەرگەن بەزلەرنى يەپ، سۈتنى ئىچىپ، بارغانسېرى ھۆرۈنلىشىپ، ئۈيقۇدىن باش كۆتۈرمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. بىرەر چاشقاننى كۆرۈپ

قالسمۇ، بىر - بىرىگە بەس سېلىشىپ، ئورۇنلىرىدىن قىمىر قىلىپمۇ قويۇشمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ ئۆيدە يەنە باشقىدىن چاشقان كۆپىيىپ، مۇشۇكلەرنىڭ بېشىدا ئۇسسۇل ئويناپ يۈرىدىغان بولۇپ قالىدۇ... مانا شۇ.

— ۋاھ، ۋاھ - ۋاھ، بۇ قالتىس ۋەقەكەن - دە! — دەپ كەتتى ئارۇپى، — مەن ھەممىنى چۈشەندىم. بىر ئادەم ھۆددىسىدىن چىقىدىغان ئىشقا ھەرگىز ئۇچ ئادەمنى يىغىۋالماسلىق كېرەك. ئىش ئاز، ئادەم جىق بولسا، ئىشلىگۈچىلەر بىر - بىرىگە بەس سېلىپ، خىزمەتنىڭ ئۇنۇمىمۇ بولمايدۇ، دېمەكچىسىز، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداقمىكىن.

— مىكىن - پىكىنىڭىزنى قويۇڭ. بۇ ئەسىرىڭىزدە ئىلگىرى سۈرمەكچى بولغان ئاساسىي ئىدىيىڭىز شۇ. سىز ھازىرقى مەۋرىي ئورۇنلارنى ئىخچاملاش چاقىرىقىنى بەدىئىي جەھەتتىن يورۇتماقچى بوپسىز... لېكىنزە... لېكىنزە ئاغىنە... كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن. بۇ ۋەقەنى ھېكايە قىلىپلا يازىدىغان بولسىڭىز زايىلا قىلىۋېتىسىز، ھەم قەلەم ھەققىدىن زىيان تارتىسىز، ھەم شۆھرەتتىن!

— شۇنداق بولارمۇ؟

— شۇنداق بولماي... ئەڭ ياخشىسى ئاغىنە، بۇ ۋەقەنى ماڭا ئۆتۈنۈڭ، بۇنىڭدىن پۈتۈن بىر رومان پۈتۈپ چىقىدۇ.

— نېمە دەيدىغانسىز؟

— ئىشەنمەمسىز؟... شۇڭا سىز ھېكايىچى، بىز رومانچى - دە!

— ئۆتۈنسەممۇ ئۆتۈنەي. لېكىن، بۇ كىچىككىنە

ۆەقەنى سىزنىڭ قانداق قىلىپ يوغان بىر رومان قىلىپ يېزىپ چىقىدىغىنىڭىزغا زادى ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ.

— قاراڭ، — دەپ چۈشەندۈردى ئارۇپى خۇشخۇي كۈلۈپ تۇرۇپ، — ھېلىقى ئۇچ مۇشۇك ئۆزىنىڭ تۇنۇكىدىن پوكلا قىلىپ چۈشۈپ قالمايدۇ ـ دە؟ ھەر بىر مۇشۇكنىڭ كېلىش مەنبەسى بار. ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ تۇغۇلۇشىدىن چوڭ بولغۇچە ئارىلىقتا بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى يازسىڭىز، ھەر بىرى ئاز دېگەندىمۇ بىر بابتىن ئۇچ باب بولىدۇ. مەن رومانىمدا ئۇچ مۇشۇكنىڭ ھەممىسىنى بىر ئادەم سېتىۋېلىپ ئۆيگە ئەكېلىدىغان قىلىپ يازمايمەن، بىرىنچى مۇشۇكنى ھېلىقى ئادەم ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئادەمنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەر، چاشقانلارنىڭ ئۇنىڭغا سالغان ئازابلىرى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى يازسىڭىز ئىككى بابتىن ئېشىپ كېتىدۇ. خوش، بەش باب پۈتتىمۇ؟... ئەمدى، ئۆي ئىگىسى بولغان ئادەمنىڭ ئۆيىدە خوتۇنىمۇ باردۇر، يە ئۇ بويتاقمۇ؟

— مەن بۇ تەرەپلىرىنى ئويلاشماپتىمەن.

— سىزنىڭ ھېكايىڭىزدا بۇ تەرەپلەرنى يېزىشنىڭ ھاجىتى بولمىغان بىلەن، مېنىڭ يازماقچى بولۇۋاتقىنىم رومان ـ دە! ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئايالىنىمۇ يېزىش كېرەك. ئېرىنىڭ بىر مۇشۇكنى كۆتۈرۈپ كەلگىنىنى كۆرۈپ، ئىككىنچى مۇشۇكنى ئەنە شۇ خوتۇن ئەكېلىدۇ. ئېرى ئېمە ئىش قىلسا، سەندىن مەن قالامدىم، دەپ دورايدىغان ئاشۇنداق غەلىتە خوتۇنلار خېلى بار. بۇ خوتۇننىڭ مۇرەككەپ تارىخى، مىجەزى ـ خاراكتېرى، ئىلگىرى چالا ـ پۇچۇقلا بىر ئەرگە تېگىپ چىقىپ كېتىپ، مۇنۇ چاشقانلارمۇ بوزەك

قىلىدىغان ياۋاش ئادەمنى قىلتىقىغا چۈشۈرۈپ، مەن قىزمەن، دەپ تېگىۋالغانلىقى دېگەندەك ئىشلارنى يازغىلى تۇرسىڭىز كەم دېگەندىمۇ ئۇچ باب كېتىدۇ. جەمئىي قانچە باب بولدى؟

— سەككىز باب.

— ھە، سەككىز باب . . . ئەر ـ خوتۇن بولغان يەردە ئۇلارنىڭ بالىلىرى بولىدۇ ـ دە، ئەلۋەتتە. مىسالى، ئۇلارنىڭ ئۆزۈمنىڭلا راست، دەيدىغان بىر ئەركە قىزى بار دەيلى، مۇشۇك باقىدىغان گەپ ئوخشايدۇ، دەپ ئوچىنچى مۇشۇكنى ئەنە شۇ قىز كۆتۈرۈپ كېلىدۇ. بۇ قىزنىڭ كېچىسى ئانىسى تارتىپ سالدۇرۇپ قويىدىغان تار پۇشقاقلىق ئىشتىنى، بىر غېرىچ چەمى بار ئايغىسى، كىندىكىنىمۇ ياپالمايدىغان غەلىتە كۆڭلەكلىرى، چەت ئەل ناخشا چولپانلىرىنىڭ سۈرەتلىرى بىلەن توشۇپ كەتكەن ئايرىم ھۇجرىسى . . . دېگەنلەرنى گەپنى ئۇزارتماي يازغاندىمۇ كەم دېگەندە ئىككى باب بولىدۇ. . . شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ھەر قايسىسى ئۆزىنىڭ مۇشۇكىنى ماختاپ، بىر ـ بىرىدىن يوشۇرۇنچە ئۆزىنىڭلا مۇشۇكلىرىنى بېقىپ سەمرىتىۋېتىدۇ. نەتىجىدە، بۇ مۇشۇكلەر ھۇرۇنلىشىپ، سىز ئېيتقاندەك، بېشىدا چاشقانلار يۈگۈرۈپ يۈرسىمۇ كارى بولمايدىغان ھالغا كېلىدۇ. بۇ جەريانلارنى تەپسىلىي يازسىڭىز، يەنە بىر قانچە باب بولىدۇ. ئەمدى ھېسابلاپ بېقىڭ، جەمئى قانچە باب بولدى؟ . . . بىز تېخى چاشقان بىلەن مۇشۇكلەر ئوتتۇرىسىدىكى قىزىق ۋەقەلەرگە كەلمىدۇق.

— چاشقان بىلەن مۇشۇكلەر ئوتتۇرىسىدا نېمە قىزىق

ۋەقەلەر بولماقچى؟

— نېمە دېگىنىڭىز ئۇ؟ ۋەقەنىڭ تازا قىزىق قىسمى ئەنە شۇ. مەسىلەن، چاشقانلارنىڭ ئىچىدە تازا مەككار، ھارامزادىسىدىن بىرى بار دەيلى، ئۇ ھېلىقىسى ئۇچ مۇشۇكنىڭ ئوتتۇرىسىدا گەپ توشۇپ، ئۇلارنى بىر - بىرىگە غىژ - غىژغا سېلىپ قويۇشى مۇمكىن. ئاچچىقىدا بىر مۇشۇك ئۆزى ئىگىسىنىڭ ھارىقىنى ئوغرىلاپ ئىچىپ، ئاخىرىدا بىر ھاراقكەش بولۇپ چىقىدۇ. يەنە بىرى ئۆزىنى چاغلىماي كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ خروئىن چېكىشكە ئۆگىنىپ قالىدۇ. ئۇچىنچى مۇشۇك چىشى مۇشۇكلەرنى ئىزدەپ تالادىن كىرمەيدىغان بولۇۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ ئۆينى يەنە چاشقانلار بېشىغا كىيىدۇ... مانا، كۆرۈۋاتقانسىز؟ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا پۈتۈن بىر رومانىنىڭ قۇرۇلمىسى كاللامدا پىشىپ بولدى. بۇ رومانغا يېزىلىدىغان كىرىش سۆز، خاتىمىلەر توغرىسىدا سىزگە تېخى ھېچنېمە دېمىدىم... بولدى قويۇڭ، تولا تالاشماڭ. مەن بۇ ۋەقەنى بىر رومان قىلىپ يېزىپ چىقاي، شۇ چاغدا كۆرۈڭ، شۇنداق بولسۇن - ھە، خەير ئەمىسە!

ئارۇپى خۇشخۇي شۇنداق دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى. «راست، مەن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى رومان بولىدىغان ۋەقەلەرنى ھېكايە قىلىپ يېزىپ ئولتۇرغاندىمەنمۇ!؟» دەپ ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدىم.

* * *

خېلى كۆنلەرگىچە ئاروۋپى خۇشخۇينىڭ قارىسىنى كۆرمىدىم. «بۇ ئاغىنە مۇشۇك بىلەن چاشقانلار ھەققىدىكى رومانىنى يېزىشنى باشلىۋەتكەنمۇ، قانداق؟» دەپ ئويلاپ، ئىچىم تىتىلداپ، بىر كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئىشىكنى ئەدەپ بىلەن چەكتىم. شۇنچە چەكسەممۇ ئىچكىرىدىن ھېچقانداق سادا يوق. «ئادەم يوقمۇ نېمە؟» دەپ ئىشىكنى ئىتتىرسەم، ئىشىك قىيا ئېچىلدى. قارىسام، ئاروۋپى خۇشخۇي ئەتراپىغا بىر - بىرىدىن يوغان كىتابلارنى ئېچىپ قويۇپ، خۇددى سەكسەن خالتىسىنى يېيىپ قويغان دورىپۇر وشتەك، كىتابلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇ كىتابتىن بىر جۈملە، بۇ كىتابتىن بىر ئابزاس كۆچۈرگىلى تۇرۇپتۇ.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم! — دەپلا ئۆيگە كىردىم.

ئاروۋپى ئارقىسىغا قاراپ، مېنى كۆرۈپ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ھوي - ھوي ... قا - قا - قانداق شامال ئۇ - ئۇ - ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ ... كە - كە - كېلىڭ، ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ ئوغرىلىق ئۇستىدە تۇتۇلۇپ قالغان كىچىك بالىدەك بىئەپ كۈلۈمسىرەپ.

كۆزۈمنىڭ قىرىدا قارىسام، ئېچىقلىق تۇرغانلارنىڭ

هەممىسى بىر زامانلاردا، كىملەرنىڭدۇ مۇشۇك بىلەن چاشقانلار توغرىسىدا يازغان ئەسەرلىرى ئىكەن.

— هە، يېزىۋېتىپسىز - دە؟ — دېدىم.

— هە... هە...— دەپ ئىنجىقلىدى ئۇ.

— مۇشۇك بىلەن چاشقانما؟

— هە... تېخى ئەمدىلەتىن باشلاپ...

— ئۇنىڭ - بۇنىڭدىن كۆچۈرۈپ، قۇراقچىلىق قىلىشقا ئۆتتىڭىزمۇ نېمە؟... مۇنداقمۇ ھۇنىرىم بار دەڭ؟!

— ھوي، سىز تېخى ئۇقمامسىز؟ — دېدى ئارۇپى شەلپەردەك قىزىرىپ، — مۇنداق ئانچە - مۇنچە كۆچۈرۈپ قويۇش ھازىرقى يېڭى چىققان مودا.

— هە، مۇنداق دەڭ، مەن قايتاي، «ئىجادىيەت» ئۇستىدە ئىكەنسىز، — دەپ قايتتىم. ئارۇپى ئارقامدىن:

— ھوي نېمىگە ئالدىرايسىز؟... بىردەم ئولتۇرماي، — دەپ قالدى.

ئۆيگە كېلىپ، ھېلىقى توزگەن گرافىلىرىمدىن بىر ۋاراقنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، «ئىسىم - فامىلىسى» دېگەن كاتەكچىگە «ئارۇپى خۇشخۇي» دەپ تولدۇردۇم - دە، تۆۋەندىكى «يېزىقچىلىق ئادەتلىرى» دېگەن كاتەكچىگە «يېڭى مودىدا يازىدۇ» دەپلا يېزىپ قويدۇم.

2000 - يىل، ئۈرۈمچى.

ئاق مەسچىت

كىچىچە چىققان قاتتىق بوران قارا بۇلۇتلارنى شەرقتە سۈرۈپ، سەھەرگە يېقىن ئاسمان گۈمبىزىدە سانسىز يۇلتۇزلار يەنە چاراقلاپ كەتتى.

«خەسلەتلىك ئالەم! — دەپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى بامدات نامىزىغا تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن تالاغا چىققان ھەيدەر بوۋاي بىر قولىدا چۆگۈننى تۇتقىنىچە ئاسمانغا قاراپ، — مانا، كىچىچە بۇ دالادا بوران قۇتراپ، ئاسماننى دۈم كۆمتۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا گۈركىرەپ كەتكەنىدى، بىردەمدىلا جاھان يەنە تىنچىپ سۈكۈتكە چۆكۈپتۇ.»

قەيەردىدۇر بىر نەرسىنىڭ تاشلارغا تېگىپ جاراڭلىغان ئاۋازى سەھەرنىڭ بۇ جىمجىتلىقىنى بۇزدى. بوۋاي قۇلاق سېلىپ تىڭشىدى. ئۇنىڭ قۇلقىنىڭ سەزگۈرلۈكى ياش ۋاقتىدىكىدىن قېلىشمايتتى. تۆۋەندە — قەدىمكى شەھەر خارابىسى تەرەپتە كىمدۇر بىرى ياققان چىراغ غىل - پال يورۇپ غايىب بولدى. بوۋاينىڭ كۆزىگە بىر يورۇق يۇلتۇز كۆكتىن خارابلىك ئىچىگە ئېقىپ چۈشۈپ ئۆچكەندەك بىلىندى... بىلگۈچى ئاللا، بوۋاي

قاچاندۇر بىر چاغدا، يەنە مۇشۇنداق يۇلتۇزلۇق سەھەر ۋاقتىدا تالاغا چىقىپ، قەدىمكى شەھەر خارابىسى ئۈستىدە يورۇپ تۇرغان غەلىتە نۇرنى كۆرگەنىدى. ئۇ كەملەردە بوۋاي ياش ۋە باتۇر ئىدى. يەردىن ئارغامچا بويى ئېگىزلىكتە ئېسىلىپ تۇرغان ھېلىقى نۇرنى قوغلىشىپ ئۇ تاڭ يورۇغۇچە ماڭدى. ئەتراپقا يورۇق چۈشكەندە ئۆزىنىڭ تازىمۇ يىراقلاپ، شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ بويىغىلا كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. دەريا ئۈستىنى داكىدەك نېپىز تۇمان قاپلىغان بولۇپ، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى بولسا ئارقىدا قالغانىدى. بەزىدە كۆزىنىڭ ئادەمنى ئاشۇنداق ئالداپ قويىدىغان چاغلىرىمۇ بولىدۇ. بوۋاي ھازىر ئۆزىنىڭ كۆزىگە تېخىمۇ ئىشەنمەيتتى.

ھەيدەر بوۋاي تاھارەت ئېلىپ بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا، تاشلارنىڭ شاراقشىغان ئاۋازى تېخىمۇ ئېنىق ئاڭلانغاندەك بولدى. بوۋاي يەنە جىمجىت تۇرۇپ قۇلاق سالدى. قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىنى كىمدۇر بىرى كولاۋاتقاندەك قىلاتتى. «ھە، يەنە بىر تەۋەككۇلچى تەلىيىنى سىناۋېتىپتۇ ـ دە!» دەپ قولىنى شىلتىدى بوۋاي.

بوۋاينىڭ پوتكۇل ئۆمرى دېگۈدەك مانا مۇشۇ دۆڭلۇكتە ئۆتكەن. كىشىلەر بۇ يەرنى «تاشدۆڭ» دەپ ئاتىشىدۇ. دۆڭ ئۈستىدە قورام تاشلاردىن ئۇل قويۇپ سالغان ھەيۋەتلىك بىر مەسچىت بار. تاشدۆڭ يىراق ـ يېقىندىكى يۇرتلارغا ئاشۇ مەسچىتى بىلەن مەشھۇر. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ناھايىتى ئۇزۇن يىللارنىڭ ئالدىدا،

تاشدۆك بىر مەھەللە بولغانىكەن. ئالەمنىڭ شۇنچە كەڭرىچىلىكىدە، كىشىلەرنىڭ نېمىشقا بۇ تاقىر، تاشلىق دۆڭگە ئۆيلەرنى سېلىپ، مەھەللە قىلىپ ئولتۇرۇشقىنىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ئېھتىمال، بۇ يەرنىڭ بىر مەھەللە بولۇپ قېلىشىغا ئاشۇ ئاق مەسچىت سەۋەب بولغاندۇ. بۇ مەسچىت تاشدۆڭنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىگە سېلىنغانىدى. مەسچىت ئۆزىنىڭ كۆركەم قۇرۇلمىسى، ئېگىز پەشتاقلىرى بىلەن ناھايىتى سەلتەنەتلىك كۆرۈنەتتى. دىنىي ئەقىدىنىڭ كۈچى نېمىدېگەن ئۇلۇغ. ئادەملەر ئۆزى شۇنچە نامرات ياشىسىمۇ، يارانقان ئېگىسىگە ئىبادەت قىلىدىغان سورۇنلارنى يەنە ئۇلار ئاجايىپ ھېزىگەن. ئاق مەسچىتنىڭ ئىشىك ـ دېرىزە، ھەر بىر تۈۋرۈك، تام ـ تورۇسلىرىغا چېكىلگەن نەقىشلەر بۇ مەسچىتنى سالدۇرغۇچىلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتا بۇ يەرگە ماھىر بىناكارلىق ئۇستىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، خېلى ئەقىدە بىلەن ئىش قىلغانلىقىغا گۇۋاھ بولۇپ تۇراتتى. مەسچىتنىڭ يان تەرىپىدىن ئۆتىدىغان بىر قەدىمىي يول بار ئىدى. ئۇزۇن سەپەردىن كېلىۋاتقان يولۇچىلار يىراقتىن ئاق مەسچىتنىڭ ئاپئاق ئاقارتىلغان تاملىرى ۋە ئېگىز مۇنارلىرىنى كۆرۈپ، «ھە، ئاق مەسچىتكە يېتىپ كەپتۇق ـ دە!» دەپ خۇشال بولۇشاتتى ۋە بۇ يەردە بىردەم ـ يېرىمدەم توختاپ، نامار ۋاقتى بولغان بولسا نامىزىنى ئوقۇپ، دېمىنى ئېلىپ ئۆتۈپ كېتىشەتتى.

بۇ يەر ئىلگىرى مەھەللە بولۇپ، كېيىن مەسچىت سېلىنغانمۇ ياكى ئاۋۋال مەسچىت سېلىنىپ، ئاندىن مەھەللە بولغانمۇ؟ بۇنىڭ ئۆزى بىر سوئال ئىدى. بەزىلەر:

«مەسچىت دېگەن نامازغا ئوقۇيدىغان ئادەم بار جايغا سېلىنىدۇ ـ دە! ئەلۋەتتە بۇ يەردە ئاۋۋال خېلى ئاۋات بىر مەھەللە بولغان، ئاندىن بۇ مەسچىت چۈشكەن» دېيىشەتتى. يەنە بەزىلەر: «بۇ يەرگە ئاۋۋال ئاشۇ ئاق مەسچىت بىنا قىلىنغان، ئاندىن مەسچىت ئەتراپىغا كىشىلەر ئۆيلەرنى سېلىپ، مەھەللە قىلىپ ئاۋاتلاشتۇرغان» دەيتتى. ئەقلىي يەكۈن چىقارغاندا، ئالدىنقى قاراش توغرىدەك قىلىدۇ. ئەلۋەتتە جامائەت بولغاندىن كېيىن، ئاندىن مەسچىت سېلىش زۆرۈرىيىتى كېلىپ چىقىدۇ ـ دە! ؟ لېكىن، كېيىنكى قاراشتىكىلەرنىڭمۇ ئۆز ئاساسلىرىغا ئىسپات بولىدىغان قىزىق ھېكايىلەر ئەل ئىچىدە ئېيتىپ يۈرەتتى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر زامانلاردا، تاشدۆڭ ئۇستىدىكى ئوتۇغۇل ـ دوتۇغۇل سەھرا يولى بىلەن مالليرىنى ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىغان بىر كاتتا باي بولغانكەن. كارۋان دائىم مۇشۇ دۆڭگە يېتىپ كەلگەندە ئۇلاقلىرىنى توختىتىدىكەن. خىزمەتكارلار تاشدۆڭ ئاستىدىكى كۇۋۇجەپ سۇ ئېقىپ تۇرغان سايدىن تۇلۇملارغا سۇ ئالىدىكەن. ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ تۆشۈاغلىرىنى بوشىتىپ ھاردۇق ئالغۇزۇپ، بىرەر ۋاخ نامازلىرىنى ئوقۇپ ئۆتۈپ كېتىشىدىكەن. باينىڭ كاللىسىدا: مۇشۇ دۆڭ ئۇستىگە بىرەر مەسچىت سالدۇرۇپ قويماق لازىم ئىكەن، دېگەن خىيال غىل ـ پال ئەكس ئېتىدىكەنۇ، سودىسى تازا يۇرۇشۇپ تۇرغان ئالدىراش چاغلىرى بولغاچقا، يەنە ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدىكەن. يىللار ئۆتكەنسېرى، بايغا قېرىلىق يېتىپتۇ. ئۇ پۈزۈر

تونلىرى بىلەن ئات ئۈستىدە ھەر قانچە چاندۇرماي قەددىنى تىك تۇتۇپ ئولتۇرسىمۇ، ئۈستىخانلىرى سىرقىراپ ئاغرىپ، ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى بەقۇۋۋەت چاغلىرىغا ئوخشىماي قېلىۋاتقىنىنى ھېس قىلىدىكەن. بىر كۈنى، ئۇ ئېسىگە ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بىر ئىشنى ئالغاندەك بولۇپ، ئېتىنى ئېگەرلىتىپ مىنىپ، تاشدۆڭ ئۈستىگە يېتىپ كېلىپ توختاپتۇ - دە، ئېگەردە قىڭغىيىپ ئولتۇرۇپ خىيالغا چۈشۈپ كېتىپتۇ.

ئادەم دېگەن شۇنداق. ياشايسەن، ياشايسەن، تىرىكچىلىكنىڭ غېمىدە ھەر تەرەپكە پالاقلاپ بىر ئۆمۈر مال - دۇنيا يىغىسەن. بىر كۈنلەرگە بارغاندا ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىڭنى، قېرىلىق ۋە ئۆلۈمنىڭ ھېچ كىشىنىڭ بايلىقى، تاجۇ تەختىگە باقماي يېتىپ كېلىدىغان مۇقەررەرلىك ئىكەنلىكىنى، مىڭ جاپالاردا يىغقان مال - دۇنيالىرىڭنى گۆرگە بىللە ئېلىپ كېتىشنىڭ مۇمكىنچىلىكى يوقلۇقىنى چۈشىنىپ قالىسەن - دە، ۋاھ، مەن بۇنچىۋالا دۇنيانى نېمىگە يىغدىم؟.. ئەسلىدە بۇ قورساقتا ھەر كۈنى ئازغىنا تاماق، يېتىپ - قوپۇشقا بىرەر كىشىلىك ئورۇن بولسىلا بولىدىغان جاھان ئىكەنغۇ!؟ دېگەن يەرگە كېلىسەن...

شۇنداق قىلىپ، باي ئات ئۈستىدە قىيسىيىپ ئولتۇرۇپ چوڭقۇر خىياللارغا پېتىپتۇ. شۇ چاغدا قەدىمكى شەھەر خارابىسى تەرەپتىن چاچ - ساقاللىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان دەرۋىش سۈپەت بىر ئادەم چىقىپ كېلىۋاتقانىكەن. بۇ ئادەم ئۇزۇن بىر تاياقنى ھاسا قىلىپ تايىنىۋالغان بولۇپ، بېشىدا يىرتىق كۆلاھ، ئۈستىدە

نېپىز ئەستەرلەنگەن، رەڭگى ئۆڭگەن چەكمەن چاپان بار ئىكەن.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك باي! — دەپ بايىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپتۇ ھېلىقى دەرۋىش سۇپەت كىشى.

باي ئالدىدا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بوپقالغان ئادەمگە ئىتتىنىڭ قارايتۇ. چۆللەرنى كېزىپ يۈرىدىغان ناتونۇش بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنى «ھۆرمەتلىك باي» دەپ چاقىرغىنىغا خۇشال بولۇپ پەخىرلىنىپتۇ ۋە ئات ئۈستىدە قەددىنى رۇسلاپ:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، سەن مېنى تونۇمسەن؟ — دەپ سورايتۇ.

— ئاستىدىكى ياخشى ئات، قىممەتلىك ئېگەر ـ جابدۇقلار، ئۈستۈڭدىكى ئېسىل تونلىرىڭ ھەرقانداق ئادەمگە سېنىڭ كىملىكىڭنى بىلدۈرۈپ تۇرۇپتۇ. ساقال ـ بۇرۇتلىرىڭنىڭ پاكىز ياسىتىلغىنىغا قارايمۇ، شەھەردە ئەڭ ئۈستا ساتىراشنىڭ قولى تەككەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم، بىلگۈچى ئاللا، مەن يەنە شۇنىمۇ پەرەز قىلدىمكى، ھەقىچان سەن بۇ يەردە: ياشىدىم، ياشىدىم، ئاخىرىدا نېمە بولدى؟ . . . مەن ئېرىشكەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى يەنە بۇ دۇنيادا قېلىپ، ئانامدىن تۇغما ھالەتتە ئۇ دۇنياغا كېتىمەنكەن. . . دېگەنلەرنى خىيالىڭدىن ئۆتكۈزۈۋاتىسەن. شۇنداق، تاجۇتەخت، شان ـ شەرەپ، ئامەت ۋە بايلىق، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆتكۈنچى نەرسىلەر. ساڭا بۇ سىرلارنىڭ تېگىگە يەتكۈدەك ئەقىل بەرگىنى ئۈچۈن يارانقان ئىگەمگە شۈكۈر قىل. شۇ ئاددىي ھەقىقەتنى چۈشەنمەي، بىر ئۆمۈر كىببر

بىلەن ئۆتۈپ كېتىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس! — دەپتۇ دەرۋىش.

باي ھەيران بولۇپ ئانتىن چۈشۈپتۇ. ھېلىقى ئادەمگە قول بېرىپ كۆرۈشۈپتۇ. ئۇلار تاش ئۈستىگە كېلىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ.

— سەن توغرا ئېيتتىڭ. مەن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بولسىمۇ بىرەر ساۋاپلىق ئىش قىلاي دەيمەن. خۇدا ئۆزى كەچۈرسۇن، مەن ئۆمرۈمدە قانچىلىك گۇناھلىق ئىشلارنى قىلمىدىم، دەيسەن؟ بىر تەڭگە ئۈچۈن قانچە كىشىلەر بىلەن ياقىلاشتىم، قانچە ئادەملەرنى ئالداپ ۋەيران قىلدىم. شۇ تاپتا ئىككىمىزنى يالىڭاچلىسا، سەن مەندىن پاكراق بولۇشۇڭ مۇمكىن، — دەپتۇ باي.

— بىلگۈچى خۇدا! — دەپتۇ دەرۋىش.

— بەزىدە، خۇدايىم نېمىشقا بەزىلەرنى باي، بەزىلەرنى گادراي قىلىپ يارىتىدىغاندۇ؟ نېمىشقا ئامەتنى بەزىلەرگە كۆپ، بەزىلەرگە ئازراق بېرىدىغاندۇ؟ دەپ ئويلىنىدىغان بوپقالدىم. سەن ئېيتقىنا، باي بىلەن گادانىڭ زادى پەرقى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ باي دەرۋىشتىن.

— بەلكىم گادراي ساڭا قارىغاندا كۆپرەك ياش تۆككەندۇ، سېنىڭ كۆلكەڭ ئۇنىڭدىن كۆپرەك بولغاندۇ. پەرقى شۇنچىلىكلا... خوش، سەن نېمە قىلاي دەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ دەرۋىش.

— ئىككىمىز تۇرغان مۇشۇ دۆڭگە كېلىشتۇرۇپ بىر مەسچىت سالدۇراي دەيمەن. قارا، مانا بۇ يولدىن يولۇچىلار ئۆتۈپ تۇرىدۇ. سەپەر ئۈستىدە ئۇلار بۇ يەرگە

چۈشۈپ نامىزىنى ئۆتىسۇن، يامغۇر - يېشىنلاردا بۇ يەردە پاناھلانسۇن. سېنىڭ مەسلىھىتىڭ قانداق؟ — دەپتۇ باي.

— ياخشى نىيەت! — دەپتۇ دەرۋىش.

— خۇدا خالاپ مەسچىت پۈتۈپ قالسا، مەن سېنى شۇ مەسچىتكە ئىگىدارچىلىق قىلىشقا تەكلىپ قىلماقچىمەن. مەيلى بۇ يەردە ئادەم بولسۇن، بولمىسۇن، سەن ئۆزۈڭ ۋاقتى - ۋاقتىدا ئەزان چاقىرىپ نامىزىڭنى ئۆتەۋەر. سېنىڭ ۋە مەسچىتنىڭ خىراجەتلىرى شەھەردىكى سودا دۇكانلىرىمدىن كېلىپ تۇرىدىغان بولىدۇ، — دەپتۇ باي.

دەرۋىش كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە:

— مەن ئۇچۇن ئالەمدىكى ھەممە دىنلار ئوخشاشلا ئۇلۇغ. ئىنسانلار دۇنياغا ئاپىرىدە بولغاندىن باشلاپ، «بۇ ئالەم قانداق بىنا بولدى؟ مېنى كىم ياراتتى؟ دۇنيادىكى ياخشى - يامان قىلمىشلارنىڭ سورىقى بولامدۇ، يوق؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب ئىزدىگەن. پەقەت شۇ سوئاللارغا بېرىلىدىغان جاۋابلارنىڭ خىلمۇخىللىقىدىن ھەر خىل دىنلار كېلىپ چىققان. قارا، بۇ تاشدۆڭنىڭ تۆۋىنىدە بىر قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى تاشلىنىپ يېتىپتۇ. ئۇ يەرنى ئاختۇرساڭ، ئاتەشپەرەسلەر ئىشلەتكەن ئىسرىق قاچىلىرىنىمۇ، بۇتپەرەسلەر چوقۇنغان بۇتلارنىمۇ ئۇچرىتىسەن. ھەر كىم يارانقان ئىگىسىنى ھەر خىل يول بىلەن ئىزدىگەن، ئۇنىڭغا ھەر خىل شەكىل بېرىلەن سېغىنغان. بىر ئەقىدىدىكىلەر يەنە بىر ئەقىدىدىكىلەرنىڭ ئەقىدىسىنى مۇتلەق خاتا دەپ، بىر - بىرىگە قارشى قانلىق قىرغىنچىلىقلارنى كېلىپ بارغان. ئەسلىدە ھەممىمىزنىڭ

يارانقان ئىگىمىز بىر. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى ھەممىگە باراۋەر. كۆپكۆك ئاسماندىكى يۇلتۇزلار بايلارنىڭ سارايلىرىنىمۇ، كەمبەغەللەرنىڭ قىيسىق كەپىلىرىنىمۇ ئوخشاشلا زىننەتلەپ تۇرىدۇ. قۇياش مۇسۇلمانلارنىڭمۇ، بۇتپەرەسلەرنىڭمۇ، ئاتەشپەرەسلەرنىڭمۇ... ھەممىنىڭ ئۈستىگە ئوخشاش نۇر تۆكىدۇ. شۇنداق دېگەنلىكىم ئۈچۈن، مەن قانچە مەسچىت ـ خانىقالاردىن قوغلاندى بولدۇم. ئەگەر سەن يېڭىدىن سالدۇرماقچى بولۇۋاتقان مەسچىتىڭدىن مېنى قوغلىمايدىغانلا بولساڭ، مەن ئۇ يەردە كۆپنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا مېڭە مەرتىۋە رازى. مۇسۇلمانچىلىق مەن ئۈچۈن بىر ئاللاغا سېغىنىدىغان ئەڭ مۇقەددەس ئەقىدە!... قارا، ئەتراپ چەكسىز كەڭ دالا. يەنە بۇ يەردە قەدىمكى بىر شەھەرنىڭ خارابىلىكىمۇ سوزۇلۇپ يېتىپتۇ. مۇنداق خالىي جايدا يارانقان ئىگەم ئۈچۈن ئىبادەت قىلىپ، تاتلىق خىياللارنى سۈرۈش نېمىدېگەن ھۇزۇر!... — دەپتۇ.

— سېنىڭ دېمەكچى بولغانلىرىڭ قانداق تاتلىق خىياللار ئۇ؟ — دەپ سوراپتۇ باي ھەيران بولۇپ.

— ئويلىساڭ شۇنچىلىك كۆلكىلىك. بىر ـ بىرىمىزدىن ئېشىپ كېتىش ئۈچۈن نېمىلەرنىدۇر تالىشىمىز. ئاخىرىدا تالاشقانلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ، يارانقان ئىگەمنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قوللا كېتىمىز. شۇ تالىشىش، بەسلىشىشلەردىن جەڭگى ـ جېدەللەر كۆتۈرۈلىدۇ؛ شۇ تالىشىش، بەسلىشىشلەردىن بايلارنىڭ سارايلىرى، شاھلارنىڭ قەسىرلىرى قەد كۆتۈرۈپ، ئاجايىپ شەھەرلەر بىنا بولىدۇ. دەل ئاشۇ تالىشىش،

بەسلىشىشلەرنىڭ ئۆزى ئاخىردا يەنە ھەممىنى بەربات قىلىدۇ. . . — دەپتۇ دەرۋىش.

باي دەرۋىشنىڭ سۆزلىرىنىڭ مەنىسىگە قانچىلىك يەتتى، ئېنىق ئەمەس، ئىشقىلىپ، ئۇ ھەممىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇرۇپتۇ. باي نامازغا زۇرۇر بولغان بىر قانچە ئۇششاق ئايەتلەرنى بىلگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتۈنلەي ساۋاتسىز ئادەم ئىكەن. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە يارانقان ئىگىسىگە ئىشىنىدىكەن، سېغىنىدىكەن، ئۇنىڭدىن قورقىدىكەن. ئۇنىڭ دىنىي ئەقىدىسى ئەنە شۇنداق ئاددىيلا ئىكەن.

شۇ سۆھبەتتىن كېيىن، باي تاشدۆڭگە ئاق مەسچىتنى سالدۇرۇپتۇ. مەسچىتنىڭ خىراجەتلىرى باينىڭ سودا دۇكانلىرىنىڭ كىرىمىدىن چىقىم قىلىنىدىغان بوپتۇ. باي بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەنمۇ ياكى ھېلىقى دەرۋىشمۇ؟ بۇنىسى نامەلۇم، باي ۋاپات بولۇش ئالدىدا شەھەردىكى بارلىق دۇكانلىرىنى ئاق مەسچىتكە ۋەخپە قىلىپ قالدۇرغان، دېيىشىدۇ. خېلى ئۇزۇن زامانلارغىچە، ئاق مەسچىتكە يېتەرلىك خىراجەتلەر شۇ دۇكانلاردىن ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇرغاشقىمىكىن، ئەتراپتىن سوپى ـ ئىشان، مۇرتلار بۇ يەرگە كېلىپ يىغىلىپ، بىر مەزگىل بۇ مەسچىت قالتىس ئاۋاتلاشقانىكەن. ھەر جۈمە كۈنى بۇ يەردە قانچە مىللارنىڭ بېشى كېسىلىپ، يوغان داش قازانلار پۈرۈقلاپ قاينىپ، زىكرى ـ سۆھبەتلەر قىزىپ كېتەتتىكەن. شۇ زامانلاردىن باشلاپ، ئاق مەسچىتنىڭ ئەتراپىغا كىشىلەر ئۆيلەرنى سېلىشىپ، ئاستا ـ ئاستا بۇ يەردە مەھەللىمۇ پەيدا بولغانىكەن. بىر

يىلى كەلگەن غايەت زور كەلكۈندە، تاشدۆڭنىڭ تۆۋەندىكى ساينىڭ سۈيى تاشقىنلاپ، ئەتراپقا سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كەتكەن، پەقەت دۆڭ ئۈستىدىكى ئاق مەسچىتلا ئامان قالغان، دېيىشىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ يەرنىڭ ئاۋاتلىقى زادىلا ئەسلىگە كېلەلمىگەن، يىراق ئۆتمۈشنىڭ گۈۋاھچىسى بولۇپ مانا شۇ ھەيۋەتلىك مەسچىتلا قالغانىكەن. . . ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن ئاق مەسچىتنىڭ شۆھرىتى، ئۆتمۈشتە بۇ يەردە بولغان زىكرى ـ سۆھبەتلەرنىڭ داغدۇغىسى توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى ئاڭلىغان بەزى يولۇچىلار ھېلىمۇ بۇ يەردىن ئۆتكەندە يىراقتىنلا ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئاق مەسچىتكە ھۆرمەت تۈيغۇسى بىلەن يېقىنلىشىپ، بىر ـ ئىككى رەكئەت نامаз ئوقۇپ ئۆتۈپ كېتىشەتتى.

ئېھتىمال، ئاق مەسچىتنىڭ تارىخىنى بىلىدىغان ئادەملەر تېپىلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئاق مەسچىتكە ئانچە يىراق بولمىغان تۈزلەڭلىكتە سوزۇلۇپ ياتقان قەدىمكى شەھەرنىڭ ئۆتمۈشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. قاچاندۇر بىر زامانلاردا بۇ يەردە رەت ـ رەت كوچىلىرى بولغان، ئېگىز سېپىللار بىلەن قورشالغان ئاۋات بىر شەھەر قەد كۆتۈرگەن بولسا كېرەك، ھازىر زومچەك ـ زومچەك توپا دۆڭلىرىگە ئايلانغان بىر خارابلىكلا كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ ناھايىتىمۇ ئۇزۇن بىر تارىخقا باغلىنىشلىق تېپىشماقتەك جىمجىت ـ سۈكۈتتە ياتاتتى. كېيىنكى چاغلاردا بەزى تارىخچىلار بۇ شەھەرنىڭ قاچان، كىملەر تەرىپىدىن بىنا بولۇپ، يەنە نېمە سەۋەبلەردىن تاشلىنىپ كەتكىنىگە ئىسپات تاپماقچى بولۇپ تارىخىي خاتىرىلەرنى

خىلى ئاختۇرۇشقان، ئەمما بۇ ئۇرۇنۇشلارنىڭ ھەممىسى نەتىجىسىز ئاخىرلاشقان. ئىنسانىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا تولۇق خاتىرىلەنگەن مۇكەممەل ماتېرىياللارنى تېپىش مۇمكىنمىدى!؟... قانچە قولىيازمىلار يوقالغان ياكى نېمە سەۋەبلەردىندۇر كۆيدۈرۈۋېتىلگەن؛ بەزى خاتىرىلەر بولسا ھۆكۈمرانلارنىڭ خاھىشى بويىچە ئۆزگەرتىلگەن. ھازىرغىچە بىزگە يېتىپ كەلگەن خاتىرىلەر بىر پۈتۈن تارىخنىڭ بۇرجىكىنىلا يورۇتالايدۇ؛ ئەنە شۇ غۇۋا يورۇقلۇقتىن كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى قىياسلا قىلىشىدۇ، خالاس.

خارابىلىكتە ھېلىمۇ پات - پات ئاشۇنداق ئاجايىپ - غارايىپ قەدىرغۇچىلار پەيدا بوپقالاتتى. ئۇلار خارابىلىكنىڭ ئاللىقانداق يەرلىرىنى كولاپ، قانداقتۇر چاقچۇق پارچىلىرى، قەدىمكى مىس يارماق... دېگەندەك نەرسىلەرنى يىغىپ، خالتىلىرىغا سېلىپ غايىب بولۇشاتتى. بۇ يەرنى كۆپرەك كېلىپ مالتىلايدىغانلار يوشۇرۇن بىر خەزىنىنى تېپىۋېلىپ، تۈيۈقسىز باي بولۇپ كېتىش ئۈمىدىده يۈرگەن خىيالپەرەسلەر ئىدى. ئۇلار شېرىن ئارزۇلىرىنىڭ ۋەسۋەسىسىده ئۇيقۇنمۇ تاشلاپ، ئاچ - زېرىن ئىشلەپ، تاكى خام - خىياللىرى بەربات بولغۇچە ھەپىلىشەتتى. بىز نېمىشقا ئاتا - بوۋىلىرىمىز كۆمۈپ قويغان تەييار بايلىقلارنى تېپىۋېلىشنىلا ئويلايمىز؟ ئۇلارنىڭ شۇ بايلىقلارنى قانداق يوللار بىلەن يارىتىلغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقمايمىز؟ دېگەن سوئاللار ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيتتى.

* * *

ئاق مەسچىت تەرەپتىن قېرى كىشىنىڭ زەئىپ تاۋۇشتا نامازغا چاقىرغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى.

«ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر!»

مۇڭلۇق ئەزان ئاۋازى بوشلۇقنى تىترىتىپ، كەڭ دالاغا سىڭىپ كەتكەندەك بولدى. ئەزان ئاۋازى چىقىشى بىلەن قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىدىن ئاڭلانغان بايقى شاراقشىغان ئاۋازمۇ جىمىپ قالدى.

ئازدىن كېيىن ئەتراپ يورۇپ، ئۇيۇقتىن لاۋۇلداپ قىپقىزىل يالقۇن كۆتۈرۈلدى ـ دە، پوتكۇل دالا قىزغۇچ نۇرغا چۆمۈلدى. ھەيدەر بوۋاي ھاسىغا تايىنىپ، مەسچىت ئالدىدا قۇياشنىڭ ئۇيۇقتىن كۆتۈرۈلۈشىگە قاراپ تۇراتتى. بوۋاي ئۆزىنىڭ ئاق مەسچىتنى سالدۇرماقچى بولغان ھېلىقى باي بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بارغان دەرۋىشنىڭ قانچىنچى ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەلمەيتتى. ئۇ قېرىغان، كۆپ ئىشلارنى ئۇنتۇغانىدى. تولىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئەسىز يىللار، قانتىق نامراتچىلىق كىشىلەرنى قورساق غېمىدە تەمتىرەپ يۈرىدىغانلا قىلىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ روھىنى قۇرغاقلاشتۇرۇۋەتكەنىدەك، ئاددىي بىر دەرۋىشىلەر ئاجايىپ پەلسەپىۋى قاراشلارنى بايان قىلالايدىغان زامانلار كەلمەسكە كەتكەنىدەك قىلاتتى. ھەيدەر بوۋاي خۇددى ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قالغان ئۇدۇمنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقاندەك، مەيلى نامازغا ئۆتەيدىغان جامائەت بولسۇن، بولمىسۇن، ئەزان چاقىرىپ نامىزىنى ئۆتەيتتى.

شۇ ئەتراپتا بوۋاينىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قەبرىلىرى تۇرۇپتۇ. بوۋاي تەڭتۇش، يارۇ بۇرادەرلىرىدىن ئايرىلدى. ئىككى قەدىناس ئايالىنى مۇشۇ ئەتراپقا دەپنە قىلدى. ئۇ قانچە قېتىم بۇ ئاق مەسچىتتىن ئايرىلىپ، باشقا بىر يەردە ئۆز كۈنىنى ئېلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، يەنە بۇ يەردىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىدى. ئەمدى، بۇگۈنمۇ، ئەتىمۇ، ئەتىگەنمۇ، كەچمۇ ئەجەل ئۈنىڭغا يېقىنلاپ قالدى. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك نامازدىن كېيىن قۇياشنىڭ چىقىشىنى كۆزىتىپ تۇرۇشنى ئادەت قىلغانىدى. بۈيۈك قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشى ھەرقانداق خاقانىنىڭ ئوردىدىن چىقىشىدىنمۇ سەلتەنەتلىك ئىدى. كىم بىلىدۇ، بوۋاي بەلكىم ئەتىكى قۇياشنى كۆرەلمەس. ئۇ قۇياشنىڭ ھەر كۈنى قىپقىزىل ئۈپۈقتىن لاۋۇلداپ كۆتۈرۈلگىنىنى كۆرگەنده، باشلىنىۋاتقان يېڭى بىر كۈنلۈك ئۈمرى ئۈچۈن خۇداغا شۈكۈر ئېيتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

بوۋاي بۇرۇلۇپ ئارقىسىغا قاراپ، كۆز ئالدىدا تۇرغان ئىككى يىگىتنى كۆردى. ئۇلارنىڭ بويى ئېگىزرەك بىرسىنىڭ قولىدا كالتە ساپلىق جوتۇدەك بىر نەرسە بىلەن قارا چىراغ تۇراتتى. بويى پاكارراق ئىككىنچىسى تاياقنىڭ ئۈچىغا بىر خالتىنى باغلاپ مۇرىسىگە تاشلىۋالغانىدى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ كىيىملىرىگە ياماق چۈشكەن بولۇپ، پۇتىدىكى ئاياغ كىيىملىرىنىڭ يىرتقىدىن پۇتىنىڭ بارماقلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، يىگىتلەر، قاياقتىن كېلىۋاتسىلەر؟ سەپەر قاياقتا؟ — دەپ سورىدى بوۋاي.

— بىز يىراقتىن، دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى سەھرادىن كەلدۇق بوۋا، — دېدى ئېگىز بويلۇق يىگىت، — مېنىڭ ئىسمىم تاھىر، ماۋۇ ئاغىنەمنىڭ ئىسمى ئەكرەم. كەمبەغەلچىلىك جېنىمىزغا پاتتى. بىر باي بولۇپ باققۇمىز بار ئىدى . . .

— كېچىچە خارابىلىكنى تىمىسقىلاپ يۈرگەنلەر سىلەر ئىكەنسىلەر — دە؟

— كېچە قاتتىق بوران چىقىقىنىنى تۈيمىدىڭمۇ بوۋا؟ . . . بىز تېخى سەھەرگە يېقىنلا، بوران توختىغاندا ئۇ يەرگە بارغانىدۇق.

— قانداق، ئالتۇن — پالتۇن تاپالىدىڭلارمۇ؟

— ئالتۇن! — دېيىشتى ئىككى يىگىت تەڭلا، — ئالتۇن دېگەننى نەدە شۇنداق ئوڭاي تاپىدىغان ئىش باركەن؟ قولىمىزغا كوزا — قاچىلارنىڭ سۇنۇقلىرىدىن باشقا ھېچنېمە چىقمىدى. بۇرۇنقىلار مۇشۇ خارابىلىكنى كولاپ نۇرغۇن ئالتۇن — كۈمۈشلەرنى تېپىۋالغان، دەپ ئاڭلايمىز، راستمۇ؟

ھەيدەر بوۋاي كۈلۈپ كەتتى.

— راست، بىز شۇنداق ئاڭلىغان، — دېدى پاكارراق كەلگەن يىگىت ئاغىنىسىنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ. كۆزلىرى يوغان، چىرايلىق كەلگەن بۇ قارىقۇمچاق يىگىت ئەمدى مۇرنىسىدىكى خالتىنى قولىغا ئېلىپ، پىشانىسىنى سىلىغىنچە بېشىنى كۆتۈرۈپ مەسچىت تەرەپكە قاراپ تۇراتتى، — پاھ، بۇ قالتىس ئىپسىل مەسچىتكىنا! ؟

— بۇرۇن بىر كىشى ئاشۇ خارابىلىكتىن بىر كومزەك ئالتۇن تېپىۋېلىپ، مانا مۇشۇ ئاق مەسچىتنى

سالدۇرۇپتىكەنغۇ؟ . . . بىز شۇنداق ئاڭلىغان، — دېدى ئېگىز بويلۇق يىگىت. ئاق يۈزلۈك بۇ يىگىتنىڭ يېڭىدىن خەت تارتقان بۇرۇتلىرى كالپۇكى ئوستىدە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— شۇنداق گەپلەرنى مەنمۇ ئاڭلىغان، راست ـ يالغىنىنى بىلمەيمەن، — دېدى بوۋاي.

— ئىشقىلىپ، بۇ مەسچىت بۇ تاشدۆڭگە ئاسماندىنلا مۇشۇنداق چۈشۈپ قالمىغاندۇ؟ ئۇنى سالدۇرغان بىرەر ياخشى نىيەتلىك ئادەم باردۇ؟

— كاساپەتنىڭ پۈلى تازا جىققەن ـ دە؟ ئۇ كىشى تاپقان پۇلىنى خۇدا يولىدا سەدىقە قىلىشقا نېمىشقا باشقا يەرنى ئەمەس، دەل مۇشۇ قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى يېنىدىكى تاشدۆڭنى تاللىۋالغاندۇ؟ بۇ ئەتراپتا، مۇنداق چوڭ مەسچىتتە نامىز ئوقۇغۇدەك ئادەممۇ يوققۇ؟

— بۇ تەرەپلىرىنى خۇدا ئۆزى بىلمىسە، — دېدى ھەيدەر بوۋاي، — بەلكىم ئۇ ساخاۋەتلىك ئادەم بۇ يەردىكى قەدىمكى شەھەرنىڭ تارىخىنى، ئۇنىڭدا قانداق ئادەملەر ياشاپ ئۆتكەنلىكىنى ئاز ـ تولا بىلدىغاندۇ ياكى سىلەر ئېيتقاندەك بىر كومزەك ئالتۇننى خارابىلىكتىن تېپىۋېلىپ، خارابىلىك يېنىدىكى مۇشۇ دۆڭنىڭ ئۆزىگىلا بىر مەسچىت سالدۇرۇپ قويماي، دېگەندۇ. . . قېنى يىگىتلەر، مەسچىت ئىچىنى بىر كۆرۈپ باقامسىلەر؟

بوۋاي يېڭى كەلگەن ھەر بىر كىشىگە مەسچىت ئىچىنى بىر كۆرسىتىپ، ئايدالاپ مۆجىزىدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بۇ ئىمارەتنىڭ ئېسىللىقى بىلەن ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇلار تاش

پەلەمپەيلەردىن كۆتۈرۈلۈپ، مەسچىتنىڭ ئېگىز پېشايۋىنى ئاستىدىكى نەقىشلىك ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدى. بوۋاي ئوڭ قولىدىكى ھاسىسىنىڭ ئىلمىكىنى سول بىلىكىگە تاشلاپ، قوش قاناتلىق ئىشكىنى ئىتتىردى. ئىشىك ئېغىر غاچىلداپ ئېچىلدى.

— قېنى، بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم، دەپ كىرىڭلار.

يىگىتلەر مەسچىت ئىشىكىدىن كىرىپ، بوسۇغىدىلا تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلارنى ئازراق سۇر باسقاندەك بولدى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا بۇ دېھقان بالىلىرى تۇغۇلغاندىن بېرى ھېچبىر يەردە كۆرۈپ باقمىغان ئاجايىپ بىر ھۇنەر - سەنئەت نامايان بولۇپ تۇراتتى. مەسچىتنىڭ تام - تورۇس، مېھرابنىڭ ئەتراپلىرىدىن ھەر بىر بۇرجەكلىرىگىچە ھەممە يەرگە ئاپئاق گەجدىن قاپارتما نەقىشلەر چىقىرىلغانىدى. مەسچىت ئۆگزىسىنى ھەيۋەتلىك ئون ئىككى تۇۋرۇك كۆتۈرۈپ تۇرغان بولۇپ، مەسچىت ئىچىدىكى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان بارلىق چوڭ - كىچىك ياغاچلارغا نەپىس گۈللەر ئويۇلغانىدى. يىراق بىر خىلۋەت ماكاندا، كىملەرنىڭدۇر، نېمە سەۋەب بىلەن مۇنداق ئاجايىپ قۇرۇلۇشنى بەرپا قىلغىنى كىشىنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمايتتى. يىگىتلەر ئون ئىككى تۇۋرۇكنىڭ ھەر بىرىنى دىققەت بىلەن سىلاپ بېقىشتى. بۇ تۇۋرۇكلەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئۈستىگە چىكىلگەن گۈل - چېچەكلەرنىڭ شەكلىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشمايتتى... گەرچە بۇگۈنكى كۈندە مۇنداق قەدىمكى ئىمارەتلەرنى قايتا سىرلاپ، تۇزەشتۈرۈپ

قويىدىغانلارمۇ ئۇنىڭ بىرەر يېرىگە ئۆزىنىڭ ئىسىم ـ شەرىپىنى يېزىپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمايدىغان بولسىمۇ، بۇ مەسچىتنى كىم ياسىتقان؟ ئۇ قايسى يىلى، نېمە ۋەجدىن، دەل مۇشۇ ئورۇننى تاللاپ بۇ مەسچىتنى سالدۇرماقچى بولغان؟ بۇ تام ـ تورۇس، تۆۋرۈكلەرگە نەپىس نەقىشلەرنى ئويغان ھۈنەرۋەنلەر كىم؟ ئۇلار قەيەردىن كەلگەن؟ بۇ ھەقتە ئاق مەسچىتنىڭ بىرەر يېرىگە ئىككى ئىلىك خەت بىلەن بولسىمۇ خاتىرە قالدۇرۇپ قويۇش ھېچكىمنىڭ ئېسىگە كەلمىگەنىدى. ئېھتىمال، ئۇ زامانىنىڭ ساخاۋەتچىلىرى «قىلغان ياخشى ئەمەللىرىمىزنى پەقەت يارانقان ئىگەملا بىلسە كۇپايە» دەپ قارىسا كېرەك.

— قېنى يۇرۇڭلار، ئۆيگە چىقايلى، — دېدى ھەيدەر بوۋاي تۆت تەرەپكە قاراپ ھەيران بولغان يىگىتلەرگە، — تېخى ئەتىگەنلىك چايمۇ ئىچمىگەنسىلەر؟

يىگىتلەر ھەيدەر بوۋاينىڭ ئاق مەسچىتكە يانداپ سېلىنغان ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە قېتىپ تۇرۇپ قېلىشتى. تۆۋەنكى تەرەپتىن بىر قىز قاپاقتا سۇ ئېلىپ چىقىۋاتاتتى. خودىدى تولۇنئايغا قاش ـ كۆز چىقىرىپ قويغاندەك چىرايلىق بۇ قىز ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ نۇرىغا چۆمۈلۈپ بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. بويىغا يېتىپ قالغان قىزنىڭ ناتونۇش يىگىتلەرنى كۆرگەندىكى ۋىللىدە قىزىرىشى ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ قىزىللىقى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ ھۆسنىگە ئۆزگىچە بىر رەڭ بەرگەنىدى. شۇ تاپتا يىگىتلەرگە غەلىتە مۆجىزە يۈز بېرىپ، ئاي بىلەن كۈن ئۇپۇقتىن تەڭ كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك تەسىرات بەردى.

— ھە، ئۇ مېنىڭ نەۋرە قىزىم گۈلسۈم، — دەپ يىگىتلەرنىڭ دىققىتىنى بۆلدى بوۋاي، — ئۆيگە كىرىڭلار، ئۆيگە. چاي ھازىر تەييار بولىدۇ.

بوۋاينىڭ باشلىغان ئۆيى ئىككى ئېغىزلىق ئاددىي ھۈجرا ئىدى. ئۆي ئىچى ئاددىي بولسىمۇ ناھايىتى پاكىز سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. دالان ئۆيدىكى سۇپا ئۈستىگە كونا بوز كىگىز تاشلانغان، ئوچاق بېشى ۋە سۇپىنىڭ كىگىز ياپالمىغان يەرلىرى سېغىز لايدا كۆكۈل قويۇپ سۈۋالغانىدى. تامدىكى ئويۇقلارغا كوزا، ھېجىر قاچا، ماي قاپىقى دېگەندەك لازىمەتلىك نەرسىلەر قويۇلغانىدى. ئوچاقتا ئېسىقلىق تۇرغان قازاننىڭ تۈۋىقى ئۈستىدە ئۈزۈن يىللار تۈتۈلغانلىقتىن قىزىرىپ پىشقان ئەپچىلگىنە نوگاي چۆموچ تۇراتتى. ئىچكەركى ئۆيدىكى كونا قەدىمكى ساندۇق ئۈستىگە ئورۇن - كۆرپىلەر رەتلىك يىغىلغان بولۇپ، پەسكە كونا گۈللۈك تېكىمەت كىگىز سېلىنغانىدى. تۆردە قۇراق چۈشكەن بىر كۆرپە تاشلاقلىق تۇراتتى. بوۋاي مېھمانلارنى ئىچكەركى ئۆيگە باشلاپ، ئۆزى كۆرپىگە چىقىپ سۈنايلىدى.

يىگىتلەر ئاق مەسچىتنىڭ ۋە ئېشىك ئالدىدا ئۇچراشقان گۈزەل قىزنىڭ ئۆزلىرىگە قالدۇرغان تەسىراتىدىن تېخى يېشىلىپ بولالمىغانىدى. ئېگىز بويلۇق يىگىت تاھىرنىڭ كۆزلىرى بوۋاينىڭ تامدىكى قوزۇقتا ئېسىقلىق تۇرغان سەللىسى بىلەن ئۆڭگەن پەرىجىسىگە مەقسەتسىزلا تىكىلگەنىدى. بويى پاكارراق يىگىت ئەكرەم بولسا ئىچىدە: «بوۋاينىڭ نەۋرىسى ئەجەب گۈزەل قىزكەنا. شۇنداق جانان بىلەن بىر ئۆمۈر بىللە ئۆتسە،

باشقا ھەرقانداق ئېغىر كۈنلەر كەلسىمۇ بىلىنمەيدىغۇ دەيمەن؟ . . . » دەپ ئويلاۋاتاتتى. ئارىنى بىر دەملىك جىمجىتلىق باسقاندىن كېيىن، گەپ يەنە قەدىمكى شەھەر ئاستىغا كۆمۈلگەن مال ـ دۇنيا ئۈستىدە باشلاندى. يىگىتلەرنىڭ پۇتۇن ئەس ـ خىيالى تەلىيى بىر ئوخۇدىن كېلىپ ھېيىپ كېتىشتىلا ئىدى.

— بۇ يەردە ئالتۇن ـ كۈمۈش چېچىلىپ ياتىدۇ، دەپ سىلەرگە كىم ئېيتتى؟ — دەپ سوردى بوۋاي كۈلۈمسىرەپ.

— مۇنداق گەپلەر تولىغۇ، — دېدى تاھىر، — مېنىڭ بىر تاغام بار. ئۇنىڭ گېپىگىغۇ تازا ئىشىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ. نېمىشقا دېسەڭ بوۋا، ئۆزى چېكەرمەن. چېكىۋېلىپ غەلىتە خىياللارنى سۈرۈپ، شۇنداق قىزىق گەپلەرنى قىلىدۇكى، قىمىقىزىل يالغان گەپلەرنىمۇ خۇددى راستتەك قاملاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئەمما، ئۇنىڭ ياش ۋاقتىدا ئەسكەر بولۇپ كۆپ يەرلەرگە بارغىنى راست. ئۇنىڭ دېيىشچە، بىر زامانلاردا ئۇ يامۇلغا ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانكەن. ئۇلارغا كۈلدە بويىغان ماتادا تىكىلگەن بىر قۇر كىيىمنى كىيدۈرۈپ، ئوقى يوق مىلتىقنى كۆتەرتىپ، «ئوڭغا مارش، سولغا مارش!» دەپ كۈندە مەشىق قىلدۇراتتىكەن. بىر كۈنلەردە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا: «ئۇرۇشقا بارغۇدەكمىز» دېگەن گەپ تارقىلىپتۇ. ئەسكەرلەر: «مۇنداق سېپىلنىڭ ئىچىدە كۈندۈزى قۇرۇق پوپوغا يۈگۈرۈپ، كېچىسى پىت بېقىپ ئولتۇرغاندىن ئۇرۇشقا بارساقمۇ بارايلى» دەپ خۇشال بولۇشۇپتۇ. بىر كۈنى ئەسكەر باشلىقلىرى ئۇلارنى سەپكە تىزىپ،

قولىدىكى مىلتىقلىرىنى يىغىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بىرىدىن كەتمەن - كۆرجەكنى تۇنقۇزۇپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. ئۇلار: «مىلتىقنى تاشلاپ، كەتمەن - گۆرجەك بىلەن قىلىدىغان بۇ قانداق ئۇرۇشتۇ؟!» دېيىشىپ ھەيران بوپتۇ. ئەسلىدە يامۇل ئەسكەرلەرنىڭ قورسىقىنى باقالماي، بۇ خارابلىكتە كۆمۈلۈپ ياتقان ئالتۇن - كۈمۈش بار، دەپ ئاڭلاپ، ئەسكەرلەرنى بۇ يەرگە ئالتۇن كولاتقىلى ئېلىپ ماڭغانىكەن. بۇ يەرگە كېلىپ كولاپتۇ، كولاپتۇ. زادى قانچىلىك بىر نېمە چىققىنىنى ئۇلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

— شۇنداق ئىشنى سەنمۇ ئاڭلىغانمۇ بوۋا؟ — دەپ بوۋايغا تىكىلدى تاھىرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەكرەم.

— بۇ تېخى يېقىن يىللاردا بولغان گەپلەرغۇ، مەن نېمىشقا بىلمىگۈدەكمەن؟ — دېدى بوۋاي، — شۇ چاغدا نۇرغۇن چېرىكلەر بۇ يەرگە كېلىپ، ئالتۇن تاپمىز، دەپ خارابلىكنىڭ ئىچىنى تىلغۇۋتكەنىدى. ھە، شۇلارنىڭ ئىچىدە سېنىڭ تاغاڭمۇ بار ئىكەن - دە؟ . . . ھېچنېمە تاپالماي، ئاخىردا دېھقانلارغا ھاشار سېلىپ ئېرىق چاپتۇرۇپ، مىڭ مۇشەققەتتە بۇ يەرگە بىر ئېرىق سۇمۇ باشلاپ كەلگەن، خارابلىكنىڭ ئىچىنى يول - يول قېزىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن شارقىرىتىپ سۇ ئېقىتقان. شۇ ئېرىقلارنىڭ ئىزناسى خارابلىك ئىچىدە ھازىرمۇ بار.

— ئۇ يەرگە سۇ ئېقىتىپ نېمە قىلماقچىكەن؟

— توپىنى سۇ بىلەن چايقاپ ئېقىتىۋېتىپ، سۇزۇلۇپ قالغان ئالتۇنلارنى تاغارلارغا قاچىلاپ ئەكەتمەكچى بولغان ئوخشايدۇ.

— قانداق، راستلا تاغارلاپ ئالتۇنلارنى سۇزۇۋالدىمۇ؟

— بىلمىدىم. ئۇلار ئەتراپقا جىسەكچىلەرنى قويۇپ، ھېچكىمنى خارابلىككە يېقىن كەلتۈرمىگەنىدى. شۇنداق بىر - ئىككى ئاي ھەپىلەشتى. چېرىكلەرگە قارىسام، ساقال - بۇرۇتلىرى ئۆسكەن، كىيىم - كېچەكلىرى رەتسىز، ئۇستۈبشىي توپا - تۇمان، بەكمۇ ئاۋارە كۆرۈنەتتى. ھە دېسىلا ئەتراپتىكى يېزىلاردىن توخۇ، تۇخۇم ئوغرىلاپ دېھقانلارنىڭمۇ ئارامىنى قويمىدى. شۇ چاغدا ھەممىمىز: «ھەي، بۇلارنىڭ ئالتۇن تاپالىغىنىمۇ تايىنلىقمىكىن، بولمىسا خەقنىڭ كاتكىنى مالتىلاپ يۈرمەس ئىدى» دېيىشكەنىدۇق. بىر كۈنلەردە ئۇلار ئۆزلۈكىدىن غايىب بولۇشتى. بۇ يەرگە شۇنداق تەلەي سىناپ كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغانلار خېلى بار. ھازىرغىچە بىرەرسى يوغانراق بىر نېمە تېپىۋاپتۇ، دېگەن گەپنى ئاڭلاپ باقمىدىم.

بۇ ئاينىڭ نەۋرە قىزى كىرىپ ئەتىگەنلىك ناشتىغا داستىخان راسلىدى. ئەكرەمنىڭ كۆزى نان - توقاچلارنى تىزىپ، چاي قۇيۇۋاتقان قىزغا ئاغدۇرۇلدى. قىزنىڭ كېلىشكەن قامىتى، ساغرىسىدا ئويناپ تۇرغان ئىككى ئۆرۈم چېچى، ئۇنىڭ يۈمران بەدەنلىرىدىن كېلىۋاتقان خۇش پۇراق يىگىتكە ئىللىق بىر سېزىم ئاتا قىلىماقتا ئىدى. بۇ ئاينىڭ باياتىن بېرىقى سۆزى تاھىرنى ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويغانىدى. ئۇمۇ قىزنىڭ چاي قۇيۇۋاتقان قولىغا تىكىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، خىيالى: «تەس گەپ ئىكەن - دە! . . . ھۆكۈمەتنىڭ ئادەملىرى

شۇنچە ئاختۇرۇپ تاپالمىغان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى قۇرۇق قول كولاپ بىز قانداق تاپالايتتۇق؟» دېگەنلەردە ئىدى. «ياق، ئۇمىدسىزلىك شەيتانلىك ئىشى، — دەپ خىيالىنى داۋام قىلدى تاھىر، — كىم بىلىدۇ، يىللاردىن بېرى يەر ئاستىدا كۆمۈلۈپ يانقان دۇنيالار بەلكىم تىرەنلا بىر يەردە، قايسىبىر تەلەيلىكنىڭ بىر كەتمەن چېپىپلا قومۇرۇۋېلىشىنى كۈتۈپ تۇرىدىغاندۇ...»

— خوش قېنى، جوزىغا يېقىنراق كېلىپ چاي ئىچىڭلار، — دەپ يىگىتلەرنىڭ خىيالىنى بۆلدى بوۋاي، — سىلەر نېمىشقا ئىزدەيدىغان نېمەڭلەرنى كۈندۈزى ئىزدىمەي، خارابىلىكتە قارا ئىغۇدا تىمىسقلاپ يۈرىسىلەر؟

ئىككى يىگىت ئىتتىك بىر - بىرىگە قاراشتى. بوۋاي نان ئوشتۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۇرۇپ قويدى.

— بىز تەرەپتە چوڭ بىر مازار بار، — دەپ گەپ باشلىدى تاھىر چايدىن ئوتلاپ تۇرۇپ. ئۇ گەپنى تولىراق قىلاتتى. بوۋاينىڭ نەۋرە قىزىغا قىزىقىپ قېلىۋاتقان ئەكرەم بولسا ئونچىقماسراق يىگىت ئىدى، — چوڭلار ئۇنى «ناھايىتى ئۇلۇغ مازار» دەيىشىدۇ، زادى كىمنىڭ مازىرى ئىكەنلىكىنى بىزمۇ ئۇقمايمىز. مازارنىڭ ئېگىز گۈمبەزلىرى قىيسىيىپ، ئۆرۈلۈپ چۈشەي دەپ قالدى. گۈمبەزنىڭ ئەتراپىدا شاخلىرىنى يېيىپ ئۆسكەن بىر - بىرىدىن يوغان قارىياغاچلار بار. بالا ۋاقتىمىزدا، كۈندۈزى ئۇ يەردە مۆكۈ - مۆكۈلەڭ ئوينايتتۇق. كېچىسى مازارنىڭ ئەتراپى شۇنچىلىك قاراڭغۇلىشىپ كېتىدۇ. قارىياغاچلارنىڭ ئۇستىدە جىنلار ئۇسسۇل ئوينىغۇدەك، دەپ ئەيمىنىپ، ئۇ يەردىن ھېچكىم ئۆتەلمەيدۇ. مازارنىڭ

يېنىدىكى كىچىك بىر ئۆيدە مازارنىڭ شەيخى يېتىپ ـ قوپىدۇ. قاشلىرى ئۆسكىلەڭ، مۈكچىيىپ ماڭىدىغان غەلىتە ئادەم. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ شەيخنىڭ جىنلارنى ياۋاشلىتىۋېتىدىغان ئايەتلىرى بارمىش، شەيخنىڭ جىنلارمۇ قورقىدىكەن. مەھەللىمىزنىڭ ئادەملىرى يىراقتا سەپەر قىلماقچى ياكى چوڭراق بىر ئىشقا تۇتۇش قىلماقچى بولسا، ئاۋۋال ئازراق ياغ پۈرىتىپ، قۇيماق ـ پوشكال سېلىپ، ھېلىقى شەيخنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئالىدۇ. . .

— قېنى، چاي ئىچكەچ سۆزلە، — دېدى بوۋاي. تاھىر ئازراق نان يەپ، چايدىن بىر سۇمۇرۇۋېلىپ، ھېكايىسىنى داۋام قىلدى.

— بىزمۇ شۇنداق قىلماقچى بولدۇق.

— نېمە قىلماقچى بولدۇڭلار؟

— چوڭلارنى دوراپ، شەيخنىڭ دۇئاسىنى ئالماقچى بولدۇق. بىراق، ياغ پۈرىتىپ، پوشكال سالمىدىغانغا ئەدە پۇل. مەن بىر يېتىم بالا، ھېلىقى تاغامنىڭ ئۆيىدە تۇرىمەن. ئۆزى ياخشى ئادەم، بەك كەمبەغەل، چېكىۋېلىپ: «تاھىر، خۇدايىم بىزگىمۇ ‹ئال قۇلۇم، دەپ ئازراق بىر نېمە بېرىۋەتسە، بىر باي بوپكەتسەك ـ ھە!» دەپ قۇرۇق خىيال قىلمىدۇ، ئىشى راۋاج تاپمايدۇ. ماۋۇ ئەكرەم ئاغىنەمنىڭمۇ ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن، دادىسى شۇنداق ياۋاش ئادەم، ئىشلەشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ. ئۆگەي ئانىسىنىڭ ھەر يىلى قورسىقى دومبىيىپ تۇرىدۇ، ئارقا ـ ئارقىدىن بەشنى تۇغدى. ئۇكىلىرىنى يۇدۇپ كۆتۈرۈپ يۈرۈپ بۇ ئاغىنەمنىڭ بويىمۇ ئۆسمەي

قالدى. ئۆگەي ئانىسى شۇنچىلىك زالىم، ئۇنىڭغا تويغۇدەك تاماقمۇ بەرمەيدۇ.

تاھىر شۇ گەپلەرنى قىلىپ ئاغىنىسىگە قاراپ قويدى. يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ چىنىلەرگە چاي قۇيۇۋاتقان قىز ئەكرەمگە ئىچى ئاغرىپ قاراپ قالدى. ئەكرەم ئاغىنىسىنىڭ باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى بىچارە ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدىغان گەپلەرنى قىلغىنىغا خىجالەت بولۇپ قىزىرىپ كەتتى.

— ھوي، چاي ئىچىڭلار، چاي ئىچكەچ پاراڭ قىلىڭلار! — دېدى بوۋاي.

— شۇنداق قىلىپ، ئەكرەم ئىككىمىز، ئەمدى قانداق قىلساق بولار؟ دەپ مەسلىھەتلەشتۇق، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى تاھىر ئاغزىدىكى نانىنى چايناپ تۇرۇپ، — توختا، بىر ئامالىنى قىلىمىز، دېدىم. قوشنىمىزنىڭ كاتىكىدىن تۇخۇم بېسىپ يانقان بىر توخۇنى ئوغرىلاپ، ئاستىدىكى تۇخۇملىرىنىمۇ قوشۇپ يانچۇقىغا سېلىپ چىقتىم. شەيخىنىڭ ئالدىغا باردۇق. ھېلىقى ئەسكى ئۆينىڭ ئىشكىنى ئېچىپ كىرىشىمىزگىلا ئۇ:

— كېلىڭلار بالىلىرىم. ھە، سەپەر قايىقا؟ — دەپ سوراپ قالدى.

ئەكرەم ئىككىمىز ھەيران بولۇپ بىر - بىرىمىزگە قاراشتۇق. ئۆينىڭ ئىچىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئۇنىڭ ئولتۇرغان يېرىنى ئارانلا پەرق ئەتتۇق. چوڭلارنىڭ ئېيتقىنىچە، بۇ شەيخ شۇنداق سىرلىق ئادەمكەن. ئۇنىڭ بىلمەيدىغان ئىشى يوقمىش، غايىبتىن كەلگەن ئاۋازلار ئۇنىڭغا كىمنىڭ نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقى، مەخپىي

سىر ۋە بۇنىڭدىن كېيىن بولىدىغان ئىشلاردىن خەۋەر بېرىپ تۇرارمىش. ئۇنىڭغا يالغان گەپ قىلغان ئادەمنىڭ ئۆزى ياخشى ئاقىۋەتكە قالمايدىكەن. بىزمۇ گەپنىڭ راستىنى قىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىگە بېرىپ، تەلىيىمىزنى بىر سىناپ باقماقچى بولغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق. شەيخ بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي:

— ھە، بىلىمەن، بىلىمەن، سىلەر بارماقچى بولغان يەر نەچچە يۈز يىللارنىڭ ئالدىدا بىر شەھەر ئىدى. توقلۇق، بايلىقى تېشىلمايدىغان شەھەرنىڭ ئادەملىرى بۇزۇقچىلىقىغا پېتىپ قېلىپ، ئالىلانىڭ نەپرىتىگە ئۇچراپ، بىر كېچىدىلا ئاسمانىدىن قۇم - تۇپراق يېغىپ، شەھەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان، — دېدى.

بىز «توۋا!» دەپ يالىمىزنى تۇتتۇق. شەيختىن:

— ئۇنداقتا بىز ئۇ يەرگە بارساق بولارمۇ؟ بارمىساق بولارمۇ؟ — دەپ سورىدۇق. شەيخ:

— بېرىشقا نىيەت قىلغان بولساڭلار بېرىڭلار، ئەمما ئۇ يەرنى كېچىسى ئاختۇرۇڭلار، — دېدى.

بىز بۇ گەپنى چۈشەنمىدۇق. قاراڭغۇ كېچىدە نېمىنى كۆرگىلى بولىدۇ؟ ئۇ بىزنى ئوغرىلىق قىلغىلى كېتىپ باريدۇ، دەپ قېلىۋاتامدۇ، قانداق؟ دەپ ئۇنىڭدىن:

— نېمىشقا؟ — دەپ سورىدىم. شەيخ:

— يارانقان ئىگەم كېچىنىسى كۈندۈزدە جاپا چەككەنلەرنىڭ ئارام ئېلىشى، ئۇياتلىق ئىشلارنى قىلغۇچىلارنىڭ شۇ ئىشلارنى خۇپىيانە قىلىۋېلىشى ئۈچۈن يارانقان. كۆمۈكلۈك خەزىنىنى ئىزدىمەكنىڭمۇ مەخپىي

بولغىنى ياخشى. سىلەر ئۇ يەرنى ئەڭ ياخشىسى كۆننىڭ قىزىلى يېتىكەندىن باشلاپ ئاختۇرۇپ، تاڭ سەھەردە ئەزان ئاۋازى چىقىشى بىلەن ئاۋارىچىلىقىڭلارنى توختىتىڭلار! — دېدى.

ئەيتاۋۇر تازا ئېسىمدە يوق، شەيخىڭ گېپىنىڭ ئورامى مۇشۇنداقراق بولدى. قولىمىزدىكى توخۇ، توخۇملارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ، رەھمەت! دېدۇق. ئۇ:

— بۇ نەرسىلەرنى ئوغرىلاپ كەلگەندەك تۇرسىلەر، ئالمايمەن، — دېدى.

شۇنداق بولسىمۇ، ئاپارغان نەرسىلىرىمىزنى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قايتىپ چىقتۇق . . .

تاھىر يەنە مەھەللىدىن چىققاندا باغلاقتىن بوشانغان قوزىدەك خۇشال بولۇپ قانچىلىك قىيغىتىشقانلىقىنى، يولدا بىر تونۇردىن كۆمەچ ئوغرىلاپ يېيىشكەنلىرىنى، كېچىسى ياتىدىغان جاي تاپالماي، بىر كونا تۇگمەنگە كىرىپ يېتىپ تازا قورققانلىقىنى، باغدىن ئالما ئوغرىلايمىز، دەپ تامدىن ئارتىلىپ، بىر ئىشلەمچىنىڭ باغۇەننىڭ قىزى بىلەن سۆيۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالغانلىقىنى. . . يەنە شۇنداق نۇرغۇن ئىشلارنى سۆزلىمەكچى ئىدى. باشقىلارنىڭ چېيىنى ئىچىپ بولۇپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، سۆزدىن توختاپ ئالدىدىكى چېيىنى ئىچىۋېتىشكە تۇتۇندى. ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى:

— شۇنچە يوللارنى بېسىپ، ئىزدەپ - سوراپ بۇ يەرنى ئاران تېپىپ كېلىۋىدۇق، قېرىشقاندەك ئاخشام بوران چىقىپ كەتتى. بىر كونا خامانىنى تېپىپ، مەڭگەنگە

يۆگىنىپ ياتتۇق. بىر چاغدا كۆزىمىزنى ئاچساق، بوران توختاپ، ئۈستىمىزده يۇلتۇزلار كۆلۈپ قاراپ تۇرۇپتۇ. خۇدانىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت ئېيتىپ، خارابلىككه ئالدىراپ يېتىپ كەلدۇق. ئۆيىمىز ـ بۇيرۇنى ئەمدىلا كولاشتۇرۇپ تۇراتتۇق، بۇ تەرەپتىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئىشىمىزنى توختاتتۇق، — دەپ ئاياغلاشتۇردى.

چايدىن كېيىن بوۋاي دۇئاغا قول كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن بوۋاينىڭ نەۋرە قىزى داستىخاننى يىغىپ دالان ئۆيگه چىقىپ كەتتى.

— ئەزانىنى كىم ئېيتىدۇ، بوۋا؟ — دەپ سورىدى ئەكرەم.

— كىم ئېيتاتتى، مانا مەن ئېيتىمەن.

— كىمنى نامازغا چاقىرىسەن؟ بۇ ئايدالادا باشقا ئادەممۇ يوقتەكقۇ؟

— بۇ قەدىمكى خارابلىكته ئىلگىرى ھالال ئەمگەكلىكىرى بىلەن كۈن ئۆتكۈزگەن ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ياشاپ ئۆتكەن، دەپ بىلىمەن، — دېدى بوۋاي، — ياش ۋاقتىمدا، بۇ خارابلىك ئۈستىده ئېسىلىپ تۇرغان نۇرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم. ھەر كۈنى نامازغا ۋاقتىدا، بۇ ئەتراپتا ياشاپ ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ روھى بولسىمۇ ئاڭلىسۇن، دەپ ئەزان چاقىرىمەن، ھەر نامىزىمدا ئۇلار ئۈچۈن دۇئا قىلىمەن. نامراتچىلىقتا ئۆتۈۋاتقان كۈنۈمگه شۈكۈر قىلىپ، بۇ يەردە شۇنچه ئۇزۇن يىل ياشاپتىمەن. بىرەر پارچه ئالتۇن تېپىۋالارمەنمىكىن، دەپ شۇ خارابلىككه بىرمۇ كەتمەن چېپىپ باقماپتىمەن. بۇمۇ بىر ئەقىده. مېنىڭ سىلەردەك ياشلىق چاغلىرىم بولغان.

لېكىن، سىلەر تېخى مەندەك قېرىلىق دەملەرگە كەلمىدىڭلار. نۇرغۇن نەرسىلەرنى كېيىن چۈشىنىپ قالىسىلەر.

تاھىر بىلەن ئەكرەم بوۋاينىڭ زادى نېمە دېمەكچىلىكىنى ئاڭقىرالماي، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى.

تاھىر: «بىزنىڭ ھېلىقى شەيخ. . . » دەپ يەنە بىر گەپنى باشلىماقچى بولۇۋىدى، بوۋاي ئۇنىڭ سۆزىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى.

— بىلگۈچى ئاللا، — دېدى بوۋاي، — شەيخىلەرنىڭ سۆزىگە ئىشىنىۋېرىشكىمۇ بولمايدۇ. بۇ يەردە تارقىلىپ يۈرگەن مۇنداق بىر رىۋايەتمۇ بار: بىر زامانلاردا، مۇشۇ خارابىلىكنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرنىڭ بىرىدە ئاق كۆڭۈل، ساددا بىر دېھقان ئۆتكەنىكەن. ئۇششاق بالىلىرى بىلەن كۈنى تولىمۇ غۇربەتچىلىكتە ئۆتەتتىكەن. ئۇ ھەر كۈنى: «ھەي خۇدا، بىر كاللەك ئالتۇننى غايىبتىن تاشلاپ بەرگەن بولساڭ، مۇشۇ ئېغىر كۈنلەردىن قۇتۇلۇپ، مەنمۇ ئارامخۇدا ساڭا ئىبادەتمەنى قىلغان بولسام» دەپ تىلەيدىكەن. بىر كۈنى ئۇ چۈشىدە ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاينى كۆرۈپتۇ. بوۋاي ھاسىسى بىلەن ئۇنى تۈرتۈپ ئويغىتىپ:

— قوپ ئورنۇڭدىن، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىگە بار. خارابىلىك ئوتتۇرىسىدا بىر تۆپ يۇلغۇن ئۆسۈپ تۇرۇپتۇ. يۇلغۇننىڭ ئوڭ تەرىپىنى كولىساڭ، بىر تاش چىقىدۇ، تاشنى ئورنىدىن قوزغاتساڭ، تۆۋەنگە قاراپ كەتكەن يول كۆرۈنىدۇ، «بىسمىللا!» دەپ ئوڭ پۇتۇڭنى ئېلىپ پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، ئالدىڭدىكى يول بىلەن

ماڭساڭ خەزىنىگە يېتىسەن، — دەپتۇ.

دېھقان چۆچۈپ ئويغانسا چۈشى. تاڭ يورۇپ قالغانىكەن. ئۇ ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇپ، مەھەللىنىڭ يېنىدىكى قەبرىستانلىققا قارايدىغان شەيخنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ، ئۇنىڭغا كېچە كۆرگەن چۈشىنى سۆزلەپ:

— شەيخ ئاتا، سىزچە قانداق قىلسام بولىدۇ؟ — دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ. شەيخ:

— بالام، سەن چۈشۈڭدە ساقاللىق شەيتاننى كۆرۈپسەن. ھەرگىز ئۇنىڭ سۆزىگە ئالدىنىپ، خارابلىققە بېرىپ، كەلسە - كەلمەس يەرلەرنى كولاپ يۈرگۈچى بولما! — دەپتۇ.

شەيخ دېھقانىنى شۇنداق دەپ يولغا سېلىپ قويۇپ، خارابلىققە ئاستا ئۆزى بېرىپ قاراپ بېقىپتۇ. قارىسا راست. خارابلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىزغۇچ چېچەكلىگەن بىر تۈپ يۇلغۇن باراقسان بولۇپ ئۆسۈپ تۇرغۇدەك. شەيخ يەڭلىرىنى شىمايلاپ، يۇلغۇننىڭ يېنىنى بىر ھازا كولىغانىكەن، يوغان بىر تاش چىقىپتۇ. تاشنى ئىنچىكىلاپ يۇرۇپ ئورنىدىن قوزغاتقانىكەن، تۆۋەندە تاش پەلەمپەي كۆرۈنۈپتۇ. شەيخ: «تاپتىم! تاپتىم!» دەپ ۋاراقىراپ، خۇشاللىقىدا «بىسمىللا» دېيىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۈدۈل كەلگەن پۇتىنى ئېلىپ تاش پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، شۇنداق قارىسا، ئۇنىڭ ئىچى كەتكەن ئۆڭكۇر ئىكەن. ئۇ بىر - ئىككى قەدەم باسمايلا، پۇتىنىڭ ئېتراپىدا مىخلىداپ يۈرگەن يىلانلارنى كۆرۈپتۇ. «ئاللا، توۋا!» سېلىپ قېچىپ چىققۇچە، يىلانلار ئۇنى قوغلاپ يېتىپ، چېقىپ

ئۆلتۈرۈپتۇ. كىشىلەر ئەتىسى بىرىپ قارىسا، شەيخ يۇلغۇننىڭ قېشىدا ئۆلۈپ ياتقۇدەك، خارابىلىك بولسا ئىلگىرىكىدەكلا تىمتاس تۇرغۇدەك . . .

— ياللا، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق گەپ بۇ!؟ — دەۋەتتى ئەكرەم.

— ئەگەر، ھېلىقى دېھقاننىڭ ئۆزى بىرىپ يۇلغۇننىڭ يېنىنى كولاپ باققان بولسا، قانداق بولاتتىكىن؟ — دەپ سورىدى تاھىر.

— بۇ بىر رىۋايەت، — دېدى بوۋاي، — ياش ۋاقتىمدا بۇ خارابىلىك ھەققىدىكى نۇرغۇن رىۋايەتلەرنى بىلەتتىم، ھازىر ئۇنتۇپ كەتتىم . . . ھە راست، ھېلىقى چېرىكلەر بۇ يەردە ئالتۇن ئىزدەپ يۈرگەن چاغلاردا، كىشىلەر ئارىسىدا مۇنداق بىر ھېكايىنىڭمۇ تارقىلىپ يۈرگىنى ئېسىمدە: قەدىمكى زاماندا، دەل مۇشۇ خارابىلىكنىڭ ئورنىدىكى شەھەردە بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن. بىر قېتىم، شەھەرگە كۈچلۈك ياۋ بېسىپ كىلىش ئالدىدا تۇرغاندا، شاھ خەزىنىدىكى بارلىق ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىى تاش ئىچىدىكى بىر مەخپىي ئۆڭكۈرگە يۆتكەپتۇ. كىشىلەر تۆگىلەر بىلەن تۆگە ھەيدىگۈچىلەرنىڭ تاغ تەرەپكە ئۆتكىنىنىلا كۆرىدىكەن، ئۇلارنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى كۆرمەيدىكەن. شاھ ھېلىقى مەخپىي ئۆڭكۈرگە ئالتۇن - كۈمۈش توشۇغان ۋە ئۆڭكۈرنىڭ سىرىنى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىكەن، دېيىشىدۇ. شۇڭا، ھازىرغىچە ئادەملەر بۇ ئۆڭكۈرنىى ئىزدەيدىكەنۇ، تاپالمايدىكەن. بۇ ھېكايىنى ئاڭلىغان چېرىكلەرنىڭ تاغ ئىچىنى قىدىرىپ، نەچچىسىنىڭ ئېغىز قىيالاردىن غولاپ

چۈشكىنىنى ئاڭلىغاندىۇق. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ ئۆڭكۈرنى زادىلا ئىزدەپ تاپقىلى بولمىغۇدەك. شاھ ئۇ ئۆڭكۈرنى قازدۇرۇپ، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى كۆمۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇستىدىن دەريا سۈيىنى باشلىۋەتكەنمىش.

— ئۇنداقتا، بۇ خارابىلىكتە ئىزدەپ تېپىۋالغۇدەكمۇ ھېچنېمە قالمىغان دېگىنە بوۋا؟ — دېدى تاھىر.

— كولاپ كۆرمەكچى بولسىڭلار، كۈندۈزى كولاڭلار، — دېدى بوۋاي، — تەلىيىڭلار بولسا، بىرەر پۇللۇق نەرسە ئۇچراپ قالسا ئەجەب ئەمەس. قاراڭغۇدا قىلغان ئىشنىڭ بەرىكىتى بولامدۇ؟ . . . مانا مۇشۇ ئۆيدە يېتىپ - قوپۇپ، چاينىمۇ مەشەدىلا ئىچىڭلار. بىرەرىڭلارنى نەۋرە قىزىمغا چېتىپ ئوغۇل قىلىۋالغان بولسامغۇ خويمۇ ياخشى بولاتتى. يىراقنى يېقىن قىلغۇدەك سىلەردەك بىر ئوغۇل بالىغا تولىمۇ موھتاجمەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەكرەم نېمىشقىدۇ ئۆپكىسىدەك قىزىرىپ يەرگە قارىدى. تاھىر يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئورنىدىن قوپماقچى بولۇۋاتقان بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى.

* * *

يىگىتلەر خارابىلىكنىڭ خېلى كۈنلەرگىچە قىدىرىشتى. ئۇلارنىڭ قولىغا قانداقتۇر چاقچۇق پارچىلىرى، ئاقىرىپ ياغاچقىلا ئوخشاپ قالغان قۇرۇق ئۇستىخانلاردىن باشقا ھېچنېمە چىقمىدى.

ئاخشىمى - ئەتىسى ئازراق سوغۇق چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، كۈن ئۆرلىگەندە كۈز ئاپتىپىنىڭ يەنە ئوبدانلا تەپتى بار ئىدى. هارغان، ئۇمىدسىزلەنگەن ئىككى يىگىت ئاپتاپقا ئۆزىنى تاشلاپ يېتىشاتتى. يىراق - يېقىندىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى تېخى يېشىللىقىنى يوقاتمىغان بولۇپ، بۇ يېشىللىققا قايسىبىر مېۋىلەرنىڭ قىزارغان يوپۇرماقلىرى ئارىلىشىپ ئۆزگىچە بىر كۈز مەنزىرىسىنى هاسىل قىلغانىدى. تىنىق ئاسماننىڭ ئۈيەر - بۇيەرلىرىدە ئېسىلىپ تۇرغان پاختەك ئاق بۇلۇتلار هەرىكەتسىز تۇرغاندەك قىلغان بىلەن، سىنچىلاپ قارىغانسېرى ئاستا - ئاستا شەكلىنى ئۆزگەرتىپ، هەر خىل نەرسىلەرنىڭ سىماسىغا ئوخشاپ قالاتتى. قەدىمكى شەهەر خارابىلىكى بولسا، ئەسىرلەردىن بېرىقى سۈكۈتىنى بۇزماي جىمجىت ياتاتتى.

— قارىغاندا ئىككىمىزدە تەلەي دېگەن نېمە يوقكەن - دە؟ — دېدى ئەكرەم، — ئالتۇن تۇرماق، بىر تال پۇچۇق يارماق تاپالمغان بولساق كاشكى . . .

— ئاڭلىغانمىدىڭ؟ — دېدى تاهىر، — بىر زامانلاردا بىر ئادەم مۇشۇ خارابىلىكتىن بىر تىللا، پەقەت بىرلا تىللا تېپىۋېلىپ كاتتا باي بوپتىكەن.

— بىر تىللا! ؟ — ئەكرەم بىر تىللانىڭ ئەمەلىي قىممىتىنىڭ زادى قانچىلىك بولىدىغانلىقىنى تازا چۈشىنىپ كەتمەيتتى، — بىر تىللا دېگىنىڭگە قانچە نان كېلىدۇ؟

— نېمە دېدىڭ؟

— سېنىڭ بىر تىللاڭغا قانچە نان كېلىدۇ؟ —

دەۋاتىمەن.

— قانچە نان كېلىدىغانلىقىنى مەنمۇ بىلمەيمەن. بەلكىم يۈز نان ياكى ئۇنىڭدىنمۇ جىقراق نان كېلىدىغاندۇ. لېكىن، تىللا تاپقان ئادەم نانلا يەپ ئولتۇرمايدۇ ـ دە!

— ئەمىسە، ئۇ بىر تىللا بىلەن قانداق قىلىپ شۇنچە باي بوپكېتىپتۇ؟

— ئۇ ھېلىقى تېپىۋالغان تىللاغا ماۋۇ بازاردىن ئازراق بىر نەرسە سېتىۋېلىپ، يەنە بىر بازارغا ئاپىرىپ ئىككى تىللاغا سېتىپتۇ. ئۇ بازاردىن ئىككى تىللالىق مال ئېلىپ، باشقا بىر بازارغا ئاپىرىپ تۆت تىللاغا سېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ پۇللىرى ئاستا ـ ئاستا كۆپىيىپ، ئاخىرىدا كارۋانلىرىنى ھەيدەپ، شەھەرمۇ شەھەر ئارىلاپ سودا قىلىدىغان چوڭ بايغا ئايلىنىپتۇ. ھەر بىر شەھەردە چوڭ ـ چوڭ دۇكانلىرى، باغلىق قورۇ ـ جايلىرى بوپتۇ. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يەنە بۇ خارابلىكى يېنىغا قايتىپ كېلىپ، تاشدۆڭگە ئاشۇ ئاق مەسچىتنى سالدۇرغانكەن. كۆرگەنسەن، نېمىدېگەن ھەيۋەت؟!

— ھەممىسى قۇرۇق گەپ! — دېدى ئەكرەم، — بۇيەردە: پالانچى بۇ خارابلىكتىن مۇنداق بىر نېمە تېپىۋېلىپ ئۇنداق باي بوپكېتىپتىكەن، مۇنداق چوڭ ئىش قىپتىكەن، دەيدىغان رىۋايەتتىن تولا نېمە يوقكەن. كولىساڭ، تاشتىن باشقا ھېچنېمە يوق.

— دەۋاتىمەنغۇ، ئالتۇن ـ كۈمۈش دېگەن كۆرگەنلا ئادەمگە ئۇچراۋەرمەيدۇ ـ دە! ئىككىمىزنىڭ پەقەتلا تەلىيى يوقكەن.

ئەكرەم يەنە ئاغىنىسى ئېيتقان ھېلىقى بىر تىللا

توغرىسىدا ئويلاپ قالدى.

— نېمىشقا ھېلىقىسى باي بۇ تاشدۆڭگە بۇ ئاق مەسچىتنى سالدۇرغانىكەن؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— نېمىشقا دېگىنىڭ نېمە گەپ؟ — دېدى تاھىر جەينەكلىنىپ، يېنىچە بولۇپ ئاغىنىسىگە قاراپ.

— نېمىشقا ئۇنىڭ كاللىسىغا بىر مەسچىت سالاي، دېگەن خىيال كىرىپ قاپتۇ ۋە ئۇ مەسچىتنى مۇشۇ قاقاس دۆڭگە سالغۇسى كەپتۇ؟

— ئۇ مۇشۇ خارابلىكتىن تېپىۋالغان بىر تال تىللا بىلەن شۇنچە بېيىپ كەتكەن ـ دە، بەلكىم ئۇ خۇدايىمنىڭ ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقىنى بۇ خارابلىك يېنىغا بىر مەسچىت سېلىپ قايتۇرماقچى بولغاندۇ؟ بۇ يەردە نامازئوقۇغانلار مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ پات ـ پات مېنىڭ روھىمغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ تۇرسۇن، دەپ ئويلىغاندۇ.

— ئەگەر ساڭا شۇنداق بىر تىللا ئۇچراپ قالغان بولسا قانداق قىلاتتىڭ؟ — دەپ سورىدى ئەكرەم بىلىكىگە ئۆمىلەپ چىقىۋاتقان چۈمۈلىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋېتىپ.

— مەنمىسا؟ — دېدى تاھىر، — ھە، ماڭا شۇنداق بىر تىللا ئۇچراپ قالغان بولسا... ھە، نېمە قىلاتتىم؟... مەنمۇ شۇنداق بىر ئىش قىلاتتىم.

— نېمە ئىش ئۇ؟

— ھېلىقى سودىگەردەك بىرنى ئىككى، ئىككىنى تۆت قىلىپ سودا بىلەنلا ھەپىلىشەتتىم. بىر تىللاغا قانچە نان كەلمەسۇن، نان دېگەننى ئۆيدە ئولتۇرۇپ يەۋەرسەڭ، ئۇمۇ تۈگەپ، يەنە قورساق ئاچىدۇ ـ دە! باشتا نانمۇ يېمەي

ئوقەت قىلماق كېرەك . . . سەنچۇ؟ بىر تىللا ئۇچراپ قالغان بولسا، سەن قانداق قىلاتتىڭ؟

— بىر تىللا ئۇچرىغان بولسا. . . ھە، ئۇچرىغان بولسا. . . قانداق قىلاتتىم. . . قېنى ئۇ تىللا؟ . . . سەنمۇ تاغاڭغا ئوخشاش قورۇق خىيال قىلىۋەرمىگىنە!

— ياق ئەمدى بىر دەۋانقان گەپقۇ. مىسالى، ساڭىمۇ شۇنداق بىر تىللا ئۇچراپ قالغان بولسا، قانداق قىلاتتىڭ؟ دېمەكچى.

— قانداق قىلاتتىم؟ . . . تىللانى كۆتۈرۈپ بېرىپ، بىزگە ھەر كۈنى چاي بېرىۋاتقان ھەيدەر بوۋاينىڭ ئالدىغا قويۇپ: «بوۋا، تاپقان دۇنيايىم مۇشۇكەن، نەۋرە قىزىڭنى ماڭا نىكاھلاپ قويساڭ، ئىككىمىز سېنىڭ خىزمىتىڭنى قىلساق» دەيتتىم.

— ھەي كاساپەت، بوۋاينىڭ قىزى گۈلسۈمگە كۆزۈڭ چۈشۈپتۇ ـ دە!

دوستلار بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى. خارابلىككە چۈشمەكچى بولۇپ تۆۋەنلىگەن بىر جۈپ دالا تورغىيى كۈلكە ئاۋازىدىن ئۇركۈپ، يەنە ئوخچۇپ يۇقىرى ئۆرلىدى. كۆپكۆك كۆز ئاسمىنىدىكى ھېلىقى ئاق بۇلۇتلار ئەمدى نېپىز ئاق داكىدەك بولۇپ يېيىلىپ كەتكەنىدى.

— ھېچنېمە تاپالماي، مەھەللىگە قورۇق قول سالپىيىپ بارىدىغان بولساق، تازا كۈلكىگە قالىمىز ـ دە! — دېدى ئەكرەم.

— تېخى ھېلى مەھەللىمىزدىكى شەيخ: «بۇ ھارامدىن بولغانلار قاچان كېلەر؟» دەپ مەھەللىنىڭ بېشىدىلا كۈتۈپ تۇرامدىكىن، دېگىنە؟

— قانداقچه‌سلىگه؟ — دەپ سوردى ئەكرەم ئاغىنىسىنىڭ گېپىگە چۈشەنمەي.

— بىز ھېلىقى توخۇ بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭغا چۈجىلىرى چىقايلا دەپ قالغان تۈخۈملارنىمۇ ئاپىرىپ بەردۇق. شەيخ خوجام: «بۇنىڭ ئوغرىلاپ كەلگەندەك تۇرىسىلەر، ئالمايمەن» دېگەنبىلەن، بىز چىقىپ كەتكەندىن كېيىنلا قاراڭغۇ ئۆيدە بايقىماي قورۇپ يېگەن بولسا، ئىچى ئوقتەك سۇرۇپ كەتتى — دە!

ئۇلار يەنە كۈلۈشۈپ كەتتى.

— مەن مەھەللىگە قايتىپ بارمايمەن، — دېدى تاھىر.

— نېمىشقا؟ — ھەيران بولدى ئەكرەم.

— بارساڭ يەنە شۇ كۆڭۈلسىز ئۆي. تاغامنىڭ چېكىۋېلىپ قورۇق خىيالنى سۈرگىنى سۈرگەن. دەيدىغان گەپلىرىنىڭ ھەممىسى ماڭا ئاڭلاۋېرىپ ياد بولۇپ كەتكەن گەپلەر. تاغام ياش ۋاقتىدا، ئالدىغا ھەر كۈنى بىر قارىغۇ دۇئانە ئوچرايدىكەن، دۇئانىنى بىر كىچىك قىز يېتىلەپ يۈرىدىكەن، ھېلىقى دۇئانە كۆزى كور بولسىمۇ، تاغامنى ئاياغ تاۋۇشىدىنلا تونۇۋالاتتىكەن. ھەر قېتىم تاغامغا ئوچراپ قالغاندا ئۇ:

— ئۇرايسەن، مۇشۇ قىزىم رەسىدە بولاي دەپ قالدى، مەندىن كېيىن قالسا، ئۇنىڭغا باشپاناھ بولغۇدەك بىر ئەر كىشى بولمىسا بولمايدۇ. شۇ قىزىمنى سەن نىكاھلاپ ئالساڭ، — دەيدىكەن.

تاغام ئىچىدە: «مەن ئەمدى سەن قەلەندەرنىڭ قىزىنى ئالامتىم» دەپ ناھايىتى خاپا بولاتتىكەن. كېيىن ئۇ قىزنى

باشقا بىرسى نىكاھلاپ ئاپتۇ. قەلەندەر ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ يەرگە سالغان كىگىزلىرىنىڭ ئاستى، ئەسكى يوتقانلىرىنىڭ ئەستىرى، ئۆينىڭ تام ـ تورۇسلىرىدىكى يوچۇقلاردىن تارتىپ كونا ئوچاقنىڭ مورىلىرىغىچە ھەممە يەردىن شۇنداق جىق پۇل چىقىپتۇكى، ساناپ توگەتكىلى بولمىغانمىش. شۇنىڭ بىلەن دۇئانىنىڭ كۆيۈغلى بىر كېچىدىلا كاتتا باي بولۇپ كېتىپتۇدەك. تاغام ھېلىقى دۇئانىنىڭ قىزىنى ئالمىغىنىغا تا ھازىرغىچە پۇشايمان قىلىدۇ... يەنە ئۇ ئولتۇرۇۋېلىپ شۇنداق غەلىتە چۆچەكلەرنى توقۇيدۇكى، ئاڭلاپ باقمىغان ئادەمنىڭ ئەقلى ھەيران قالىدۇ. بىر دېھقان سوقا بىلەن يەر ھەيدەۋاتسا، توپنىڭ ئاستىدىن بىر قالپاقنىڭ پۆپۈكسى كۆرۈنۈپ قاپتۇدەك، قالپاقنى كۆتۈرسە ئاستىدىن بىر باش چىقىپتۇدەك، كولاۋەرسە، بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن جەستى ئىكەن. جەسەتنى تارتىپ چىقىرىپ قارىسا، ئۇنىڭ ئاستىدا ئالتۇن ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن توقۇلغان بىر ئات تۇرغۇدەك... مانا مۇشۇنداق ئاجايىپ ـ غارايىپ گەپلەر. تاغامنىڭ ئەھۋالى شۇ. مەھەللىدە ئۇنىڭدىن باشقا تارتىشىدىغان كىمىم بارتى؟

— مەھەللىگە بارمىساڭ نەگە بارىسەن؟ — سورىدى ئەكرەم.

— چەت مەملىكەتكە چىقىپ كېتەيمىكىن دەيمەن.

— نەگە؟!

— چەت دۆلەتكە. ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ ھەيدەر بوۋاينىڭ ئېيتقىنىچە، بۇ يەردىن يۇقىرىلاپ يەنە بىر كۈن ماڭساقلا، چېگرىغا يەتكۈدەكمىز.

بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا گەپتىن گەپ چىقىپ، ھەيدەر بوۋاي يىگىتلەرگە چېگرىنىڭ بۇ يەرگە ئانچە يىراق ئەمەسلىكىنى، چېگرىغا يېقىن مەھەللىلەردىكى دېھقانلارنىڭ مالىلىرى بەزىدە چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتسە، دېھقانلارنىڭ ئۆزى بېرىپ ھەيدەپ كېلىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. بوۋاي يەنە: « بىر زاماندا، ئەترەپىمىزدىكى يۈرتلاردىنمۇ خېلى ئۆيلۈكلەر ئۈياققا ئۆتۈپ كەتكەن. بەزىلەر مېنىمۇ بىللە كېتەيلى، دېگەن. مېنىڭ مۇشۇ ئاق مەسچىتتىن ئايرىلغۇم كەلمىدى. ئاتا ـ بوۋا، دوست ـ يارەنلىرىمنىڭ قەبرىسى مۇشۇ ئەترەپتە. كۆردۈڭلارمۇ؟ ئەترەپ چەكسىز تىنچ دالا. باھاردا بۇ يەر رەڭمۇرەڭ دالا گۈللىرى ئېچىلىپ شۇنچە چىرايلىق بوپكېتىدۇ. كۈننىڭ تەپتى، بورانلارنىڭ ھۇشقىتىشى، پەسىللەرنىڭ ئالمىشىشى كىشىگە يارانقان ئىگىسىنىڭ ئەسلىتىپ تۇرىدۇ» دېگەنىدى.

— چېگرىنىڭ پايلاقچىلىرى تۈتۈۋالسا، قانداق قىلىسەن؟ — دەپ سورىدى ئەكرەم.

— بۇ تەرەپكە بىر موزىيىمىز قېچىپ ئۆتۈپ كەتكەنىدى، شۇنى ئىزدەپ كېلىشىم، موزايىنى تاپمىسام، دادام ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، دەپ يىغىنى سالىمەن.

ھەر ئىككىلىسى تەڭ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— سەنچۇ؟ بولمىسا بىللە كەتمەمدۇق؟ — دېدى تاھىر.

— مەن ئۇنداق يىراق يەرگە كەتمەي، — دېدى ئەكرەم، — دادام بەك ياۋاش ئادەم، قېرىغاندا ئۇنىڭغا كىم قارايدۇ؟

— ئىنىلىرىڭچۇ؟ دادالىق قېرىپ كەتكۈچە

ئىنىلىرىڭمۇ چوڭ بولار؟

— ئۆگەي ئانام يامان خوتۇن. دادام قېرىپ ئىشقا يارىمايدىغان بولغاندا، بالىلىرى بىلەن بىرلىشىپ دادامنى ئۆيدىن قوغلاپلا چىقىرامدىكەن دەيمەن.

— مەھەللىگە قايتىسەن؟

— ھازىرچە قايتىماي، ھەيدەر بوۋايغا ئوغۇللا بوپكېتەيمىكەن دەيمەن. دادامنىڭ قېرىنداشلىرىنىمۇ ئەكېلىۋالمەن.

— ھىم... بوۋاينىڭ نەۋرە قىزى يۇرىكىگە ئوبدانلا ئوت ياققاندەك تۇرىدۇ — ھە!؟

ئىككى يىگىت قاقاقلاپ كۈلۈشكىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى قېقىشتى.

— مېنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتمەكچى بولغىنىمنى بوۋاي بىلمىسۇن، — دېدى تاھىر.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن يىگىتلەر تۆۋەنگە — قەدىمكى شەھەر خارابىسىنى تەرەپكە قاراپ ماڭماي، يۇقىرىلاپ كەتتى. ئاق مەسچىتنىڭ ئالدىدا ھاسا تايىقىغا تايىنىپ تۇرغان ھەيدەر بوۋاي يىگىتلەرنىڭ بۇگۈنكى سەپىرىگە ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى.

بۇلۇتسىز تىنىق ئاسماندا ئەتىگەنلىك قۇياش پارلاپ تۇراتتى. يىگىتلەر ئاق مەسچىتتىن يىراقلاپ، ئالدىدىكى بىر دۆڭدىن ھالقىپ چۈشتى. ئوت — چۆپلىرى سارغايغان تۆپلىكلەر بارغانسېرى يۇقىرىلاپ، قارىغايلىق تاغلارغا بېرىپ ئۇلىشاتتى. ئۇنىڭمۇ ئۇستىدە بولسا، قارلىق چوققىلار يالتىراپ تۇراتتى. نېمىشقىدۇر ئىككى يىگىت ئۇنچىقماي مېڭىشماقتا ئىدى.

— بولار، مۇشۇ يەرگىچە ئۇزىتىپ قويغىنىڭمۇ يېتەر، — دېدى تاھىر بىر مەنزىلگە يەتكەندە، — ئەمدى قايتىپ كەت!

ئۇلار قۇچاقلاشمىدى، قولمۇ ئېلىشمىدى، «خەير، خۇداغا ئامانەت!» دېيىشىپ ئاددىيلا خوشلاشتى. بۇ ئايرىلىشنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى تېخى ئۇلار چۈشەنمەيتتى...

* * *

ئارىدىن ئاتمىش يىل ۋە بەلكىم ئۇنىڭدىنمۇ ئوشۇقراق ۋاقىت ئۆتكەندۇ، تاھىر ئەپەندى قايتىپ كەلدى.

شۇ ئۇزۇن يىللار ئىچىدە تاشدۆڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يۇرتلاردا كۆپ ئۆزگىرىشلەر بولغانىدى. قەبرىلار ئالەمدىن ئۆتكەن، ياشلار قەبرىغان، كىملەردۇر تۇغۇلۇپ، يەنە كىملەردۇر ياشلار قاتارىغا قېتىلىپ هاياتلىق سىمفونىيىسى ئۇزلۇكسىز تەكرارلىنىپ تۇرغانىدى... ئېگىز بوي، پۇزۇر كىينىگەن بۇ ئادەمنىڭ بىر يىللاردا بۇ يەردىن كەتكەن، بۇرۇتى ئەمدىلەتىن خەت تارتقان يىگىت تاھىر ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئەسلىيەلمىدى. تاھىر ئەپەندىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللىسىدىكى ھېلىقى چېكىۋېلىپ ئاجايىپ قىزىق خىياللارنى سۈرىدىغان تاغىسى ئاللىبۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەنىدى. مەھەللىدە تاھىرنى تونۇغۇدەك ئادەملەرمۇ قالمىغانىدى.

تاھىر ئەپەندى شەھەرلەردىكى ئېگىز بىنالار،

ماشىنىلار غۇيۇلداپ ئۆتۈشۈپ تۇرغان كەڭ يوللار ۋە ئادەملەر مىغلىدىشىپ تۇرىدىغان ھەيۋەتلىك سودا سورۇنلىرىنى كۆردى. تۈپتۈز ئېلىنغان يوللار يېزىلارغىچە، يېزىلارنىڭ كىچىك كەنتلىرىگىچە سوزۇلغانىدى. يېزىلاردىمۇ ئادەملەر كۆپەيگەن، دېھقانلارنىڭ ئىككى ـ ئۈچ تال توغرا ياغاچ بىلەنلا توسۇپ ياساپ قويىدىغان غورۇلىرى ئورنىغا دەرۋازىلار بېكىتىلىپ، مەھكەم قۇلۇپ سېلىنىدىغان بولغانىدى. تاھىر ئەپەندىنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولغاندا، يېزا يوللىرى ئۆزىنىڭ قەدىمىلكىنى — قەدىمكى ئەگرى ـ بۈگرى ھالىتىنى ساقلىشى كېرەك ئىدى. تاھىر ئەپەندىنىڭ بالىلىق دەۋرىدە ئېسىگە مەھكەم ئورناپ قالغان يېزا يوللىرىنىڭ قىياپىتى ئەنە شۇنداق ئىدى. ئۇ ئاغىنىسى ئەكرەم بىلەن مەھەللىسىدىن ئايرىلىپ، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىنى ئىزدەپ ماڭغاندا، ئەنە شۇنداق كاتاڭلىشىپ كەتكەن ئەگرى ـ بۈگرى، توپىلىق ھارۋا يوللىرى بىلەن ماڭغان، يېيىلىپ ئاققان سۇلارنى كېچىپ ئۆتكەن، ياغاچلىرى قاغجىراپ كەتكەن قانداقتۇر بىر سۇنۇق كۆۋرۈكتە پۇتىنى سۇغا چىلاپ ئولتۇرۇشقان، قايسىبىر شورىلاردىن باشلىرىنى چىقىرىشىپ، كىملەرنىدۇر مېۋىلىك باغلىرىغا كۆز تاشلىغان . . . بۇ ئاددىيلا كۆرۈنۈشلەر تاھىر ئەپەندىنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا داڭلىق رەسسام سىزغان قىممەتلىك رەسىمدەك بىر ئۆمۈر ساقلانغانىدى.

تاھىر ئەپەندى تاشدۆڭگە قايتىپ كەلدى. بۇ يەر ھېلىمۇ «تاشدۆڭ» دېگەن نام بىلەن ئاتىلاتتى. ئاق

مەسچىتنىڭ ئەتراپىغا پاكار ـ پاكار دېھقان ئۆيلىرى چۈشۈپ، بۇ يەر يېڭىدىن بىر مەھەللىگە ئايلانغانىدى. توپلىق يوللاردا ئۇششاق بالىلار ئويناپ يۈرەتتى. ئەتراپ كەڭرى كەتكەن دالا، يۇقىرىلاپ بېرىپ قارىغايلىق تاغلارغا ئۇلىشىدىغان تۆپىلىكلەر، قارىغايلىق تاغلارنىڭ ئۈستىدە بولسا، ئاقۇاش چوققىلار يەنە شۇ قەدىمكى تۈستە سۈكۈتتە تۇراتتى. قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىنى بولسا، كىشىلەر تۇزلەپ ئېتىزغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى... تاھىر ئەپەندىنىڭ پىكاپى ئاق مەسچىتكە يېقىنلاشقاندا، مەھەللە تەرەپتىن بىر توپ بالىلار چىقىپ پىكاپنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈشتى. بۇ دۆڭلۈككە بۇنداق قوڭغۇز پىكاپلار كەمدىن ـ كەم كېلەتتى.

تاھىر ئەپەندى يىراقتىنلا پىكاپتىن چۈشۈپ، ئاق مەسچىتكە ئاستا ـ ئاستا قەدەم ئېلىپ يېقىنلاشتى. ئۇنىڭ يۈرىكى هاياجاندىن دۈپۈلدەيتتى. ئاق مەسچىت ئۇنىڭ كۆزىگە بۇرۇنقىدىن كىچىكلەپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئۇنىڭ خاتىرىسىدىكى ئاق مەسچىت ئاجايىپ هەيۋەتلىك ئىدى. كۆز ئالدىدا بولسا ئېگىز مۇنارلىرى چۈۋۈپ تاشلانغان، ئۈستىدىكى توپىسىنىڭ ئېغىرلىقىدىن پېشايۋاننىڭ توغرا ياغاچلىرى ئېگىلىپ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، ياغاچلارغا چېكىلگەن گۈللەر، تام ـ تورۇسلاردىكى قاپارتما نەقىشلەر ئۆچۈپ خىرەلەشكەن، ئىشكىلىرى قاغجىراپ يېرىلغان خارابە بىر ئىمارەت تۇراتتى. ئەڭ پاكىز ساقلىنىپ قالغىنى مەسچىت ئىچىدىكى ئون ئىككى تۈۋرۈك ئىدى. تۈۋرۈكلەر يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قارىداپ، ئىلگىرىكى ئىسكەتىنى يوقاتقان بولسىمۇ، تۈۋرۈك ياغىچىغا چېكىلگەن نەپىس

نەقىشلەر يەنە مەسچىتنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى سەلتەنىتىگە گۇۋاھ بولۇپ تۇراتتى.

تاھىر ئەپەندى مەسچىتتىن چىقىپ، ئاق مەسچىتكە يانداپ سېلىنغان ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئىشىك ئالدىدا چاچلىرى ئاپئاق، مۆكچەيگەن، ئورۇق بىر موماي تۇراتتى. «بۇ كىمدۇ؟!» تاھىر ئەپەندىنىڭ كالپۇكلىرى تىترىدى.

— ياخشىمۇسىز خانىم؟ — دېدى ئۇ.

«خانىم» دېگەن سۆز مومايغا غەلىتە ئىشتىلدى. بۇ يەردە ئۇنى ھەممەيلەن «گۈلسۈمخان» دەپ چاقىراتتى.

— تىچلىقمۇ؟ — دەپ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئېگىلدى موماي.

تاھىر ئەپەندى ئۆزىنىڭ كىملىكىنى تونۇشتۇردى.

— ۋاي خۇدايىمەي! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى گۈلسۈمخان موماي، — نېمە دەيدىغانسىز؟ شۇ تاھىر سىزمۇ؟ . . . رەھمەتلىك ئەكرەم گېپىڭىزنى جىق قىلاتتى.

موماي بىر قولى بىلەن بېشىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان ياغلىقىنى تۇتقىنىچە، ئىتتىك مېڭىپ تاھىر ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئېسىلغىنىچە كۆز يېشى قىلدى. تاھىر ئەپەندى مومانىڭ ئورۇق گەۋدىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ باغرىغا تارتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ ياشقا تولغاندى . . . بۇنىڭدىن ئاتمىش يىللارچە ئىلگىرى، تاھىر ئەپەندى بۇ يەردىن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغاندا، ئاغىنىسى ئەكرەم ئۇنى يىراقلارغىچە ئۇزىتىپ بارغان، ئۇلار قۇچاقلاشماي، قولمۇ ئېلىشماي،

«خۇداغا ئامانەت!» دەپ ئاددىيلا خوشلاشقانىدى. ئۇ چاغدا تاھىر ئۆزىنى ناتونۇش مەملىكەتلەرگە ئەمەس، يېقىن ئاردىكى بىر بازارغا قىزىقچىلىق كۆرگىلى كېتىپ بارغانىدەكلا يېنىك ھېس قىلغانىدى. شۇ ئايرىلىش بىلەن ئۇ يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق ۋاقىت بۇ يەرگە قايتىپ كېلەلمىدى. ئۇ ئاغىنىسى بىلەن ئەمدى قۇچاقلىشىپ كۆرۈشمەكچى، ئۇنىڭغا ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن نۇرغۇن ئىشلارنى سۆزلەپ بەرمەكچى ئىدى. خۇداغا شۈكۈر، ئاغىنىسىنىڭ سۆيگەن جۇپتى بولسىمۇ ھايات ئىكەن...

— قېنى ئۆيگە كىرىڭ، ئۆيگە! — دەپ مېھمانىنى ئۆيگە باشلىدى ھومايى.

ئۆيگە كىرگەندە، تاھىر ئەپەندىگە ۋاقىت يېرىم ئەسىر كەينىگە چېكىنىپ كەتكەندەك بىلىنىدى. شۇ قەدىمكى ئۆي، شۇ ئويۇقلار ئويۇقلارغا تېزىلغان نەرسە-كېرەكلەرنىڭ تۈرى ئۆزگەرگەن. سۇپا، ئوچاق باشلىرى بۇرۇنقىدەكلا سېغىز لاي بىلەن پاكىز سۈۋالغانىدى. تۆۋاق ئۈستىدىكى قىزىرىپ پىشقان نوگاي چۆمۈچ كۆرۈنمەيتتى. ئىچكىرىكى ئۆيدە يەنە شۇ قەدىمكى سانىدۇق، سانىدۇق ئۈستىدە چىرايلىق قاتلاپ يىغىلغان ئورۇن-كۆرپىلەر...

— يۇقىرى ئۆتۈڭ، مانا بۇ كۆرپىگە كېلىڭ!...

رەھمەتلىك ئەجەب تولا گېپىڭزنى قىلاتتى. مانا سىز ياپياشلا تۇرۇپسىز. ئەكرەم رەھمەتلىك كېيىنكى چاغلاردا بەك ئاغرىقچان بوپكەتكەنىدى. كۆرۈۋاتقانسىز، مەنمۇ قېرىپ كەتتىم. ئاغرىپ بىرەر كۈن يېتىپ قالغىنىمنىمۇ بىلمەيمەن، كۈندىن-كۈنگە ماغدۇرىدىن كېتىۋاتىمەن.

مومای جوزا راسلاپ، چای قۇيۇپ، مېهمان بىلەن ئولتۇردى. ۋاقىت نېمىدېگەن رەھىمسىز. ئەينى يىللاردىكى گۈزەل قىزنىڭ ئايدەك رۇخسارىغا يىللارنىڭ شامالىلىرى سانسىز ئۇششاق قورۇقلارنى يالداما قىلغانىدى. بىر چاغلاردا، شۇ گۈزەل قىزنىڭ ئىشق ئوتى تاھىر ئەپەندىنىڭ ئاغىنىسىنى مۇشۇ ئاددىي، توپا تاملىق ئۆيدىن نېرى كېتەلمەس قىلىپ قويغانىدى. شۇ جەلپكار قىزنىڭ مۇشۇ ئورۇق مومای ئىكەنلىكىگە ھازىر كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى.

— ئەكرەم قاچان ۋاپات بولدى؟ — دەپ سورىدى تاھىر ئەپەندى.

— مانا، ئالدىمىزدىكى ئاي كىرسە، توپتوغرا بەش يىل بولىدۇ. بوۋامنىڭ قەبرىسى يېنىغا كۆمدۇق. ئۆزى شۇنداق ۋەسىيەت قىلغانىدى...

— ھەيدەر بوۋاي!؟

— ھە، ئېسىڭىزدە بارکەن ـ ھە؟... بوۋام ئەكرەم ئىككىمىزنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇپ، بىر ـ ئىككى يىلغا قالمايلا كۆز يۇمغان... سىز كېتىپ، خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە بوۋام ئەكرەمدىن: «ھەي، ھېلىقى ئاغىنەڭ نەگە غايىب بولدى؟» دەپ سوراپ يۈردى... ئەكرەم سىزنى كۆرگەن بولسا قانچىلىك خۇش بوپكېتەر ئىدى...

مومانىڭ كۆزىگە يەنە لۆممىدە ياش كەلدى.

— بۇ ئەتراپ مەھەللە بوپكېتىپتۇ، — دېدى تاھىر ئەپەندى.

— شۇنداق بولدى، — دېدى مومای، — كىچىكلەر چوڭىيىپ، بالىلار تۇغۇلۇپ، ئادەم كۆپىيىپ كەتتى.

كومموُنا ژاقتىدا ئەترەت بىر قىسىم ئادەملەرنى بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كېلىپ مەھەللە قىلدى. تۆۋەندىكى قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى ئېسىڭىزدىدۇ؟ . . . ھېلىقى سىلەر ئالتۇن تاپمىز، دەپ كولىغان؟

— نېمىشقا ئېسىمدە بولمىسۇن.

— شۇ خارابىلىكنىڭ توپىسىنى تاشلىقىغا ئەكېلىپ تۆكۈپ، مىڭ جاپادا بۇ يەرلەرنى ئېتىز قىلدۇق. ھازىر خارابىلىكنىڭ ئورنىمۇ ئېتىز بوپكەتتى. . .

— ئاق مەسچىتىمۇ ئىسكەتتىدىن كېتىپتۇ، — دېدى تاھىر ئەپەندى.

— ۋەيەي، بۇ مەسچىتنىڭمۇ بېشىغا نېمە كۈنلەر كەلمىدى دەيسىز؟ — دېدى موماي، — بىر زامانلاردا ئاق مەسچىتنى ئەترەت ئاشلىق ئامبىرى قىلدى، كېيىن ئۇ ئەترەتنىڭ ئىشخانىسىمۇ بولدى. ھەممە ئادەم بىر قازاندىن تاماق يەيدىغان چاغلاردا، چوڭ قازاننى شۇ مەسچىتكە ئېسىپ، ئۈيەرنى ئاشخانىمۇ قىلدى. توۋا، ئەجەب بىر زامانلار بوپكەتكەنتىغۇ تاڭ! لەڭمەننىڭ پىلتىسىنى جان سانىغا قاراپ ساناپ بېرەتتى، ئۆيگە ئەكېلىپ پىشۇرۇپ يەيتتۇق. ھېچكىمنىڭ قورسىقى تۇزۇك تويمايتتى. نېمىگە پۇتلاشتىكىنتاڭ بىلمىدىم، بىر چاغلارغا كەلگەندە، يېڭىگە قىزىل لاتا تاقۇالغانلار چىقىپ، مەسچىتنىڭ مۇنار - پەشتاقلىرىنى چۈۋۈپ تاشلىدى. ئىشقىلىپ، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئىشلار. . . كېيىن، سىياسەت ياخشى بولۇپ، مەسچىتنى جامائەتنىڭ ئىشلىتىشىگە قايتۇرۇپ بەردى. بىراق، تېرىلغۇ يەرلىرىمىز بەك ناچارلىشىپ كەتتى. خارابىلىكنىڭ ئاپتاپ يېگەن توپىسىنى تۆككەندە،

باشتا بىر قانچە يىل يامان ئەمەس ھوسۇل بەرگەن، سۇمۇ خېلى مول ئىدى. ھازىر سۇ يوق. كۆرگەنسىز؟ تۆۋەندىكى ساينىڭ سۇيى پەقەتلا قۇرۇپ كەتتى. ياز بولسا، بۇ يەردىكى ئەر خەقلەر ئىش ئىزدەپ تەرەپ ـ تەرەپكە چىقىپ كېتىدۇ. نېمە ئىشكىن بىلمىدىم، ھەممە ئادەم باي بولسامىلا دەيدۇ، ھېچكىم باي بولالمايدۇ. . .

ئاق مەسچىت، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى ۋە بۇ ھەقتە ھەيدەر بوۋاي ئېيتقان رىۋايەتلەر تاھىر ئەپەندىنىڭ خاتىرىسىدە ئۆتمۈش توغرىسىدىكى ئۇنتۇلماس بىر ناخشىدەك بىر ئۆمۈر ساقلانغانىدى. شۇ تاپتا تاھىر ئەپەندىگە گۈلسۈمخان مومايى يەنە شۇ ناخشىنىڭ داۋامىنى ئېيتىۋاتقاندەك بىلىندى.

تاھىر ئەپەندى ئاق مەسچىتنىڭ ئىمامىنى ئېلىپ قەبرىستانلىققا چىقتى، دوغلاق كەلگەن، قىزىل يۈز، ساقاللىق بۇ ئادەمنىڭ ياش جەھەتتىن تاھىر ئەپەندىدىن خېلىلا كىچىكلىكى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى. ئۇلار ھەيدەر بوۋاي بىلەن ئەكرەمنىڭ خۇشبۇي شىۋاقلار قاپلىغان قەبرىسى يېنىدا يۈكۈنۈشتى. ئىمام خېلى ئۇزۇن بىر سۈرىنى قىرائەت قىلىپ تاماملىدى. دۇئادىن كېيىن، قايتىپ كېلىۋېتىپ تاھىر ئەپەندى ئىمام بىلەن پاراڭلاشتى.

— تەقسىر، سىلى مېنى تونۇمايدىلا ھەقچان؟

— ئاڭلىدىم، — دېدى ئىمام، — ئۆز ۋاقتىدا مۇشۇ يۇرتلاردىن چەت ئەلگە چىقىپ كېتىپتىكەنلا. خەقلەرنىڭ ھەممىسى ھازىر سىلىنى كاتتا باي بوپكېتىپتۇ، دېيىشىۋاتىدۇ.

— هه، تولىمۇ ياش، گۆدەك چاغلىرىم ئىكەن، ئالدى ـ كەينىمنى ئويلىماي، تەۋەككۇل قىلىپلا كېتىپ قاپتىكەنمەن. بىر ساۋاتسىز دېھقان بالىسىنىڭ يات يەرلەردە جان باقمىقى ئوڭايمۇ دەيدىلا؟ ئۇرۇلدۇم ـ سوقۇلدۇم، قانچە ئەللەردە سەرسان بولۇپ يۈردۈم. ئىشقىلىپ، بىر ئىنسانىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆلگۈچە بېشىغا چۈشىدىغان قىسمەتلەرنىڭ ھەممىسى مېنىڭ بېشىمغىمۇ چۈشتى. خۇداغا شۈكۈر، ھازىر بەك كاتتا باي بولمىساممۇ، ئۆزۈم تۇرۇۋاتقان يەردە تۆتىنىڭ ئالدى. ھازىر ئويلىسام، ئەينى چاغلاردىكى تەۋەككۇل قىلىپ يات مەملىكەتلەرگە چىقىپ، تەلەي سىناپ بېقىش خىيالىم دەل مۇشۇ تاشدۆكدە ئاق مەسچىت، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پەيدا بولغانىكەن . . . سىلى ئۇ رىۋايەتلەرنى ئاڭلىدىلىمىكىن؟ ئۇنىڭدا يۈرتمۇ يۇرت كېزىپ يۈرگەن كارۋانلار، ئاجايىپ پىكىرلەرنى قىلىدىغان دەرۋىشلەر، بىر تال تىللا بىلەن بېيىپ كەتكەن سودىگەرلەر ھەققىدە سۆزلىنىدۇ. بالا ۋاقتىمدا شۇنداق بىلىنىدىكەن، ئىشقىلىپ شۇنچىلىك گۈزەل . . . سىلى گېپىمنى چۈشىنىۋاتقانلا ـ ھە؟ . . . دېمەكچى بولغىنىم، تاشدۆكدىكى يۇرت ـ جاماەت ئوچۇن ئازراق پۇل خەجلەپ بىرەر ياخشى ئىش قىلىپ بەرسەممىكىن، دەيمەن.

— ياخشى نىيەت! — دېدى ئىمام، — نېمە ئىش قىلىپ بېرەي دەيدىلا؟

— ئۆزۈن يىللارنىڭ ئالدىدا مەن ئاق مەسچىتنى كۆرگەن، ئۇ چاغدا بۇ مەسچىت ناھايىتىمۇ ھەيۋەتلىك

ئىدى. ھازىر كونىراپ، ئۆرۈلۈپ چۈشەيلا دەپ قاپتۇ. ئەڭ ياخشى ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلىپ، مەسچىتنى قايتا سالدۇراي دەيمەن. ئاق مەسچىتنى ئۆز ۋاقتىدا سالدۇرغان زاتنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، مەسچىتنىڭ ئىچىدىكى ئون ئىككى تۈۋرۈكنى ساقلاپ قالىمەن. بۇ تۈۋرۈكلەر ھېلىھەم مەزمۇت تۇرۇپتۇ. قالغان يەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى يېڭىلايمىز. ئۇنىڭ تام — تورۇسلىرىغا يەنە ئاجايىپ نەقىشلەرنى چەكتۇرىمەن. مەسچىت پۈتكەندىن كېيىن، ئىچىگە قىپقىزىل گىلەملەرنى سالغۇزىمەن. بۇ — يۇرت ئۈچۈن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا قىلغان بىر خەيرلىك ئىشىم بولقالار.

— بۇنچىلىك ھەشىمەتچىلىكنىڭ نېمە ھاجىتى؟

— بۇ نېمە دېگەنلىرى!؟ — دەپ ھەيران بولدى تاھىر ئەپەندى.

— مەسچىت ئاللاغا ئىبادەت قىلىدىغان ئورۇن، راھەتلىنىدىغان جاي ئەمەس. جانابىي رەسۇلىللا دائىم ئاددىي مەسچىتلەردە، بورا ئۈستىدىلا نامىز ئوقۇيتتى. ھەدىسلەرگە بۇ ئىنىق يېزىلغان.

تاھىر ئەپەندى كۈلۈپ كەتتى.

— تەقسىر! — دېدى ئۇ، — جانابىي رەسۇلىللا ياشىغان دەۋر بىلەن ھازىرغىچە قانچىلىك يىللار ئۆتتى؟... مەن قاھىرە، ئىستانبۇل، دەمەشقلەردىكى ئاجايىپ مەسچىتلەرنى كۆرگەنمەن. بۇ مەسچىتلەرنىڭ قانچىلىك كاتتىلىقىنى كۆرمىگەن ئادەمگە سۈرەتلەپ بەرمەك قىيىن. ئەجەبا، شۇ يەردىكى مۇسۇلمانلار سىلى دېگەن ھەدىسلەرنى ئوقۇمىغانمىدۇ؟.. مەن ئاق

مەسچىتنى بىر كۆرگەن ئادەم «ۋاي!» دېگۈدەك قىلىپ شۇنداق بىر سالدۇرايكى، ئۇ يالغۇز يارانقان ئىگەمگە ئىبادەت قىلىدىغانلا ئورۇن ئەمەس، بىر مىللەتنىڭ بىناكارلىق ھۈنىرى، نەققاشچىلىق سەنئىتى، ئەقىل - پاراسىتىنى ئۆزىگە جەم قىلغان كائىتا قۇرۇلۇش بولىدۇ.

* * *

تاھىر ئەپەندىنىڭ ئاق مەسچىتنى بۇزدۇرۇپ باشقىدىن سالدۇرماقچى بولغانلىق خەۋىرى مەھەللىگە پۇر كەتتى.

— نېمىدېگەن ئۇلۇغ نىيەت! — دەپ غۇلغۇلا قىلىشاتتى بۇ گەپنى ئاڭلىغانلار.

— بىر ساۋابلىق ئىش قىلاي دەپتۇ - دە!

— شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ چەت ئەللىك بۇرادەر كائىتا باي ئوخشىمامدۇ؟

— شۇنداق - دە، بولمىسا شۇنچىۋالا يوللارنى بېسىپ كېلىپ، بۇ يەردە پۇل خەجلەمدۇ؟

— نەچچە يەردە زاۋۇتلىرى، چوڭ شەھەرلەر- دە كېچە - كۈندۈز چىراغلىرى ۋالىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان دۇكانلىرى بار، دەمدۇ نېمە؟

— بەلكىم، پۇلنىمۇ ئۆزى بېسىپ چىقىرامدۇ تېخى...

— مۇشۇ ئاق مەسچىتنى ئىلگىرى ياسىغان ئادەم كىم بولغىيدى؟ — دەپ سوراپ قالدى بىرەيلەن.

— شۇنداق بىلەن، ئاق مەسچىت، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر يەنە باشقىدىن ھېكايە قىلىنىشقا باشلىدى. كىملەردۇر بۇ رىۋايەتلەرنىڭ

ئاللىقانداق بىر يەرلىرىنىڭ چۈشۈرۈپ قويۇپ، يەنە قانداقتۇر بىر يەرلىرىگە ئۆزى خالىغان مەزمۇنلارنى قېتىپ قويۇشاتتى.

— ئاق مەسچىت توغرىسىدا گەپ جىق، — دەپ گەپ باشلىدى ياشتا چوڭراق بىرەيلەن، — ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇرۇن ئاق مەسچىتنىڭ ئورنىدا بىر كەمبەغەلنىڭ ئاددىي بىر كەپسى بار ئىكەن. بىز توپىسىنى توشۇپ، تۈزلەپ، ھازىر ئۈستىگە بۇغداي - قوناق تېرىۋاتقان قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىنى بىلىسىلەر. ھېلىقى كەمبەغەل ھەر كۈنى نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، كەپسىدىن چىقىپ، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكىگە قاراپ: «خۇدا، بىر كۈنى بەختىمنى بېرەرسەن!» دەپ دۇئا - تىلەپ قىلىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ شۇ خارابىلىككە بېرىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. بىر چاغدا بىرسى «تۇر ئورنىڭدىن!» دەپ ۋارقىرىغاندەك بوپتۇ. چاچراپ ئورنىدىن تۇرسا، ئەتراپتا ھېچكىم يوق. نېرىراقتا بىر سېغىزخان ھە دەپ بىر نېمىنى چوقۇلاۋاتقۇدەك. ھېلىقى كەمبەغەل بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، «سېغىزخان بۇ يەردە نېمىنى چوقۇلاۋاتقاندۇ؟» دەپ بېرىپ قارىسا، ئۇ يەردە توپىنىڭ ئاستىدىن بىر كومزەكنىڭ بېقىنى كۆرۈنۈپ تۇرغۇدەك، كومزەكنى كولاپ ئالسا، ئىچى لىق ئالتۇن ئىكەن. شۇ ئالتۇنلار بىلەن ھېلىقى كەمبەغەل كاتتا باي بوپكېتىپتۇ. ئاخىرىدا، ئەسكى كەپسىنىڭ ئورنىغا مانا شۇ ئاق مەسچىتنى سالدۇرۇپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

— بەلكىم! — دەپ تەستىقلاشتى بىر قانچەيلەن، — ئېسىڭلاردىمىكىن، شۇ خارابىلىكنىڭ توپىسىنى توشۇۋاتقان چېغىمىزدا، ئۇ يەردىن تازىمۇ يوغان بىر كۈپ

چىققان ئەمەسمۇ؟ . . . «ۋاي، دۇنيا چىقتى، دۇنيا چىقتى!» دەپ ۋارقىرىشىپ كەتتۇق. ئادەم دېگەن ئولىشىپ كەتتى. ماڭ تەستە كولاپ ئالدۇق. تېخى بەزىلەر: «توختاڭلار، ئىچىنى ئاختۇرۇشقا ئالدىرماڭلار، ئاۋۋال يۇقىرىغا مەلۇم قىلىش كېرەك» دەپ كەتتى.

— ئىچىدە نېمە بارىكەن؟ — دېدى بىرسى تاقەتسىزلىنىپ.

— ھېچنېمە يوق، لىق توپا.

— ئىچىدىكىسىنى ئاللىبۇرۇن باشقىلار قۇرۇتۇپ بولغان دېگىنە؟

— شۇنداقمىكىن، كۆپنى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە كوللېكتىپ ئاشخانىدا سۇ توشقۇزۇپ ئىشلىتىپ يۈردۇق. كېيىن نېمە بولدى؟ يوقالدىغۇ.

— مۇنۇ ئاق مەسچىتنى سالدۇرماقچى بولۇۋاتقان ئەپەندىنى ئەللىك ـ ئاتمىش يىلنىڭ ئالدىدا مۇشۇ يەردىن چىقىپ كەتكەن ئادەم دېيىشىدىغۇ؟ ھېلىقى يوغان كۆپتىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى مۇشۇ قېرى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتكەنمىدۇ يا؟!

— ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ جۇمۇ!. . .

تىمتاس مەھەللە باشقىدىن جانلىنىپ، ئادەملەر ئارىسىدىكى غۇلغۇلا بىر نەچچە كۈن توختىماي داۋاملاشتى. كىشىلەر ئويلىغانسېرى چەت ئەللىك ئەپەندىنىڭ ئاق مەسچىتنى بۇزۇپ باشقىدىن ياساتماقچى بولغىنى غەرىزىدىن شۇبھىلىنىشكە باشلىدى.

— بۇ باي ـ خوجاملارنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ، — دەپ مۇھاكىمە قىلاتتى بىرەيلەن، — يۈز كوي پايدا ئېلىشقا

كۆزى يەتكەندە، ئاندىن يانچۇقىدىن ئون كوي چىقىرىدۇ. ئەجەب بۇ كىشى باشقا ئىش قىلماي، بىزگە مەسچىت سېلىپ بەرمەكچى بوپقاپتۇ ـ ھە!؟

— پۇلۇڭ جىق بولسا ھەر بىر ئۆيگە پاقىلدىتىپ بىر كاللەكتىن تاشلىمامسەن. مانا، ياخشىلىق دېگەن. خەقنىڭ بىر ئوبدان نامازغا ئوقۇۋاتقان مەسچىتى بىلەن ھەپىلىشىپ نېمە قىلىسەن!

— باي نەدە، ۋاي شۇ يەردە. توۋا دەڭلار، كىم سىلەرگە پاقىلدىتىپ بىكارغا پۇل تاشلاپ بەرگۈدەك؟ . . . مانا، ئاببىاس بايۋەتچىنى بىلىسىلەر. شەھەرنىڭ يېڭى بايلىرىنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتىدىغىنى يوقتى. پۇلنى تاپتى، تاپتى، ئاخىرىدا، ھەممىنى قىمار ئويناپ ئوتتۇرۇۋېتىپلا قاراپ ئولتۇردى. ھازىر ئۆزىمۇ بىر نانغا زار. . .

— مېنىڭمۇ ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ، — دېدى بايا تىندىن بېرى باشقىلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئونچىقماي ئولتۇرغان بىرەيلەن ئېغىز ئېچىپ، — بۇ گەدىنىگىچە چاچ قويغان ئەپەندىم قانداق قىلىپ كونا مەسچىتكە پۇل خەجلىمەكچى بوپقالدى؟ . . . مانا، پالانچى كېلىپ زاۋۇت قۇردى، دۇكان ئاچتى؛ پوكونچى كېلىپ شەھەرگە كاتتا مېھمانخانا سالدۇردى. بۇ دېگەن مەسچىت ـ دە!

— ئىشكىنى توراپ، نامازغا كىرگەنلەرگە بېلەت ساتامدۇ يا؟

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى.

— سىلەر ئاڭلىمىغانمۇ؟ — دەپ سۆز ئالدى يەنە بىر ھەيلەن، — ئاشۇ خارابلىكنىڭ ئۆزى بۇرۇن كاتتا شەھەر بولغانىكەن. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى بەكمۇ قورسىقى تار ئادەمتىكەن. ئۆلەر ۋاقتى يېقىنلاشقاندا ئۇ: «مەن ئۆلۈپ كەتسەم، خەزىنىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى كىملەر خەجلەپ كېتەر؟» دەپ قاتتىق ئازابلىنىپتۇ. تاشدۆڭنىڭ ئوستىنى چوڭقۇر كولىتىپ، خەزىنىدىكى ھەممە دۇنيانى شۇ يەرگە كۆمۈپ جايلاپ، ئۇنىڭ ئوستىگە ئاشۇ ئاق مەسچىتنى سالدۇرۇپتۇ. ئاندىن، بۇ سىرنى بىلىدىغان بارلىق ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىپتۇ. ئاخىرىدا شەھەرمۇ خارابلىشىپ، بۇ ئەتراپتا ئاق مەسچىتتىن باشقا ھېچنېمە قالمىغانىكەن...

— ھىم! ... گەدىنىگىچە چاچ قويغان ئەپەندىمنىڭ ئاق مەسچىتنى بۇزۇپ باشقىدىن سالماقچى بولغان غەرىزى ئەمدى ئايدىڭلىشىپ قالدى. قارىغاندا، بۇ ئەپەندىم ئاق مەسچىتنىڭ تارىخىنى خېلى پىششىق بىلسە كېرەك. مەسچىتنى بۇزۇپ، ئاستىدىكى خەزىنىنى ئۆزى جايلاپ، بىزگە قۇرۇق مەسچىتتىن يەنە بىرنى سېلىپ بېرىپ قۇيرۇقىنى خادا قىلماقچى ئىكەن ـ دە!

— مەسچىتنى باشقىدىن سالغان بىلەن، ئىچىدىكى ئون ئىككى تۈۋرۈكنى ساقلاپ قالغۇدەك، — دەپ سۆز قىستۇردى بىرسى.

— شۇ ئون ئىككى تۈۋرۈكنىڭمۇ ئىچى كاۋاكمىش.

پادىشاھ تۇۋرۇكلەرنىڭ ئىچىگە لىققىدە ئالتۇن توشقۇزۇپ ئۆرە قىلغۇزغانىكەن، — دەپ سۆزىنى ئاياغلاشتۇردى بايىقى ھېكايىنى ئېيتقان كىشى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، كۆزلىرى پارقىراپ قالدى.

«ئەجەب ئاشۇ ئۆيەر ـ بۇيەرلىرىگە قوپال مىخلار قېقىلغان، جامائەت ھەر كۈنى كىرىپ سەللە ـ پەللە، چاپان ـ چارلىرىنى ئېسىپ قويىدىغان تۇۋرۇكلەرنىڭمۇ ئىچىگە لىققىدە ئالتۇن بولسا ـ ھە!. . .»

* * *

شۇ كۈنى، سۈنئەتكە ئايدىڭ كېچە بولدى. ھېچكىمنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى. كىملەرنىڭ قانداق يوللار بىلەن بېيىپ كېتىۋاتقىنىنى بىلگىلى بولمايدىغان بۇ جاھاندا، ھەممىنىڭ كاللىسىدىن تۈيۈقسىز بېيىپ كېتىش خىيالى تۇمانداك ئەگىپ نېرى كەتمەيتتى. . . تۈن يېرىملاشقاندا، ئىتلار قاۋاپ، كەتمەن ـ گۈرجەكلەرنىڭ نېمىلەرگىدۇ تېگىپ جاراڭلىغان ئاۋازلىرى تاڭ يورۇغىچە بېسىلمىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە، تاھىر ئەپەندىنىڭ پىكاپى سىلىق مېڭىپ تاشدۆڭگە چىقىپ كەلدى. ئۇ ئاق مەسچىت يېنىغا يېتىپ كېلىپ پىكاپتىن چۈشۈپ، كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىنى كۆرۈپ داڭقېتىپ قالدى. مەسچىت پۈتۈنلەي

ئۆرۈلگەن بولۇپ، ئادەملەر ئۇنىڭ خىش ـ كېسەكلىرىنى تارتىپ چىقىرىپ، توپلىرىنى غەلۋىردىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئۇلار شۇنچىلىك ئالدىراش ئىدىكى، ھېچكىمنىڭ تاھىر ئەپەندىگە قارىغۇدەك چولىسى يوق ئىدى. كۆزلىرى قانغا تولغان ھالدا قەيەرنىدۇر كولايتتى، بىر ـ بىرىدىن نېمىلەرنىدۇر قىزغىنىشاتاتتى. مەسچىتنىڭ ھېلىقى ئون ئىككى تۈۋرۈكىمۇ پارە ـ پارە بولغان ھالدا يەردە ياتاتتى...

تاھىر ئەپەندى بېشى قايغاندەك بولۇپ سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. شۇ بىر نەچچە مىنۇت ئىچىدە ئۇنىڭ بېجىرىم تۇرغان چىرايىغا قورۇقلار چۈشۈپ، چاچلىرى ئاپئاق ئاقاردى. ئاق مەسچىت بىلەن تەڭ ئۇنىڭ پۈتكۈل ئەقىدىسىمۇ بەربات بولغاندى.

2000 ـ يىل، ئۆكتەبىر، غۇلجا.

بىر مەشھۇر كىشى

قەدىمكى كىتابلار تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر تونۇشۇم بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مېنىڭدىن:

— مەغپىر خوجا دوستى ئاشىق مەشھۇرنى تونۇمسىز؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— ۋاي - ۋۇي، نېمانچە ئۇزۇن ئىسىم بۇ؟ تونۇمايدىكەنمەن،— دېدىم مەن.

— بۇ كىشى،— دەپ چۈشەندۈردى ئۇ،— ئۆتمۈشتە، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەلۇم بىر شەھىرىدە ئۆتكەن ناھايىتى مەشھۇر ئادەم ئىكەن.

— ئاڭلىمىغانىكەنمەن. بۇ ئادەم قانداق پەزىلەتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغانىكەن؟ . . . دېمەكچى بولغىنىم: بەزى ئادەملەر ئۆزىنىڭ قىلغان - ئەتكەن ياخشى ئەمەللىرى بىلەن مەشھۇر بولىدۇ، بەزىلەر يامانلىقى بىلەن. . .

— ھەممە ئادەم دۇنياغا يىغلاپ تۇرەلسە، بۇ كىشى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن ھىجايغان پېتى چۈشكەنمىش.

— توۋا، غەلىتە ئىشكەن بۇ - ھە! سىز بۇ گەپلەرنى كىمدىن ئاڭلىدىڭىز؟

— تاسادىپىي بىر پۇرسەت بىلەن بۇ ھەقتە يېزىلغان

بىر كىتابنى ئوقۇپ قالدىم.
— قاچان، قەيەردە؟
— يېقىندا بىر بۇرادىرىمنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قېلىشقا توغرا كېلىپ قالدى. بۇ كىشى تىجارەتچى. سوراپ كەلسەڭىز، ئۇنىڭ زادى نېمە ئېلىپ، نېمە ساتىدىغانلىقىنى مەنمۇ دەپ بېرەلمەيمەن. ئىشقىلىپ، سودا ئىشى بىلەن پات - پات چەت ئەللەرگە بېرىپ - كېلىپ يۈرۈيدۇ. بەزىدە شۇ تەرەپلەردە ئۇزۇن ۋاقىت تۇرۇپ قېلىپ، يەنە پەيدا بولۇپ قالىدۇ. بۇ بۇرادىرىمنىڭ ئاشۇنداق قەدىمكى كىتابلارنى سېتىۋېلىپ يۈرۈيدىغان ھەۋىسى بار. كىتابلارنى ئوقۇيالمىسامۇ، كىتاب جازىسىغا رەتلىك تىزىپ، مۇلۇك سۈپىتىدە ناھايىتى پاكىز ساقلايدۇ. سېتىۋالغان كىتابلىرىنىڭ نېمە مەزمۇندا يېزىلغان كىتابلار ئىكەنلىكىنى بىلىپ بېرىشكە بەزىدە مېنى تەكلىپ قىلىپ قالىدۇ. بىزنىڭ بۇرادەرچىلىكىمىزمۇ ئەنە شۇنىڭدىن باشلانغان. ھېلىقى كۈنى مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە خۇسۇسىي بىر ئىش بىلەن بارغان، گەپ بىلەن بولۇپ كۈننىڭ كەچ كىرىپ كەتكىنىنى بىلمەي قاپتىمەن. تالادا تۇيۇقسىز ھاۋا ئۆزگىرىپ تاراسلاپ يامغۇر چۈشكىلى تۇردى. «ھوي، مەن قايتمىسام بولمايتتى» دەپ ئورنۇمدىن تۇردۇم. بۇرادىرىم: «مۇنداق يامان ھاۋادا سىزنى قويۇپ بېرسەم توغرا بولمايدۇ، قونۇپ قېلىڭ» دەپ چىڭ تۇتتى. ئىلاجسىز ماقۇل بولدۇم. خەير، شۇنداق قىلىپ، ھېلىقى بۇرادەرنىڭ خانىمى بىر ھۇجرىغا ئورۇن ھازىرلاپ بەردى. ئۇيقۇم كەلمەي خېلىغىچە ئۇياق - بۇياققا ئۆرۈلۈپ ياتتىم.

بىر چاغدا ئۇ بۇرادىرىم كىرىپ: «ھوي، نېمە بولدىڭىز، تېخىچە ئۇخلىماپسىزغۇ؟ بېشىڭىز پەس بولۇپ قاپتىمۇ، ئېگىزمۇ؟» دەپ سوراپ كەتتى. «رەھمەت، ھەممىسى جايىدا. بىرەر پارچە كىتاب يوقمۇ؟ ئازراق بىر نېمە ئوقۇپ ياتمىسام، مۇشۇنداق ئۇيقۇم كەلمەيدىغان ئادىتىم بار ئىدى» دەپ توغرىسىنىلا ئېيتتىم. ئۇ: «بىرەر پارچە كىتاب يوقمىدى، دېگىنىڭىز نېمىسى؟ مېنىڭ قانداق كىتابلارنى ساقلايدىغانلىقىمنى ئۆزىڭىز بىلىسىزغۇ...» دەپ چىقىپ كېتىپ، بىر كىتابنى ئەكىرىپ بەردى. قولۇمغا ئېلىپ قارىسام، ئەنە شۇ مەغپىر خوجا دوستى ئاشىق مەشھۇرى ھەققىدە يېزىلغان كىتاب ئىكەن.

— خوش، ئۇ كىتابتا مەشھۇرى ھەققىدە نېمىلەر يېزىلىپتۇ؟

— كىتابنىڭ بېشىدا مۇئەللىپ «مەغپىر خوجا دوستى ئاشىق مەشھۇرى» دېگەن بۇ ئىسىمنىڭ كېلىپ چىقىشىنى چۈشەندۈرۈپتۇ. بۇ ئاشىقلارنىڭ دوستى، خوجىنىڭ ئوغلى مەغپىر، دېگەن گەپ بولىدىكەن. «مەشھۇرى» دېگىنى ئۇنىڭ تەخەللۇسى ئىكەن.

— تەخەللۇس قوللانغىنىغا قارىغاندا، بۇ ئادەم قەدىمدە ئۆتكەن بىر چوڭ ئەدىب ئوخشىمامدۇ؟

— ياقەي، مەشھۇرى ئۆمرىدە بىرەر پارچە كىتاب يازغان ئادەم ئەمەسكەن.

— ئۇنداقتا، ئۇ ئۆزىگە نېمە دەپ شۇنچە ھەشەمەتلىك تەخەللۇس قويۇۋاپتۇدەك؟

— «مەشھۇرى» دېگەن نامنى ئۇ كىشىلىك ۋاپات بولغاندىن كېيىن باشقىلار بەرگەنكەن. ھېلىقى كىتابنىڭ

قالغان قىسىملىرىدا، مۇئەللىپ مەشھۇرىنىڭ خەلق ئىچىدە قانداق قىلىپ مەشھۇر بولۇپ قالغانلىقىنى يېزىپتۇ.

— ئۇ قانداق مەشھۇر بولۇپ قاپتۇ؟

— ئېيتىپ كەلسەڭ گەپ تولا. سىزگە كىتابنىڭ قىسقىچە مەزمۇنىنىلا دەپ بەرسەم: بايا ئېيتقاندەك، ھەممە ئادەم دۇنياغا قىرقىراپ يىغلاپ تۇرەلسە، مەشھۇرى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن ھىجايغان پېتى چۈشكەنمىش. ئۇنىڭ ئانىسىنى شۇ ئازابلىق تۇغۇتتا جان ئۈزگەن دېيىشىدۇ. خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن، مەشھۇرنىڭ ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن ھەمراھ بولۇپ چۈشكەن شۇ ھىجىيىش تاكى ئۆلگۈچە ئۇنىڭ چىرايىدىن كەتمىگەنمىش. مەشھۇرى تۇغۇلۇپلا ئانىسىدىن يېتىم قالغان بولسىمۇ، ھەرقانداق ئانا بۇ كۆلۈپلا تۇرىدىغان بوۋاقلا ئەمچەك سېلىشقا تەييار ئىكەن. شۇڭا ئۇ قوشنا ئاياللارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئېمىپ، ناھايىتى ئازادە چوڭ بوپتۇدەك. ئېيىغا يەتمەي چىشى چىقىپ، يېرىم ياشقا كىرمەي تۇرۇپلا مېڭىپ كېتىپتۇمىش. دادىسى ئۇنى بەش ياشقا كىرە - كىرمەيلا ئۆز يۇرتىدىكى داڭلىق بىر مەدرىسىگە ئوقۇشقا بەرگەنىكەن.

— پاھ، ئۇنداقتا ئۇ بالاغەتكە يەتمەي تۇرۇپلا خېلى كاتتا ئۆلىما بولۇپ يېتىشكەن ئوخشىمامدۇ؟

— بىلمىدا ئۇنىڭ قايسى دەرىجىگە يەتكىنىنى بىلمەيمەن، ئەمما ئۇ ئەل ئارىسىدا ئۆزىنىڭ بىلىمى بىلەن ئەمەس، ھېلىقى چىرايىدىن كەتمەيدىغان سىرلىق ھىجىيىشى بىلەن مەشھۇر بولغانىكەن. مەدرىسىدە خەلپەتمۇ بۇ كۆلۈپلا تۇرىدىغان بالىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىكەن.

چۈنكى، مەشھۇرى تالىپ بالىلار ئارىسىدا بولغان غەيرى گەپ ـ سۆز، بەكۈزاشلىقلارنى خەلىپىتىمىنىڭ قۇلىقىغا ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ تۇرىدىكەن. تالىپ بالىلار بۇ كىچىك چېقىمچىنى ناھايىتى ئۆچ كۆرىدىكەن، مەكتەپتىن قايتقاندا، پەيتىنى تېپىپ تازا ئۇرىدىكەن. بىراق، مەشھۇرنى ئۇرۇپ يىغلىتىش پەقەتلا مۇمكىن ئەمەسكەن. ئۇ قانچە تاياق يېسىمۇ، يەنە ھىجايغان پېتى تۇرارمىش. مەشھۇرى بېشىدىن ئېسىق ـ سوغۇق ئۆتكەنسېرى چىرايىدىكى يېقىمسىز ھىجىيىشنى شۇنداق ئىللىق تەبەسسۇملارغا ئۆزگەرتەلەيدىغان بولۇپتىكەن، قويۇۋېرىڭ، شۇ تەبەسسۇملارنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئۇ ئۆمۈر بويى ھۇزۇر ـ ھالاۋەتتە ياشاپ ئۆتكەنكەن.

— سىز مەشھۇرنى ئۆمۈر بويى كۈلۈپلا ئۆتكەن، دېمەكچىمۇ؟

— شۇنداق.

— ئەسسە ئۇنىڭ سىرىدىن پەرقى يوق ئىكەن.

— نېمىشكە ئۇنداق دەيسىز؟

— ئەگەر بىر ئادەم ھەممۇزاخ ھىجىيىپلا تۇرىدىغان بولسا، بۇ نېمە گەپ بولۇپ كەتتى؟ باھارنىڭ قىشى، كۈلكىنىڭ يىغىسى بار ـ دە. ئۆمۈر مۇساپىسىدە مەشھۇرنىڭ بېشىغىمۇ ھېچقانداق دەرد ـ ئەلەملەر كەلمىگەن بولغىيدىمۇ؟

— كۈلكىنىڭ قۇدرىتى تۇغرىسىدا ھازىرقى زامانىنىڭ كىتابلىرىغىمۇ نۇرغۇن تەرسىلەرنىڭ يېزىلىۋاتقىنىنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايسىز. كۈلۈپ تۇرۇشنىڭ جان بېقىشتىكى ئەپچىل چارە ئىكەنلىكىنى ئۆز زامانىسىنىڭ

ئادەملىرىمۇ چۈشىنىپ يەتكەن بولسا كېرەك.

— قېنى بوپتۇ، سۆزىڭىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ.

— شۇنداق قىلىپ، مەشھۇرى مەدرىسىدىكى ئوقۇشىنى تاماملاپتۇ. ساۋاقداشلىرىنىڭ ئالدى كۆپ بولسا مەھەللىدىكى كىچىكرەك مەسچىتلەرنىڭ ئىمامى بولغاندۇ، مەشھۇرى ئابرۇيلۇق خەلپىتىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، نەق ئوردىنىڭ ئۆزىگە خىزمەتكە تەيىنلىنىپتۇدەك.

— بىلىمى مول بولغانلىقتىنمۇ ياكى ...

— بىلىم دەمسىز؟ ... بىلىپ قويۇڭكى، بىلىم ھەرگىز ئامەتكە قېرىنداش ئەمەس. جاھان تارىخىنىڭ ژاراقلاپ كۆرسىڭىز، بىلىمى بارنىڭ ئامىتى يوق، ئامىتى بارنىڭ بىلىمى يوقلۇقىنى كۆرىسىز. مانا شۇ كەملەردە مەشھۇرى تۇرۇژانقان يۇرتنى سوراۋاتقان خاننى ئېلىپ ئېيتسىڭىز، ئۇ بىر ساۋاتسىز ئادەم ئىكەن. ساۋاتسىز بولسىمۇ، يۇرتنى ئادالەت بىلەن سورىغانىكەن. دائىم ئوردىغا بىلىملىك زاتلارنى تەكلىپ قىلىپ، ئەلنى قانداق ئىدارە قىلىش توغرىسىدا ئۇلارنىڭ پايدىلىق مەسلىھەتلىرىنى ئېلىپ تۇرىدىكەن. ھەر كۈنى، مەلۇم ۋاقىتنى ئاجرىتىپ، ئىلگىرى ئۆتكەن ئۆلىمالار يازغان ھەر خىل مەزمۇندىكى كىتابلارنى ئوقۇتۇپ ئاڭلايدىكەن. كىتاب ئوقۇغان كىشىگە بىر ژاراق ئوقۇسا، بىر تىللا ئىنئام قىلىدىكەن. جاكارچىلار شەھەر كوچىلىرىدا داقا-دۇمباقلىرىنى چېلىپ، بۇگۈن خانىنىڭ قايسى كىتابتىن قانچە ژاراق ئوقۇتۇپ ئاڭلىغانلىقىنى ئەلگە مەلۇم قىلىپ تۇرىدىكەن. مەشھۇرىنى بۇ ئوردىغا ئېلىپ كىرگەن ئامەت ئۇنىڭ ھېلىقى ئىللىق كۈلۈمسىرىشىدىن كەلگەن، دەپ

چۈشەنسەك بولار. مەشھۇرى ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئالدىچە ماڭغان يولىدىن كەينىچە ماڭغان يولى نەچچە ھەسسە ئۇزۇن بولغان، دەپ يېزىپتۇ ھېلىقى كىتابتا.

— بۇ نېمە دېگەن گەپ؟

— بۇ گەپنىڭ مەنىسى: مەشھۇرى ئوردىدا يادەك پۇكۇلۇپ، «خوش، خوش!» دەپ ئېگىلىپ، دائىم ئارقىچىلا مېڭىپ يۈرگەن، دېگەن بولىدۇ. مانا شۇنداق يادەك ئېگىلىپ، «خوش ـ خوش!» دەپ كەينىچە مېڭىشى، چىرايىدىن ئۆچمەيدىغان ھېلىقى ئىللىق تەبەسسۇمى بىلەن مەشھۇرنىڭ بۇ يەردىكى مەنسىپىنى شۇنداق تېز ئۆسكىلى تۇرۇپتىكى، ئوردىدىكى كونا ـ يېڭى جىمى مەنسەپدار ئاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇدەك.

— ئۇ نېمە مەنسەپكە چىقىپتۇ؟

— خانىنىڭ ئالاھىدە ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولۇپ، ئۇنىڭغا ئوردىدا كىتاب ئوقۇپ بېرىش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپتۇ.

— شۇمۇ مەنسەپ بوپتۇمۇ؟!

— بۇ ئىشنى سىز سەل چاغلىماڭ. مەشھۇرى ھەر كۈنى سەللە ـ پېرىجىسىنى كىيىپ، سالاپەت بىلەن خانىنىڭ ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭغاندا، ئوردىدىكى بارلىق ئەمەلدارلار، ھەتتا ۋەزىرلەرمۇ ئۇنىڭغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىدىكەن. ھەر كۈنى خانىنىڭ ھۇزۇرىدا بولىدىغان مۇنداق مۇھىم ئادەمگە خۇشامەت قىلماي بولامدۇ دەيسىز؟ ئەگەر ئۇ خانىنىڭ قۇلىقىغا بىرەرسىنىڭ يامان گېپىنى پىچىرلاپلا قويىدىغان بولسا، شۇ ئادەمنىڭ تۇغۇشكىنى شۇ... مانا شۇ چاغدا، مەشھۇرى ئامەت قۇشنىڭ نەق ئۆزىنىڭ بېشى

ئۇستىدە قانات قېقىۋاتقانلىقىنى پەملەپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئېچىقلىق تۇرغان كىتابتىن خانغا بىر ۋاراق ئوقۇپ بەرسە، يالتىراپ تۇرغان بىر دانە تىللا يانچۇقىغا چۈشىدۇ، دېگەن گەپ، ئەگەر ھەر كۈنى ئون ۋاراق ئوقۇسىچۇ؟

— ئون دانە تىللا.

— يۈز ۋاراق ئوقۇسىچۇ؟

— يۈز تىللا.

— مەشھۇرى ھىجىيىپ ئولتۇرۇپ بارا - بارا كىتابنى شۇنداق ئىنتىك ئوقۇيدىغان بولۇپ كېتىپتۇكى، بۇ خانىڭ قېرىپ قالغان ۋاقىتلىرى ئىكەن، بىچارە خان مەشھۇرىنىڭ زادى نېمىلەرنى دەپ كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشەنمەي تەختتە مۈگدەپلا ئولتۇرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئوردىنىڭ جاكارچىلىرى ھەر كۈنى چىقىپ، خانىڭ بۈگۈن قايسى كىتابتىن قانچە ۋاراق ئوقۇتۇپ ئاڭلىغانلىقىنى ئەلگە جاكارلاپ دەبدەبە قىلىۋېرىپتۇ؛ خەزىنىنىڭ ئالتۇنلىرى مەشھۇرىنىڭ يانچۇقىغا شاراقشىپ چۈشۈۋېرىپتۇ؛ خان بولسا تەختتە مۈگدەپ ئولتۇرۇپ كۈندىن - كۈنگە دۆتلىشىپ كەتكىلى تۇرۇپتۇ. ئاخىرىغا بېرىپ، ئوردىنىڭ ئىنتىزامى بوشىشىپ، ئەمەلدارلار باشباشتاقلىشىپ، شاھزادىلەر ئۆزى بىلگىنىنى قىلىپ، پۈتۈن خاندانلىق ۋەيرانچىلىققا قاراپ يۈزلەنگەنكەن. بۇ قېرى خان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن يىللارغىچە بۇ يۇرتتىكى پۇقرالارغا ئارامچىلىق بولمىغان دېيىشىدۇ.

— نېمىشكە؟

— خانىڭ ئوغۇللىرى تەخت تالىشىپ بىر - بىرى

بىلەن توختىماي جاڭجاللىشىپ، پۇقرالارنى بىر قانچە مەزھەپلەرگە بۆلىۋېتىدىكەن. ھەر بىر مەزھەپكە تەۋە ئادەملەرنىڭ بېشىغا يۆگۈلگەن ئۇ سەللىسىنىڭ رەڭگى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىكەن. بۇ زاماندا ئاق سەللە، يېشىل سەللە، قارا سەللە، كۆك سەللە دەمسىز، ئەيتاۋۇر ھەممە رەڭدىكى سەللىلەر بولغانمىش. مۇبادا ئاق سەللىلىكلەر بېسىپ كېلىدىغان بولسا، قارا سەللىلىكلەر ئۆيۈاقلىرىنى تاشلاپ تەرەپكە قاچىدىكەن؛ قارا سەللىلىكلەر كۆچىيىپ كەتسە، ئاق سەللە يۆگىگەنلەرنىڭ جېنىغا ۋايكەن؛ يېشىل سەللىلىكلەر كۆك سەللىلىكلەرنىڭ پېيىنى قىرقىدىكەن؛ كۆك سەللە يۆگىگەنلەرنىڭ قارا سەللىلىكلەر بىلەن تۇغمەس ئاداۋېتى بارکەن. بۇ ئايىغى چىقمايدىغان يېغىلىقلاردا پۇقرالار بالا ئانىدىن، خوتۇن ئېرىدىن ئايرىلىپ خانۇەيران بولۇپ، يەرلەر قانچە يىل تېرىلماي ئاق قالغان، دېيىشىدۇ. پەقەت مەشھۇرىلا مۇشۇ ئېغىر يىللارنىمۇ كۆلۈمسىرەپلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنمىش.

— مەشھۇرى قايسى مەزھەپكە تەۋە ئىكەن؟

— ئۇنىڭ زادى قايسى مەزھەپكە تەۋەلىكىنى بىر خۇدا بىلمىسە، ئۆزىمۇ بىلمەسمىش. شۇ كۈنلەردە مەشھۇرىنىڭ ئۆيىدىكى قوزۇقلاردا ھەممە رەڭدىكى سەللىلەر تېپىلىدىكەن. قايسى مەزھەپ كۆچىيىپ كەتسە، مەشھۇرى شۇ مەزھەپنىڭ سەللىسىنى بېشىغا مەھكەم ئوراپ، كوچىلاردا بەخىرامان يۈرۈۋېرىدىكەن؛ قايسى مەزھەپنىڭ ئادىمى تەختكە چىقسا، ئۇ ھېلىقى چىرايىدىن يېتمەيدىغان كۆلۈمسىرىشى بىلەن، ئوردىدا شۇ مەزھەپ ئۇچۇن

خىزمەت قىلىۋېرىدىكەن. كېيىن - كېيىن، مەشھۇرىنىڭ مۇنداق سەللە يەڭگۈشلەش ماھارىتى شۇنچىلىك كامالەتكە يېتىپتۇكى، ئۇ خۇددى سېھىرگەرلەردەك، زۆرۈر بولغاندا سەللىسىنىڭ رەڭگىنى سەللىنى بېشىدىن ئالماي تۇرۇپلا ئۆزگەرتىۋالالايدىغان بولغانمىش. . مەشھۇرى ئەنە شۇنداق خاتىرجەم ياشاپ، نەق توقسەن يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەنىكەن.

— مەشھۇرى ئۆلۈپتۇمۇ؟!

— جاھاندا ئۆلمەيدىغان كىم بار؟ پەقەت تۇغۇلمىغانلارلا ئۆلمەيدۇ.

— مەشھۇرى ئۆلگەندىمۇ كۇلۇمسىرەپ ئۆلۈپتۇمۇ، قانداق؟

— نەق شۇنداق بوپتۇ. ئۇنىڭ جەسىتىنى يۇيۇشقا كىرگەن ئادەملەر قارىسا، مەشھۇرىنىڭ چىرايىدا تۇغۇلغان چېغىدىكى غەلىتە ھېجىيىش ئەينى ساقلىنىپ تۇرغانمىش. كىتابتا: مۆجىزە دەل مەشھۇرى ئۆلگەن چاغدا يۈز بەرگەن، دەپ يېزىلىپتۇ.

— يەنە نېمە مۆجىزە يۈز بېرىپتۇدەك؟

— مەشھۇرىنىڭ تاۋۇتىنى ئېلىپ ماڭىدىغان چاغدا، بەردەس تۆت يىگىت تاۋۇتىنى يەردىن يۇلۇپ ئالالمىغان، دەيدۇ. جامائەت: «نېمە بالا بولدى؟!» دەپ ھەيران بولۇشۇپ، تاۋۇتنىڭ ئاستىغا ئېگىشىپ قاراپ بېقىپتۇ. تاۋۇتنىڭ ئاستىغا بىرەرسى تاش ئېسىپ قويىدۇ، دەمسىز؟ قارىسا ھېچنېمە يوق، تاۋۇت شۇنچە ئېغىرمىش. ئاخىرىدا يىگىرمە ئادەم «ھە . . . ھۇ» بىلەن تاۋۇتنى تەستە مۇرىگە ئېلىپ، قەبرىستانلىققا ئاران يەتكۈزۈپ بېرىپتۇدەك. بۇ

ئىش ئۇستىدە ئۇزۇن يىللارغىچە كۆڭۈلسىزلىك ئىچىدە غۇلغۇلا بولغانمىش. بەزىلەر: مەشھۇرنىڭ گۇناھسىز ئايالىنى ئېغىر ئىدى، ئۇ تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئانىسىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان؛ ئەلنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندىمۇ سەللىسىنىڭ رەڭگىنى توختىماي ئۆزگەرتىپ، ھەجايغان پېتى ساختىپەزلىك بىلەن كۈن ئالغان، خەزىنىنىڭ پۇلىنى ئالدامچىلىق بىلەن قولغا چۈشۈرۈپ ھارامدىن بېيىغان؛ ئاخىرىدا پۈتۈن بىر خانلىقنىڭ ۋەيران بولۇشىغا سەۋەبچى بولۇپ، پۈقرالارنىڭ بېشىغا بالايىئاپەت ياغدۇرغان؛ گۇناھىنىڭ كۆپلۈكىدىن تاۋۇتسى تاشتەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن، دەيىشىدىكەن. يەنە بەزىلەر: مەشھۇرى ناھايىتى ئۇلۇغ زات ئىدى. ئۇنىڭ تاۋۇتىنىڭ ئېغىرلىشىپ كەتكىنى — يارانقان ئىگەمنىڭ بۇ زاتنىڭ ئادەتتىكى ئادەم ئەمەسلىكىدىن بەرگەن بېشارىتى، دەيدىكەن.

— شۇنداق قىلىپ، مەشھۇرى ئۆلگەندىن كېيىن تېخىمۇ مەشھۇر بولۇپ كېتىپتۇ، دەڭ؟

— قىزىقچىلىقنىڭ قىزىقى تېخى كېيىن باشلىنىپتۇ، دېمەمسىز.

— يەنە نېمە ئىش بوپتۇدەك؟

— مەشھۇرى ھايات ۋاقتىدا بار دۇنياسىنى سەرپ قىلىپ ئۆزى ئۇچۇن كاتتا بىر قەبرە ياسىتىپ، قەبرە ئەتراپىغا تۇنەكخانا، ئىستىقامەت ئۆيلىرىنى سالدۇرۇپ، تېخى ئۇ يەرگە نەچچە يىللارغا يەتكۈدەك ئۇزۇق - تۇلۇكلەرنىمۇ توپلاپ قويۇپ، ناھايىتىمۇ خاتىرجەم كۆز يۇمغانىكەن. مەشھۇرى ئۆلگەندىن كېيىن، بۇ يەر ئۇزۇن

يللارغىچە سوپى، ئىشان، مۇساپىر، دەرۋىش ۋە ئاشقىلارنىڭ قورساق باقىدىغان جايىغا ئايلىنىپ قالغان، دېيىشىدۇ. مەشھۇرنىڭ «مەغپىرخوجا» دېگەن ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ئاشقىلارنىڭ دوستى» دېگەن گەپنىڭ قېتىلىپ قالغىنىمۇ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك. بۇ ئادەملەر بۇ يەرگە توپلىشىۋېلىپ، مەشھۇرى ھايات ۋاقتىدا زادى قانداق رەڭلىك سەللە يۆگىگەن؟ دېگەن مەسىلىنى ھەل قىلالماي توختىماي دەتالاش قىلىدىكەن. مەشھۇرى ئاق سەللە يۆگەيتتى، دېگەنلەر ئۇنىڭ قەبرىسىگە ئاق توغ قادايدىكەن؛ مەشھۇرى قارا سەللە يۆگىگەن، دېگەنلەر قارا توغ تىكىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ھەر كىم ئۆزى پەرەز قىلغان رەڭدىكى توغنى قاداپ قەبرىنىڭ ئۈستىنى ئالىيېشىل لاتا ـ پۈتا بىلەن كۆمۈۋېتىدىكەن. بۇ مازارنىڭ شەيخلىرى مازارغا ھەر تەرەپتىن كېلىپ تۇرىدىغان نەزىر، سەدىقىلەرنىڭ تېخىمۇ كۆپ بولۇشىنى كۆزلەپ، بۇ كاتتا قەبرىدە يانقان زاتنىڭ ھەقىقىي ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى ئىسپات قىلماقچى بولۇپ، جاۋغايللىرىدىن كۆۋۈك قايناپ كېتىدىكەن. بۇ گەپكە ئىشەنگەن قانچە ئىخلاسمەنلەر قەبرىنى ئايلىنىپ «ھۇ» تارتىپ، قانچىسى ھوشىدىن كېتىپ يېقىلىپمۇ قالىدىكەن... ۋاقىت نېمىنى ئۇنتۇلدۇرمايدۇ، دەيسىز؟ يللار ئۆتۈپ، بۇ قەبرىدە زادى كىمنىڭ يانقانلىقى ئۇنتۇلۇپ، بۇ يەر ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ توغ تىكىپ، تاۋاپ قىلىدىغان بىر جايىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. يەنە بىر يللارغا كەلگەندە، قەدىمكى خانلارنىڭ قەبرىلىرىگە كۆمۈلگەن مال ـ دۇنيالارنى ئاختۇرىدىغان قەبرە ئوغرىلىرى بۇ قەبرىنى ئېچىپ قارىسا،

يوغان بىر تاشتىن باشقا ھېچنېمە چىقماپتۇدەك.

— مانا قىزىق، مەشھۇرنىڭ جەسىتى نەگە كېتىپتۇ؟

— مەشھۇرنى يۇيۇپ تاۋۇتقا سالغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئاشۇ تاشنىڭ ئالماشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ھىجايغان پېتى ئۆلۈمگە كەلگەن جامائەتنىڭ ئارىسىغا قېتىلىپ كەتكەنمىش. بەلكىم ئۇ باشقىلار ئۇنىڭ ھېلىقى ئېغىرلىشىپ كەتكەن تاۋۇتىنى كۆتۈرەلمەي ھەپىلىشىۋاتقاندا، مەسخىرە كۈلكىسىنى كۈلۈپ بىر چەتتە قاراپ تۇرغان بولۇشمۇ مۇمكىن. ھېلىقى كىتابنىڭ مۇئەللىپىنىڭ يېزىشىچە، مەشھۇرى ھېلىمۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا غايىۋانە ياشاپ يۈرەرمىش. شۇڭا بىزگە مۇنداق سەللىسىنىڭ رەڭگىنى جاھانغا بېقىپ ئۆزگەرتىپ تۇرىدىغان ئادەملەر ھەر زامان، ھەر ماكاندا ئۇچراپ تۇرغۇدەك...

2000 - يىل فېۋرال، ئۈرۈمچى.

گۆركار

قۇناخۇن گۆركار گۆرنى كولاپ بولۇپ، ئىچ گۆرگە كىرىپ، پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ يېتىپ باقتى. ئۇ مۇشۇنداق ئەستايىدىل ئادەم ئىدى. ھەر قېتىم يېڭى بىر گۆرنى كولاپ پۈتتۈرگەندە، ئىچ گۆرگە كىرىپ پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ يېتىپ باقاتتى. قۇناخۇن ئۇزىمۇ ئېگىز، بەستلىك ئادەم ئىدى. ئۇ پانقان ئىچ گۆرگە ھەرقانداق مېيىتنى ئازادە قويغىلى بولاتتى.

قۇناخۇن ياشىنىپ قالغاچقىمۇ، بۇ بىر - ئىككى يىلدىن بېرى گۆر كولايدىغان ئىشمۇ ئۇنىڭغا ئېغىر كېلىدىغان بوپقالغانىدى. ئۇنىڭ گۆركارلىق قىلىپ يۈرگىنىگە ئۇزۇن يىللار بوپقالدى. مۇشۇ قەبرىستانلىقنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىدە ژاپات بولغان قېرى - ياش، ئەر - ئايال بولۇپ قانچىلىغان ئادەملەرنىڭ يەرلىكىنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن كولاپ دەپنىلىدى. يېقىندىن بېرى ئۇ «ئاز قالدى، بىر كۈنى مېنىڭمۇ يەرلىكىمنى بىرسى كولاپ، مېيىتىمنى بۇ يەرگە قويىدۇ» دەپ ئويلايدىغان بوپقالغانىدى... قۇناخۇنغا ماڭۇ يېڭى گۆرنى كولىغۇچە خېلى ھاردۇق يەتتىمۇ، ئىچ گۆردە

سوزۇلۇپ يېتىۋىدى، پۈت - قوللىرى ئارام ئېلىپ خۇشياققاندەك بولدى.

«بىر ھېسابتا تىرىكچىلىكىنىڭ غېمى، جاھانىڭ غوۋغاسىدىن خالىي مۇشۇ يەرمۇ تىنچكەن، — دەپ ئويلىدى قۇناخۇن نەم توپا پۇراپ تۇرغان، سالقىن ئىچ گۆرده يېتىپ، — بىرده راست، بىرده يالغان سۆزلەپ ياشايدىكەنمىز، ياشايدىكەنمىز، ئاخىر كېلىدىغان يېرىمىز مۇشۇكەنغۇ؟... مانا ماۋۇ رەجەپئاخۇن «رەجەپ باي» بولۇپ جاھانغا پاتماي قېلىۋىدى، ئاللانىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ئۇمۇ چارىسىز كۆزىنى يۇمدى. ھېلى جامائەت يۇيۇپ - تاراپ ئۇنى مۇشۇ يەرگە ئېپكېلىدۇ. ئۇنىڭغا قارىغاندا مېنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىم قانچىلىك ئىشتى؟ يەتتە كەتمەن توپا چۈشكەندىن باشلاپ، مۇنكىر - نەكىرلەر كىرىپ سوئال - سوراقتى باشلايدۇ، دەيدۇ. باشلىسا باشلىمامدۇ، قورققۇدەك نېمە گۇناھىم بار. «كىمسەن؟» دېسە، «گۆركار قۇناخۇن بولىمەن» دەيمەن...»

شۇنداق خىياللار بىلەن قۇناخۇن كۆزىنىڭ ئۇيقۇغا كېتىپ قالغىنىنى سەزمىدى. بىر چاغدا غەلىتە كىشىنگەن، قولىغا كالتەك - توقماق تۇتقان مۇنكىر - نەكىرلەر زەنجىر، كىشەن، يەنە قانداقتۇر ئەسۋابلىرىنى شاراقشىتقىنىچە ئىچ گۆرگە كىرىپ كەلدى. «لائىلاھە ئىللاللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللا! — دەپ ئىمان ئېيتتى قۇناخۇن، — مەن چۈش كۆرۈۋاتمەنمۇ، قانداق؟...»

— خوش، قۇناخۇن دېگەن سەن بولامسەن؟ — دېدى سوراقچا كىرگەنلەرنىڭ بىرى.

— شۇنداق، يانتاق مەھەللىدىكى گۈركار قۇناخۇن بولىمەن.

— خوش، قېنى، قىلغان گۇناھلىرىڭنى ئېيت!

— مېنى ئالدىراپلا سوراق قىلىۋاتىسىلەرغۇ دەيمەن؟ — دېدى قۇناخۇن، — مەن تېخى ئۆلمىگەن تۇرسام. . ئۆلىدىغان ئىش بولسا، ئەلۋەتتە ئاۋۇال بىر - ئىككى كۈن ئۆيدە ئۇرۇن تۇتۇپ يانقان بولسام، بالىلىرىمنى ئەتراپىمغا يىغىپ چىرايلىق خوشلىشىپ، رازىلىقمىنى بەرگەن بولسام بولمايتتىمۇ؟

— ئۆلمىگەن بولساڭ، بۇ ئىچ گۆرده نېمە لاپچىيىپ ياتىسەن؟

— دەۋاتىمەنغۇ، ئۆزۈم بىر ئەرزىمەس كەمبەغەل بولساممۇ، يانتاق مەھەللىدىكى گۈركار قۇناخۇن، دېسە مېنى بۇ ئەتراپتا تونۇمايدىغان ئادەم يوق. گۆر دېگەن كولاپ يەنە تىندۇرۇۋېتىدىغان نەرسە بولسىمۇ، يەنە ئىش دېگەننى ئۆزىنىڭ قائىدىسىگە توغرىلاپ قىلمىغان بىلەن بولمايدۇ. ھەر قېتىم گۆرنى كولاپ بولۇپ، بولدىمۇ - بولمىدىمۇ، دەپ مۇشۇنداق ئىچىگە كىرىپ يېتىپ باقمەن. ماۋۇ رەجەپ باي دېگەن بىلەن ئانچە خۇشۇممۇ يوق. خۇشۇم يوق دەپ ئىشنى قولۇمنىڭ ئۇچىدا قىلسام بولمايدۇ - دە، ھاردۇق يېتىپ قالدىمۇ، ئىچ گۆرنى كۆرۈپ باقمەن، دەپ كىرىپ، كۆزۈم ئۇيقۇغا كېتىپ قاپتۇ.

— ئۇ تەرەپلىرى بىلەن كارىمىز يوق. يۇقىرىدىن بىزگە: «بىر ئۆلۈك يەرلىكىگە قويۇلدى، بېرىپ سوراق قىلىڭلار!» دەپ پەرمان كەلدى. پەرمانىنى ئىجرا

قىلمىساق بولمايدۇ. قىلغان گۇناھلىرىڭنى بىلەمسەن؟

— ئەمدى، بەندىچىلىكتە كىم گۇناھتىن خالىي بولالايدۇ؟ بەزى سەۋەنلىكلەرنى ئۆتكۈزسەم ئۆتكۈزگەندە- مەن.

— تىلىڭنى چاينىماي ئېنىق گەپ قىل! — دېدى يەنە بىر سوراقچى، — پۇلى بارلارنىڭ گۆرىنى كەڭ، پۇلى يوقلارنىڭكىنى تار كولىغىنىڭچۇ؟ ياخشى يەرلەرگە: «بۇ يەردە قەبرە بار» دېگەننى قىلىپ، يالغاندىن توپا دۆۋىلەپ قويۇپ، پۇلنى جىق بەرگەن غوجاملارغا ئۆرە باھادا ساتقىنىڭچۇ؟ مۇساپىرلارنىڭ تۆت - بەشىنى ئۇستى - ئۇستىلەپ بىر گۆرگىلا كۆمۈۋەتكىنىڭچۇ؟ . . . ئۆزۈڭچە قىلغان - ئەتكەنلىرىمنىڭ پەقەت سورىقى بولمايدۇ، دەپ قالغانمىدىڭ؟

— يا ئاللا، نېمە دەۋاتىدىغانسىلەر؟ شەھەرنىڭ گۆركارلىرىنى شۇنداق قىلىقلارنى قىلىدىكەن، دەپ ئاڭلىۋىدىم، بىزنىڭ بۇ يەردە يەر كەڭرى تۇرۇپتىغۇ. . .

قۇناخۇن باياتىنىدىن بېرى چۇش كۆرۈۋاتاتتى. بارا - بارا چۈشىدىكى نەرسىلەرمۇ غۇۋالىشىپ، لايدەك ئېزىلىپ شۇنداق قاتتىق ئۇخلاپ كەتتىكى، جامائەتنىڭ تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ تۇپراق بېشىغا يېتىپ چىققىنىنى، گۆرنىڭ ئۇستىدىكى ۋاراڭ - چۇرۇڭ، يىغا - ئاۋازلىرىنىڭمۇ ھېچقايسىسىنى تۇيمىدى.

ئۆلگۈچى رەجەپ باي ئىدى. رەجەپ بايىنى مۇشۇ يۇرتنىڭ زومىگىرى دېسىمۇ بولاتتى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ، يۇرت سورىغان، ئەترەتنىڭ يەر - مۈلۈكلىرىنى

شەخسلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە، ھوقۇقىغا تايىنىپ يەرنىڭ ئوبدىنىسى، ئات - ئۇلاغ، سايمانلارنىڭ سەرخىللىرىنى ئۇرۇق - تۇغقان، بالا - چاقىلىرىغا بۆلۈپ بېرىپ، تېزلا كۆتۈرۈلۈپ «رەجەپ دادۇيجاڭ» دىن «رەجەپ باي» غا ئايلانغانىدى. ھازىر ئۇنىڭ توك تۇغمەن، ماي تارتىش، چىگىت ئايرىش زاۋۇتلىرى، شەھەردە ئاچقان دۇكانلىرى بار ئىدى. يۈز مولاپ يەر تېرىيتتى. يۇقىرىدىن بېيىغان ئائىلىلەرنى زىيارەت قىلغىلى كەلگەنلەر ئۇدۇل ئۇنىڭ ئۆيىگە چۈشەتتى. «ھالال» ئەمگىكى بىلەن بېيىغانلارنىڭ ئۇلگىسىمۇ يەنە شۇ رەجەپ باي ئىدى. شۇڭا، بۇ ئەتراپتا ئۇنىڭ ئائىلە جەمەتىنىڭ دېگىنى دېگەن، قىلغىنى قىلغانىدى. يارانقان ئىگەمنىڭ قۇدرىتى ئالدىدا رەجەپ بايمۇ چارىسىز، مانا بۇگۈن تاۋۇنقا چۈشۈپ گۆرنىڭ ئاغزىغا كېلىپ تۇراتتى.

جامائەت كولىنىپ تەييار بولغان گۆرنىڭ قېشىغا كېلىپ، تاۋۇتنى يەرگە قويۇشتى. ئىمام بىلەن يۇرت ئاقساقاللىرى نېرىغا سېلىنغان كىگىز ئۇستىدە ئولتۇرۇشتى. جامائەتنىڭ بىر قىسمى گۆرنىڭ بېشىغا دۇررىدە ئولىشىپ تۆۋەنگە قاراشتى. گۆر چىرايلىق كولانغانىدى.

— پاھ، ماۋۇ يەرنىڭ توپىسى قالتىس ئوبدان چىقىپتۇ - دە! — دېدى بىرەيلەپ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ خۇشامەت تەلەپپۇزىدا. چۈنكى رەجەپ باي ئۆلۈپ كەتكەن بىلەن، ئۇنىڭ ئۇرۇق - جەمەتى گۆرنىڭ ئەتراپىدا ھازىر بولۇپ تۇرۇشاتتى.

— رەھمەتلىك رەجەپ باي ئۆزىمۇ نېمىتى خالىس،

ئوبدان ئادەم ئەمەسمۇ! . . . قېنى بۇ گۆركار؟ — دېدى يەنە بىرەيلەن.

— هاي قۇناخۇن!

— قۇناخۇن! . . .

بىر نەچچەيلەن ژارقىراپ، تەرەپ ـ تەرەپكە يۈگۈرۈپ گۆركارنى ئىزدىگىلى تۇردى. قۇناخۇننىڭ ھېچ يەردە قارىسى كۆرۈنمەيتتى.

— ئۆيگە كېتىپ قالغانمۇ نېمە بۇ ئادەم؟!

— ئەستا، ئالدىرىغاندا ماڭۇ ئادەمنىڭ قىلغان ئىشىنى! — دەپ قاتتىق تېرىكتى رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلى. ئۇ دادىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان، دوغلاق، كۆتەمەك بۇرۇت، چېقىر كۆز ئادەم ئىدى.

— قېنى مەزىناخۇنۇم، ئۆزلىرى چۈشمەمدىلا، يەنە ياشراق بىرەيلەن يارەملەشسۇن. كۇن ئىسسىق، جامائەت ساقلاپ قالدى، ئۆزىمىزلا قويۇۋېتەيلى، بۇ قانچىلىك ئىشتى؟ — دېدى مويسېپىتلاردىن بىرى.

تاياقتەك ئورۇق مەزىناخۇنۇم پەرىجىسىنى يېشىپ، سەللىسىنى ئېلىپ، يېنىدا تۇرغان ياش بالىغا تۇنقۇزۇپ قويدى. «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم!» دەپ ئورەكىكە سىيرىلىپ چۈشتى. ئارقىدىن مۇشۇنداق دەپنە ئىشلىرىغا ئانچە ـ مۇنچە ھە ـ پە دېيىشىپ يۈرىدىغان بىرەيلەن مەزىناخۇنۇمنىڭ يېنىغىلا سەكرىدى. جامائەت:

— ھوي ـ ھوي، ئۇنداق ئەمەس، مۇنداق.

— باش ماڭۇ تەرەپتە! . . . — دەپ چۇرقىرىشىپ، ئاق كىگىزگە ئورالغان مېيىتنى لەھەتكە سۇنۇپ بېرىشتى.

— ئەستا، ماڭۇ قۇناڭكامنىڭ قىلغان ئىشىنى

قارىمامدىغان، — دەپ پىچىرلىدى مەزناخۇنۇمغا ياردەملىشىۋاتقان كىشى.

— ھە، نېمە بولدى؟ — دېدى مەزناخۇنۇم.

— قۇناقكام كونا گۆرنىلا ئاچقان ئوخشىمامدۇ؟...

ئىچ گۆردە يەنە بىر جەسەت تۇرىدۇ.

— قۇناخۇن قېرىپ قالدى. توپىسى يۇمشاقراق، كولاشقا ئوڭاي، دەپ كونا گۆرنى ئاچسىمۇ ئاچقاندۇ، — دېدى مۇنداق ئىشلارنى جىق كۆرگەن مەزناخۇنۇم، — ئەمدى باشقا گۆر كولايمىز، دېسەك، ئۇلگۈرەلمەيمىز. شاۋ - شۇۋ قىلماي، كونا جەسەتنى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ قويۇۋەر. بۇ يەردە سېنىڭ - مېنىڭ دەيدىغان گەپ يوق. ئىچى خېلى كەڭ كۆرۈنىدىغۇ!...

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئوخلاۋاتقان قۇناخۇننى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا رەجەپ باينىڭ مېيىتىنى قويۇپ، ئىچ گۆرنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ قايتىپ چىقتى. يۇقىرىدا كەتمەن - گۈرجەكلىرىنى تۇتۇپ تەييار بولۇپ تۇرغان ياش بالىلار تەرەپ - تەرەپتىن توپا تاشلاپ، ھەش - پەش دېگۈچە تاش گۆرنىمۇ تىندۇرۇپ، ئۇستىگە توپا دۆۋىلەپ، بەلگە ئۈچۈن بىر نەچچە كېسەكنىمۇ تاشلاپ قويۇشتى.

— بولدى، رەھمەت، ۋاقتىلىق شۇ بويىچە تۇرۇپ تۇرسۇن! — دېدى رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلى، — ئاتامنىڭ يەتتە نەزىرسىنى ئۆتكۈزۈپ، قىرىق نەزىرسىگچە بۇ يەرگە ھەيۋەتلىك بىر گۈمبەز قوپۇرىمىز.

— ھە، شۇنداق بولماي، — دېيىشتى بىر نەچچەيلەن، — رەجەپ باي كىچىك ئادەممۇ؟ يۇرتنىڭ ئاتىسى - دە!

كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرغان مويسىپىتلارنىڭ بىرى چىرايلىق قىرائەت قىلدى. جامائەت دۇئاغا تەڭ قول كۆتۈرۈپ، ئۆلگۈچىگە ئىمان تىلەپ تارقاشتى.

بايا، تاش گۆرگە يەتتە كەتمەن توپا چۈشكەندىلا ئىچ گۆرگە مۇنكىر ـ نەكىرلەر كىرىپ بولغانىدى. ئۇلار قاتارلىشىپ يانقان ئىككى مەيىتنىڭ كۆرۈپ ھەيران بولۇشتى.

— بۇ يەردە ئىككى مەيىت ياتىدىغۇ؟ — دېدى ياشتا كىچىكرەك بىرى، — تېخى بىرىنى كېيىنلەپتۇ، بىرىنى كېيىنلىمەيلا كۆمۈۋېتىپتۇ!

— قېنى، قېنى، — دەپ ئېگىشىپ قاردى ياشتا چوڭراقى، — ھە، ھەيران قالغۇدەك ئىش يوق. بىر زامانلاردا، ۋاپادار خوتۇنلار ئۆلۈپ كەتكەن ئېرىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا چىدىمايى، ئېرى بىلەن بىللە گۆرگە تىرىكلا كىرىۋالىدىغان ئىشلارمۇ بولىدىغان. شۇنداقراق بىر گەپمىكىن بۇ يا؟

— قارىمامسەن، ھەر ئىككىلىسى ساقال ـ بۇرۇتى بار ئەر كىشى تۇرمامدۇ؟

— سەن تېخى بۇ ئىشقا يېڭىدىن تەيىنلەندىڭ، — دېدى ياشتا چوڭ سوراقچى، — مانا، مېنىڭ بۇ ۋەزىپىنى بەجا كەلتۈرۈۋاتقىنىمغا نەچچە يۈز يىل بولدى. بىر چاغلاردا، پادىشاھلار ياكى كاتتا بايلار ئۆلسە، ئۇ دۇنياغا بارغاندا بىللە خىزمەتچىنى قىلىدۇ، دەپ يۈزلەپ چاكارلىرىنىمۇ قوشۇپ تىرىكلا كۆمۈۋېتىدىغان قائىدىلەر بولىدىغان. ھەي . . . ي، ئۇ دۇنيادىكى ئادەملەرنىڭ ئەخمەقلىقىنى بىر دېمە.

— شۇنداقمۇ ئىشلار بولغانمۇ؟

— پاھ، بۇ ئادەم دېگىنىڭ ئازراقلا مەنسەپ، پۇل - دۇنياغا ئېرىشۈالسلا شۇنچىلىك يوغىناپ كېتىشىدۇكى، تېخى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن خۇدالىق دەۋاسى قىلغانلارمۇ چىققان.

— ياللا، نېمە دەيدىغانسەن؟

— شۇنداق. ئاقىۋەت بىر كۈنى بۇ يەرگە كەلگەندە، ھەر قاندىقىنىڭ قىلمىشىدىن بىرمۇ بىر ھېساب بېرىدىغىنى ھېچقايسىسىنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايدۇ.

— ئادەملەر ياشاۋاتقان ئاشۇ دۇنيا قانداقراق يەردۇ؟ بىر چىقىپ كۆرۈپ باققۇم بار ئىدى.

— ياشلىق قىلما، ئۇ ئارزۇ قىلىدىغان يەر ئەمەس. بىر - بىرىنى ئالداۋاتقان، بىر - بىرىدىن گۇمانلىنىۋاتقان، بىر - بىرىنى بوزەك قىلىۋاتقان، كۆرەلمەسلىك، زومىگەرلىك، ئاچ كۆزلۈك... ئەيتاۋۇر ئۇ يەردە يامان ئىشلارنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ.

— ئاچ كۆزلۈك دېگەن نېمە ئۇ؟

— يارانقان ئىگەم ئادەملەرنى سىناش ئۈچۈن ئۇلارغا نەپسى دېگەن بىر نېمىنى قوشۇپ بەرگەن. ئەنە شۇ نەپسىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، ئۇلار ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىشىدۇ. ھەممىنى ئۆزۈملا يېسەم، دېيىشىدۇ. ئاچ كۆزلۈك دېگەن شۇ...

— ماۋۇ يانقان ئىككىسىنىڭ كېپەنلىگىنى خوجايىنى، كېيىم - كېچەكى بىلەنلا يانقىنى ئۇنىڭ چاكىرى ئوخشىمامدۇ؟

— كېپەن بىلەن يانقىنى بىر يۇرتنىڭ زومىگىرى.

ئۇنىڭ قانداق ئەسكىلىكلەرنى قىلغىنىنى ھېلى سوراق قىلغاندا ئاڭلايسەن. ئۇنىڭغا قارىغاندا، مۇنۇ چاكىرى تۇزۇك كۆرۈنەمدۇ، نېمە؟

— بۇگۈن بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسىنى سوراق قىلىمىز؟ سوراق قىلىنىدىغان ئادەم بىر ئىدىغۇ؟

— شۇنى دەيمەن. توختا، بىز ئاۋۋال چېقىپ يولىورۇق سوراپ باقايلى.

مۇنكىر ـ نەكىرلەر دۇكۇرلىشىپ چېقىپ كېتىشى بىلەنلا رەجەپ باي لاپ قىلىپ كۆزىنى ئاچتى. بايا ئۇ سوراقچىلار زەنجىر ـ كىشەنلىرىنى شاراقشىتىپ كىرگەن چاغدىلا ئېسىگە كېلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممە گېپىنى ئاڭلاپ يانقانىدى. «ھەي . . . ي، ئىش چاتاق! — دەپ ئويلىدى رەجەپ باي، — بۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆز قارىشى ماڭا تازا ياخشى ئەمەستەك قىلىدۇ. ماۋۇ بالىلىرىم دېگەن ۋاپاسىزلارنىڭ مېنى قىپيالىڭاچ قىلىپ، ئەسكى ماتاغا يۆگەپلا كۆمۈپ قويۇشقىنىنى قارىمامدىغان، شۇ تاپتا تېخى ئۇلار مېنىمۇ ئۇنتۇپ، بەلكىم تېخى ئۆلۈپ كەتكىنىمگىمۇ خۇش بولۇشۇپ، مەندىن قالغان دۇنيالارنى بۆلۈشەلمەي بىر ـ بىرىنىڭ كانىيىنى سىقىشۇاتقاندۇ! . . . ھېچ بولمىغاندا مېنى بىر ئون ـ يىگىرمە مىڭ كوي پۇل بىلەن قوشۇپ كۆمگەن بولسا، ماۋۇ سوراقچىلارغا ئازراق شوڭغۇتۇپ باقمايتتىمۇ. . . »

رەجەپ باي ئىككى قولى بىلەن يەرنى تىرەجەپ قوپۇپ ئولتۇردى. يېنىدا يانقان ئادەمگە قاراپ: «ئەجەب بىزنىڭ مەھەللىدىكى گۆركار قۇناخۇنغا ئوخشايدىغان ئادەمكىنا بۇ! » دەپ

ھەيران بولدى.
— قۇناخۇنمۇ سەن؟! — دەپ نوقۇدى ئۇ يېنىدىكى ئادەمنى.
— قۇناخۇن ئويغىتىپ، يېنىدىكى كىپەنگە ئورىلىپ ئولتۇرغان ئادەمنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.
— شۇنداق، ئۆزلىرى رەجەپ باي بولامدىلا؟
— سەن قاچان ئۆلۈپ كەتكەنتىڭ؟
— تازا ئېسىمدە يوق. سىلىنىڭ گۆرلىرىنى كولاپ بولۇپ، قانداقراق بولدى؟ دەپ ئىچ گۆرگە كىرىپ سوزۇلۇپ يېتىپ باققىنىم ئېسىمدە. ئۆزۈمنى ھېرىپ كېتىپتىكەنمەن، يېتىپ شۇنچىلىك راھەتلەندىم. سىلى بىلىلا، مومىيىم ئۆلۈپ كەتكىنىگە تۆت - بەش يىل بوپقالدى. شۇنىڭدىن بېرى يالغۇزلۇقتا ئۆلۈمنىلا ئويلايدىغان بوپقالغانىدىم. ئىككى قىزىمنىڭ ئۇششاق بالىلىرى بار، ھەممىسى ئۆزىنىڭ ھەلەكچىلىكى بىلەن. بەزىدە ئاش - تاماق سېغىنىپ قالسام، ئۇلارنىڭ ئۆيىلىرىگە بارىمەن. «شۇ كۆيئوغۇللارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنمەيلا» دەپ يەنە قايتىپ كېلىمەن. بىر قورسقىمنى، دەپ كىم ئۆلسە شۇنىڭ گۆرىنى كولاپ، شۇمۇ كۈنمۇ؟ ئۇنىڭدىن كۆرە تىرىكچىلىكىنىڭ غېمىدىن خالاس بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەنمۇ ياخشىكەن، دەپ ئويلاپ، يېتىپلا خۇداغا ئەرزىم يېتىپ، ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايمەن.
— قاچان؟
— قاچان ئۆلۈپ كەتكىنىم تازا ئېسىمدە يوق. شۇ سىلىنىڭ گۆرلىرىنى كولاپ بولۇپلا...
— مېنىڭ گۆرۈم قايسى؟

— مۇشۇ گۆر سىلىنىڭ بولمامدۇ. قارىسىلا، نېمىدېگەن ئازادە كولاپتىمەن. نىيەتلىرى خالىس بولغاچقا توپىسىمۇ يۇمشاق، ئوبدان چىقتى. ئىككىمىز كەڭ-كۇشادە يېتىپ، يەنە بىر مۇنچە يەر ئېشىپ قاپتۇ.

— ئەمىسە، سېنىڭ گۆرۈڭ قېنى؟

— مېنىڭ گۆرۈم... راست، مېنىڭ گۆرۈم قېنى؟... جامائەت مېنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىمنى تېخى بىلگۈدەك بولمىدى - دە! خەۋەر تاپقان بولسا، مېنىڭ گۆرۈمۇ تەييار بولار ئىدى.

— چىقە، ئۆزۈڭنىڭ گۆرىگە چىقىپ يات! — دەپ ۋارقىرىدى رەجەپ باي، ئاچچىقىدىن ئۇنىڭ گۇرەن تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى.

— رەجەپ باي، — دېدى قۇناخۇن يىلىنىش ئاھاڭىدا، — بۇ دېگەن باشقا بىر دۇنيا، سېنىڭ - مېنىڭ دېيىشىدىغان يەر ئەمەس. ئاۋۇ نەچچە مو يېرىمنى سىلى ئۆزلىرىنىڭ يەرلىرىگە قېتىۋالغاندىمۇ مەن گەپ قىلمىغانغۇ؟... ئىككىمىز بۇ يەردە گۇڭۇر - مۇڭۇر مۇڭدىشىپ ياتساق، سىلىگىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟

— نېمە دەۋاتىسەن!؟ مەن سەندەك يالاڭتۆش بىلەن بىر گۆردە ياتامتىم!...

رەجەپ باي ئىچىدە: «ھېلى ھېلىقى سوراقچىلار يېنىپ كېلىپ سوراقنى باشلىغىلى تۇرسا، قىلغان-ئەتكەنلىرىم چۇۋۇلۇپ چىقىپ، ماۋۇ قۇناخۇن دېگەن قوڭالتاقنىڭ ئالدىدا يۇزۇم تۆكۈلۈپ كېتەرمۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ گۆر رەجەپ بايىنىڭ پۇلى بىلەن كولانغان تۇرسا، ئىنساپ قىلسا،

بالا ـ چاقلىرى ئەتە ـ ئۆگۈن ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىدە ئېگىز گۈمبەزمۇ قوپۇرۇشار. بۇ قۇناخۇن دېگەن بىر تېنىن خەجلىمەي، غېپىدە بۇ گۆرگە كىرىپ يېتىۋالسا، پايدا ئۇنىڭغىلا بولمامدۇ؟ رەجەپ باي ئۆمرىدە مۇنداق زىيانغا دەسسەپ باققان ئەمەس.

— چىق دېدىم، چىق! — دەپ قوغلىدى ئۇ قۇناخۇننى.

قۇناخۇن ئەتراپىنى سىپاشتۇرۇۋېدى، ھېلىمۇ ئىچ گۆرنى كولايدىغاندا ئىشلىتىدىغان كالتە ساپلىق گۆرجىكى يېنىدا تۇرۇپتۇ. گۆرجەك بىلەن رەجەپ بايىنىڭ بېشىغا بىرنى سالايمۇ دېدى، يەنە ئۆزىگە ھاي بەردى. قۇناخۇن بەستى يوغان بولغان بىلەن، ئۆمرىدە بىرسى بىلەن سەن ـ پەن دېيىشمىگەن ياۋاش ئادەم ئىدى. دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، گۆرجەك بىلەن توپلارنى ئۇياق ـ بۇياققا تارتىپ بىر نېمىلەرنى قىلىپ، مىڭ مۇشەققەتتە ئۆمىلەپ گۆردىن چىقىۋالدى. نامازدىگەر ۋاقتى بوپقالغان بولۇپ، تېخى قۇياش كۆكتە پارلاپ تۇراتتى. قۇناخۇن قاراڭغۇ گۆردىن چىقىپ، كۆزىنى ئاچالماي بىردەم يېتىپ قالدى. قەيەرلەردىندۇر كاككۇكنىڭ «كاككۇك ـ كاككۇك» قىلىپ سايرىغان غېرىب ئاۋازى كېلەتتى... قۇناخۇن بىر ئازدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، قەبرىنىڭ بۇزۇلغان، ئولتۇرۇشقان يەرلىرىنىڭ توپىسىنى تۈزەپ، چاپان ـ چارىلىرىنى قېقىپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

قۇناخۇن قەبرىستانلىقتىن چىقىپ بىر ئېرىقنىڭ بويىغا يېتىپ كەلدى. مۈزدەك سۇدا يۈزىنى يۇيۇپ، چاپىنىنىڭ پېشىغا ئېرتتى ـ دە، ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتۈپ

چوڭ يولغا چىقتى. «توۋا، رەجەپ باي دېگەننىڭ دەستىدە ئارامخۇدا ئۆلۈۋالغىنىمۇ بولمىدى!..» دېگەن خىياللار بىلەن كېتىپ باراتتى، ئالدىغا بىر نەچچەيلەن ئۇچرىدى.

— قۇناخۇن، بايا نەگە يوقاپ كەتتىڭلار؟ — دېدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرى، — جامائەت سىلىنى ئىزدەپ...

— قاچان؟

— بايا، رەجەپ باينى يەرلىكىدە قويىدىغان چاغدا.

— رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ؟ — دېدى قۇناخۇن.

— نېمە!؟ — دەپ تېخىرقاپ قېلىشتى ھېلىقىلار.

رەجەپ باي ئۆلگەن بىلەن ئۇنىڭ ئۇرۇق - جەمەتى تېخى بار - دە! بۇ يۇرت زومىگىرىنى بىر ئادەمنىڭ پېتىنىپ بىرىنچى قېتىم ئوچۇق - ئاشكارا تىللىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ گەپ مەھەللىدىكى ئەڭ ياۋاش قۇناخۇننىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتاتتى.

— رەجەپ باي بىلەن ئاداۋىتىڭلار بار ئوخشىمامدۇ؟... شۇڭا، بايام گۆرنى كولاپ قويۇپلا قېچىپتىكەنسىلەر - دە!... قۇناخۇن «ھە» دەپ قويۇپلا يولىغا مېڭىۋەردى.

* * *

قۇناخۇن ئۆيىگە كەلگەندە، ئۇيقۇسىدىن تولۇق ئويغىنىپ ئۈلگەرگەن كەلگەندەك بولدى. چاي قاينىتىپ ئىچىشمۇ خۇشياقمايلا، بېشىغا بىر سامان تەكىيىنى قويۇپ، سۇپىنىڭ ئوستىدە يېتىپلا يەنە خىيالغا كەتتى. «دېمەككى، مەن رەجەپ باينىڭ گۆرىنى كولاپ بولۇپلا شۇ يەردە ھېرىپ، ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ كېتىپتىمەن - دە؟... مەن

تېخى ئۆزۈمنى ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايمەن، دەپ قاپتىمەن. ئۇنداقتا، رەجەپ باينىڭ كېپەنىنى يېپىنىپ ئولتۇرۇپ گەپ قىلغىنى، رەجەپ باي بىلەن پاراڭلىشىپ كەتكىنلىرىم، باينىڭ مېنى قوغلاپ چىقارغانلىرى قانداق ئىش بوپكەتتى؟... توۋا، ئۇ دۇنياغا بىر يېرىپ قايتىپ كەلدىمۇ، قانداق!»

بۇ ئىش مۇشۇ يەردە توختاپ قالسىمۇ بولاتتى. لېكىنزە، پۈلى، هوقۇقى بار خوجاملارغا تەخسىكەشلىك قىلىپ، كۆزىگە ياخشى كۆرۈنۈشنىڭ پۈرسىتىنى ئىزدەپ يۈرىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس. قۇناخۇننىڭ قەبرىستانلىقتىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئالدىغا ئۇچرىغانلارغا: «رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ!» دەپ سالغان بىر ئېغىز گېپىنى كىمدۇر بىرى رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلىغا ئېقىتماي - تېمىتماي يەتكۈزۈپ باردى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ رەجەپ باينىڭ ئوغلى ئولتۇرالماي قالدى. «بايا بۇ قېرىنىڭ دادامنىڭ يەرلىكىنى كولاپ قويۇپلا يوقاپ كەتكىنىدە بىر گەپ بارکەن - دە!؟... قېنى، دادام ئۇ ئوغرىغا نېمە يامانلىق قىلغانكى، بېرىپ بىر سوراپ باقاي» دەپ ئاچچىقىدا گۈرسۈلدەپ دەسسىگىنىچە قۇناخۇننىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— قۇناخۇن، هاي قۇناخۇن!

رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ بوي - تۇرقى، ئاۋازلىرىغچە دادىسىغلا ئوخشاپ كېتەتتى. بىر زامانلاردا رەجەپ باي «رەجەپ دادۇيجاڭ» بولۇپ تۇرغان چاغلاردا ئۇ مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيداندا تۇرۇۋېلىپ، ئاشۇنداق ئەلپازدا ۋارقىراپ، ئەزالارنى ئىت - ئېشەكنى

ھەيدىگەندەك ھەيدەپ ئىشقا ئاچقىدىغان. شۇ تاپتىمۇ قۇناخۇننىڭ قۇلىقىغا رەجەپ باي دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ۋارقىراۋاتقاندەك ئاڭلىنىپ كەتتى.

«ياۋاللا! — دەپ ئىنتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى قۇناخۇن، — رەجەپ باينىڭ ئاۋازىغۇ بۇ! . . . رەجەپ بايمۇ گۆردىن قايتىپ چىقتىمۇ، قانداق؟ . . . قايتىپ چىققان بولسا ئۆيىگە بارماي، مېنىڭ دەرۋازام ئالدىدا نېمە ۋارقىرايدىغاندۇ؟ . . . بوپتۇ، گۆردە بىللە ياتساقمۇ ياتايلى، دەپ چاقىرغىلى كەلدىمۇ يا؟ يا ھېلىقى سوراقچىلار: ‹يېنىڭدىكى ئادەم قېنى؟ نېمە دەپ ئۇنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتىڭ؟ ماڭ بېرىپ تېپىپ كەل!› دەپ ئەۋەتتىمۇ؟ . . . ئەمدى ھەرگىزمۇ رەجەپ باي بىلەن بىر گۆردە ياتماسمەن. . . »

— ھوي قۇناخۇن!

قۇناخۇن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا چىقىپ، رەجەپ باينىڭ دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان چوڭ ئوغلىنى كۆردى.

— خوش ئۇكام، خىزمەت بارمىدى؟

— قۇلىقىڭ پاڭما ۋاي سېنىك!؟

— كۆزۈم ئازراق ئۇيقۇغا كېتىپ قاپتىكەن. ئۆيگە كىرسىلە.

— ئۆيۈڭگە كىرمەيمەن. مەيەرگە چىقە، سورايدىغان گەپ بارتى.

قۇناخۇن دەرۋازا ئالدىغا چىقتى.

— دادام بىلەن نېمە ئاداۋىتىڭ بارتى؟

— ھېچ.

— دادامنى يەرلىكىدە قويىدىغان چاغدا يەرلىكنى كولاپ قويۇپلا قېچىپ كېتىپسەن. يەنە جامائەت بىر نېمىلەرنى قىلىپ دەپنە قىلدۇق. گۆر كولىغان پۇلۇمنى بەرمەيدۇ، دەپ ئويلاپ قالدىڭمۇ يا؟

— يوقسۇ، مەن ھەر قايسىلىرىدىن ھەق تەلەپ قىلاتتىممۇ...

— يولدا ئۇچرىغانلا ئادەمگە «رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ!» دەپ يۈرۈپسەن. دادامنى يەرلىكىدە قويۇپ بىر كۈنمۇ بولماي نېمە ئاھانەت بۇ؟... ئۆزۈڭچە: رەجەپ باي ئۆلدى، ئەمدى بۇ يۇرتنى سورايدىغان ئادەم قالمىدى، دەپ ئويلاپ قالغان ئوخشىمامسەن؟

— يوقسۇ، دادىلىرىڭ ئورنىدا ھەر قايسىلىرى مۇشۇ يۇرتنىڭ ئاتىسى.

— ئەمىسە، رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ، دېگىنىڭ نېمە گەپ ئۇ؟

— كىمگە شۇنداق دەپتىمەن؟ ھېچ ئېسىمدە يوقا!

— خۇپسەنلىك قىلما ئوغرى. بۇ گەپنى سەن بىر ئەمەس، بىر قانچە ئادەمنىڭ ئالدىدا دەپسەن. ئېيتە، دادام ساڭا نېمە يامانلىق قىلغان!؟

قۇناخۇن شۇ گەپنى ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن دەپ سالغانلىقىنى ئوبدانراق چۈشەندۈرۈپ قويمىسا، ئۆزىگە بۇ يۇرتتا كۈن يوقلۇقىنى چۈشەندى.

— ماڭا قارىسىلا، ئۇكام، — دېدى ئۇ، — بۇ ئىشنى سىلى خاتا چۈشىنىپ قالمىسىلا. بۇ يۇرتتا بىز ھەر قايسىلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلماي كىمنىڭ خىزمىتىنى قىلىمىز. يەرلىكنى كولاپ بولۇپ، ئىچ گۆر قانداقراق

كولانغاندۇ، كۆرۈپ باقاي دەپ ئىچىگە كىردىم. دادىلىرىدەك كاتتا ئادەمنىڭ يەرلىكىنى قولنىڭ ئۇچىدىلا كولاپ قويغان بىلەن بولامتى؟... ئىچ گۆرگە كىرىپ، ئۆزۈم سوزۇلۇپ يېتىپ كۆرۈپ باقتىم. توۋا، نېمە غەپلەت باستىكىن بىلمىدىم، سوزۇلۇپ يېتىپلا ئۇخلاپ كېتىپتىمەن. جامائەتنىڭ قەبرىستانلىققا يېتىپ چىققىنىنى، دادىلىرىنى يېنىمغا قويۇپ، يەرلىكىنى كۆمۈپ كېتىپ قالغىنىنىمۇ تۇيماپتىمەن. بىر چاغدا بىرسى مېنى نوقۇيدۇ، كۆزۈمنى ئاچسام، دادىلىرى ئاپئاق كېپەننى يېپىنىپ يېنىمدا ئولتۇرۇپتۇ...

— ئاكا هوي، سەن نەنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسەن؟

— دەۋاتىمەنغۇ، ئىچ گۆرنىڭ كۆرۈپ باقاي دەپ كىرىپ، سوزۇلۇپ يېتىپ ئۇخلاپلا كېتىپتىمەن. جامائەت دادىلىرىنى مېنىڭ يېنىمغىلا قويۇپ، كۆمۈۋېتىپ كېتىپ قاپتۇ... گېپىمنى بۆلمىسىلە، مەن قېرى ئادەم هېلىلا قىلىۋاتقان گېپىمدىن ئېزىپ كېتىمەن... ئەجەب بۇ تالادىلا تۇرۇپ قالدۇقا؟ هويلىغا كىرسىلە، هويلىدا پاراڭلىشايلى. بۇ گەپلەرنىڭ سىلىگە پايدىلىق تەرەپلىرى ئاخىرىدا چىقىدۇ.

قۇناخۇن رەجەپ باينىڭ ئوغلىنى هويلىغا باشلاپ كىرىپ، ئوتۇن كەسلەيدىغان كۆتەكنىڭ ئۈستىنى پۈۋلەپ، چاپىنىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ:

— ماناڭ، مانا، مەيەرگە كەلسىلە ئۇكام، — دەپ كۆتەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى. شۇ تاپتا ئۇ رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ؟ دەپ سالغان گېپىنى قانداق يوپۇتۇشنى بىلمەي خىيالىغا كەلگەننى

سۆزلەۋاتاتتى، — نېمە دەۋاتاتتىم؟ . . . ھە، كۆزۈمنى ئاچسام، دادىلىرى يېنىمدا ئاپئاق كېپەننى يېپىنىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— قۇناخۇنمۇ سەن؟ — دېدى.

— شۇنداق! — دېدىم.

— سەن بۇيەردە نېمىگە ياتسەن؟ — دېدى.

— ئۆلگەن ئوخشايمەن، — دېدىم.

خۇددى بىر يۇرتتىن يىراق بىر يۇرتقا بېرىپ قالغان ئادەملەر ئۇچرىشىپ قالسا، بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتكەندەك، دادىلىرى ئىككىمىز قۇچاقلىشىپ كەتتۇق. بىر چاغدا تاشكۆر تاراق - تۇرۇق قىلىپ قالدى. دادىلىرى ئىككىمىز چاندۇرماي سوزۇلۇپ يېتىۋالدۇق. ئىچ گۆرگە بىر نەرسىلىرىنى شاراقشىتىپ مۇنكىر - نەكىرلەر كىرىپ كەلدى. پەمىچە ئۇلار ئىككىدەك قىلاتتى. . .

رەجەپ باينىڭ ئوغلى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تېخىرقاپلا قالدى. يالغان گەپمىكىن دېسە، قۇناخۇننىڭ چىرايى شۇنچىلىك مۇلايىم، قىلغان سۆزىگە كىشىنىڭ گۇمان قىلغۇسى كەلمەيتتى.

— شۇنداق قىلىپ ئىچ گۆرگە مۇنكىر - نەكىرلەر دۇكۇرلىشىپ كىرىپ كەلدى، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلىۋاتاتتى قۇناخۇن، — دادىلىرىنى سوراق قىلىش باشلاندى. ھەممىنى ئاڭلاپ ياتىمەن، كۆزۈمنى ئاچالمايمەن. ئۇلارنىڭ ئاۋازى ھېلىمۇ قۇلىقىمدىلا تۇرۇپتۇ.

— خوش، نېمە ئادەم سەن؟ — دەپ سورىدى

سوراقچىلارنىڭ بىرى دادىلىرىدىن.

— رەجەپ باي بولسىمەن، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلماڭ-مەن! — دەپ دادىلىرى ناھايىتى تەمكىن جاۋاب بەردى. ئۇچ گۆرنىڭ ئىچى جاراڭلاپ كەتتى. «كاتتا ئادەم دېگەننىڭ ئاۋازى ھەرقانداق يەردە ياڭراق چىقىدىكەن - ھە!» دەپ قالدىم.

— ھە، قېنى، قىلغان گۇناھلىرىڭنى سۆزلە! — دېدى سوراقچىلار.

ئۇكام، ئۇيەردە ھەرگىز يالغان گەپ قىلغىلى بولمايدۇ - دە. دادىلىرى قىلغان - ئەتكەن گۇناھلىق ئىشلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلىگىلى تۇردى. ئۆز ۋاقتىدا كوللېكتىپنىڭ خامىنىدىن ئوغرىلاپ سېتىۋەتكەن نەچچە تونىنا بۇغداي، نەچچە تونىنا قوناق، ئاپەتتە ئۆلدى، دەپ ھېسابقا كىرگۈزۈپ سويۇپ يەۋەتكەن نەچچە تۇياق مال... بالا - چاقىسىنى سۇ پۇلى، يەر پۇلى، توك پۇلى يېغىدىغان ئىشلارغا قويۇپ، خەقنى قانداق قاقتى - سوقتى قىلغانلىرى... ھارام بىلەن ھالالنى ئايرىماي مال - دۇنيا يېغىپ قانداق باي بولغانلىقى، كىملەرگە قانچە پارە بەرگەنلىكى... ئەيتاۋۇر، جىمى ئىش چۈۋۈلۈپ چىققىلى تۇردى...

قۇناخۇننىڭ سۆزلەۋاتقىنى رەجەپ بايىنىڭ ھەممە ئادەم بىلىدىغان ئەسكىلىكلىرىنىڭ بىرقىسمىلا ئىدى. لېكىن، ھازىرغىچە ھېچكىم ئېغىز ئېچىپ بۇ ئىشلار توغرىسىدا بىر نېمە دېيەلمىگەچكە، رەجەپ باي ئائىلىسىدىكىلەر «دېھقان دېگەن شۇنداق گول خەق، قىلغان - ئەتكەنلىرىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ» دەپ ئويلىشاتتى. رەجەپ بايىنىڭ ئوغلى بۇ گەپلەرنى قۇناخۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ كۆزلىرى

پارقىراپلا قالدى.

— نېماندا‌ق ئۇزۇن گەپ بۇ؟ — دېدى ئۇ تاقەت قىلالماي، — گەپنى تولا يورغىلاتماي، مەن سورىغان سۆزگىلا جاۋاب بېرە. زادى سېنىڭ دادام بىلەن نېمە ئاداۋىتىڭ بارتى؟

قۇناخۇن ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلەلمەي، توختىماي سۆزلەۋەردى.

— يەنە دادىلىرى ئۇكام، نىكاھلىق - نىكاھسىز خوتۇنلىرى، ئۇلاردىن تۇغۇلغان ھالال - ھارام بالىلىرى، مال - مۈلكىنىڭ مىراس ھەققى دېگەندەك ئىشلار توغرىسىدىمۇ كۆپ سۆزلەپ كەتتى.

— ھە، مىراس توغرىسىدا نېمە دېدى؟

— شۇ گەپلەرنى مەنمۇ تازا ئېنىق ئاڭلىيالمىدىم. ھېلىقى خوتۇنلار توغرىسىدىكى گەپلەرگە كەلگەندىلا دادىلىرىنىڭ بايىقى جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئاۋازى پەسلەپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتتى. سوراقچىلارنىڭ بىرى ھەدەپ سوراق سوراۋاتىدۇ، شىرت - شىرت قىلغان ئاۋازمۇ بار، ھەقچان يەنە بىرى بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى خەتلەپ تۇرۇۋاتسا كېرەك. كۆزۈمنى يوغانراق ئېچىپ، سوراقچىلارنىڭ رەڭگى - رۇخسارىنى بىر كۆرۈۋالاي دەيمەن، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن بىرسى قاپقىمغا تاش ئېسىپ قويغاندەك زادىلا كۆزۈمنى ئاچالمايمەن ...

ئەمدى ئۇكام، سىلى دېگەن بالا. ئۇ يەردە بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى سىلىگە دەپ ئولتۇرغىلى بولمايدۇ، كۆرگەنلا ئادەمگە سۆزلىگىلى تېخىمۇ بولمايدۇ. بۇ گۇناھلىق ئالەمدە گۇناھسىز كىم بار؟ قۇچاقتىكى بوۋاقمۇ

بەزىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى چىشلەپ سالىدۇ... گۆردىن قايتىپ چىقىپ، يولدا: «خۇدايىم توۋا، رەجەپ بايدەك ھۆرمەتلىك ئادەملەر شۇنچىۋالا گۇناھلىق ئىشلارنى قىلغان بولسا ـ ھە!؟...» دېگەن خىياللار بىلەن كېتىۋاتاتتىم. ھېلىقىلار ئۇچراپ رەجەپ باي توغرىسىدا بىرنېمىلەر دېگەندەك قىلىپ قالدى. مەنمۇ ئويلىماي پوسۇققىدە: «رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ!» دەپ ساپتىمەن. مانا بولغان گەپ شۇ. مېنىڭ دادىلىرى بىلەن نېمە ئاداۋىتىم بولاتتى؟ رەجەپ بايىنىڭ ياخشىلىقىنى بىز ئاز كۆرگەنمۇ؟ مانا، دادىلىرى رەھمەتلىك: «قۇناخۇن، سەن كەمبەغەل ئادەم، دەسمىي كەتمەيدىغان مۇشۇ گۆر كولايدىغان ئىشنى قىل، ئاۋۇ ئازراق يېرىكنى بىز تېرىغاچ تۇرايلى» دەپ مۇشۇ گۆر كولايدىغان ئىشقىمۇ ئۆزى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مېنى تېرىقچىلىقنىڭ مۇشەققىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان ئەمەسمۇ. بولمىسا يەر، سۇ ھەققى تۆلەيمەن، ئوغۇت ئالمەن، غەللە تۆكۈمەن، دەپ نەلەردە پالاقلاپ يۈرەردىم...

رەجەپ بايىنىڭ ئوغلى قۇناخۇننىڭ گەپلىرىنىڭ راست ـ يالغانلىقى ياكى تاپا ـ تەنتىلكىنى ئاجرىتالمايلا قالدى.

— قۇناخۇن، — دېدى ئۇ، — باياتىندىن بېرى دەۋاتقان گەپلىرىڭنىڭ زادى قانچىلىكى راست، قانچىلىكى يالغان؟ سېنى بىز دادام بىلەن بىللە كۆمۈۋەتكەن بولساق، سەن قانداق قىلىپ تىرىك قايتىپ چىقالىدىڭ؟

— ھوي راست، سىلىگە ئۆزۈمنىڭ قانداق قايتىپ چىققانلىقىمنى دەپ بېرىمەن، دەپ ئۇنتۇپتىمەن. ھېلىقى سوراقچىلارنىڭ دادىلىرىنى سوراق قىلىۋېتىپ ماڭا كۆزى

چۈشۈپ قالسا بولىدۇ.

— ھوي، بۇ يەردە يەنە بىر ئادەم ياتىدىغۇ؟ — دېدى بىرسى.

— نېمە ئادەم سەن؟! — دەپ ژارقىراپ كەتتى يەنە بىرى. ئەلپازى شۇنداق يامان. قورققىنىمدىن پۈتۈن بەدىنىمدىن مۇزدەك تەر چىقىپ كەتتى. غەيرىتىمگە ئېلىنىپ:

— يانتاق مەھەللىدىكى گۈركار قۇناخۇن بولىمەن، دىنىم ئىسلام، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتىمەن، — دېدىم. ئاۋازىم دادىلىرىنىڭكىدەك جاراڭلىق چىقمىدى، شۇنداق بولسىمۇ سوراقچىلار سەل قايىل بوپقالدى.

سوراقچىلارنىڭ بىرى قولتۇقىدىكى يوغان كىتابنى قولىغا ئېلىپ ئاچتى. مەن خەت تونۇمايدىغان ئادەم، ئۇنىڭ قانداق كىتابلىقىنى نەدىن بىلەي. ئەتىمالىم، بۇ دۇنيادا تىرىك ياشاۋاتقان ھەممىزنىڭ نامۇئەمىلى شۇ كىتابقا پۈتۈكلۈك بولسا كېرەك. ھېلىقى سوراقچى كىتابنى ۋاراقلاپ قاراپ:

— ياق، بۇگۈن سوراق قىلىنىدىغانلارنىڭ ئىچىدە مۇنداق ئادەمنىڭ تىزىمى يوقكەن، — دېدى. يەنە بىرى ماڭا قاراپ:

— قۇناخۇن، سەن بۇ يەرگە ئوقۇشماي كىرىپ قاپسەن. سېنىڭ تېخى بىر نەچچەيلەننىڭ گۈرىنى كولايدىغان ئىشىڭ بارىكەن، چىقىپ كەت! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

— يا مەدەت! — دەپ ئورنۇمدىن قوزغالدىم،

دادىلىرى:

— قۇناخۇن، چىقىپ كېتەمسەن؟ — دېدى.

— سىلى بىلەن بۇ يەردە گۇڭۇر - مۇڭۇر مۇڭدىشىپ بىللە يانقۇم بار ئىدى، ئامال يوق، — دېدىم. كۆڭلۈم شۇنداق يېرىم بولدى. ئاخىرىدا دادىلىرى:

— چىقىپ كەتسەڭ، بالىلىرىمغا ئېيتىپ قويغىن. بۇ يەردىكى ئىشلارنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭ، قەبرەمنىڭ ئۈستىگە گۈمبەز قاتۇرىمەن، دەپ ئاۋارە بولۇشمىسۇن. شۇنىڭغا خەجلىگەن پۇلنى يېتىم - يېسىرلارغا بەرسۇن. خەقتىن ئېلىۋالغان مال - دۇنيا، يەر - مۈلۈك بولسا ئىگىسىگە قايتۇرۇۋەتسۇن، دېگەن گەپلەرنى قىلدى.

ھېلىمۇ ياخشى، گۆر كولايدىغان گۇرجىكىم يېنىمدىكەن. توپىلارنى تاتىلاشتۇرۇپ يۇرۇپ، بىر نېمىلەرنى قىلىپ چىقىۋالدىم . . . ئىشەنسىلە - ئىشەنمىسىلە ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارى، مانا ئۇكام، بولۇنغان گەپلەر شۇ.

«بۇ قېرى ئالجىپتىمۇ نېمە؟» دەپ ئويلىدى رەجەپ باينىڭ ئوغلى ئورنىدىن تۇرۇپ، شىمىنىڭ ئارقىسىنى قېقىپ، كۇن ئولتۇرۇپ، ئەتراپقا كەچكى گۇگۇم ئۆز قانىتىنى يايماقتا ئىدى.

— قۇناخۇن، — دېدى ئۇ، — بايا تىندىن بېرى قىلغان گەپلىرىڭنى كۆرگەنلا يەردە بىلجىرلاۋەرمە - ھە!

— ھەددىمۇ، — دېدى قۇناخۇن، — مانا ئۆزلىرى كېلىپ: «دادامنى نېمىشقا رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ، دېدىڭ؟» دەپ سوراپتىلا، شۇ گەپنى نېمىشقا دەپ سالغانلىقىمنى

چۈشەندۈرۈپ قويمەن، دەپ شۇنچىۋالا جىق ۋالاقلاپ كەتتىم. بولمىسا، بۇ گەپلەرنى باشقا يات ئادەمنىڭ ئالدىدا دېگىلى بولامدۇ، دېسىلە.

رەجەپ باينىڭ ئوغلى ئۇنچىقماي دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى.

* * *

قۇناخۇننىڭ «رەجەپ بايمۇ ئادەممۇ!» دېگەن گېپىنى رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلىغا يەتكۈزۈپ بارغان چېقىمچىلار: رەجەپ باينىڭ ئوغلى ھېچبولمىغاندا قۇناخۇننى كۆتىگە تېپىپ بۇ مەھەللىدىن قوغلايدۇ، دەپ ئويلىشۇدى، ئىشنىڭ نەتىجىسى ئۇلار كۈتكەندەك بولۇپ چىقمىدى. قۇناخۇن يەنە تاماق يېگۈسى كەلسە قىزلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تامىقىنى يەپ، ياستۇقىنى قىرلاپ خاتىرجەم ئۇخلاپ يۈرەتتى. قۇناخۇننىڭ گۆردىن تىرىك قايتىپ چىققانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايە بولسا، قۇلاقتىن قۇلاققا تارقىلىپ خېلى يىراقلارغىچە يەتتى. بۇ گەپنىڭ راستلىقىنى مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك مەزىنى ئۆزى ئىسپات قىلغانىدى.

— مانا شۇ ۋاقىتتا، — دەپ سۆزىنى باشلايتتى مەزىناخۇنۇم، — رەجەپ باينى يەرلىكىگە قويايلى، دەپ ئىچ گۆرگە قارىساق، ئۇ يەردە بىر ئادەم يېتىپتۇ. «ئاپلا، قۇناخۇن ئىشنىڭ ئوڭايراقىنى قىلاي، دەپ، كونا گۆردىن بىرنى ئېچىپتىكەن - دە، بوپتۇ، جەسەتنى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ، رەجەپ باينى قويۇۋېرەيلى، ھەممىسى خۇدانىڭ زېمىنىغۇ» دەپتىمىز. بايا، ئۇنىڭ ئىچىدە

قۇناخۇن ئۇخلاپ قالغانكەن ئەمەسمۇ. توۋا دەيدىغان ئىش. بۇ ئادەمنىڭ ئۆيەردىن تىرىك قايتىپ چىققىنى بىر كارامەت بوپتۇ. . .

. مەزناخۇنۇم ئاللانىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ھەرقانداق مۆجىزىنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىدىن شۇبھىلەنمەيتتى. قۇناخۇننىڭ گۆردىن تىرىك قايتىپ چىققانلىقىنى يەنە كىشىلەر ئۆز تەسەۋۋۇرى بىلەن ھەر خىل تۈستە بېيىتىپ بىر - بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى.

— شۇنداق قىلىپ، تاش گۆرگە يەتتە كەتمەن توپا چۈشكەن بىلەن تەڭ ئىچ گۆرگە مۇنكىر - نەكىرلەرمۇ كىرىپ تەخ بولۇپ تۇرۇپتۇ، — دەپ ھېكايە قىلاتتى بىرەيلەن، — قارىسا ئىچ گۆردە ئىككى ئادەم يانقان. رەجەپ باينىڭ كۆزى يۇمۇق، ئېڭىكى چېتىقلىق تۇرغۇدەك، قۇناخۇن بولسا كۆزىنى ئۇينىڭ كۆزىدەك يوغان ئېچىپ پارقىراپ يانتۇدەك. «سەن نېمە ئادەم؟» دەپ سوراپتۇ. كەن، قۇناخۇن ھودۇق - پۇدۇق قىلىپ قاپتۇ. «پاھ، ماۋۇ كاززاپنى قاراڭلار. ئۆزۈڭچە ئۆلۈكلەر قاتارىغا كىرىۋېلىپ، كۆزىمىزنى بويىماقچىمىدىڭ؟ . . . ساڭا نۆۋەت كېلىدىغانغا خېلى بار، چىقە!» دەپ ياقىسىدىن تۇتۇپ بىر ئېتىپتىكەن، قۇناخۇن ئۆزىنى قەبرە بېشىدا كۆرۈپتۇ. قارىسا، كىيىملىرىگە توپىمۇ يۇقماپتۇدەك. . .

— ياق، ئەسلى بۇ مۇنداق گەپكەن، — دەپ سۆز باشلايتتى يەنە بىرەيلەن، — سوراقچىلار كىرىپ: «تۇر ئورنۇڭدىن!» دەپ بىر ۋاقىراپتىكەن، قۇناڭكام بىلەن رەجەپ باي تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشىپتۇ. «قايسىڭنىڭ ئىسمى رەجەپ؟» دەپ سوراپتىكەن، رەجەپ

باي: «رەجەپ دېگەن مانا مەن بولمەن» دەپتۇ. «ئەمسە، سەن نېمە ئادەم؟» دەپ بىزنىڭ قۇناڭكامغا قاراپتىكەن، قۇناڭكام: «مەن يانتاق مەھەللىدىكى گۆركار قۇناخۇن بولىمەن. قانداق قىلىپ بۇ رەجەپ باي بىلەن بۇ يەردە بىللە يېتىپ قالغىنىم پەقەتلا ئېسىمدە يوق. شۇنىڭغا قارىغاندا، مەنمۇ ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشىمامدىم» دەپتۇ. «ئۆلگەن بولساڭ كېپىنىڭ قېنى؟» دەپ سوراپتىكەن، قۇناڭكام يېنىدىكى كېپەنگە ئورنىپ تۇرغان رەجەپ بايغا قاراپ: «هوي رەجەپ باي، راست مېنىڭ كېپىنىم قېنى؟ ئەتراپتە كېپەن تارقاتقاندا، مېنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ قانداق؟ ئۆز ۋاقتىدا، ئەزالارغا نورما ئاشلىق تارقاتقاندىمۇ كەم بېرىپ، قاقتى ـ سوقتى قىلىدىغان ئىشلار بولىدىغان. ئەمدى ئادەم بېشىغا بىر دىنلا توغرا كېلىدىغان بۇ كېپەنىنمۇ مۇشۇنداق كانتېلىساڭلا قانداق بولىدۇ رەجەپباي؟ . . . ماۋۇ كېپەننى بولسىمۇ تەڭ يېپىنايلى» دەپ ھەدەپ رەجەپ باينىڭ كېپىنىنى تارتقىلى تۇرۇپتۇ. رەجەپ باينىڭ تازا ئاچچىقى كەپتۇ. مەھەللىدە بولغان بولسا، قۇناڭكامنىڭ كۆرگۈلۈكسىنى كۆرسىتەر ئىكەن. گۆردە — سوراقچىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تەستە تۇتۇۋېلىپ: «قۇناخۇن، كېپەن دېگەننى ئۆلگەندە ياپىدىغان نېمە، سىلىنىڭ قاچان، قانداق ئۆلۈپ كەتكىنىڭلىنى مەن بىلمىسەم. مەن ئۆلگەندە سىلە مېنىڭ يەرلىكىمنى كولىغان تۇرساڭلا، مەن سىلىنىڭ كېپىنىڭلىنىڭ ئىشىنى نېمە بىلەي؟» دەپتۇ. قۇناڭكام: «ئۇنداق بولسا، مەن كەمبەغەل ئادەم، بالىلىرىم كېپەنلىمەيلا كۆمۈۋەتكەن ئوخشىمامدۇ» دەپتۇ. سوراقچىلار: «ماڭ، چىقىپ كېپىنىڭنى كىيىپ كىر!»

دەپ گەجگىسىدىن تۈتۈپ پىرقىرىتىپ بىر ئېتىپتىكەن، قۇناڭكام ھويلىسىغىلا چۈشۈپتۇ. قارىسا، گۈر كولايدىغان گۇرجىكىمۇ قولىدا تۇرغۇدەك. . .

ياشراق يىگىتلەر بۇ گەپكە خىيالىغا كەلگەن مەزمۇنلارنى قوشۇپ چاقچاقلا ئايلاندۇراتتى:

— قۇناڭكامنى جامائەتنىڭ ئوقۇشماي رەجەپ باي بىلەن بىللە كۆمۈۋەتكىنى راست گەپكەن، — دەپ گەپ باشلايتتى ئۇلار، — سوراقچىلار كىرىپ شۇنداق قارىسا، قاتارلىشىپ ئىككى ئادەم يانقان. نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتە قىلمايلا سوراقنى باشلۇۋېتىپتۇ. باشتا رەجەپ باينى سوراق قىلغانكەن، كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان شۇنداق جىق ئەسكىلىكلىرى چۈۋۈلۈپ چىقىپ كېتىپتىمىش. «قوپ ئورنۇڭدىن!» دەپ رەجەپ باينى توپتوغرا دوزاخقىلا ئېلىپ مېڭىپتۇ. قۇناڭكام رەجەپ باينىڭ قورقىنىدىن دىر - دىر تىترەپ، لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان دوزاخ تەرەپكە پۈتىنى سۈرەپ، نائىلاج قانداق كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ يېتىپتۇدەك. سوراقچىلار قايتىپ كېلىپ قۇناڭكامنى سوراق قىلىشنى باشلاپتۇ. بۇ بىچارە كەمبەغەلدە نېمە گۇناھ بار دەيسىلەر؟ خۇدانىڭ بىر مۆمىنى - دە، ئۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئىنچىكىلەپ سۈرۈشتۈرۈپتىكەن، بەزىدە زوغا ۋاقتىدا ئويغىنالماي ئوتتۇز كۈن روزىنى ساق تۇتالمىغانلىرى، نامازنى ۋاقتىدا ئوقۇتىيەلمەي قازا قىلغانلىرى پاش بوپتۇ. «مەيلىلا، تىرىكچىلىكىنىڭ غېمىدە، بەزىدە شۇنداق بولسىمۇ بولغاندۇ» دەپ ئۇنىڭ مۇنداق ئۇششاق - چۈششەك گۇناھلىرىنى كەچۈرۈۋېتىپ، قۇناڭكامنى جەننەتكە ئېلىپ

مېڭىپتۇ. قۇناڭكام شۇنداق قارىسا، ئالدىدا ياپيېشىل بىر باغۇ بوستانلىق تۇرغۇدەك، باغنىڭ ئىچىدە نېپىز يېپەك كىيىملىرىدىن ئاپئاق بەدەنلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ھۆر - پەرىلەر ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىپ يۈرگەنمىش. قۇناڭكام: «ياللا! مەن قېرىپ قالغان ئادەم تۇرسام، مۇنچىۋالا كۆپ خوتۇننىڭ ھۆددىسىدىن قانداق چىقىمەن!» دەپ ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىپ يېنىپ چىقىپتۇدەك . . .

مەھەللىدە ئىچى پۇشقان ئادەملەر مۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىغاندا ھەيران بولۇپ كۇلۇشۇپ، ئازراق بولسىمۇ راھەتلىنىپ قېلىشاتتى.

بىر كۈنى، قۇناخۇن رەجەپ باينىڭ ئوغلى بىلەن يولدا يۈزمۇيۈز كېلىپ قالدى.

— ھەي ئالجىغان قېرى، توختىغىنە! — دەپ ۋارقىرىدى رەجەپ باينىڭ چوڭ ئوغلى.

قۇناخۇن توختاپ، رەجەپ باينىڭ ئوغلىغا زەردە بىلەن قارىدى. «ئالجىغان قېرى» دېگەن بۇ گەپ كىشى يوق دالدىراق يەردە دېيىلگەن بولسىمۇ، قۇناخۇن يەنە دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ بولدى قىلاتتىمىكىن، كۆپكۈندۈزدە، جامائەت ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان چوڭ يولدا قىلىنغان بۇ ئاھانەت قۇناخۇنغا قاتتىق ھار كەلدى. قۇناخۇن ھەرقانچە ياۋاش، كەمبەغەل بولسىمۇ، ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئادەملىك غۇرۇرى بار - دە!

— ئۇكام، سەل ئاغزىلىرىغا بايقاپ گەپ قىلسىلا بولامدىكىن، — دېدى قۇناخۇن.

— ۋاھ، ماۋۇ قېرىنىڭ يوغانچىلىقىنى كۆرۈڭ! خەقنىڭ ئاغزىدا تارقىلىپ يۈرگەن گەپ - سۆزلەر سەن

ئالجىغان قېرىنىڭ ئاغزىدىن چىقمىسا، نەدىن چىقىدۇ؟ ئۇتكەندە ماڭا: «دادىلىرى توغرىسىدا باشقا ھېچ يەردە قالايمىقان گەپ قىلمايمەن» دەپ ۋەدە قىلمىغانمىدىڭ؟

— مەن دادىلىرى توغرۇلۇق ھېچ يەردە ئوشۇق - تۇشۇك گەپ قىلمىدىم. ئەمدى كۆپ دېگەننىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالغىلى بولمايدىكەن، ئۇلارنىڭ نېمىلەرنى دەپ يۈرگىنىدىنمۇ خەۋىرىم يوق... مېنى «ئالجىغان قېرى» دەپ قالدىلا. راست ئالجىغان بولسام، ئالجىغىنىمنى بىر كۆرسىتىپ قويىمەن.

— ھە، قانداق قىلارسەن؟!

— قانداق قىلاتتىم، ئالجىغان ئادەمنىڭ ئاغزىدىن ھەممە گەپ چىقىدۇ. رەجەپ باينىڭ ئەترەت باشلىقى بولغان چاغلىرىدا! چىرايلىق، ياش چوكانلارنىڭ ئېرىنى ھاشارغا ماڭغۇزۇۋېتىپ قىلغان ئەسكىلىكلىرىدىن تارتىپ، قېرىغاندا شەھەردە مەخپىي ئۆيلەنگەنلىرىگىچە، قوينۇم ئوغرى - قونچۇم ئوغرى قىلىپ، كۆپچىلىكنىڭكىنى بۇلاپ - تالاپ يىغقان مال - دۇنيالىرىدىن تارتىپ، «يەر - سۇ پۇلى تۆلىمىدىڭ» دەپ قانچە بىچارىلەرنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ قىلىۋالغانلىرىغىچە، بالا - چاقا، ئورۇق - جەمەتلىرىنىڭ ئەسكىلىكلىرىنىمۇ قوشۇپ، كۆزۈمنى يۇمۇۋېلىپ ھەممە يەردە بىر سۆزلىگىلى تۇرمەن. بۇ دۇنيادا بۇنداق ناھەقچىلىكلەرنى سورايدىغان بىرەر يەرمۇ چىقىپ قالار؟... چىقمىسا، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەرمەن. يامىنى كەلسە ئۆلۈمكەنغۇ! ئۆلۈپ، ئاشۇ خاتىرجەم يەرگە بېرىپ يېتىۋالغىنى ئۈزۈمۇ خالاپ

قالدىم. . .

رەجەپ باينىڭ ئوغلى قۇناخۇننىڭ پەيلىدىن چۆچۈپ قالدى.

— سەن، سەن، زادى نېمە دېمەكچى؟ بىزدىن تەلەپ قىلىپ ئالىدىغان بىر نېمەڭ بارمىدى؟ — دېدى ئۇ.

— ھېچنېمىلىرىنىڭ كېرىكى يوق! — دېدى قۇناخۇن، — مۇشۇ ياشقا كېلىپ مەن بۇ يۇرتتا ئىككى زومىگەرنى كۆردۈم. بىرى، مۇشۇ يۇرتنىڭ ئەسلىدىكى يەر ئىگىسى موللاق تاز، خەققە قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغانىدى، يېڭى ھۆكۈمەت كېلىپ جاجىسىنى بەرگەن؛ يەنە بىرى، سىلىنىڭ دادىلىرى، يېڭى ھۆكۈمەت ئۆزى يېتىشتۇرگەن. بۇ جاھان پىرقىراپ كونا ئىزىغا چۈشۈپ قېلىۋاتامدۇ، ھېچ بىلەلمىدىم . . . مەن سىلىگە ئېيتىپ قويايى، بۇ ئالەمدە سورىقى يوق ئىش يوق جۇما. . . ياخشىسى، ماۋۇ «ئالجىغان قېرى» دېگەن گەپلىرىنى يىغىشتۇرۇۋالسىلا. مەن سىلىدىن ياشتا خېلى چوڭ. بىر - بىرىمىزنى ئىززەتلەپ ئۆتكىنىمىز تۈزۈك. قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلسىلە.

قۇناخۇن دەيدىغانىنى دەپ قورسىقىنى بوشىتىۋېلىپ، يېنىكلەپ قالغاندەك بولۇپ مېڭىپ كەتتى.

* * *

ئەتىسى قۇناخۇن ناماز پېشىنىنى ئۆتەش ئۈچۈن مەسچىتكە قاراپ كېتىۋاتاتتى. مەسچىتنىڭ يېنىدىكى يولدىن بىر ئىش بىلەن ئالدىراش ئۆتۈپ كېتىۋاتقان رەجەپ

باينىڭ چوڭ ئوغلى ئۇنىڭغا ئېگىلىپ سالام قىلدى:
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قۇناقكا!
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى قۇناخۇن.
رەجەپ باينىڭ ئوغلى قۇناخۇنغا يېقىن كېلىپ پىچىرلىدى:
— بىزنىڭ يەرگە قېتىلىپ قالغان يەرلىرىنى ئەتىيازدىن باشلاپ ئۆزلىرى تېرىسىلا.
— ھەممەتلىرىگە رەھمەت، ئوكام.
مەسچىت سەيناسىدا تۇرغان بىر نەچچەيلەن ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ — رەجەپ باي ئائىلىسىدىكى لەرنىڭ تۇنجى قېتىم ئاددىي بىر دېھقانغا ئېگىلىپ سالام قىلىشى ئىدى.
— قۇناخۇن، رەجەپ باينىڭ ئوغلى سىلىگە ئەجەب ئېگىلىپ سالام قىلىپ كەتتا؟! — دېدى مەسچىت سەيناسىدا تۇرغانلارنىڭ بىرى، — قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ پىچىرلاۋاتاتتى، نېمە دېدى؟
— ئاخشام رەھمەتلىك دادام چۈشۈمگە كىرىپ قاپتۇ. ئۇ دۇنيادىمۇ سوئال ـ سوراق بەك قاتتىق بولۇۋېتىپتۇ. دەك، دېدى، — دېدى، قۇناخۇن.
قۇناخۇننىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغانلار كۈلۈشۈپ كەتتى. مەسچىت ياغاچلىرىدا كەپتەرلەر كۆكۈللۈك بۇغۇلدۇشاتتى...

2000 ـ يىل نويابىر، غۇلجا.

قارانچوق

بۇرۇنقى زاماندا بىر قارانچۇق بولغانكەن. ئۇنىڭ دېھقانلار ئۇچار قاناتلار چۈشۈپ زىرائەتلەرنى چوقۇپ كەتمەسۇن، دەپ ئېتىزنىڭ بېشىغا قاداپ قويغانكەن. مۇنداق قارانچۇقلار يىراقتىن قارىغان كىشىگە ئېتىزلىقتا بىر ئادەم قوللىرىنى كېرىپ ئۆرە تۇرغاندەكلا كۆرۈنىدىكەن. قۇشلار بېشىغا كونا تۇماق، ئۇچىسىغا ئەسكى چاپان كىيىپ، يەردىن ھېلىلا بىر داڭگالنى ئېلىپ ئاتىدىغاندەك ئەلپازدا تۇرغان بۇنداق «غەلىتە ئادەم» دىن ئەيمىنىپ، ئۇ يەرگە چۈشۈپ دانلاشتىن ھەزەر ئەيلەيدىكەن.

يەر كۆپ، ئادەم ئاز بولغاچقىمىكىن، ئۇ زامانلاردا دېھقانلار يەرلەرنى كۆچۈپ يۈرۈپ تېرىيدىكەن، بۇ يىل تېرىغان يەرنى ئاپتاپ يېسۇن، دەپ تۆت ـ بەش يىل تاشلاپ قويىاتىكەن. ھېلىقى يەر شۇڭقىلار ئۆسۈپ، ئاپتاپ يەپ تازا كۈچەيگەندە، يا ھېلىقى دېھقان ياكى كۆچلى تارتقان باشقا بىر يەلەن كېلىپ تېرىيدىكەن. سېنىڭ، مېنىڭ، دېگەن گەپ يوقكەن. مۇنداق ئېتىزلارنىڭ بېشىدا يەنە دېھقانلار ھەر قېتىم بۇ يەرلەرنى تېرىغاندا تۇرالغۇ قىلىپ

ئىشلىتىدىغان سوقما تاملىق كەپلەر بولىدىكەن. سىز بۇ ئاددىي كەپلەرنى سەل چاغلىماڭ، ۋاقتى كەلگەندە، دېھقان ئاياللىرى ئۇنىڭ ئىچىگە سۇپا چىقىرىپ، ئوچاق سېلىپ، ئوچاق باشلىرىنى سېغىز لايدا چىرايلىق سۈۋاپ يېپىپ قىلىۋېتىدىكەن. كەپىنىڭ ئالدىغا چۆنەك تارتىپ، كاۋا، قاپاق، ھەر خىل گۈللەرنى تېرىۋېتىدىكەن. تەبىئەت ئەتىيازدىن كەچ كۈزگىچە ئۆزىنىڭ سېخىي قولى بىلەن بۇ ئاددىي كەپلەرنى يېشىل يوپۇرماق، رەڭمۇرەڭ گۈللەر بىلەن زىننەتلەپ شۇنداق چىرايلىق قىلىۋېتىدۇكى، ئايھاي، بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئەنە شۇنداق بایاشات ياشايدىكەن. ئېتىز يوللىرىنىڭ قىزىق توپىسىنى يالاڭ ئاياغ كېچىپ، ئورغىقىنى بىلىكىگە سېلىپ، ئورما ئورغىلى كېتىپ بارغان ھەر بىر دېھقان ئەتراپتىكى گۈزەل مەنزىرىلەرگە، شۇاقنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى گۇپۇلدەپ پۇراپ تۇرىدىغان كەڭرى بوز، ئاسماندا چۇرقىلىشىپ ئۇچۇپ يۈرگەن تورغايلار، يولنى توغرا كېسىپ غۇيۇلداپ ئۆتۈشۈپ كېتىدىغان بىلەي تاشتەك سىلىق كەسلەنچۈكلەر، كىمدۇر بىرىنىڭ يىراق بىر ئېتىزدا سوزۇپ ئېيتقان ناخشىسىغا مەست بولۇپ چەكسىز ھاياجانلىنىدىكەن...

ھېلىقى قارانچۇقنىڭ گېپىگە كەلسەك، بۇ قارانچۇقنى ئېتىزغا قاچان، كىم قاداپ قويغان؟ ھېچكىمنىڭ ئېسىدە يوقكەن. بۇ يەرنى تېرىيدىغان دېھقانلار پات - پات ئالمىشىپ تۇرىدىكەنۇ، قارانچۇق شۇ ئەتراپنىڭ مەڭگۈلۈك كۆزەتچىسىدەك شۇ پېتى تۇرۇۋېرىدىكەن. ئۇنى ئېلىۋېتىش ياكى باشقا بىرەر يەرگە يۆتكەپ قويۇشمۇ

ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىكەن. ئۇزۇن يىللار شۇ يەردە تۇرۇۋەرگەچكە، قارانچۇقمۇ ئۆزىنى شۇ ئەتراپنىڭ خوجايىنىدەك ھېس قىلىدىكەن.

يىللار ئۆتۈپ، بۇ يەرنى باشقۇرغىلى بىر بەگ پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ناھايىتىمۇ نەپسانىيەتچى ئادەم ئىكەن. يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈمنىڭ قىلىپ، دېھقانلارغا ئىپرەتنا ئېقىۋاتقان سۇلارنىمۇ مىسقاللاپ ساتىدىغان بوپتۇ. يەرنى دېھقانلار بەگدىن ئىجارىگە ئېلىپ تېرىيدىكەن. يىل ئاخىرىدا ھوسۇلنىڭ تەڭدىن تولىسى بەگنىڭ خامىنىغا يىغىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن دېھقانلار روھسىزلىشىپ، ئېتىزلار چۆللىشىپ كېتىپتۇ. ھېلىقى قارانچۇقنىڭمۇ بېشىدىكى تۇمىقى ئەسكىرەپ، ئۇستىدىكى پاختىلىق چاپىنىنىڭ مازىلىرى تېتىلىپ، بىچارە ھالغا كېلىپ قاپتۇ. شۇ ئەتراپقا چۈشۈپ دانلايدىغان بىر چىرايلىق قۇشمۇ بار ئىكەن. پەيلىرى كۆمۈشتەك يالتىراپ تۇرىدىغان بۇ ئاجايىپ قۇشنىڭ زادى نېمە قۇش ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قەيەردىن ئۇچۇپ كېلىدىغانلىقىنى قارانچۇقمۇ بىلمەيدىكەن. بۇ كۆپىنى كۆرگەن قۇش بولغاچقا، قارانچۇقتىنمۇ ئانچە ھۇركۈپ كەتمەي، ئۇنىڭ ئەتراپىغا چۈشۈپ دانلاۋېرىدىكەن. بىر كۈنى بۇ قۇش قارانچۇق تۇرغان ئېتىزغا چۈشۈپ، قۇرت - قوڭغۇزلارنى تېرىپ يەپ، يورغىلاپ، قارانچۇقنىڭ ئالدىغا كەپتۇ - دە:

— قارانچۇقۇاي، ھالىڭ بەك خاراب‌قۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— گەپ قىلما، — دەپتۇ قارانچۇق، — مانا سەن بىلسەن، شۇنچە يىللار مۇشۇ ئېتىزغا تېرىغان زىرائەتلەرنى

قوغداپ، بوران ـ چاپقۇنلارغا ۋاي دېمەي، بۇ يەردە تىك تۇرۇپتىمەن. ماڭۇ كۈنلەرگە كەلگەندە، بۇ يەرگە ئۆگە بولۇڭالغان غوجاملارنىڭ مېنىڭ ھالىم بىلەن كارى يوق. ھېچبولمىغاندا، بېشىمدىكى ئەسكى تۇماق بىلەن ئۇچامدىكى ماڭۇ مېزى چۇڭۇلۇپ كەتكەن كونا چاپاننى يەڭگۈشلەپ قويسمۇ كىمنىڭ دەردى! ؟

— ئامالىڭ يوق. پېشانەڭگە پۈتۈلگەن تەقدىر شۇ، — دەپتۇ چىرايلىق قۇش.

— ساڭا بەك ھەۋىسىم كېلىدۇ، — دەپتۇ قارانچۇق، — پەرۋاز قىلىپ ھەر يەرلەرگە بارالايسەن، خالىغان يېرىڭگە چۈشۈپ دانلايسەن. مەنچۇ؟ تەقدىر مېنى مىخلاپ قويغان بۇ قاقشال يەردىن بىر قەدەممۇ سىلجىيالماي تۇرغىنىم تۇرغان. ئۇستۈمگە چاپان، بېشىمغا تۇماق كىيگەندىن كېيىن، ھېچبولمىغاندا ئادەمگە ئوخشاش گەپ قىلالىغان بولساممۇ كاشكى...

— گەپ قىلالىغان بولساڭ قانداڭ قىلماقچىدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ قۇش.

— گەپ قىلالىغان بولسام، — دەپتۇ قارانچۇق، — ھېلىقى بۇ يەرلەرگە خوجايىن بولۇڭالغان بەگكە بولسمۇ بىر ـ ئىككى ئېغىز ئاچچىق گەپنى قىلۋېلىپ، ئىچمىنى بوشىتىۋالاتتىم.

— بۇ بەك خەتەرلىك! — دەپتۇ قۇش، — جاھانىڭ ئىشلىرىنى ئۇنچىقماي كۆزەتكەنلا تۇزۇك. شۇ چاغدا بېشىڭغا بالامۇ تېپىۋالمايسەن، ئۆلىمالىقتا كامالەتكە يېتىسەن.

— ماڭا ئۆلىمالىقنىڭ نېمە كېرىكى! — دەپ

تېرىكىپتۇ قارانچۇق، — قولۇڭدىن كەلسە، ئۆزۈڭ يىللىق بۇرادەرچىلىكىمىزنىڭ يۈزى ئۈچۈن ماڭا بىر ياخشىلىق قىلساڭ.

— ساڭا نېمە ياخشىلىق قىلىمەن؟ — دەپ سوراپتۇ قوش ھەيران بولۇپ.

— سەن ئەرشكىچە ئۇچۇپ بارالايسەن، — دەپتۇ قارانچۇق، — شۇ يەرگە ئۇچۇپ بارغاندا، يارانقان ئىگەمگە مېنىڭ ئەرزىمنى يەتكۈزۈپ قويساڭ. مېنىڭ ئازراق بولسىمۇ ھەرىكەت قىلالايدىغان، بىر ـ ئىككى ئېغىز گەپنى بولسىمۇ سۆزلىيەلەيدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويسا.

— مەيلى، ئىچىڭ تىتىلداپ بەك سۆزلىگۈڭ كېلىپ كەتكەن بولسا، مەن ئەرزىڭنى خۇدايىمغا يەتكۈزۈپ قويايى. ئەمما بۇ خەتەرلىك...

چىرايلىق قوش شۇنداق دەپتۇ ـ دە، لەپپىدە ئۆرلەپ، قارانچۇقنىڭ بېشىنى بىر ئەگىپ، يىراقلارغا قاراپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

قارانچۇق بىلەن قوشنىڭ ئوتتۇرىسىدا شۇ سۆھبەت بولۇپ ھەپتە ئۆتتىمۇ، ئاي ئۆتتىمۇ، ھېچكىمنىڭ ئېسىدە يوق. ھېلىقى قارانچۇق بار ئېتىزنى بەگدىن ئەمەت دېگەن قوغۇنچى قوغۇن تېرىغىلى ئىجارىگە ئالغانىكەن، بىر كۈنى، ئەمەت قوغۇنچى «ئەمدى بۇ يەرگە قانداق قوغۇن تەرسەم بولار؟ قوغۇنلىرىم ئوخشارمۇ، ئوخشىماسمۇ؟ قوغۇنلارنىڭ قانچىلىكىنى مەن ئالارمەن، قانچىلىكىنى بېگىم ئالار؟...» دېگەن خىياللار بىلەن قوغۇنغا چۆنەك تارتىۋاتقانىكەن، ئەمەت قوغۇنچىدىن ئون نەچچە قەدەملا نېرىدا تۇرغان قارانچۇق تەر بېسىپ بىر قىسىما بولغىلى

تۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئۇ چىڭقىلىپ، «ھەي!» دېگەن ئاۋازنىڭ كانىيىدىن چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قاپتۇ. «ھەي!» دېگەن بۇ ئاۋازنىڭ ئاڭلاپ، ئەمەت قوغۇنچى چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ ھەيران بولۇپ تۇرۇپلا قاپتۇ. قارىسا ئەتراپ جىمجىت، ئادەمزاتنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمىگۈدەك، ئېتىزنىڭ بېشىدا ھېلىقى سەت قارانچۇق تۇماقنى قىڭغىر كىيىپ، ئىككى قولىنى كېرىگىنىچە تۇرغۇدەك. ئەمەت قوغۇنچى سەل ئەيمەنگەندەك بوپتۇ - دە، «ھەر قانچە بولسىمۇ قارانچۇقتىن ئاۋاز چىقىمغاندۇ - ھە!؟» دەپ تۇرۇپ كېتىپ، يەنە ئىشىنى قىلىۋېرىپتۇ.

— ھەي ئىنسان، ساڭا گەپ قىلىۋاتىمەن! — دەپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىراپتۇ قارانچۇق.

شۇنىڭ بىلەن ئەمەت قوغۇنچى قورقىنىدىن كەتمەننى تاشلاپ، ئالدى - ئارقىغا قارىماي مەھەللىگە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ.

ئەمەت قوغۇنچى ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ مەھەللىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇچرىغانلارغا بۇ گەپنى قىلىپ بېرىپتىكەن، ھېچكىم ئىشەنمەپتۇ. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان بەزىلەر تېخى:

— ئەمەتاخون، خام تاماكىنى جىقىراق چېكىۋالغان ئوخشىمامسىلەر؟ — دەپ زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشۈپتۇ.

ئەمەت قوغۇنچى:

— بۇرادەرلەر، ئىشەنمەيسىلەر، ئاشۇ قارانچۇقنىڭ گەپ قىلغىنىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم، — دەپ قەسەم ئىچىپمۇ ھېچكىمنى ئىشەندۈرەلمەپتۇ.

هېچكىم ئىشەنمىسىمۇ بۇ غەلىتە گەپ مەھەللە ئىچىگە شۇ كۈنلا تاراپ، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان بولۇپ تېخىمۇ غەلىتىلىشىپ كېتىپتۇ. بىر ھەپتىلىك ئېيتىشچە، ئەمەت قوغۇنچى «ھەي!» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىسا، قارانچۇقتىن باشقا ھېچكىم يوقمىش. نېمە گەپ بۇ؟ دەپ قارانچۇقنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ھازىر ۋاراقىرىغان سەنمۇ؟ — دەپ سوراپتىكەن، قارانچۇق ئەمەت قوغۇنچىنىڭ ياقىسىدىن كاپىلا قىلىپ تۇتۇۋېلىپ:

— مەن بولماي، ئىگىچە - سىڭلىكىمدى!؟ — دەپ ئۇنى بېشىچە يەرگە ئۇرۇپتۇدەك...

يەنە بىر ھەپتىلىك ئېيتىشچە، ئەمەت قوغۇنچى قوغۇنغا چۆنەك تارتىۋېتىپ، «ھەي!» دەپ ۋاراقىرىغان كىمدۇ؟ دەپ چۆچۈپ ئارقىسىغا قارىسا، ھېلىقى قارانچۇق بىر ئەپلىك پۇرقىراتىپ تاماكا چېكىپ تۇرغۇدەك. ئەمىتاخۇننىكىمۇ تازا خۇماری تۇتقان چاغ ئىكەن، «ئەكېلە تاماكاڭنى، بىر - ئىككى نەپەس تارتاي» دەپتۇ. بىر چاغدا ئەمەت قوغۇنچى ئېسىگە كېلىپ قارىسا، قارانچۇق بىلەن تاماكا تارتىشىپ ئولتۇرغۇدەك. قورقىنىدىن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ - دە، كەتمەننىمۇ تاشلاپ، مەھەللىگە قاراپ قېچىپتۇ. قارانچۇق ھېجايغان پېتى ئەمىتاخۇننىڭ كەتمىنىنى ئېلىپ، قوغۇننىڭ چۆنكىنى تارتىپ ئېتىزدا قالغانمىش...

— بىر زامانلاردا، — دەپ گەپ باشلاپتۇ يەنە بىر ھەيلەن، — ئاشۇ قارانچۇق سانجىقلىق يەرلەرنى نامەت

ئىسىملىك بىر دېھقان تېرىپتىكەن. بەلكىم شۇ قارانچۇقنىمۇ شۇ نامەت دېگەن ئاغنە تىككەنمۇ ياكى ئۇنىڭ بوۋىلىرىنىڭ بوۋىسى سانجىپ قويۇشقانمۇ، بۇ تەرەپلىرىنى مەنمۇ تازا بىلمەپ كەتمەيمەن، ئىشقىلىپ، بۇ يەرنى شۇ نامەت دېگەن دېھقان تولىراق تېرىيدىكەن. بىر يىلى نامەتمۇ ئۇ يەرگە قوغۇن تېرىپتۇ. قوغۇنلىرى ھەر تەرەپكە پىلەك تارتىپ، ھەر پىلەكتە ئونلاپ سويما چۈشۈپ تازىمۇ ئوخشاپتۇ. بىر كۈنى چۈشلۈكى نامەت ئۆيگە قايتىپ، تامىقىنى يەپ، چۈشلۈك ئۇيقۇسىنى ئوبدان ئۇخلاپ، قوغۇنلۇققا قاراپ كېتىۋاتسا، بىراقتىنلا ناخشا ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ.

بىر ياغلىق ئانار ئالدىم،
ھېيتكاھدىكى مەمەتتىن.
ئاشقىلىق مىراس قالغان،
كاككۇك بىلەن زەينەپتىن.

«پاھ، مەھەللىنىڭ بىكار تەلەپلىرى قوغۇنلۇققا يىغىلىپ بەزمە قىلىپ قوغۇنلۇقنى بېشىغا كىيىشكەن ئوخشىمامدۇ» دەپ نامەت يوغان - يوغان چامداپ قوغۇنلۇققا كېلىپ قارىسا، ئەتراپتا ھېچكىم يوق، ھېلىقى قارانچۇق تۇماقنى قىرلاپ كىيىپ، بىر قۇلقىنى مەھكەم تۈتۈپ، تازا ۋارقىراپ:

مەمەت سانقان ئانارنىڭ،
تەڭدىن تولىسى ئاچچىق.

ئانار ئۈزگەن يارىمنىڭ،
قىلىقى ئەجەب تاتلىق.

دەپ ناخشا ئېيتىۋاتقۇدەك، ئېتىزدىكى چوڭ ـ كىچىك سويمىلارنىڭ ھەممىسى بېشىنى كۆتۈرۈپ چاۋاك چېلىشىپ، ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىپتۇدەكمىش. . .

دېھقانلار بۇنداق سۆزلەرنىڭ ئاخىرىنى: «بۇ گەپلەرنىڭ راست ـ يالغىنىنى خۇدا ئۆزى بىلىمسە بىز نېمە بىلەيلى؟» دەپ ئاياغلاشتۇرىدىكەن.

مەھەللىنىڭ ئىنامى بىر كۈنى بۇ گەپلەردىن خەۋەرسىز، نېمە ئىش بىلەندۇ يۇقىرىقى مەھەللىگە قاراپ خىيال بىلەن كېتىۋاتقانكەن، يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن ئۇ ئېتىزلىقلارنىڭ ئىچى بىلەنلا مېڭىپتۇ. ھېلىقى قارانچۇقنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە، قارانچۇق ئىمامغا:

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئىمام ئاخۇنۇم! — دەپ سالام بېرىپتۇ.

مەھەللىدە ھەممە ئادەمنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ئادەتلىنىپ كەتكەن ئىمام:

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام! — دەپ جاۋاب قىپتۇ.

شۇنداق جاۋاب قىپتۇيۇ، ئىككى قەدەم باسمايلا: «ھېلى ماڭا سالام بەرگەن كىم بولدا؟» دەپ ئويلىنىپ تۇرۇپ قاپتۇ. كەينىگە ئۆرۈلۈپ قارىسا، ھېلىقى قارانچۇق قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ھۆرمەت بىلدۇرۇپ تۇرغۇدەك.

— خوش، بىرەر گەپ ـ سۆز بارمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ ئىمام.

— تەقسىر، بۇ كىنم كېلىپ تېرىسا بولۇۋېرىدىغان

غوجىسى يوق يەرمىكەن؟ مەن ئاتا ـ بوۋامدىن تارتىپ مۇشۇ يەرنى كۆزەت قىلىپ، قاغا ـ قۇزغۇنلارنى قوروپ كەپتىمەن. بۇ ئېتىزلاردا قانچە چۈمۈلىنىڭ ئۇۋىسى بارلىقىنى، قانچە تۈلۈم چاشقانلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرىدىغىنىنى، تېزەك قوڭغۇزلىرىنىڭ بۇ يەردىن قانچىلىك تېزەكلەرنى دۇمىلىتىپ ئۆتكىنىنى، باھاردا بۇ يەردە قانداق دالا گۈللىرىنىڭ ئېچىلىدىغانلىقىنى، كۈزدە قانداق يوپۇرماقلارنىڭ تۆكۈلىدىغانلىقىنى، ئايدىڭ كېچىلەردە بۇ يەرگە قانچە ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ كېلىپ پىچىرلاشقانلىرىنى . . . ھەممىنى بىلىمەن. بىلگەنلىرىمنىڭ جىقلىقىدىن چىرايلىرىمغا قورۇق چۈشۈپ قېرىپلا كەتتىم. ئەمدى بۇ كۈنگە كەلگەندە، يەردىن چىققان ھوسۇل بېگىمگە تەۋە، مېنىڭ ئۇستۇمدە بولسا تېخىچە شۇ ئەسكى تۇماق بىلەن كونا چاپان، ئويلاپ باقسىلا، بۇ نېمىدېگەن ناھەقچىلىك! — دەپ قورسىقىدىكى دەردىنى بىراقلا تۆكۈۋېتىپتۇ قارانچۇق.

— بولدى، بولدى، سەۋرى قىل! — دەپتۇ ئىمام، — مەن بۇ سۆزلىرىڭنى مەھەللىنىڭ بېگىگە چىرايلىق يەتكۈزۈپ قويايى.

ئىمام شۇنداق دەپتۇ ـ دە، «ياراتقان ئىگەم، قارانچۇقنى زۇۋانغا كەلتۈرگەن قۇدرىتىڭگە مەن قايىل!» دەپ پىچىرلىغىنىچە ئالدىراپ يولىغا مېڭىپتۇ.

مەھەللىدىكى قارانچۇق توغرىسىدىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ گەپ ـ سۆزلەرگە ئىمامنىڭ كۆرگەنلىرى قېتىلىپ، بۇ گەپ تېخىمۇ ئۇلغىيىپ، ئاخىر بەگنىڭمۇ

قولىقىغا يېتىپتۇ. «ئېتىزنىڭ بېشىدىكى قارانچۇق ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە سۆزلىگىلى تۇرۇپتۇ» دېگەن بۇ غەلىتە گەپكە بەگ ئۆزىنى زادى ئىشەندۈرەلمەپتۇ. بىر كۈنى ئىمامنى چاقىرتىپ كېلىپ:

— ئىمام ئاخۇنۇم، مەھەللىدە ئاجايىپ ـ غارايىپ گەپ ـ سۆزلەر تارقالغىلى تۇرۇپتۇ. بۇنىڭ راست ـ يالغىنى زادى قانچىلىك؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئىمام يۇقىرىقى مەھەللىگە كېتىپ بېرىپ ئۆزىنىڭ يول ئۈستىدە كۆرگەنلىرىنى، قارانچۇقنىڭ نېمىلەرنى دەپ قاياپ كەتكەنلىكىنى بەگكە بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بەگنىڭ ئىچى بىر قىسما بوپتۇ. «راست، مەن ئۆزۈمنى بۇ يەرنىڭ غوجىسى، دەپ يۈرگىنىم بىلەن، بۇ يەردىكى ئېتىزلاردا قانچىلىك چۈمۈلىلەرنىڭ ئۈۋىسى بار؟ بۇ يەردە قانچە تولۇم ـ چاشقانلار ئۈسسۈل ئويناشقان؟ باھاردا قانچىلىك دالا گۈللىرى ئېچىلىپ، كۈزدە قانچىلىك يوپۇرماقلار تۆكۈلگەن؟ مەن نەدىن بىلەي... شۇ قارانچۇقنى كۆزدىن يوقاتمىسام بولمىغۇدەك» دەپ ئويغا چۆكۈپتۇ. ئويلىغانسېرى قورسىقى تېخىمۇ كۆپۈپتۇ. ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ يولغا سېلىۋېتىپ، دەرھال بىر نەچچە چاپارمەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ھېلىقى قارانچۇق بار ئېتىزغا يېتىپ بېرىپتۇ. قارىسا، قارانچۇق ئەسكى تۇماق، مېزى چۈۋۈلغان چاپانىنىڭ ئىچىدە قولىنى كېرىپ، ئىلگىرىكى

بىچارە ھالىتىدە تۇرغۇدەك، ئۇنىڭ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان، «ھەي!» دەپ ۋارقىراۋاتقان ئەلپازى يوقىمىش. بەگ چاپارمەنلەرگە قاراپ:

— بۇ بىرنېمىنى ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، مۇشۇ يەرنىڭ ئىگىسى مەن، دەپ دەۋا قىلىپ يۈرىدۇ، دېگەن گەپنى زادى كىم تاپقان؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بۇ گەپ باشتا ئەمەت قوغۇنچىدىن چىققاندەك قىلىغان، — دەپتۇ چاپارمەنلەر.

— ئەمەت دېگەن ھارامزادىنى دەرھال تېپىپ كېلىڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ بەگ.

چاپارمەنلەر مەھەللىگە يۈگۈرگىنىچە يېتىپ بېرىپ، ئەمەت قوغۇنچىنى پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي يەتكۈزۈپ كەپتۇ.

— ھە ئەمەتەك! — دەپ ۋارقىراپتۇ بەگ، — قېنى ماۋۇ قارانچۇقنى ئەمدى سۆزلىتىپ باقە، ئۆز قۇلىقىم بىلەن بىر ئاڭلاپ باقاي!

— تەقسىر، — دەپتۇ ئەمەت قوغۇنچى، — مانا سىلىگە يالغان، ماڭا راست. شۇ كۈنى مەن بۇ يەردە قوغۇنغا چۆنەك تارتىۋاتاتتىم. مەن قېرىپ قالغان ئادەم، قۇلىقىمغا شۇنداق ئاڭلاندىمۇ ياكى غايىبتىن بىر ئاۋاز كەلدىمۇ بىلمەيمەن. باشتا بىرى «ھەي!» دەپ ۋارقىرىغاندەك قىلدى. ئارقىدىنلا «ھەي، مەن ساڭا گەپ قىلىۋاتىمەن!» دېگەن ئاۋازنى ئېنىق ئاڭلىغاندەك

بولدۇم. ئەتراپقا قارىسام، ئاشۇ قارانچۇقتىن باشقا ھېچكىمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇ. قورققىنىمدىن كەتمەننى تاشلاپ مەھەللىگە يۈگۈردۈم. بولغان ئىش مانا شۇ.

— سېنىڭچە، ساڭا مۇشۇ قارانچۇق گەپ قىلغاندىمۇ؟

— بىلگۈچى خۇدا.

— ئەمىسە، سەن قاراپ تۇر ھە، بۇ قارانچۇقنىڭ زادى قانچىلىك كارامىتى بارکىن؟ ئۇنى يۇلۇپ تاشلاڭلار! — دەپ ۋارقىراپتۇ بەگ چاپارمەنلىرىگە قاراپ.

چاپارمەنلەر ئەمەت قوغۇنچىنى يۇلىدىغان ئوخشايمىز، دەپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈرگەنىكەن، بەگ تېخىمۇ تېرىكىپ كېتىپتۇ.

— ھەي نان قېپىلار، قوغۇنچىنى دېمىدىم، ئاۋۇ قارانچۇقنى!

چاپارمەنلەر يوپۇرۇلۇپ بېرىپ قارانچۇقنى تۈتۈپ تارتىپتۇ. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قارانچۇق يەرگىمۇ يىلتىز تارتىپ كەتكەنىكەن، تۈت ـ بەش ئادەم ئىنجىقلاپ يۇرۇپ ئاران يۇلۇۋاپتۇ.

— ئەمەت، كۆرۈپ تۇرغانسەن، قارانچۇقۇڭ ھېچ زۇۋانمۇ سۆرمەيدا!؟... ئەمدى ئۇنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار! — دەپتۇ بەگ.

چاپارمەنلەر ئەتراپتىن چاۋار ـ چاتقاللارنى يىغىپ ئوت يېقىپ، قارانچۇقنى ئوتنىڭ ئوستىگە تاشلاپتۇ.

— ئەمدى ماۋۇ يالغانچى كاززاپنى يالىڭاچلاپ، ئاۋۇ

قارانچۇقنىڭ ئورنىغا باغلاڭلار، ئېتىزغا شۇ قارىسۇن! — دەپتۇ بەگ.

چاپارمەنلەر ھېلىقى قارانچۇقنىڭ ئورنىغا يوغان بىر ياغاچنى مەھكەم قىلىپ بېكىتىپ، ئەمەت قوغۇنچىنى «ۋاي دات!» دېگىنىگە قويماي كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، كىيىملىرىنى ئوتقا تاشلاپ، قوغۇنچىنى يالىڭاچ پېتى، خۇددى ئەيسانى كرېستقا مىخلىغاندەك، تۆۋرۈككە ماتاپ باغلۇۋېتىپتۇ. ئاخىرىدا چاپارمەنلەر «ئۇھ!» دېيىشىپ، چاپانلىرىنىڭ پەشلىرىنى قېقىپ، مەھەللىگە قايتىشىپتۇ.

بېگىم شۇ كۈنى خاتىرجەم بولۇپ، كەچتە ئارزۇلۇق خوتۇنىنىڭ ئۆيىدە شېرىن ئۇيقۇدا يانقانىكەن. تۈن يېرىمدىن ئاشقاندا، ئۇنى بىرى نوقۇپ ئويغىتىپتۇ. كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، بېشىدا ھېلىقى قارانچۇق ئەسكى تۇمىقىنى قىڭغىر كىيىپ، تىكىلىپ قاراپ تۇرغۇدەك. بەگ قورقىنىدىن يۈڭلۈق پۇتلىرىنى يوتقاندىن چىقىرىپ، ئورنىدا ئولتۇرۇپلا قاپتۇ.

— سە ـ سە ـ سەن كىم سەن؟ — دەپ سوراپتۇ بەگ تىترەپ.

— تونۇمىدىلمۇ بېگىم؟ مەن ھېلىقى سىلى كۆيدۇرۇۋەتكەن قارانچۇق بولىمەن. ئاۋازىمنى ئاڭلاشقا شۇنچە خۇشتار ئىدىلە، ئەمدى ئاڭلاۋاتقانلا؟...

— نې ـ نې ـ نېمە قىلماقچى سەن؟ — دەپ سوراپتۇ

بەگ كېكەچلەپ.

— يەرنىڭ غوجىسى بولغان ئادەم ئېتىزنىڭ بېشىدا تۇرماي خوتۇنىنىڭ قوينىدا ياتامدۇ؟ يۈرسىلە، — دەپتۇ قارانچۇق.

بەگ خۇددى بىرى ئۇنى ئارقىسىدىن ئىتتىرىۋاتقاندەك، ئىختىيارسىز يونقاندىن سۈغۇرۇلۇپ چىقىپ، يالىڭاچ پېتى قارانچۇقنىڭ ئارقىسىدىن تالاغا قاراپ مېڭىپتۇ. بەگنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كۆزىنى پارقىراتقىنىچە قاراپلا قاپتۇ.

ئەتىسى بۇ خوتۇن چاچلىرى چۈۋۈق، يۈز - كۆزىنىمۇ يۇمغان پېتى كوچىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە كېچىسى بولغان ئىشلارنى سۆزلىگىلى تۇرۇپتۇ. بىر دەمدىلا ئەتراپقا ئادەملەر يىغىلىشىپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تۇنۇگۈن بەگنىڭ ئادەملىرى ئېتىزغا قارانچۇق قىلىپ باغلاپ قويۇپ كەلگەن ئەمەت قوغۇنچىمۇ يۈرگۈدەك. كىشىلەر:

— ئەمىتاخۇن، سىلى بۇ يەردە بەخىرامان يۈرسىلىغۇ؟ بېگىم سىلىنى كىنىم - كېچەكلىرىنى كۆيدۈرۈپ، يالىڭاچلاپ ئېتىز بېشىغا باغلاپ قويمىغانمىدى؟ — دەپ سوراپتىكەن، ئەمەت قوغۇنچى:

— ۋاي بىلمىدىم، باغلاپ قويغان يەردە خۇداغا ناله قىلىپ يىغلاپ - يىغلاپ، ئاخىر كۆزۈم ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئويغىنىپ قارىسام، ئەتىگەندە بالا - چاقامنىڭ يېنىدا

يېتىپتىمەن. كېيىم - كېچەكلىرىمۇ يېنىمدا چىرايلىق قاتلاقلىق تۇرۇپتۇ. «تۇنۇگۈنكى ئىشلار چۈشۈم ئوخشىمامدۇ؟» دەپ ئويلاپ، كېيىملىرىمنى كىيىپلا چىقىشىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

«نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى!؟» دەپ خالايىق يۈگۈرۈشۈپ ئېتىز بېشىغا چىقىپ قارىسا، تۇنۇگۈنكى ئەمەت قوغۇنچىنى باغلىغان تۇڭۇرۇكتە بەگ باغلاقلىق تۇرغۇدەك. بېشىدا ئەسكى تۇماق، ئۇچىسىدا مېزى چۈڭ ئۇلۇپ كەتكەن كونا چاپان. يېقىن بېرىپ قارىغان ئادەم ئۇنىڭ ئۆلۈك - تىرىكلىكىنىمۇ بىلەلمەيمىش...

شۇ كۈندىن باشلاپ، بۇ يېزىنىڭ ئېرىقلىرىدا يەنە سۇلار شارقىراپ ئېقىپ، دالالىردا رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلىپ، خەلق شادلىققا چۆمۈپتۇ. بەگ ھېلىقى ئېتىز بېشىدا قارانچۇق بولۇپ تۇرۇپ، قارانچۇق بولماقنىڭ دەردىنى ھارغۇچە تارتىپتۇ. قاغا - قۇزغۇنلار ئۇنىڭ كۆزىگىمۇ ئىلماي، ھەتتا بېشىغىمۇ كېلىپ قونۇۋالىدىكەن. بەگ دائىم ئىچىدە: «مەن يەنە باشقىدىن بەگ بولالىغان بولسام، خەلقنى ئاجايىپ ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشتۈرەتتىم. ئېتىزدىكى ھەممە قارانچۇقلارغا يېپىيېڭى كىيىملەرنى كىيدۈرۈۋېتەتتىم» دەپ ئويلايدىكەن.

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپنى ئەسلەيمەن

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىن باشلانغان يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر ۋەكىلى ئايرىلىزدىن كەتتى.

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئىشتىكەن چېغىمدا، ئۇرۇمچىنىڭ تۇمان ئىچىدە ئەلەڭشىپ تۇرغان ئېگىز بىنالىرى، قوغۇشۇندەك ئېغىر بۇلۇتلار قاپلىغان كۆز ئاسمىنى ماڭا تېخىمۇ كۆڭۈلسىز بىلىنىپ، كۆز چاناقلىرىم ياشقا تولدى... شۇ كېچە ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمىدىم. كۆز ئالدىمدىن غۇلجا ئۇچەرۋازا مەھەللىسىنىڭ تېرەكلىك كوچىلىرى، سىرغىپ سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان ئېرىقلار، كوچا دوقمۇشلىرىغا يايمىلىرىنى يېيىپ قىزغىن سودا قىلىشۋاتقان باققاللار كەتمەيتتى. رەتلىك، پاكىز كىيىنگەن، تۆگىمىلىرىنى تولۇق ئەتكەن ئابدۇۋەلى ئاكا ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ يەنە قەددىنى تىك تۇتۇپ، ئاشۇ تېرەكلىك كوچىلاردىن ئۆتۈپ تۇراتتى. بۇ ئورۇق ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدا ھەقىقىي بىر سەنئەتكارغا خاس

چېچەنلىك، پاكىزلىق، غۇرۇر ۋە سالاپەت مۇجەسسەم ئىدى. ھەر دائىم ئابدۇۋەلى ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ قالغان ۋاقتىمدا، ئۇنىڭ ئايىغىنىڭ يېڭىلا بازاردىن ئېلىپ كىيىۋالغانىدەك پارقىراپ، غاچىلداپ تۇرىدىغىنىغا ھەيران بولاتتىم. ئەنە شۇنداق بىر قانچە مويىسپىتلار بىزنىڭ ئۇ ئۇچىدەرۋازىغا ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى.

بەزى كۈنلىرى ئابدۇۋەلى ئاكىنىڭ ھېلىقى باققاللارنىڭ سودىسى قىزىپ تۇرغان چوڭ كوچىغا چىقىپ، كىملەردۇر قويۇپ بەرگەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ خىيالغا كەتكىنىنى كۆرەتتىم. ئۇنىڭغا ئادەملەر تىقىلىشىپ تۇرغان مۇشۇ كوچىلارنىڭ ئۆتمۈشى، ئۇچىدەرۋازا، توغرىكۆۋرۈك ۋە بەلكىم پۈتۈن غۇلجا شەھىرىنىڭ مۇشۇ ئەسىر ئىچىدىكى تارىخى بەش قولدەك ئايان ئىدى. ئۆتمۈش توغرىسىدىكى ئۇ ئېيتقان ۋە تېخى ئېيتىشقا ئولگۈرمىگەن نۇرغۇن خاتىرىلەرمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەتتى . . . شۇ تاپتا نېمىشقىدۇر ئېسىمگە مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيۇپنىڭ داۋۇتجان ناسىر ۋاپاتىغا ئاتاپ يازغان مۇنۇ بىر كۇپلېت مەرسىيىسى كېلىپ قالدى:

غۇلجىنىڭ پەركايى ئۇچقانىدەك سېزىلدى ئاشۇ كۈن،
چۈنكى ئۇندىن كەتتى بىر تەڭدىشى يوق بۇلبۇل ئۇچۇپ.
ئا. جاروللايۇپ تۆكۈپ ياش، كۈلكىدىن قاپتۇ ھېسام،
يىغلىسا ئەرزىيدۇ ئۇيغۇر پۈشتى قەبرەڭنى قۇچۇپ.

ماڭا غۇلجىنىڭ پەركايى يەنە بىر قېتىم ئۇچۇپ كەتكەندەك بىلىندى . . .

* * *

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر خەلق ناخشىچىسى، ئاتاقلىق دراما ئارتىسى. بۇ ئىككى ئالاھىدىلىك ئونىڭ پۈتۈن ئۆمۈر تارىخىدا كۆزگە روشەن تاشلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ 1934 ـ يىلى غۇلجىدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى سانائىي ئەپىسە تەشكىللەنگەندە، روزى تەمبۇر قاتارلىق سەنئەت يېتەكچىلىرىنىڭ ئىمتىھان ئېلىشى بىلەن ئۆمەككە قوبۇل قىلىنغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق ئۆمرىنى سەنئەت ساھەسىدە ئۆتكۈزدى. ئۇ ناخشىدىكى جاراڭلىق ئاۋازى، رول ئېلىشتىكى چەبدەسلىكى بىلەن ئاجايىپ شۆھرەت قازانغان خەلق سەنئەتكارى ئىدى.

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىشتا ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتقان. ئۇ 1953 ـ يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكى تەركىبىدە بېيجىڭغا بېرىپ خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇندىپ، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن؛ 1956 ـ يىلى ئاپتونوم رايونىمىز ئۇيۇشتۇرغان مەدەنىيەت ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە ئوتتۇرا ئاسىياغا چىقىپ، قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، تاجىكىستان، تۈركمەنستان قاتارلىق جۇمھۇرىيەتلەردە ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇندىپ ئالقىشقا ئېرىشىپ، ۋەتەنگە شان ـ شەرەپ كەلتۈرگەن. ئۇ ئۆز ناخشىلىرى بىلەن مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس، چەت ئەللەردىمۇ زور تەسىرگە ئىگە ئىدى.

مەن بىر قېتىم ئابدۇۋەلى ئاكىدىن:
— سىزنىڭ ناخشىدىكى ئۇستازىڭىز كىم بولىدۇ؟ —
دەپ سورىغانىدىم، ئابدۇۋەلى ئاكا ئويلىنىپ كېتىپ، باشتا مۇسابايۇپلارنىڭ تېرە زاۋۇتىدىكى ناخشىچى ئىمىنجان ئۇستامنى، ئاندىن ھاسان تەمبۇر، ھۆسەين تەمبۇر، روزى تەمبۇرلارنى ئەسكە ئالدى. ئاخىرىدا ساۋۇتكام بىدىك، ئاقتېپىپھاجى . . . قاتارلىق بىر قانچەيلەننىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدى ـ دە، بۇلارنىڭ ئىچىدىن مۇھەممراق دەپ كىمنى ئاتاشنى بىلمەي، ئۆزىمۇ كۈلۈپ كەتتى. راستىنى ئېيتقاندا، ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپنىڭ ئۇستازى مەلۇم بىر شەخس ئەمەس، ئىلىدىكى خەلق ئىدى.
ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ سەنئەت سېپىگە يېتىدىن قەدەم قويغان ئەينى يىللاردىلا ئىلىنىڭ داڭلىق ساز ئۇستىسى ھاسان تەمبۇر ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپنىڭ ناخشىلىرىغا: «ئابدۇۋەلىنىڭ ناخشىسىدىن جېلىلىۋزى، تۇرپانيۇزلەردىن ھارۋا ھەيدەپ كىرىدىغان دېھقانلار ناخشىسىنىڭ پۇرىقى كېلىدۇ» دەپ باھا بەرگەنىكەن. بىر قېتىم مەن ئاتاقلىق مۇزىكانتىمىز مۇساجان روزى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئابدۇۋەلى ئاكىنىڭ ناخشىلىرى ھەققىدە گەپ ئاچقىنىمدا، مۇساجان ئاكا: «ناخشىلارنى مۇزىكىغا چۈشۈرۈپ ئېيتىش بىز ئۇچۇن تېخى يېقىنقى تارىخ. ئابدۇۋەلىنىڭ ناخشىلىرىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ قەدىمكى ناخشا ئېيتىش ئۇسلۇبى ساقلانغان» دېگەنىدى. مانا بۇ ئىككى دەۋردىكى نوپۇزلۇق ئىككى سەنئەت ئەربابىنىڭ ئابدۇۋەلى ئاكىنىڭ ناخشىلىرىغا بەرگەن باھاسى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ

ناخشىلىرى ناھايىتىمۇ يۇقىرى تەنقىدات قىممىتىگە ئىگە.

1959 - يىلى مەركەزدىن شىنجاڭغا كەلگەن مۇزىكا تەنقىداتچىسى جيەن چىخۇا جەنۇبىي شىنجاڭدىن خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاپ ئايلىنىپ غۇلجىغا كەلگەندە، ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ناخشىلىرىدىكى ئالاھىدە تۇسنى بايقىغان. شۇ قېتىم ئۇ ئەمەتخان بارات، زوردۇن نۇسرەت، ئابلاخان كىپەك، ھۇسەنجان ھەسەن قاتارلىق سازەندىلەرنىڭ مۇزىكا تەڭكەش قىلىپ بېرىشى بىلەن، ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنىڭ يۇزگە يېقىن ناخشىسىنى لېنتىغا ئالدى. جيەن چىخۇا بۇ ناخشىلارنىڭ لېنتىسىنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ بوران - چاپقۇنىدىن سالامەت ئۆتكۈزۈپ، كېيىن ئايرىم كىتابچە قىلىپ ئېلان قىلدى.

1976 - يىلى ۋە 1981 - يىللىرى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىدىن ئابلىز شاكىر، تۇرغان شاۋۇدۇن، يۇسۇپجان قاتارلىقلار غۇلجىغا كېلىپ، ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنىڭ ناخشىلىرىنى بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك لېنتىغا ئالدى. ئىلى خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ سابىق مەسئۇللىرىدىن ھېبىبۇللا ۋە رۇقىيە سابىرلارمۇ بۇ خىزمەتكە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ناخشىلىرىنى لېنتىغا ئېلىپ ئارخىپلاشتۇردى. ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ئۆزى يەنە جالالدىن پەخىردىن بىلەن بىرلىشىپ، ئىلى خەلق ناخشا تېكىستلىرىنى ئېلان قىلدى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇنىڭ ئابلىكىم ئابدۇللا، تۇرغان شاۋۇدۇن بىلەن بىللە ئىشلىگەن «ئىلى خەلق ناخشىلىرى» دېگەن كىتابىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى.

ناخشا ـ مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى نوتا بىلەن يېزىپ قالدۇرۇشنى ئادەت قىلمىغان بىر مىللەت ئۆزىنىڭ سەنئەت بايلىقلىرىنى كېيىنكىلەرگە قانداق يەتكۈزىدۇ؟ ناخشا ئېيتىپ ئورما ئورۇۋاتقان دېھقانلار، مۇكچىيىپ ئىش راسلاۋاتقان كاسىپلار، بوۋىقىنىسى ئەللەيلەۋاتقان ئانا، شەھەرمۇ شەھەر كېزىپ يۈرگەن مۇساپىرلار، راۋابنى قولتۇقىغا قىسىپ دەشت ـ باياۋانلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئاشىقلار — ئەنە شۇ ئاددىي خەلق سەنئىتىنىڭ ئۆتمۈشىنى كەلگۈسىگە ئۇلىغۇچىلاردۇر. يەنە بىر مەنىدىن ئېيتقاندا، ھەر بىر ھەقىقىي سەنئەتكارنىڭ ئۆزى ئۆتمۈش بىلەن كەلگۈسىنى تۇتاشتۇرىدىغان كۆۋرۈك. ئۇ ئۆزىدىن ئىلگىرىكىلەردىن ئالىدۇ، ئۆزىدىن كېيىنكىلەرگە قالدۇرىدۇ. ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ قالدۇرغان ماتېرىياللار مىللىتىمىز سەنئەت خەزىنىسىدىكى پۇل بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدىغان قىممەتلىك بايلىق.

* * *

ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ مۇشۇ ئەسىردە ئۇيغۇر تېياتىر ئارتىسلىقىدا مۆجىزە يارىتقان شەخس. ئۇ 1936 ـ يىلىدىن 1962 ـ يىلىغىچە ئىلى سەھنىلىرىدە ئوينىغان قىرىقتىن ئوشۇق دراما، كومېدىيە، ناخشا ـ ئۇسسۇللۇق ئوپېرالارنىڭ كۆپىنچىسىدە رولغا چىققان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ «باي ۋە مالاي» دا غوپۇر، «ئارشىن ـ مال ئالان» دا ئەسقەر، «غېرىب ـ سەنەم» دە غېرىب، «پەرھات ـ

شېرىن» دا پەرھات، «لەيلى ـ مەجنۇن» دا مەجنۇن، «نوزۇگۇم» دا باقەم، «غۇنچەم» دە نۇرۇم بولۇپ ئويىنغان باش روللىرى ئەينى يىللاردىكى تاماشىبىنلاردا ئۇنتۇلماس تەسىراتلارنى قالدۇرغان. شۇڭا، ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ئۆز ۋاقتىدىلا ئۇنىڭغا تىياتىر ساھەسىدە كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن «خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىس» دەپ نام بەرگەن.

ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنىڭ ئەينى يىللاردا «غېرىب ـ سەنەم» ئوپېراسىدا غېرىب رولىغا چىقىش تارىخى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇ بۇ سەھنە ئەسىرىدە يىگىرمە نەچچە يىل باش رول ئالغان. شۇ يىللار ئىچىدە رازىيە خانىم، ھەجەر، گۈلسۇم، پەرىدە، ئاۋىتەت، خەلىپەم قاتارلىق ئارتىسلار سەنەم رولىغا ئالماشقان. بۇ ئىشلارنى ئەسلىگىنىدە، ئابدۇۋۇھلى ئاكا قىزىقچىلىق قىلىپ:

— يىگىرمە يىل غېرىب رولىغا چىقىپتىمەن، توققۇز سەنەمنى قېرىتىپتىمەن، — دەپ چاقچاق قىلاتتى.

ئۇ چاغلاردا تېخى سەھنىدە ئاۋاز كۈچەيتىدىغان ئەسۋاب، مىكروفون دېگەنلەر يوق ئىدى. سەھنە ئەسىرىدىكى ھەر بىر سۆز ۋە ناخشىلارنى تاكى كۈلۈبنىڭ ئاخىرقى رېتىدە ئولتۇرغان تاماشىبىنلار ئاڭلىغۇدەك قىلىپ ۋارقىراپ ئېيتىشقا توغرا كېلەتتى. ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ئۆزىنىڭ رول ئېلىشتىكى تالانتى، جارانلىق ئاۋازى بىلەن ئۆچمەس شۆھرەت قازىنالمىدى. بىر رولنى

يىگىرمە يىل مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ چىقىش بىزنىڭ يېقىنقى زامان تىياتىر تارىخىمىزدا تېخىمۇ كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىش.

1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە غۇلجا شەھىرىدە «ئارشىن - مال ئالان» يىگىرمە نەچچە مەيدان ئويناldى. بۇ چاغدا، ياش ئەسقەرنىڭ رولىنى ئېلىۋاتقان ئابدۇۋۇپ جارۇللايۇپنى ھېچكىممۇ ئەللىك ياشتىن ھالقىغان ئادەم دەپ ئويلىمايتتى. بۇ ئابدۇۋۇپ جارۇللايۇپنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىدە ئەڭ ئاخىرقى قېتىم رول ئېلىشى بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى يىگىرمە يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ھەممىمىز ئۈچۈن تەكشىسىز يىللار بولدى. يەنە كۆپ مۆجىزىلەرنى يارىتىش ئىمكانىيىتى بولغان بۇ تالانتلىق سەنئەتچىنىڭ ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرى «ئۆزىنى تەكشۈرۈش»، «ئۆگىنىش كۇرسى» غا قاتنىشىش دېگەنلەر بىلەن بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئېگىز - پەس يىللار تولىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ئاخىر ئۆتۈپ كەتكەندە، ئابدۇۋۇپ جارۇللايۇپ سەھنىدە رول ئېلىش ياش قۇرامىدىن ئاللىبۇرۇن ھالقىپ كەتكەنىدى.

ئابدۇۋۇپ جارۇللايۇپ بۇگۈنكى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ ئۇلىنى سالغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرى سەھنە ھاياتىنى باشلىغاندا، تېخى بىزدە سەھنىدە قانداق رول ئېلىش، ناخشىلارنى مۇزىكىغا قانداق

چۇشۇرۇش، سەھنىسىنى قانداق بېزەش. . . دېگەندەك نۇرغۇن ئىشلارنىڭ تەييار ئۇلگىسى يوق ئىدى. ئۇلار ھەممىنى يېڭىدىن باشلىغان، ئىجادىي يارانقان، يول ئاچقان.

* * *

كۆز ئالدىمغا يەنە غۇلجىدىكى بىر ئېغىز ھۇجرام كەلدى. بۇ بىر ئۇستەل، بىر نەچچە ئورۇندۇق قويۇلغان ئاددىيلا بىر ئۆي. ئابدۇۋۇھلى ئاكا ئىككىمىز «ئىلى ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ تارىخى ھەققىدە قىسقىچە سۆز» دېگەن ئۇزۇن ماقالىنى مۇشۇ ئۆيدە ئولتۇرۇپ بىرلىكتە يازغان؛ ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنىڭ مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ھەققىدىكى ئەسلىمىلىرىمۇ مۇشۇ ئۆيدە پۈتۈپ چىققان؛ يەنە مەن ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ھاياتىغا بېغىشلانغان «يىللار شۇنداق ئۆتكەن» ناملىق كىتابىمنى يېزىۋاتقان چېغىمدا، ئابدۇۋۇھلى ئاكا بىلەن بۇ ئۆيدە تالاي كۈنلەر پاراڭلاشقان.

ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ۋاقتىقا ئىنتايىن رىئايە قىلىدىغان ئادەم. ئۇ ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن دەل سائەت ئىككىدە يېتىپ كېلەتتى. دەرۋازىدىن كىرىپلا، ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىپ، «ئەھە!» دەپ يۆتىلىپ قوياتتى، مەن ئالدىغا چىقاتتىم، بىز سائەت تۆتكىچىلا ئىشلەيتتۇق. ئۇنىڭ زېھنى ئوچۇق، خاتىرىسى ئىنتايىن ياخشى ئىدى. ئۇزۇن يىللار ئالدىدىكى ئىشلارنى ھاياجان بىلەن ئەسكە ئالاتتى. . . پاراڭلىشىۋاتقان ۋاقتىمىزدا ئۇنىڭ سالامەتلىكىنى ئايلاپ تاماكىنىڭ ئىلاج بار

چەكمەيتتىم. ئابدۇۋەلىكام بەزىدە كۈلۈپ:
— ھە، تاماكىغا قاراپ ـ قاراپ قويىسەنغۇ؟
چېكىۋەر، چېكىۋەر. دېرىزىنى يوغانراق ئېچىۋېتىپ چېكىۋەر! — دەيتتى.
سائەت دەل توّت بولغاندا ئۇ:
— سائىتىڭگە قارىغىنە. توّت بولۇپ قالدىغۇ دەيمەن. بۇگۈن مۇشۇ يەرگىچە پاراڭلاشساق بولار، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلەتتى.
بەزىدە تاماق تەييار بولۇپ قالغان بولسا، ئايالىم ئۇنى تاماق يەپ كېتىشكە زورلايتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئاۋۋال:
— نېمە تاماق؟ — دەپ سورايتتى.
— لەڭمەن، — دېسە:
— ھە، لەڭمەن بولسا ئازراق يەپ قويايلى، لازىنى جىق سالمىغانسىز؟ . . ماڭا قاراڭ، تۇرسۇنئاي، ماڭا بىر پىلتا، ياپلاق قىلىپ بىرلا پىلتا سېلىڭ ـ ھە، جىق يەلەلمەيمەن، — دەيتتى.
راستىنلا ئۇ ئوشۇق تاماق يېمەيتتى. تۇرمۇشتا ئۆزىگە خاس ئىنتىزامى بار ئىدى.
مەنمۇ بەزىدە ئابدۇۋەلى ئاكىنى ئىزدەپ ئۆيىگە باراتتىم. چوڭ دەرۋازىنىڭ كىچىك ئىشىكىدىن ئېڭىشىپ كىرگىنىمىزدە، كۆز ئالدىمىزدا گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان باغلىق بىر قورۇ پەيدا بولىدۇ. ئېرىق بويىدىكى ئۈرۈك، ئالۇچىلار، ئۆزىنىڭ ئالدىغا سايە تاشلاپ تۇرغان ئۇزۇم باراڭلىرى ئۆزى ئونۇپ قالغان بىر توپ چىغىرتماق . . . ھەممە نەرسە شۇنچىلىك تەبىئىي، تازا ۋە جايى ـ جايىدا. قاچانلا بارمايلى،

ئابدۇۋەلى ئاكىنىڭ ئۆمۈرلۈك ھەمراھى ئامىنە ھەدىنىڭ ھويلا ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر يۆتكەپ، رەتلەپ، قەيەرلەرندۇ كىتىرلىتىپ سۈپۈرۈپ، تازىلاپلا يۈرگىنىنى كۆرەتتىم. سەنئەت ئىشلىرىمىز ئۇچۇن بىر ئۆمۈر ئەجىر سىڭدۈرگەن ئابدۇۋەلى ئاكا ئازغىنە بىر كىشىلىك مائاشىنى تېجەپ ئىشلىتىپ، مانا مۇشۇ قورۇدا بالىلىرىنى قاتارغا قانتان، داغدۇغىسىز، ھەشەمەتتىن خالىي، ئاددىي ـ سادىدا ياشاپ ئۆتكەنىدى.

ئۆتكەن قېتىم غۇلجىغا بارغىنىمدا، ئابدۇۋەلى ئاكىنى يەنە يوقلاپ بارغانىدىم، ئابدۇۋەلى ئاكا ئۆيىدە يانقانىكەن، ئامىنە ھەدىمۇ سالامەتلىكى ياخشى بولمىغاچ ھويلىدا كۆرۈنمەيتتى. تەڭ ياشاپ، تەڭ قېرىغان بۇ ئىككى ھەمراھسىز ماڭا بۇ ھويلىدىكى گۈللەر سولىشىپ، ھويلىنىڭ ئىچى چۆلدەرەپ قالغاندەك بىلىنىدى. نېمىشقىدۇر كۆڭلۈم يېرىم بولدى. . .

ئابدۇۋەلى ئاكا يەنە ھوشيار ياتاتتى، سۆزلەپ تۇراتتى.

— قارا! تېيىلىپ بىر يىقىلغان باھانە بىلەن ئورنۇمدىن تازا تۇرۇپ كېتەلمەيۋاتىمەن. بولمىسا باشقا يېرىمدە چاتاق يوق. . . ھە، ئۆزۈڭنىڭ ئىشلىرى قانداقراق؟ . . . ئورۇمچىدىمۇ كونىلار قالمىدى. ئەمەت ئۆمەر، قەمبەرخانملارمۇ ئۆلۈپ كەتتى. . . مۇساجان روزى، ھۇسەنجان جامىلار ياخشى تۇرۇۋاتقاندۇ؟ . . . غىياسىدىن بارات، ئابلىز شاكىرلارنى كۆرۈپ تۇرامسەن؟ . . . ماۋۇ كىشىنى تونۇيدىغانسەن؟ — دەيتتى ئۇ ئۇزاق يىللاردىن بېرى ساقلاپ كېلىۋاتقان تارىخىي رەسىملەرنى كۆرسىتىپ، — بۇ

ئابدۇنەبى ماناپۇپ بولمدۇ. ماۋۇ مەرۇپكام. بۇلار توغرىسىدا تېخى ھېچكىم بىر نەرسە يازغۇدەك بولمىدى... مانا بۇ تۇرداخۇن ئاكا...

مۇقام ئۇستازى تۇرداخۇن ئاكىنىڭ رەسمىنى كۆرۈپلا خىيال كەپتىرىم يىراقلارغا ئۇچتى.

ئازادلىقتىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يوقىلىش گىرداۋىغا بېرىپ قالغان ئون ئىككى مۇقامنى قۇنقۇزۇپ قېلىش خىزمىتىنى تېزلا قولغا ئالغاندى. 1951 - يىلى ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش ۋە رەتلەش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا جەنۇبتىن تۇرداخۇن ئاكا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ھوشۇر ئاخۇن، ئىلىدىن روزى تەمبۇر، ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ قاتارلىق خەلق سەنئەتچىلىرى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىلغان. بۇ خىزمەت دەسلەپتە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئارقىسىدىكى ئاددىي بىر قورۇدا ئىشلەنگەن. ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭلىرى تۇرداخۇن ئاكا بىلەن روزى تەمبۇرنىڭ جەنۇب ۋە شىمال ئۇسلۇبىدا ئېيتىشلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئايرىم - ئايرىم لېنتىغا ئېلىنغان. شۇ قېتىمدا ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ ئىلى مۇقامىنىڭ داستان ۋە مەشرەپ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ ئاۋاز بېرىپ، مۇھىم خىزمەت كۆرسەتكەن. بۇمۇ ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپنىڭ ئۆمۈر تارىخىدىكى ئۆچمەس بىر سەھىپە. بۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن 1992 - يىلى جۇڭگو مۇقام پائالىيەتلىرىنى ئۈيۇشتۇرۇش ھەيئىتى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا «ئون ئىككى مۇقام سەنئەتكارى» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلگەنىدى.

ئابدۇۋۇھلى جارۇللايۇپ مەملىكەتلىك بىرىنچى

دەرىجىلىك ئارتىس، ئۇ سەنئەت ئىشلىرىمىزنىڭ يول ئاچقۇچىسى، ئىجادچىسى، ئىجراچىسى، تەشكىلاتچىسى ۋە رەھبىرى ئىدى. ئۇ سەنئەت ساھەسىدە ئىشلىگەن ئەللىك يىلدىن ئوشۇق ئۆمرىدە، ناخشىچى، دراما ئارتىسى، رېژىسسور، سەنئەت يېتەكچىسى ۋە ئۆمەك باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. شۇنداقلا ئۇ ھەممىگە تونۇشلۇق جامائەت ئەربابى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ بىر قانچە نۆۋەتلىك دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ئىلى ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلانغان.

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ 1998 ـ يىلى 17 ـ ئۆكتەبىردە، غۇلجا شەھىردە سەكسەن توققۇز يېشىدا تىنىقتىن توختىدى. شۇ قايغۇلۇق دەملەردە، سەنئەت ئىشلىرىمىز ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ بىر تۆھپىكارى بىلەن ئىدالاشقان بولدى؛ مەن ئۆزۈمنىڭ مۇڭداشقاق، يېقىن بىر قېرىندىشىمدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بولدۇم . . .

1998 ـ يىل ئۆكتەبىر، ئۈرۈمچى.